

Ulusal Sosyoloji
Sempozyumu

YENİDEN
SOSYOLOJİ

21. YÜZYILDA KENT, KİMLİK, GÖÇ VE
SOSYAL SORUNLAR:
III. ULUSAL SOSYOLOJİ SEMPOZYUMU
TAM METİN BİLDİRİ KİTABI

“TAM METİN BİLDİRİ KİTABI”
PROCEEDINGS BOOK

Editör:

Meltem ÇELİK DİRSEHAN

sosyolojise.m.dpu.edu.tr

KÜTAHYA DÜMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ
SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ

Yeniden Sosyoloji: Kütahya III. Ulusal Sosyoloji Sempozyumu / 23-24 Ekim 2025

**21. YÜZYILDA KENT, KİMLİK, GÖÇ VE
SOSYAL SORUNLAR:
III. ULUSAL SOSYOLOJİ SEMPOZYUMU
TAM METİN BİLDİRİ KİTABI**

KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ

TAM METİN BİLDİRİ KİTABI**21. Yüzyılda Kent, Kimlik, Göç ve Sosyal Sorunlar: Kütahya III. Ulusal Sosyoloji Sempozyumu****23-24 Ekim 2025 / Çevrim içi****PROCEEDINGS BOOK***Kütahya IIIrd National Sociology Symposium**October 23-24, 2025 / Online*

Bu kitap E-Kitap olarak yayımlanmıştır.

Elektronik Kitap (Çevrim içi / Web tabanlı)

Basım Tarihi: 2025 Aralık

<https://sosyolojitem.dpu.edu.tr/>*This book has been published as an e-book.**E-Book (Online / Web-based)**Publication Date: December 2025*<https://sosyolojitem.dpu.edu.tr/>

Tüm eserlerin yayın hakları yazarlara aittir.

The publishing rights of the works belong to the authors.

Yapay zekâ ve benzeri araçlarla hukuki sınırlara, geçerli yönetmeliklere ve akademik etik ilkelerine uygun olmayan biçimde üretilmiş metinlerin sorumluluğu yazarlara aittir.

*The authors are responsible for any texts produced using artificial intelligence or similar tools that do not comply with legal limits, applicable regulations and academic ethical principles.***Kütahya Dumlupınar Üniversitesi****Fen-Edebiyat Fakültesi****Sosyoloji Bölümü***Kütahya Dumlupınar University**Faculty of Arts and Sciences**Department of Sociology***21. Yüzyılda Kent, Kimlik, Göç ve Sosyal Sorunlar: III. Ulusal Sosyoloji Sempozyumu Tam Metin Bildiri Kitabı**, editör Meltem Çelik Dirsehan, Kütahya, 2025.*The City, Identity, Migration, and Social Problems in the 21st Century: Proceedings Book of the 3rd National Sociology Symposium*, editor Meltem Çelik Dirsehan, Kütahya, 2025.**ISBN: 978-975-7120-65-0**

Kapak Grafik Tasarım / Cover Graphic Design: Adem Dönmez

Bildiriler bibliografik referansları içermektedir.

Akademik Yayınlar / Tam metin bildiri kitabı // Proceedings Book - Proceedings of Kütahya IIIrd National Sociology Symposium

21. YÜZYILDA KENT, KİMLİK, GÖÇ VE SOSYAL SORUNLAR: III. ULUSAL SOSYOLOJİ SEMPOZYUMU

TAM METİN BİLDİRİ KİTABI PROCEEDINGS BOOK

Editör: Meltem ÇELİK DİRSEHAN

KÜTAHYA Dumlupınar Üniversitesi

İçindekiler

Sempozyum Kurulları.....	i
Sempozyum Programı	v
Tam Metin Bildiriler	1
Ahmet CİHAN, 6 Şubat Depremi Sonrası Suriyeli Sığınmacıların Durumu ve Yaşadıkları Sosyal Sorunları: Gaziantep Nurdağı Örneği	3
Ali ARSLAN, Göçle Kurulmuş Eski Köy, Yeni Mahalle: Uzunçınar'da Mesleklerdeki Değişim ve Şehirle Bütünleşme.....	25
Arzum KOÇALI, Modern İnsanın Alter Egosu: Dijital Kimlik Yaratımı ve Dijital Aldatma	45
Betül ERDEN, Emine ÖZTÜRK, Sinemada Birinci Dalga Feminizm: Suffragette (Direniş)	57
Elif Ezgi TORLAK, Türkiye’de Ortaöğretim Kurumlarında Yaşanan Şiddet Olaylarının Sosyolojik Açısından İncelenmesi: Şiddetle Mücadelede Aktörlerin Rolü.....	77
Emine BAKIRLIOĞLU, Gökhan GÖKTÜRK, Türkiye’nin Ulus Devlete Geçiş Sürecinde Gerçekleştirilen Dil Ve Tarih Reformlarının Sekülerleşme Bağlamında İncelenmesi	89
Gamze D. TETİK, Hasan GÜLER, Göçmenlerin Mekânsal Entegrasyonu: Sınırlılıklar Ve İmkânlar	107
Gülçin CEBECİOĞLU, Geçici Statü, Kalıcı Belirsizlik: Göçmenlik ve Yurttaşlık İlişkisi	123
Hafız SHIKHALIYEV, Chatgpt ve Sosyal Algı: Yapay Zekânın İnsan Etkileşimleri Üzerindeki Sosyolojik Yansımaları.....	139
Hatice ÖZER, Türkiye’de Kentsel Yaşamda Ailenin Genel Görünümünün Değerlendirilmesi	159
Kezban ERDOĞAN, Ethem ERDOĞAN, Edebiyatın Sosyolojik Gücü: Şiirle İnsan Kalmak.....	181
Nehir Ece AYCEBİN, Cem KARAMAN, Kütahya’da Evsizlik: Kuramsal Bir Değerlendirme	189

Nilüfer NARLI, Oğuzcan KARAKAYA, Afetlere Hazırlıkta Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü ve Konumu: Avcılar İlçesi Örneği.....	203
Şeyma TOY, Engelli Bireylerin Eğitim ve Rehabilitasyonu için Kuramsal Bir Çerçeve	231

Yeniden Sosyoloji: Kütahya III. Ulusal Sosyoloji Sempozyumu / 23-24 Ekim 2025

Sempozyum Kurulları

KOORDİNATÖR

Doç. Dr. Erkan ÇAV

DÜZENLEME KURULU

Doç. Dr. Esra IŞIK

Dr. Meltem ÇELİK DİRSEHAN

Dr. Ozan AYTEPE

BİLİM KURULU¹

- Prof. Dr. Ahmet CİHAN – İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet KOYUNCU – Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Korkut TUNA – İstanbul Ticaret Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet UYSAL – Katar Üniversitesi
Prof. Dr. Ergün YILDIRIM – İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof. Dr. Gülşen DEMİR – Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. Hayati TÜFEKÇİOĞLU – İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Hülya YÜKSEL KURUPATH MANİ – İzmir Demokrasi Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin KOÇAK – Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Tayfun AMMAN – Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN – Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer AYTAÇ – Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Sami ŞENER – İstanbul Medipol Üniversitesi
Prof. Dr. Sevinç GÜÇLÜ – Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Talip KARAKAYA – Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan ÇAV – Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Esra IŞIK – Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Gökhan GÖKTÜRK – Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Üyesi Işıl GÖKTÜRK – Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. İlknur BEYAZ ÖZBEY – Artvin Çoruh Üniversitesi
Doç. Dr. İlteriş YILDIRIM – Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Kerem ÖZBEY – Artvin Çoruh Üniversitesi
Doç. Dr. Nebiye KONUK KANDEMİR – Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Onur UCA – Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Zeynep HİÇDURMAZ – Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir YAŞAR – Kafkas Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emine ÖZTÜRK – Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hatice ÖZER – Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Orçun GİRGIN – Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ozan AYTEPE – Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ömer KÜÇÜK – Balıkesir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf YALANIZ – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Meltem ÇELİK DİRSEHAN – Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

¹ Bilim Kurulu listesinde ünvan ve harf sırasına riayet edilmiştir.

Sempozyum Programı

YENİDEN SOSYOLOJİ

KÜTAHYA Dumlupınar Üniversitesi
FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ
SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ

Kütahya III. Ulusal Sosyoloji Sempozyumu (Çevrim İçi)

"21. Yüzyılda Kent: Kimlik, Göç ve Sosyal Sorunlar"

Sempozyum Tarihi:

23-24 EKİM 2025

Açılış Programı / 23 Ekim 2025

Yer: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Germiyanoglu Yakup Bey Salonu

Saat: 10.00-12.00

Açılış Programı sempozyum web sitesinde yayınlanacak link üzerinden online izlenebilecektir.

Saygı Duruşu ve İstiklâl Marşı / 10.00-10.05

Protokol Konuşmaları / 10.05-10.30

"Kütahya III. Ulusal Sosyoloji Sempozyumu" / Doç. Dr. Erkan Çav (Sempozyum Koordinatörü - Sosyoloji Bölümü)

"Bölümümüz ve Sempozyum" / Prof. Dr. Talip Karakaya (Sosyoloji Bölümü Başkanı)

"Üniversitemizin Sosyal Bilim Faaliyetleri" / Prof. Dr. Süleyman Kızıltoprak (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Rektörü)

Açılış Oturumu / 10.30 - 12.00

"Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyoloji Bölümü:

Kuruluşundan Bugüne (1994-2025)"

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Talip Karakaya

Konuşmacılar:

Prof. Dr. Mehmet Tayfun Amman (Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi)

Prof. Dr. Hüsamettin İnaç (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Başkanı)

Prof. Dr. Ergün Yıldırım (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi)

Prof. Dr. Ahmet Uysal (Katar Üniversitesi Sosyal Bilimler Bölümü Öğretim Üyesi)

Öğr. Gör. Arslan DÖNMEZ

sosemi@dpu.edu.tr

<https://sosyolojistem.dpu.edu.tr>

23 Ekim 2025 / Perşembe

	I. Oturum: GÖÇ Oturum Başkanı Doç. Dr. Erkan ÇAV	II. Oturum: GÖÇ Oturum Başkanı Doç. Dr. Zeynep HİÇDURMAZ	III. Oturum: SİNEMA VE TOPLUM Oturum Başkanı Arş. Gör. Dr. Meltem ÇELİK DİRSEHAN
	Berrin ÇOBAN Prof. Dr. Mahmut KAYA <i>Hak ve Ödevler Bağlamında Vatandaşlık: Suriyeli Sığınmacılar Örneği</i>	Abdullah EKİNCİ Prof. Dr. Mahmut KAYA Şewal Nur GÜNAK Muhammed Ferat KAYA Aysegül YEŞİLKAYA Feride ÇELİK <i>Yüksek Öğretimdeki Suriyeli Üniversite Öğrencilerinin Türkçe Dil Deneyimleri: Harran Üniversitesi Örneği</i>	Gülseren DOĞRU <i>Anomi ve Dayanışmanın Sinemadaki İzleri: "Taşı Toprağı Altın Şehir" Filmi Üzerinden Sosyolojik Bir Okuma</i>
13:30 - 15:20	Dr. Öğr. Üyesi Gülçin CEBECİOĞLU <i>Geçici Statü Kalıcı Belirsizlik: Göçmenlik ve Yurttaşlık İlişkisi</i>	Doç. Dr. Murat YÜKSEL <i>Göçmenlerin Entegrasyonunda Sporun Rolü</i>	Cemil ASLAN <i>Henri Lefebvre'den Hareketle Cafer Penahi Sinemasında Sıradanın Politikliği</i>
	Ümmügülşüm YILMAZ <i>İkinci Kuşak Suriyelilerin Toplumsal Aidiyet ve Uyum Deneyimleri</i>	Prof. Dr. Ahmet CİHAN <i>6 Şubat Depremi Sonrası Suriyeli Sığınmacıların Durumu ve Yaşadıkları Sosyal Sorunlar: Gaziantep Nurdagi Örneği</i>	Betül ERDEN Dr. Öğr. Üyesi Emine ÖZTÜRK <i>Sinemada Birinci Dalga Feminizm: Suffragette (Diren)</i>
	Arş. Gör. Dr. Meltem YILDIRIM BAŞOĞLU <i>Göç Sosyolojisinde Transnasyonal Kimlik ve Aidiyet Biçimleri</i>	Dr. Saliha SARGIN <i>Suriyeli Göçünün Türkiye'de İstihdam ve Mekanlara Etkileri</i>	
	Dr. Öğr. Üyesi Abdülkadir YAŞAR <i>Parklıktan Entegrasyona: Avrupa'da Çokkültürel Politikaların Dönüşümü</i>	Dr. Öğr. Üyesi Tuba ERCAN <i>Kültürün ve Kültürel Değişimin Tersine Göç Kararına Etkisi</i>	

	IV. Oturum: KENT VE SERMAYE Oturum Başkanı Doç. Dr. Erkan ÇAV	V. Oturum: CİNSİYET VE KİMLİK Oturum Başkanı Doç. Dr. Zeynep HİÇDURMAZ	VI. Oturum: MEKÂN Oturum Başkanı Dr. Öğr. Üyesi Emine ÖZTÜRK
	Didem BAL <i>Piyasanın Kısacığında Kent Kimliği: Neoliberal Dönüşüm ve Toplumsal Faillik Üzerine Bir Analiz</i>	Esra YALÇINKAYA Doç. Dr. Selin ATALAY <i>Dijital Erkeklik Krizleri: İncel Topluluklarının Kent Kimlik ve Sosyal Sorunlar Bağlamında Sosyolojik Analizi</i>	Betül AY <i>Mekânın Sessiz Düğü: Kütahya Kafeleri</i>
15:30 - 17:20	Melek SALAMCI <i>Kırsal Hafızayı Kentte Yaşamak: Kuzguncuk Bostanında Kadın Girişimcilerin Mekân İlişkileri</i>	Dr. Öğr. Üyesi Ayşe AYDIN <i>Strateji, Uyum ve Direniş Bağlamında Ataerki Pazarlık</i>	Nehir Ece AYCEBİN Cem KARAMAN <i>Evsizlerin Barınma Sorununa Yönelik Çözüm Uygulamaları: Kütahya Örneğinde Bir Değerlendirme</i>
	Dr. Öğr. Üyesi Hatice ÖZER <i>Türkiye'de Kentsel Yaşamda Ailenin Genel Görünümü ve Tarihsel Olarak Değerlendirilmesi</i>	Doç. Dr. Fatma GÜNGÖRER <i>Kesişimsel Teori Bağlamında Göçmen Kadınların Kimlik Sorunsalı</i>	Prof. Dr. Nilüfer NARLI Arş. Gör. Oğuzcan KARAKAYA <i>Afetlere Hazırlıkta Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü ve Konumu: Avcılar İlçesi Örneği</i>
	Arş. Gör. Serkan COŞKUN <i>Dirençli Kentin İklimi: Ekonomik Sermayenin Sosyal Dayanışmaya Dönüşümünde Konut ve Kamu Hizmetlerinin Rolü</i>	Dr. Öğr. Üyesi Safa DEMİR SARI <i>Türkiye'de Göç ve Kadın Konulu Lisansüstü Tezler Üzerine Bir Değerlendirme</i>	Dr. Öğr. Üyesi Kübra ALARÇIN <i>Risk Toplumu ve Öteki: Belirsizlik Çağında Mekânın Sosyal İnşası ve Toplumsal Etkileşimler</i>
	Doç. Dr. Tuba GÜN ÇİNGİ Dr. Öğr. Üyesi Tuba SÜTLÜOĞLU <i>6 Şubat Depremleri Sonrası Sosyal Sermayenin Yeniden Yapılanması: Adıyaman Konteyner Kentlerinde Akarabalık ve Komşuluk Dinamikleri Üzerine Analitik Bir Değerlendirme</i>	Dr. Öğr. Üyesi Hülya ÖRKİ <i>Feminist Perspektiften Neet Genç Kadınlar: Türkiye'de Cinsiyet Eşitsizliklerinin Temel Dinamikleri</i>	

@universitemdpdpu

dpu.edu.tr

24 Ekim 2025 / Cuma

10:30 -	VII. Oturum: GÖÇ Oturum başkanı Arş. Gör. Dr. Meltem ÇELİK DİRSEHAN Gamze D. TETİK Doç. Dr. Hasan GÜLER <i>Göçmenlerin Mekânsal Entegrasyonu: Sınırlılıklar ve İmkanlar</i>	VIII. Oturum: EĞİTİM Oturum başkanı Doç. Dr. Erkan ÇAV Dr. Öğr. Üyesi Raheb Mohammad GHANBARLOU <i>Gençlerde Gösterişçi Tüketim Olgusunun Toplumsal Analizi</i>
	Hatice Büşra KOCABAŞ <i>Çarşamba İlçesinde Yaşayan Türk Vatandaşlarıyla Suriyeli Göçmenlerin Ortak Mekân Paylaşımları Üzerine Nitel Bir Araştırma</i>	Elif Ezgi TORLAK <i>Ortaöğretim Kurumlarında Yaşanan Şiddet Olaylarının Sosyolojik Açardan İncelenmesi: Şiddetle Mücadelede Aktörlerin Rolü</i>
12:00	Prof. Dr. Ali ARSLAN <i>Göçle Kurulmuş Eski Köy Yeni Mahalle: Uzunçarın'daki Değişim ve Şehirle Bütünleşme</i>	Dudu Pelin KÖYLÜ Vehbi UZUNDAĞ Prof. Dr. Mahmut KAYA <i>Mevsimlik Tarım İşçisi Öğrencilerin Okula Karşı Tutumlarının İncelenmesi</i>
	Birsen Selcen GÜNDOĞDU Doç. Dr. Zahide ERDOĞAN <i>Afet Kaynaklı Göç: Kahramanmaraş Depremleri Sonrası Göçün Kent Üzerindeki Etkileri</i>	Doç. Dr. Serdar NERSE <i>Üniversite Öğrencilerinin Dijital Öğrenme Deneyimlerinin Bilişsel Haritalama ve Ölçek Analizi ile İncelenmesi</i>
14:00 -	IX. Oturum: DİJİTALLEŞME ve TOPLUM Oturum başkanı Arş. Gör. Dr. Meltem ÇELİK DİRSEHAN Arzum KOÇALI <i>Modern İnsanın Alter Egosu: Dijital Kimlik Yaratımı ve Dijital Aldatma</i>	X. Oturum: AİLE VE ENGELLİLİK Oturum başkanı Doç. Dr. Erkan ÇAV Mustafa GÜRKUT Öğr. Gör. Salih KALKAN <i>Engellilik Alanında Sosyal Çalışmacı Olmak: Engelli Bakım Merkezi Deneyim ve Gözlemler</i>
	Arş. Gör. Dr. Melek KIRTI <i>Çevrimiçi Kumar Dınama Bozukluğu: Uluslararası Literatürde Risk Grupları, Toplumsal Sonuçlar ve Müdahale Stratejileri</i>	Şeyma TOY <i>Engelli Bireylerin Eğitim ve Rehabilitasyonu İçin Kuramsal Bir Çerçeve</i>
15:30	Boyza ARSLAN Dr. Öğr. Üyesi Elif ÖZÜZ DAĞDELEN <i>Ölüm Sonrası Süreçte Yas Robotları Aracılığıyla İletişim: Yas Süreci Canaza Törenleri ve Ritüeller Değişebilir Mi?</i>	Dr. Öğr. Üyesi Hülya ÖRKİ Dr. Öğr. Üyesi Akif ÖZTÜRK <i>Geleneksel Mirasla Modern Pratiğin Kesişiminde Eğitimli ve Çalışan Erkeklerin Gözünden Babalık Deneyimleri</i>
	Hafız SHIKHALİYEV <i>Chatgpt ve Sosyal Algı: Yapay Zekânın İnsan Etkileşimleri Üzerindeki Sosyolojik Yansımaları</i>	Doç. Dr. Mustafa GÜLTEKİN <i>Aileseici Refah Rejiminde Okul Öncesi Bakım Hizmetlerinin Kalitesini Sorunsallaştırmak: Türkiye Örneği</i>
16:00 -	XI. Oturum: DEĞİŞİMLER Oturum başkanı Dr. Öğr. Üyesi Emine ÖZTÜRK Öğr. Gör. Salih KALKAN <i>Yeşil Sosyal Hizmet Bakışıyla Çevre Sorunlarına Çözüm Arayışları</i>	XII. Oturum: EDEBİYAT Oturum başkanı Doç. Dr. Erkan ÇAV Ethem ERDOĞAN Kezban ERDOĞAN <i>Edebiyatın Sosyolojik Gücü: Şiirle İnsan Kalmak</i>
	Dr. Öğr. Üyesi Eylül Tuğçe ALNİAÇIK ÖZYER <i>Çevre Sosyolojisinden Çevresel Sosyolojiye: Onto-Epistemolojik Yeni İmkanlar</i>	Müzeyyen ÇELİK KESMEGÜLÜ <i>Yerel Kullanımların Edebiyata Etkisi Kütahya Ağzının Çağdaş Öyküye Yansımaları: Müzeyyen Çelik Kesmegülü Ethem Erdoğan ve Nihan Özebeoğlu Örnekleri</i>
17:50	Emine BAKIRLIOĞLU Doç. Dr. Gökhan GÖKTÜRK <i>Türkiye'nin Ulus Devlete Geçiş Sürecinde Gerçekleştirilen Dil ve Tarih Reformlarının Sekülerleşme Bağlamında İncelenmesi</i>	Tuğba DURGU CAN <i>Edebiyat Ortamı Araştırması: Sedat Umran Örneği</i>
	Prof. Dr. Ergün YILDIRIM <i>Yeni Bir Toplum Yaklaşımı: Cemiyeti Kâmil</i>	Arş. Gör. Dr. İlker ASLAN <i>Taşrada Edebiyat Mahfilleri: Rize'de Edebiyat Dergiciliği ve Kent İçi Birliklikler</i>
		Bilal CAN <i>Sanatın Reale Edebiyat Mahfilleri: Kitaphaber Örneği</i>

sosem@dpu.edu.tr

https://sosyolojiseum.dpu.edu.tr

dpu.edu.tr

Tam Metin Bildiriler

6 ŞUBAT DEPREMİ SONRASI SURIYELİ SİĞINMACILARIN DURUMU VE YAŞADIKLARI SOSYAL SORUNLARI: GAZİANTEP NURDAĞI ÖRNEĞİ

Ahmet CİHAN*

Özet

Bu çalışma, 2011 yılında başlayan iç savaş nedeniyle Gaziantep Nurdağı ilçesine yerleşen sığınmacıların, 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş-Pazarcık Depremi sonrasında karşılaştıkları sosyal sorunlarını ele almayı amaçlamaktadır. Kahramanmaraş-Pazarcık merkezli büyük deprem bölgesinde bulunan 11 ildeki Türk vatandaşları ve Suriyeli sığınmacılar üzerinde barınma, beslenme, eğitim, sağlık ve istihdam yanında psikososyal açıdan ciddi sorunlara zemin oluşturmuştur.

6 Şubat 2023 depreminde, millet-devlet iş birliğiyle, Nurdağı ilçesinde önce geniş çadır kentler oluşturulmuş, sonra konteyner kent inşasına başlanmıştır. Kültürel farklılıklar, gündelik hayat alışkanlıkları dikkate alınarak, Türk vatandaşı afetzedeler ile Suriyeli sığınmacı depremzedelerin barınma alanları mekân ve yapı olarak birbirinden ayrıştırılmıştır. Türk afetzedeler için kurulan yeni yerleşim alanları, sokak ve caddeleri, sosyal donatıları, çocuk parkları ve eğitim birimleri olan şehir görünümünde inşa edilmiştir. Prefabrik konutlar içerisinde mutfak, oturma ve yatak odası, tuvalet ve banyo mevcut olup, yapılarda tv, bulaşık makinesi, buzdolabı ve ocak, yatak, dolap ve döşeme malzemesi kamu tarafından tedarik edilmiştir. Suriyeli sığınmacılar için Nurdağı ilçesi dışında inşa edilen konteyner kent, yaklaşık 400 haneyi barındıracak kapasitededir. Konut olarak tahsis edilen konteynerlerin büyükçe bir oda görünümünde, tek tip olarak hazırlanmıştır. Mutfak, oturma ve yatak odası aynı alan olup, wc ve banyo bulunmamaktadır. Sığınmacılar, wc ve banyo ihtiyaçlarını, çamaşırlarını, bulaşıklarını konteynerlerin dışında oluşturulan ortak alanlarda karşılamaktadırlar.

Şehrin dışında ve koşulları yeterli olmayan barınma alanı oluşturulması, çok çocuklu ve farklı kuşakları bir arada barındıran Suriyeli sığınmacı ailelerin uyumunu zorlaştırmakta, sosyal sorunları büyötmektedir. Ayrıca çocukların eğitim fırsatlarından daha az yararlanmasına, çalışabilir yaştaki kadın ve erkeklerin dil becerilerini geliştirmelerine ve istihdamlarına engel teşkil etmektedir. Bununla birlikte, sığınmacılar arasında Türkiye’de doğan ve yetişenlerin dil öğrenimi, meslek edinme, istihdam ve topluma uyum konularında, yetişkinlere nazaran daha başarılı oldukları gözlemlenmiştir.

Anahtar sözcükler: Nurdağı, Suriyeli sığınmacılar, 6 Şubat depremi, sosyal sorunlar

* Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, ahmet.cihan@medeniyet.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5855-0193

THE SITUATION OF SYRIAN REFUGEES AND THE SOCIAL PROBLEMS THEY EXPERIENCED AFTER THE FEBRUARY 6 EARTHQUAKE: THE GAZİANTEP NURDAĞI EXAMPLE

Abstract

This study aims to address the social problems faced by refugees who settled in the Nurdağı district of Gaziantep due to the 4ajör war that began in 2011, following the Kahramanmaraş-Pazarcık earthquake of February 6, 2023. The 4ajör earthquake centered in Kahramanmaraş-Pazarcık created serious problems in terms of housing, nutrition, education, health and employment, as well as psychosocial problems for Turkish citizens and Syrian refugees in 11 provinces in the region.

Following the February 6, 2023, earthquake, large tent cities were first created in the Nurdağı district through nation-state cooperation, and then construction began on a container city. Taking into account cultural differences and daily life habits, shelters for Turkish and Syrian earthquake refugees were separated in terms of location and structure.

The new residential areas established for Turkish disaster victims are built in a city-like style, with streets and avenues, social facilities, playgrounds, and educational facilities. The prefabricated housing includes a kitchen, living room, bedroom, toilet, and bathroom. The buildings are equipped with a TV, dishwasher, refrigerator and stove, beds, cabinets, and flooring materials provided by the public. The container city, built for Syrian refugees in an open area outside the Nurdağı district, has the capacity to accommodate approximately 400 households. The containers allocated for housing are designed in a uniform manner, resembling a large room. The kitchen, living room, and bedroom are all in one space, but there are no restrooms or bathrooms. Refugees use the restrooms, wash their laundry, and do their dishes in shared spaces outside the containers.

The creation of inadequate housing outside the city limits complicates the integration of Syrian refugee families with many children and multigenerational families, exacerbating social problems. It also reduces the accessibility of children to educational opportunities and hinders working-age women and men from developing their language skills and gaining employment. Furthermore, it has been observed that refugees born and raised in Turkey are more successful than adults in language learning, acquiring a profession, employment, and social integration."

Key Words: February 6 Earthquake, Syrian Refugees, Nurdağı, Social Problems

GİRİŞ

Göç, bireyi ve toplumu her zaman çok yönlü olarak etkilemiş olan karmaşık bir olgudur. Yer değiştirme olarak da ifade edilen göç, daha çok tıp, psikoloji ve sosyoloji disiplinleri tarafından ele alınmıştır. Göçü yaşayan birey, göçün psikolojik etkilerini, derinden hissetmektedir. Zorunlu veya gönüllü oluşu, nereye göç edildiği, göç edilecek yerde yaşanacak süre, göç ederken yaşanan duygular, terk edilen yerde geride kalanlar, göç edilen yeni yere uyum süreçleri ve burada yaşananlar, göçmen olarak adlandırılan bireylerin sağlığını doğrudan etkileyen faktörlerdir. Göçle birlikte birey çok hassas bir dönemden geçer. Yaşayabileceği sosyal yalıtılmışlık nedeniyle doyurucu sosyal ilişkiler kuramayabilir; göçmen ya da sığınmacı yeni ortamın getirmiş olduğu olanakların farkına varamayabilir. Göçmenler geleceklerini belirlemek üzere başka bir yere, başka bir coğrafyaya doğru hareket ederken, kimi zaman ekonomik, hatta kültürel bazı kazanımlar elde ederler. Buna karşılık büyük kopuşlar, hatta gittiği yerde tutunamamak gibi durumlarla karşılaşabilmektedirler. Göçle başlayan kopuş sürecinde birey, eski toplumu ile yeni toplumu arasında bir köprünün kurulamamış olması nedeniyle bir dizi ciddi ruhsal sorunlar yaşayabilmektedir. Bu durumda ortaya çıkan ruhsal sorunlar en çok çocukları ve kadınları etkilemektedir. Deprem gibi doğal afetler ise, ortaya çıkan sorunları göçmenlerin daha derinden yaşamalarına yol açar.

Göçmen ve mültecilerin karşılaştığı sorunları konu edinen çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Türkiye’de zorunlu göç sonrasında yetişkin bireylerin yaşadıkları travmayı, sığınmacı kamplarında yaşayan çocukların sağlığı üzerinde duran çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca göçmen ve sığınmacı konumunda olanların mental sağlığı gibi konular da yine araştırma konusu yapılmıştır.²

² Balcıoğlu, İ. Ve F. Samuk (2002), “Göç ve ruh Sağlığımız”, içinde: Medikal ve Psikolojik Açıdan Göç Olgusu, Ed. İ. Balcıoğlu, İstanbul: Alfaeb Basım Yayıncılık, s. 40; Başak, P (2012). The impact of Occupation on child health in a Palestinian refugee camp. *Journal of Tropical Pediatrics*, 58 (6), 423-428; Battle, D.E. (2005). Persons with communication disabilities in Natural disasters, war, and/or conflict. *Communication Disasters Quarterly*, 36(4), 231-240; Bogic, M., Njuko, A. Ve Priebe, S. (2015). Long-term mental health of war refugees: a systematic literature review. *BMC International Health and Human Rights*, 15, 1-14; Cihan, A. (2023), Kahramanmaraş-Pazarcık Depremi ve Sosyokültürel Tezahürleri, Akademik Kitaplar, 1. Baskı, İstanbul; Ekşi, A. (2002), Sığınmacı ve Göçmenlerde Psikopatoloji. *Türk Psikiyatri Derneği*, 13 (3), s. 215-221; Ekşi, Aysel, “Sığınmacı ve Göçmenlerin Psikopatolojisi”, *Türk Psikiyatri Dergisi*, XIII/3, 2002, s. 215-221; Şahin, C. (2001). Yurt Dışı Göçün Bireyin Psikolojik Sağlığı Üzerindeki Etkisine İlişkin Kuramsal Bir İnceleme. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 21, Sayı 2 (2001), s. 57-67.

Dünya genelinde kendi ülkeleri içerisinde ya da kendi ülkeleri dışında zorunlu olarak göç etmiş sığınmacı ve mülteciler arasında ilk sırada Suriyeliler bulunmaktadır. Bir başka ifadeyle söylemek gerekirse Suriyeli mülteciler 30 yıldan beri hâlihazırda dünyanın en büyük mülteci grubu haline gelmiştir. Suriyeli mülteciler, bir nesil içinde tek bir çatışma sebebiyle oluşmuş en büyük mülteci nüfustur. Suriyeli göçmenler arasında kadınlar ve 18 yaş altındakiler en büyük grubu oluşturmaktadır.

Suriye iç savaşı sonrasında Gaziantep ili İslahiye ilçesinde büyük bir göçmen/sığınmacı kampı kurulmuştu. Sığınmacılar arasında çocuklar, kadınlar, engelliler ve yaşlılar en fazla mağduriyet yaşayan gruplar olmuştur.³ Kamp alanında yaşayan çocuklar ve yetişkinlerin topluma uyumu, sağlık, eğitim ve iş imkânlarından daha fazla yararlanabilmeleri için önce yetişkin olanların dışarı çıkarak gün içinde tarım başta olmak üzere çeşitli sektörlerde çalışıp gündelik ihtiyaçlarını karşılamalarına izin verilmiştir. Ardından sığınmacı ailelerin çocukları Türk vatandaşlarının çocuklarıyla aynı okulda eğitim almaya başlamıştır.

Suriye’de iç savaşın uzamasına bağlı olarak sığınmacıların kamp alanı dışında, şehirde konut satın almalarına, ev kiralamalarına veya kendilerinin kullanımına tahsis edilen konutlarda ikamet etmelerine izin verilmiştir. Bu gelişmeler sonrasında ise İslahiye’de oluşturulan kamp tamamen kapatılmıştır. 6 Şubat 2023 tarihinde meydana büyük deprem, Suriyeli sığınmacıların topluma uyum sağlamaya başladığı bir süreçte meydana gelmiş ve dolayısıyla göçmenler yeniden iç savaşın başladığı olumsuz koşulları bir kez daha yaşamışlardır. Deprem, bölgedeki sığınmacılar için de psikososyal, ekonomik ve insani açıdan büyük bir yıkıma yol açmıştır.

³ Ahmet CİHAN & Ahmad Alnabhan, “Göç Mağdurları: Engelliler, Yetim Çocuklar ve Dul Kadınlar”, Türkiye’de Göç Olgusu içinde, (editör. Ahmet Cihan), Akademik Kitaplar, 1. Baskı, İstanbul, s. 117-130.

Depremde Suriyeli Sığınmacılar (22 Şubat, 16 Mart 2023) (Fotoğraf: Ahmet Cihan arşivi)

Sığınmacılar, uyum sürecine girdikleri bir zamanda meydana gelen 6 Şubat 2023 depremi sonrasında iç savaşın başladığı dönemdeki koşulların gerisine düşmüşlerdir. Bu nedenle, deprem sonrasında barınma, beslenme, eğitim, sağlık ve istihdam yanında psikososyal açıdan ciddi sorunlarla karşılaşmışlardır. Aşağıda, Gaziantep-Nurdağı ilçesinde yaşayan Suriyeli sığınmacıların depremde karşılaştığı dramatik ve trajik vakalar yanında karşılaştığı sorunlar belli başlıklar altında ele alınmaktadır.

Barınma Sorunu

6 Şubat 2023 depreminde Nurdağı ilçesindeki konutların yaklaşık %95'i zarar görmüştür. Millet-devlet iş birliği yaparak, diğer pek çok yerleşimde olduğu gibi, Nurdağı ilçesinde kısa zamanda önce geniş çadır kentler oluşturulmuş, hemen akabinde ise konteynerken inşasına başlanmıştır.

Gaziantep-Nurdağı İlçesi (6 Şubat 2025) (Fotoğraf: Ahmet Cihan arşivi)

Depremde zarar gören afetzedelere, Suriyeli sığınmacı ve Türk vatandaşı olduğuna bakılmaksızın, ilk başta barınma, beslenme ve sağlık hizmetleri ortak sunulmuştur.

Gaziantep-Nurdağı Çadır Kent (22 Şubat 2023) (Fotoğraf: Ahmet Cihan arşivi)

Belirli bir süre sonra ise, Suriyeli sığınmacılar ve yerli afetzedeler arasındaki kültürel farklılıklar, gündelik hayat alışkanlıkları, dil yetersizliği ve benzeri konular dikkate alınarak, Türk vatandaşı afetzedeler ile Suriyeli sığınmacı depremzedelerin barınma alanları mekân ve yapı olarak birbirinden ayrıştırılmıştır.

Gaziantep Nurdağı Prefabrik Konutlar (16 Mart 2023) (Fotoğraf: Ahmet Cihan arşivi)

Türk vatandaşı afetzedeler için, ilk kurulan çadır kentlerin dışında prefabrik yapılar ile monte edilebilir konteynerlerden teşekkül eden yeni meskenler, sokak ve caddeleri bulunan yerleşim alanları muntazam şekilde oluşturulmuştur. Hem prefabrik konutlarda ve hem de konteynerlerin içerisinde mutfak, oturma ve yatak odası, tuvalet banyosu ayrı ayrı oluşturulmuş muntazam yapılardır. Bu yapılarda tv, bulaşık makinesi, buzdolabı, ocak, bulaşık makinesi gibi ihtiyaçlar ile yatak, dolap ve döşeme malzemesi kamu tarafından tedarik edilmiştir. Ayrıca kışın ısıtma amacıyla, yazın ise serinletmek için kullanılan elektrikli klimalar da, depremzedelere tahsis edilen yapılarda mevcuttur. Mutfakta kullanılan doğalgaz ve ısıtma ve serinletmede kullanılan elektrik bedelinin tamamı da AFAD tarafından karşılanmaktadır. Nurdağı ilçesinde bağlı köylerde çadır veya konteynerlerde yaşayan köylü afetzedeler kullandıkları ısınma, soğutma, aydınlatma amacıyla bütün elektrik bedellerini kendileri karşılamaktadır. Fakat köyde ikamet eden depremzedeler arasında muhtaç olduğunu beyan edenler, faturalarını ve gelir durumunu beyan eden bir dilekçe ile ilçe merkezinde bulunan AFAD yetkililerine müracaat etme hakkına sahiptir.

Türk vatandaşları için oluşturulan geçici barınma alanında ücretsiz alışveriş yapabilmeleri için sosyal market, çeşitli mağaza ve dükkânlar açılmış, sokak ve caddeleri ferah geniş bir yerleşim alanı inşa edilmiştir.

Türk Depremzedelere Beslenme Desteği (24 Şubat, 16 Mart 2023) (Fotoğraf: Ahmet Cihan arşivi)

Depremde afetzedelere 3 öğün yemek verilen prefabrik aşevi 3 yılın sonunda sosyal amaçlı mekâna dönüştürülmüş, düğün, eğitim merkezi olarak kullanılmıştır.

Göçmen barınma alanı

Nurdağı ilçesinde, şehrin Kahramanmaraş istikametindeki çıkış yönünde bulunan açık bir alana Suriyeli sığınmacılar için, depremde bir müddet sonra, bağımsız bir barınma amaçlı konteyner kent inşa edilmiştir. Suriyeli sığınmacıların barınması için oluşturulan konteyner kent yaklaşık 400 haneyi barındıracak kapasitededir. Suriyeli sığınmacılar için oluşturulan konteyner kentte; 7-15 yaş arasında 267'si erkek, 227'si kız çocuğu olmak üzere toplamda 494 çocuk mevcuttur. Genel kamp toplamında nüfus ise 1655 kişidir. Bunun %29.80'ni, 7-15 yaş aralığındaki çocuklardan oluşmaktadır.⁴

Konut olarak inşa edilen konteynerlerin tamamının içerisi büyükçe bir oda görünümünde, tek tip olarak hazırlanmıştır. Konteynerlerin içerisinde mutfak, oturma ve yatak odası tek parça halindedir; her birinde wc ve banyo için özel alan da bulunmamaktadır.

⁴ Bu araştırma kapsamında bilgileri bizimle paylaşmış bulunan Gaziantep Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı İl Müdürü Mustafa Yıldırım'a katkılarından dolayı sonsuz teşekkürler ederiz.

Suriyeli Sığınmacılara Ait Konut Alanı (Fotoğraf: Ahmet Cihan Arşivi)

Sığınmacı afetzedeler, wc ve banyo ihtiyaçlarını, çamaşırlarını, bulaşıklarını konteynerlerin dışına nüfusun ihtiyacını topluca gidermek amacıyla oluşturulan ortak alanlarda karşılamak durumundadırlar. İmkânı olanlar, konteynerlerin önüne kapı girişinin üzerini kapatarak burayı mutfak, bulaşık ve çamaşır yıkama alanı olarak tanzim etmişlerdir.

Aynı ilçe merkezinde Türk vatandaşları arasında çekirdek aile tarzında bir yapı hâkim iken Suriyeli Sığınmacı ailelerdeki çekirdek aile dokusu, en az 4-5 çocukludur. Çocuk sayısı bazı ailelerde 8-10 arasında değişmektedir. Türk vatandaşı afetzedeler arasında prefabrik ve konteynerlerde tek ya da iki kişiden oluşan çekirdek aile sayısı toplam afetzede arasında önemli bir yekûn teşkil etmektedir. Aksine Suriyeli sığınmacı depremzedeler arasında tek ya da iki üyeli aile bulmak imkânsıza yakın bir durumdur.

Beslenme Sorunu

Depremi başında ortak belenme alanı oluşturulmuştur. Ancak Suriyeli sığınmacı aileleri için, siyasi, güvenlik ve kültürel nedenlerle Türk vatandaşı depremzedelerden uzakta, farklı yapısal özellikleri bulunan konut alanı teşkil edilmiştir. Nurdagı ilçesinde Türk depremzedelere ilk önce geçici beslenme yapısı kurulmuştur.

Depremde Beslenme Sorunu Gaziantep-Nurdağı (22 Şubat 2023) (Fotoğraf: Ahmet Cihan arşivi)

Ardından daha geniş kitlelere uzun bir süre beslenme ücretsiz ve düzenli bir şekilde beslenme sağlamak amacıyla prefabrik aşevi ve yemek salonları inşa edilmiştir.

Kalıcı Beslenme Gaziantep-Nurdağı (6 Mart 2023), (Fotoğraf: Ahmet Cihan arşivi)

Ancak göçmenler için farklı bir alanda bağımsız konteyner kent oluşturulup, bu alanda Suriyeli depremzedelere beslenme imkânı sunulmamıştır. Ayrıca konteyner kent alanında göçmen ailelere tahsis edilen yapılarda mutfak bulunmamaktadır. Bu da göçmenlerin beslenme konusunda zorluk çekmesine yol açmıştır.

Ortak Çamaşır, Bulaşık, Banyo ve Tuvalet Alanı (Fotoğraf: Ahmet Cihan arşivi)

İlk başta, Suriyeli sığınmacı depremzede ailelerin sosyal ve kültürel sermayesi Türk vatandaşlarından farklıdır. Sığınmacı ailelerdeki üye sayısı Türklere göre çok fazladır. Ancak konteynerlerin, çok çocuklu sığınmacı aileleri için uygun mekânlar olduğu söylenemez. Tek bir odadan ibaret olan konteynerler aileler açısından yetersizdir, göçmenler sağlıklı konut alanında kapı eşiğine “sundurma” ile kapattıkları bir alanı mutfak olarak kullanmaktadırlar. Ortak sosyal alanlar da çok elverişsizdir.

Ortak Sosyal Alanlar, (Fotoğraf: Ahmet Cihan arşivi)

Eğitim ve Türkçe Dil Sorunu

Suriye ve Türkiye, aynı beşeri ve fiziki coğrafyanın uzantısı, bir başka ifadeyle, aynı bütünün birer parçası olarak kabul edilebilir. Hatta her iki toplum tarihte aynı devletin siyasi sınırları içinde ortak inanç, değerler, gelenekler ve dil ve kültüre de sahip olmuştur. Ancak Suriye ve Türkiye, Osmanlı devletinin dağılması sonrasında iki ayrı ulus devlet ve toplum olarak teşekkül etmeye yönelmiştir.

İç savaş esnasında Suriye'den yetişkin olarak Türkiye'ye göç etmiş sığınmacı kadınlar arasında Türkçe bilenlerin veya öğrenme arzusunda olanların sayısı çok fazla değildir, aksine son derece azdır. Yetişkin erkeklerin Türkçe dil becerisinin kadınlara nazaran nispeten daha iyi olduğu gözlemlenmektedir. Ancak onların da gündelik hayatta kullandıkları Türkçe sözcük sayısının 40-50'den öteye geçmediği, kendileriyle muhatap olunduğunda anlaşılmaktadır. Erkekler sosyal hayatta daha fazla Türkçe ile karşılaşmaktadırlar. Bununla birlikte aradan geçen 15 yıla yakın bir sürede yetişkin erkeklerin Türkçe dil kapasiteleri fazla gelişmemiştir. Sonuçta dil sermayelerinin çok düşük olduğu açıktır.

Öte yandan yetişkin erkeklerin, dışarıda veya konteyner kent alanındaki konutlarda, aile üyeleriyle ve sığınmacılarla Türkçe konuşmadıkları gözlemlenmektedir. Suriyeli sığınmacılara ait konteyner kente yapılan ziyaretlerde yetişkin kadınların da çocuklarıyla sürekli Arapça konuştukları anlaşılmaktadır. Akşam, bir iş nedeniyle aranan yetişkin sığınmacı erkek, telefondaki muhatabı olan yerli, Türkçe kelimeleri seçerek ve yavaş yavaş konuşmadığı takdirde, konuşulanları büyük oranda anlamamaktadır. Neyse ki bu durumda imdada Türkiye'de büyümüş çocuklar yetişmektedir. Özellikle ailenin erkek çocukları telefonu alarak babasının muhatabı ile görüşerek tercümanlık etmektedir. Türkiye'de doğanlar, Türkiye'de büyümüş olan çocuklar düzenli bir eğitim almamış olsalar bile, Türk okullarında eğitim aldıkları için, Türkçeye genelde hâkimdirler.

Suriyeli sığınmacıların bulunduğu konteyner kent alanında ilkokul ve ortaokul öğrencileri için bütünleşik sınıflar açılmıştır.⁵ Ancak 2025-2026 ders yılına kadar burada yapılan eğitim çok verimli ve başarılı olmamıştır. 2025 ders yılında 8 Eylül günü başlayan yeni eğitim öğretim döneminde, Suriyeli sığınmacı ailelerin çocukları Nurdağı

⁵ Konteyner kent alanında açılan bu derslikler dünya göç örgütünün katkılarıyla organize edilip açılmıştır.

şehir merkezinde bulunan okullarda Türk vatandaşı olan çocuklarla birlikte eğitim göremeye başlamıştır.

Suriyeli Sığınmacı çocukların eğitim aldığı bir ortaokulda idarecilik yapan bir öğretmen olan M. depremi takip eden yıllardaki başarısız eğitim sürecini, konteyner kent alanındaki yapısal durumla ilişkilendirmiştir. O, sığınmacı çocukların eğitim sorununu, “Bina olmayınca okul olmuyor” diye tanımlamıştır.

Aslında Suriyeli sığınmacılar için oluşturulan konteyner-kente bulunan prefabrik sınıflarda okuyan çocukları eğitmek üzere, “Türk öğrencilerin aldığı bütün dersleri vermek üzere” düzenli olarak öğretmen gönderilmiştir. Ancak çocuklar farklı nedenlerle derslere katılmamışlardır. Sığınmacı ailelerin çocuklarına dönük filli durumu, idareci M. şu şekilde ifade etmiştir:

“Ortaokulda okuyan kayıtlı öğrenci sayısı 200’dü, ancak derse devam eden öğrenci sayısı bunun yarısı bile değildi. 12-14 yaş aralığında olanlar maiyet için dışarıda çalışıyordu, gelmeyebiliyordu. Diğerlerinin ise çoğu derse geç geliyordu, bir iki derse giriyor, sonra tekrar eve dönüyordu.”

Suriyeli sığınmacıların barındığı konteyner kent alanındaki prefabrik iki adet derslik 2025-2026 ders yılı hazırlıkları aşamasında kapatılmıştır. Bunun nedeni, sığınmacılar arasında belirgin bir hareketliliğin söz konusu olması ve öğrenci sayısındaki olağanüstü azalma olmuştur. Bu durum, bir gözlemci olan idareci M. tarafından şu şekilde aktarılmıştır, “Suriye’ye gidenler var, şehir içinde ev kiralayanlar var, İslahiye’ye gidenler de artıyor. Bu yıl şehir içindeki normal okul binasında eğitim alıyorlar. Bu sene okulda 310 öğrenci kayıtlı, bir kısmı başka okullara nakil yaptırdı. Şimdi geride 280 öğrenci mevcut, bunun 180’i Suriyeli sığınmacı çocukları.”⁶

⁶ Çalışmanın bu kısmında eğitimi konu alan bilgiler, 9 Eylül 2025 günü yapılan telefon görüşmesiyle Nurdağı ilçesinde idareci olarak görev yapmakta olan bir öğretmenden alınmıştır. Kendisinden sadece M. olarak söz ettiğimiz bu idareci öğretmene, katkılarından dolayı şükranlarımızı sunarız.

Türk Depremzedeler ve Eğitim, (Fotoğraf: Ahmet Cihan arşivi)

Kısaca ifade etmek gerekirse, Suriyeli sığınmacı aileleri çok çocukludur. Bunların tamamının veya büyük çoğunluğunun eğitim alması olası gözükmemektedir. Aralarında, fırsatı yakalamış olanlar, ailelerinin seçici davrandığı kimi çocuklar geleceklerini tayin edecek bir anahtar olarak görmektedir. Çoğunluk için gündelik hayat galesi ağır basmaktadır. Ayrıca önceliklerinin farklılaşması ve göçmen ailelerinde yetişkinlerde iş disiplininin yerleşmemiş olması ve gelecek beklentisinin az yetinmek olarak tahayyül edilmesi sonucunda, gelişme çağındaki çocuklarda da genelde eğitim azmi ve disiplini bulunmamaktadır.

İstihdam Sorunu

Nurdağı'nda ikamet etmekte olan Suriyeli sığınmacılar deprem öncesinde olduğu gibi deprem sonrasında da genel inşaat ve tarım sektöründe çalışarak geçimlerini temin etmeye çalışmışlardır. Aralarında sermaye sahibi aile bulunmamaktadır. Kültürel ve sosyal sermayelerinin de çok fazla olmadığı açıktır. Özellikle dil çok önemli bir aracı unsurdur.

Deprem sonrasında istihdam edilmek üzere kalifiye insanlar ilgili şirketler tarafından kayıt altına alınmıştır. Ancak Suriyeli sığınmacılar gerek mesleki birikimleri ve gerekse dil yetersizliklerinden kaynaklı olarak bu firmalara başvuru yapamamışlardır.

Depremzedelere İstihdam Desteği (Gaziantep-Nurdağı), (Fotoğraf: Ahmet Cihan arşivi)

Her sabah konteyner kent alanında ayrılarak tarım ve inşaat sektöründeki değişik işlerde yevmiyeci olarak çalışan Suriyeli sığınmacılar, gün içinde kendi aralarında Arapça konuşmaktadırlar. Bir Türk vatandaşı ile muhatap olmak zorunda kaldıklarında zaman çoğu sığınmacıların kendilerini rahat bir şekilde ifade edemediği gözlemlenmektedir. Kimi durumda Türkçeye vakıf olanların araya girdiği, tercümanlık yaptığına tanıklık edilmektedir.

Suriyeli yetişkin erkekler arasında inşaat ve tarım sektöründe günlük işlerde çalışmak isteyenler bazı durumda adına “çavuş” ya da “elçi” denilen bir aracı şahısla sürekli temas halinde olmaktadır. Çavuş ya da elçi denilen bu şahıs, Türkçeyi iyi bilen ve Türk işverenlerle geniş bir sosyal ağa sahip Suriyeli bir sığınmacı olabileceği gibi, arkadaşlık veya evlilik yoluyla sığınmacı nüfusla doğrudan veya dolaylı yoldan münasebeti bulunan bir Türk de olabilmektedir.

Çavuş veya elçi, tarım ve inşaat sektöründeki çeşitli iş alanlarında Türk işverenle doğrudan muhatap olmaktadır. İşveren bazı durumda bir gün öncesinde tarım veya inşaat işinde bir sonraki gün için gereken işçi veya üretici sayısını bildirmektedir. İş durumu ve mevsim koşullarına göre bazen de gün içinde ya da akşam vakti ertesi gün için talep ettiği amele-üretici miktarı hakkında elçi-çavuşu bilgilendirmektedir. Elçi-çavuş, kendisine verilen bilgi çerçevesinde, Suriyeli sığınmacıların ikamet ettiği konteyner kent alanına giderek talep edilen evsafa ve sayıda çalışacak elemanları tedarik ederek ertesi gün sabah tayin edilen noktada Türk işveren ile buluşmaktadır.

Sığınmacıların Tarımda İstihdamı, (Fotoğraf: Ahmet Cihan arşivi)

Tarım sektöründe ailenin bütün fertlerinin bir arada çalışması eğitim çağındaki çocukların okula devam konusunda çok fazla titiz olmadıkları gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Yukarıdaki fotoğraf bunu somut olarak teyit etmektedir.

Suriyeli sığınmacı erkekler tarım ve inşaat alanında Türk vatandaşları ile aynı mekânı çok fazla uzun süre paylaşmak istememektedirler. Dinlenme saatlerinde yemek yenirken veya çay içilirken bile, genelde, Türklerle bir arada oturup ortak sohbet etmemektedirler. Grubun dışında, çoğu zaman ise biraz uzakta, kendi halinde beklemeyi, konuşmaya katılmamaya özen göstermektedirler. Bir Türk ile karşılaştıklarında umumiyetle başlarını öne eğmektedirler, göz göze gelmemeye dikkat etmektedirler.

Suriyeli sığınmacılar, Nurdağı ilçesinde bulunan, kendileri için özel olarak inşa edilen konteyner kent alanında bulunan market, dükkân, telefoncu, büfeci, berber gibi kendilerinden olanların işlettiği mekânları tercih etmektedirler. Burada temin edemediklerini ise Nurdağı merkezinde Türk depremzedelerin alışveriş yaptığı çarşıda karşılama eğilimindedirler.⁷

Bu durum, aradan uzun süre geçmiş olmasına rağmen çoğunluğun Türkçe dil becerilerini geliştirmemiş olmalarıyla nispi olarak alakalı olabilir, ancak tek nedenin bu olduğu söylenemez. Antidemokratik ortamdaki bastırılmış benlik, sürekli kaygı ve korku halinde olma durumunun bir tür dışa vurumu olarak görülebilir. Dar bir çevrede, görece kapalı kırsal tarım toplumunda yaşayarak hayatlarını idame ettirebilmek için dil becerilerini geliştirmeden, çevrelerindeki büyük toplumla da bütünleşmeden, ancak

⁷ İstihdam konusunda yerelde Suriyeli göçmenlerin durumu konusunda ayrıntılı bilgi paylaşarak konunun doğru anlaşılmasına katkıda bulunan Abdullah Cihan'a sonsuz teşekkürler ederiz.

reaksiyon halinde olmadan var olmanın kendileri için yegâne seçenek olduğunu düşünmüş olabilirler.

Sığınmacı yetişkin erkekler ve kadınların Suriye’de yaşadıkları coğrafi ve sosyal çevre ve dolayısıyla sahip oldukları beşeri sermayeleriyle kültürel birikimleri de onların bu tutumlarında bir hayli etkili olmuş olabilir. Beşeri sermaye ve kültürel birikimi daha iyi durumda olanlar umumiyetle kendileri için uygun olduğunu düşündükleri, mesleklerini icra edebilecekleri Türkiye’deki büyük metropol şehirlere dağılmış durumdadır. Nitekim Nurdağı ilçesine 35-40 kilometre uzaklıkta bulunan Kahramanmaraş merkezde daha büyük bir Suriyeli sığınmacı nüfus barınmaktadır. Yine Maraş merkezde Suriyeli sığınmacı nüfus içinde yer alan bir grup varlıklı esnaf tarafından işletilen onlarca kuyumcu dükkânı mevcuttur.⁸

Psikososyal Sorunlar

İç savaştan kaçarak Türkiye’de Suriye sınır bölgesine çok da uzak olmayan bir yerleşim olan Nurdağı ilçesinde ikamet eden sığınmacılar, yaşadıkları travma bir yana, yetişkinlerde görülen kültürel uyum ve dile vakıf olamamanın verdiği engeller nedeniyle, deprem öncesinde içinde yaşadıkları nüfusla bütünüyle entegre olamamışlardır. Deprem, çevrelerindeki Türk nüfusla birlikte Suriyeli sığınmacılar için de çok daha büyük bir dram ve trajedinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Suriyeli göçmenler arasında çok sayıda insan, hayatlarını da kaybetmişlerdir deprem sırasında. Elbette geleceğe dair umutlar da kaybolmuştur hayatta kalanlar açısından.

Devlet, yerel yönetimler, vakıflar ve sivil toplum kuruluşları depremin ilk anından itibaren Türk afetzedelere dönük her türlü desteği vermeye hayret etmiştir. Yetişkinlere ve çocuklara yönelik Psikososyal destek ve terapi eğitimleri de bunlar arasında önemli yer tutmuştur. Ancak sığınmacılar, bu desteklerden ya çok sınırlı istifade etmiş veya hiç yararlanamamıştır denebilir.

⁸ Ahmet Cihan, Kahramanmaraş-Pazarcık Depremi ve Sosyokültürel Tezahürleri, Akademik Kitaplar, 1. Baskı, İstanbul, 2023.

Çocuklara psikososyal destek (22, 24 Şubat 2023), (Fotoğraf: Ahmet Cihan arşivi)

Türk Depremzedelere Sosyal Destek (24 Şubat 2023), (Fotoğraf: Ahmet Cihan Arşivi)

Arkalarında bir devlet desteği yanında toplumsal destek bulamayan pek çok sığınmacı depremzede bu durumda, travma üstüne travma, trajedi üstüne trajedi, dram üstüne dram yaşamaya mahkum olmuştur.

SONUÇ

Göç, her aşamasında bireylerin travma başta olmak üzere çeşitli sorunlar yaşamasına yol açan bir süreçtir. Yeni yerde yaşanan gündelik olaylar dışında karşılaşılan doğal afet sonrasında hissedilen duygular göçmende travma durumunun gelişmesine sebep olabilmektedir. Travma, normal bireylerin yaşadığı bir durumdur. Ancak travma durumu yaşayan birey duygu, düşünce ve davranış karışıklığı yaşadığı için sağlıklı düşünemez ve doğru karar veremez. Bu nedenle travma durumunu yaşayan bireye yapılacak travmaya müdahale ve psikolojik destek son derece önemlidir. Travmaya müdahale psikolojik ve sosyal destek geciktiğinde travma psikopatolojiye dönüşür. Gaziantep Nurdağı ilçesinde sığınmacıların deprem sonrasında büyüyen sorunları tam da böyle bir durumu ortaya çıkarmıştır denebilir.

Göç, bireyin sadece fiziki bir ayrılığı değil, aynı zamanda bireyin alıştığı bir dizi haklardan, kurallardan ve sosyal etkileşim örüntülerinden ayrılmasıdır. Kişinin alıştığı ortamdan ayrı kalması onun yalnızlık, yabancılaşma ve kendini değersiz hissetme veya görme gibi duyguları yaşamasına neden olabilmektedir. Suriyeli sığınmacılar, 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen deprem sonrasında bu durumu çok derinden hissetmişlerdir.

Ayrıca Suriyeli göçmenler göç ettiği toplumda dil ve beceri eksikliğinden kaynaklı olarak iletişim ve etkileşim bakımından kısıtlanmış, dolayısıyla sosyal rollerini yerine getirirken strese girmişlerdir. Stres durumu ise, özellikle yetişkin göçmenlerin psikolojik sağlıklarının bozulmasına neden olmuştur denebilir. Yabancı bir çevrede yaşarken, ortaya çıkan kültürel farklar hem sığınmacıların uyum güçlüğü çekmesine yol açmış hem de bu durum onların psikolojik sağlığı üzerindeki etkiler bırakmıştır. Nurdağı ilçesinde yaşayan sığınmacılar Arap kökenli olduklarından deprem sonrasında yaşadıkları yeni çevre ve ortam onların kendi kültürüne daha benzediği için fazla uyum sorunu yaşamışlardır. Oysa Osmaniye il merkezinde yaşayan Türkmen kökenli Suriyeli sığınmacılar, kültürel benzerlikten dolayı daha az uyum sorunu ile karşılaşmışlardır.

Öte yandan Suriyeli sığınmacıların göçten hemen sonra yaşadıkları şoka göre depremde karşılaştıkları şok ve travma kıyaslandığında ikincisinin daha büyük olduğu söylenebilir. İlk geldiklerinde göçmenlere el uzatan, onlarla “Ensar-Muhacir” ilişkisi

içinde bir toplumun varlığından söz edilebilir. Sığınmacılar yerel toplumun kültürüne alıştıkça zorunlu göç nedeniyle yaşadıkları travmaya bağlı olarak ruhsal hastalıklarının da tedricen azıldığı gözlemlenmiştir. Göçmenlerdeki sağlık sorunlarının oluşmasında yer değiştirme faktörü kadar bireyin aile çevresi ve kültüründen uzak kalmış olması da rol oynamaktadır.

Deprem sonrasında, ailelerde ve bireylerde ilk göç sonrasında yaşanandan daha büyük ve yaygın birçok ekonomik, sosyal ve ruhsal sorunun ortaya çıktığı açıktır. Zira sığınmacılarla “Ensar-Muhacir” ilişkisi sona ermiş, yerli halk da kendi canı derdine düşmüştür.

Suriyeli sığınmacılar, deprem sonrasında, ikinci bir defa sosyal ve kültürel değişime maruz kalmanın yanında kültürleşme, asimilasyon, adaptasyon ve yaşam stresi gibi sorunları da tekrar tekrar yaşamak zorunda kalmışlardır. Deprem sonrasındaki bu yeni durum, göç yaşantısındaki farklılaşma, sığınmacılarda psikolojik bozuklukları tetiklemiştir denebilir.

Sonuçta, göç yaşantısı ile psikolojik sorunlar arasında yakın bir ilişkinin varlığından söz edilebilir. Bu bakımdan yurdundan zorla veya ölüm tehdidiyle kopmak zorunda kalmış Suriyeli sığınmacıların deprem sonrasındaki ruh hallerini anlamak hiç de zor olmasa gerek. Deprem sonrasındaki göçmenlik halleri, göçmen bireylerin ve grupların sağlığı üzerinde bozulmaya neden olabileceği açıktır. Sığınmacıların deprem sonrası yaşanan travma dönemine alışmakta zorluklar çektiği ve uyumsal bozuklukları yaşadığı ifade edilebilir. Deprem sonrasında tahrip olan şehirde yeni bir sosyo-kültürel çevreye uyum, birçok duygusal ve bedensel tepkilere yol açmaktadır. Özellikle riskli bir gelişim evresinde geçmekte olan çocuklar, ergenler ve kadınlar için çevresel faktörler oldukça önemlidir. Bunun bozulması onlar için çok daha risklidir.

Bununla birlikte çocuk olarak Türkiye’ye gelenler, Türkiye’de doğanlar, Nurdağı’nda, başka pek çok yerleşimde olduğu gibi, dil öğrenimi, vasıflı meslek edinme, nitelikli işlerde istihdam ve düzenli gelir sağlama ve çevredeki büyük Türk toplumuna uyum sağlama açısından, sığınmacılar arasındaki yetişkin kuşağına nazaran çok daha başarılıdırlar.

KAYNAKÇA

- Balcıoğlu, İ. Ve F. Samuk (2002), “Göç ve Ruh Sağlığımız”, içinde: Medikal ve Psikolojik Açıdan Göç Olgusu, Ed. İ. Balcıoğlu, İstanbul: Alfabe Basım Yayıncılık.
- Başak, P (2012). The impact of Occupation on child health in a Palestinian refugee camp. *Journal of Tropical Pediatrics*, 58 (6), 423-428.
- Battle, D.E. (2005). Persons with communication disabilities in Natural disasters, war, and/or conflict. *Communication Disasters Quarterly*, 36(4), 231-240.
- Bogic, M., Njuko, A. Ve Priebe, S. (2015). Long-term mental health of war refugees: a systematic literature review. *BMC International Health and Human Rights*, 15, 1-14.
- Cihan, A. & Ahmad A. (2020). “Göç Mağdurları: Engelliler, Yetim Çocuklar ve Dul Kadınlar”, Türkiye’de Göç Olgusu içinde, (editör. Ahmet Cihan), Akademik Kitaplar, 1. Baskı, İstanbul, s. 117-130.
- Cihan, A. (2023), Kahramanmaraş-Pazarcık Depremi ve Sosyokültürel Tezahürleri, Akademik Kitaplar, 1. Baskı, İstanbul.
- Ekşi, A. (2002), Sığınmacı ve Göçmenlerde Psikopatoloji. *Türk Psikiyatri Derneği*, 13 (3), s. 215-221.
- Ekşi, Aysel, “Sığınmacı ve Göçmenlerin Psikopatolojisi”, *Türk Psikiyatri Dergisi*, XIII/3, 2002, s. 215-221.
- Özçürümez, S.-İçduygu, A. (2020), Zorunlu Göç Deneyimi ve Toplumsal Bütünleşme, Kavramlar, Modeller ve Uygulamalar ile Türkiye, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul
- Şahin, C. (2001). Yurt Dışı Göçün Bireyin Psikolojik Sağlığı Üzerindeki Etkisine İlişkin Kuramsal Bir İnceleme. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 21, Sayı 2 (2001), s. 57-67.

GÖÇLE KURULMUŞ ESKİ KÖY, YENİ MAHALLE: UZUNÇINAR'DA MESLEKLERDEKİ DEĞİŞİM VE ŞEHİRLE BÜTÜNLEŞME*

Ali ARSLAN**

Özet

Sakarya ili Akyazı ilçesine bağlı Uzunçınar köyü, tarihî ve sosyolojik açıdan dikkate değer bir yerleşim alanıdır. Köy, 1293 (1877-1878) Osmanlı-Rus Harbi'nin ardından Bulgaristan'dan, özellikle Tırnova'dan göç eden muhacirler tarafından kurulmuştur. 2004 yılında Sakarya'nın büyükşehir statüsü kazanmasıyla köy statüsünden mahalle statüsüne geçmiştir. Bu makalede, eski köy-yeni mahalle olan Uzunçınar'da şehirle bütünleşme süreci bağlamında köyde icra edilen meslekler incelenmekte; ulaşım ve iletişim imkânlarının genişlemesine paralel olarak yaşanan dışa açılım ve mesleklerdeki değişim ele alınmaktadır. Daha önce çiftçilik, hayvancılık, bakkallık, kahvecilik, süpürgecilik ve zahirecilik gibi meslekler yapılırken, iletişim ve ulaşım imkânlarının gelişmesine bağlı olarak şehir merkeziyle bütünleşme artmış; kaportacılık, motor tamirciliği, araba boyacılığı gibi mesleklerle yönelim çoğalmıştır. Bu bağlamda çalışmada, özellikle genç nüfusun meslek tercihlerinde değişim yaşandığı görülmektedir; ziraat işlerinden ağırlıklı olarak otomotiv sektöründeki mesleklerle geçiş yaşanmıştır. Çalışma sosyolojik, monografik ve nitel bir araştırma niteliğindedir. Yaklaşık 600 nüfusa sahip köyde, hemen hemen tüm ailelerle görüşmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uzunçınar, göç, mesleki değişim, şehirle bütünleşme

FROM AN OLD MIGRANT VILLAGE TO A NEW NEIGHBORHOOD: OCCUPATIONAL TRANSFORMATION AND URBAN INTEGRATION IN UZUNÇINAR

Abstract

Uzunçınar, a settlement affiliated with the Akyazı district of Sakarya Province, is a locality of considerable historical and sociological significance. The village was founded by immigrants who migrated from Bulgaria—particularly from the city of Tırnovo—following the 1293 (1877-1878) Ottoman-Russian War. In 2004, with Sakarya gaining metropolitan municipality status, Uzunçınar transitioned from a village to a neighborhood. Within the framework of Uzunçınar's transformation from a village into a neighborhood, the article examines its process of integration with the city, focusing specifically on occupational structures and changes. The study analyses the outward expansion experienced alongside the improvement of transportation and communication facilities, as well as the resulting transformation in occupational patterns. Whereas agriculture, animal husbandry, grocery keeping, coffeehouse operation, broom making, and grain trading were previously the dominant occupations, enhanced transportation and communication opportunities have increased integration with the urban centre. Consequently, there has been a notable shift toward professions such as auto body repair, motorcycle mechanics, and car painting. In this context, the study highlights a significant change in occupational preferences, particularly among the younger population, marked by a transition from agricultural work to professions predominantly associated with the automotive sector. Methodologically, the research adopts a sociological, monographic, and qualitative approach. In the settlement, which has an approximate population of 600, interviews were conducted with nearly all families.

Keywords: Uzunçınar, migration, occupational change, urban integration

* Bu çalışma, 2015 yılında kitap oluşturmak için yapılan Sakarya, Akyazı, Uzunçınar, Tarihi, Sosyal ve Kültürel Yapısı isimli çalışmadan oluşturulmuş ve halen hiçbir yerde yayınlanmamış özgün bir çalışmadır.

** Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi, aliarslan@sakarya.edu.tr,
ORCID: 0000-0003-3832-3844

GİRİŞ

Sakarya ili Akyazı ilçesine bağlı Uzunçınar Köyü, tarihî ve sosyolojik açıdan dikkat çeken bir yerleşim alanıdır. Köy, “R.1293 (1877-1878)” Osmanlı-Rus Harbi sonrası Bulgaristan’dan ve özellikle Tırnova’dan göç eden muhacirler tarafından kurulmuştur. Etrafında benzer özelliklere sahip köyler bulunmaktadır. Bölgenin kuruluşu, göç hareketleri, toplumsal yapısı ve kültürel özellikleri hem tarihsel hem de sosyolojik bağlamda incelenmeye değer unsurlar barındırmaktadır. Türkiye’de kırsal yaşamın dönüşüm sürecini anlamak açısından Uzunçınar Köyü gibi yerleşim yerlerinin derinlemesine incelenmesi, yerel dinamikleri ve toplumsal değişimi anlamak adına önemli veriler sunmaktadır.

Göç, yerleşimin kimliğini ve toplumsal dokusunu belirlemiş, dayanışma kültürünü şekillendirmiştir. Bu çalışma, göçle kurulmuş bir köyün şehirle bütünleşme sürecinde mesleklerdeki değişimi sosyolojik açıdan incelemektedir.

Köy 2004 yılında Büyükşehir Yasası’yla mahalle statüsüne geçmiştir. Kırsal kimliğini korurken kentsel dinamiklerle bütünleşmiştir.

1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma 2015 yılında başlatılıp 2025 yılında tamamlanma aşamasına yaklaşan “Sakarya/Akyazı/Uzunçınar Tarihi, Sosyal ve Kültürel Yapısı” isimli araştırma ürünü saha çalışmasının bir bölümünü içeren, şehirle bütünleşme bağlamında mesleklerdeki değişimin ele alındığı özgün bir çalışmadır. İlk araştırmanın amacı, Uzunçınar’ın monografisini ortaya çıkararak, büyükşehir yakın bir mesafede bulunan ve 150 yıla yaklaşan bir süreçte köyün tarihini, nasıl kurulduğunu, kimlerin kurduğunu, nasıl bir sosyal ve kültürel yapısı olduğunu ve köyde nasıl bir değişim yaşandığını kitap şeklinde çok daha geniş düzlemde tespit etmektir ancak bu makalenin amacı ise elde edilen bulgulardan hareket ederek şehirleşme ile bütünleşme bağlamında sadece mesleklerdeki değişime odaklanarak mesleklerdeki değişimi anlamaya çalışan özgün bir çalışmadır.

2. Araştırmanın Önemi

Sosyolojik bir araştırma, toplumu, kurumlarını, toplumun bütününe veya bir insan grubunu ve ilişkilerini anlamak açısından önemlidir. Köy araştırmaları bağlamında yapılmış çalışmalar oldukça zengindir. Köy sosyolojisi bağlamında yapılan çalışmaların bir değerlendirilmesi Ertürk tarafından yapılmıştır. (Ertürk, 2008, 185-194) Ancak Uzunçınar Köyü üzerine yapılmış tek çalışma ise benim Uluslararası Sakarya Sempozyumu'nda sunduğum ve sonrasında Uluslararası Sakarya Sempozyumu kitabında yazdığım makale çalışmamdan başka bir çalışma yoktur. Bundan başka tek çalışma ise yine benim hazırlayıp sonlandırmaya çalıştığım henüz yayınlanmamış "Sakarya/Akyazı/Uzunçınar Tarihi, Sosyal ve Kültürel Yapısı" isimli kitap çalışmasıdır. Dolayısıyla bu çalışmanın hem Uzunçınar Köyü'nü, köydeki değişimi anlamak ve sahadan özgün bilgiler sunması ile hem de bir örnek olarak köy sosyolojisine katkı sunması açısından önemli olduğuna inanıyoruz.

3. Yöntem ve Teknik

Bu araştırmanın bütününde karma ve çoklu yöntemler bir arada kullanılmıştır. Başlangıçta ankete başvurulmuş ise de nitel veriler ağırlık kazanmıştır. Hem tarihsel ve sosyolojik yaklaşım hem de nicel ve nitel araştırma yöntemleri bir arada kullanılmıştır. Fakat bu çalışma yapılan gözlem ve görüşmeler sonunda elde edilen bulguların değerlendirilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Çalışmanın bütününde, sosyolojik ve monografik bir yaklaşımla köyde yaşayan bireylerle derinlemesine görüşmeler ve odak grup görüşmeleri gerçekleştirilmiştir. Katılımcı gözlem tekniği kullanılarak köy hayatı yerinde incelenmiş, gelenekler, gündelik yaşam pratikleri ve sosyal ilişkiler gözlemlenmiş, kişilerin hangi işlerle uğraştığı tespit edilmiş ve köyden eski fotoğraflar toplanmıştır. Bu amaçla toplamda 75 kadar öğrenci ile köye iki defa gidilmiş, sonrasında da yazar tarafından 10 yıl boyunca bireysel görüşmelerle çeşitli bilgiler toplanmıştır.

Makalede kullanılan fotoğrafların tamamı ya yazar tarafından çekilmiş ya kişilerin kendileri veya temsilcileri bu fotoğrafları vermiş veya kişilerin bilgileri ve kendi izinleri ile kaynaklardan alınıp kullanılmıştır. Ayrıca kişilerden imzalı izinleri de alınmıştır.

Bu çalışmalar yapılırken özellikle mesleklerdeki değişim dikkat çektiği için Ulusal Sosyoloji Sempozyumu tebliği ve makalesi için sadece şehirle bütünleşmeye ve

mesleklerdeki değişime odaklanılmıştır. Bu değişimin birçok sebebi olmakla birlikte, en büyük sebebin 2004 yılında Uzunçınar Köyü'nün Akyazı Belediyesi yönetimine ve dolayısıyla Sakarya Büyükşehir Belediyesine bağlanmış olmasıdır. Çünkü bundan sonra köye asfalt gelmiş, ulaşım kolaylaşmış, ilçe ve şehir'e gidiş geliş imkanları kolaylaşmış ve artmıştır.

Öte yandan internet ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi de birçok şeyi değiştirdiği için kapalı bir topluluk olarak gerçekleşen köy hayatından çıkılarak şehirle etkileşim ve bütünleşme artmış, şehirde işyerleri açan kişiler çoğalmıştır. Böylelikle önceleri sadece köy ile sınırlı olan ekonomik yapı, ticari ve üretim yapısı köyün dışına çıkmaya başlamıştır. Bununla birlikte elbette sosyal ve kültürel alanlarda da birçok değişim yaşanmıştır.

3.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni, Uzunçınar Köyü'nün tamamıdır. Köy, yaklaşık 150 hane olduğu için tüm evlere gidilmiş evde bulunan kişilerle bireysel veya evdeki bir kişinin öncülüğünde grup hâlinde evdekilerle görüşülmüştür; dolayısıyla özel bir örneklem alınma ihtiyacı kalmamıştır.

4. Akyazı İlçesinin ve Uzunçınar Köyü'nün Konumu

Uzunçınar'ın bağlı olduğu Akyazı, Sakarya iline bağlı bir ilçedir. İlçe, Marmara Bölgesi'nin Doğu Marmara alt bölgesinde yer almakta olup il merkezinin güneydoğu kesiminde yer almaktadır. Doğuda Hendek ve Mudurnu ilçeleri, batıda Erenler ve Karapürçek ilçeleri, kuzeybatıda Adapazarı ilçesi, güneyde Bolu-Göynük ilçesi, güneybatıda Taraklı ilçesiyle çevrilidir. İlçe ulaşım yönünden şanslı ilçelerden biridir. TEM Otoyolu, D-100 Karayolu ve D-140 Karayolu'nun ilçe sınırları içerisinde geçmesi sayesinde, seyahat etmeyi çok kolaylaştırmakta olup, her gün İstanbul, Ankara, Kocaeli, Bolu, Bursa, Yalova ve İzmir'e otobüs kalkmakta ve geri dönmektedir.

Uzunçınar, Sakarya'nın Akyazı ilçesine bağlı, bir yerleşim yeridir. Özü itibariyle eski bir köy fakat yeni bir mahalledir. Sakarya'nın büyükşehir olup merkezlere yakın çevredeki köylerin büyükşehirlerle bağlanmasından sonra Uzunçınar mahalle tüzel kişiliği kazanmıştır. Uzunçınar haritası konumu, 40° 43' 18.7464 Kuzey ve 30° 34'

42.3408” Doğu GPS koordinatlarıdır. Sakarya şehir merkezi Adapazarı’na yaklaşık 20 kilometre, bağlı olduğu Akyazı ilçesine ise 6-7 km uzaklıktadır.

5. 93 Harbi ve Bulgaristan’dan Göç

Bulgaristan’dan göç edip, Uzunçınar’ın kuruluşunu sağlayanların hemen hemen tamamı Bulgaristan’ın Tırnova, bugünkü adıyla Veliko Tırnova şehrinden gelmişlerdir.

Genel anlamda “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra Türkiye’ye göç etmek zorunda kalan Muhacir miktarı hakkında kesin bir sayı vermek biraz zordur. Günün gerektirdiği şartlardan dolayı hiç kimsenin yoldaki muhacirleri sayma imkânı yoktu. Bu sayı ancak kesin bir yerleşim sağlandıktan sonra net olarak belirlenebilirdi. Avrupa ve Osmanlı kaynaklarında açıklanan tahmini muhacir sayısı 1.250.000 ile 1.253.500 arasında değişmektedir.” (Vatansever, Eylül, 2008)

6. Köyün Kuruluşu ve Kurucuları

93 Harbi sonrasında Türkiye’ye göç edenlerin bir kısmı Uzunçınar köyüne yerleşip köyün kurucuları olmuşlardır. Köyün kurucularını tespit etmek köyün özel tarihini çıkarmak oldukça zahmetli bir işti. Çünkü hem ortada köye özel pek yazılı bir kaynak yok hem de köye göç edildiği zamandan yaşayan insan yoktu. Anlatılanlara göre “Uzunçınar’ın bulunduğu yerler o zamanlar orman ve bataklık hâlinde imiş, ıslah edilmiş. Gelenler uygun bulunan yerleri açarak kendilerine yer edinmişler. İlk gelindiğinde esas yerleşim yeri, şu an muhtarlığın bulunduğu yer değil, Millik civarı imiş; fakat zamanla köye yakın Mudurnu deresinin taşması sellere neden olunca köy, bugün muhtarlığın bulunduğu şimdiki merkeze çekilmeye başlamış.”

Bir bütün olarak baktığımızda belirgin şekilde köye üç dalga hâlinde göç yaşanmıştır:

Birincisi, 93 Harbi olarak bilinen ve (Rumi 1293/ Hicri 1295/ Miladi 24 Nisan 1877 – 3 Mart 1878) yıllarında Osmanlı Devleti ile Ruslar arasında gerçekleşen ve köy kurucularının da aralarında bulunduğu önemli sayıda Türk nüfusun Bulgaristan’dan anavatana göç etmesine neden olan harpten dolayı gelen göç dalgası. Bu grupta yer alıp

Uzunçınar'a gelenler doğrudan Akyazı civarına gelmişler ve bu zamanlarda birbirine yakın birkaç tane köy kurulmuştur.

Çok yönlü araştırmalarla edindiğimiz bilgilerden hareket ederek, bizzat göç ettiğine kanaat getirdiğimiz veya aksi belirtilmediği için Bulgaristan'dan göç eden birinci göç dalgasında öncü olduklarına ikna olduğumuz ailelerin reislerini aşağıda sunuyoruz. Ancak bu bilgiler, ortada yazılı bir belge olmasa da birbirini destekleyen kuvvetli ve sözlü rivayetlere dayanmakta ancak bazen tam yeterli olmayabilmektedir.

1. Ferhatoğulları (Hasan Arslan, 1856 Tırnova-1931)
2. Hacıoğulları (Mehmet Özçiftçi, 1856 Tırnova-1931)
3. Ömeroğulları (Hüseyin Şahin, 1861 Tırnova-1921)
4. Mehmet Kart (Mehmet Pehlivan, 1858 Tırnova)
5. Hacı Köleler
6. Hacı Hafız Sayit Kop (1866 Tırnova-1960)
7. Hacı Ali Oğulları (Ali Seven, 1858 Tırnova-1911)
8. Amişler (Halis Cengiz, 1876 Tırnova-1925)
9. Öztürkler (Rıdvan Öztürk, 1879 Tırnova-1948)
10. Hacı Mümin
11. Aksakallar (Osman Aksakal, 1858 Tırnova-1910)
12. Bostancılar (Mehmet Bostancı, 1876 Tırnova-1954)
13. Gölgeciler (Hüseyin Gölgeci, 1862 Tırnova-1939)
14. Çetinkayalar (Hüseyin Çetinkaya, 1851 Tırnova-1910)
15. Güzeller (Mıstınlar) (Halil Güzel, 1864 Rusçuk-1908)
16. Topaloğulları (Ali Topaloğlu, 1865 Tırnova-1929)
17. Karabaşlar (Hasan Karabaş, 1882 Rusçuk-1956)

İkincisi: Yine Bulgaristan'dan göç edenler olmakla birlikte, bir müddet Trakya'da yaşadıkdan sonra 1930'larda Trakya'dan gelip yerleşenlerin oluşturduğu göç dalgası. Bu grup sadece Muhacirlerden oluşmuş olup, buradaki yakınlarının varlığını öğrenerek Trakya ya da Türkiye'nin başka yerlerinden veya doğrudan Bulgaristan'dan göç edenlerden oluşmuştur. 1930'larda köyün kurulmasından sonra köye gelenler, kanaatimizce kısmen akraba ya da tanıdıkları ile etkileşim sonucu gelmişlerdir. Bunlar önce Trakya bölgesine, Kırklareli, Edirne gibi şehirlere yerleşmişler, oralarda bir müddet yaşadıkdan sonra Trakya'dan Uzunçınar'a gelmişlerdir.

Üçüncü dalga: 1960'lı yıllar sonrasında Karadeniz Bölgesi'nden veya Uzunçınar'a yakın civarlardan göç eden Karadenizlilerin hakim olduğu göç dalgasıdır. Uzunçınar'a yapılan Karadenizlilerin göçleri ağırlıklı olarak, Akyazı ve Hendek gibi Sakarya ve çevresindeki yakın yerlerden veya köylerden gelme şeklinde olmuştur.

Bu genel bilgilerden sonra köydeki ekonomik yapı ve ticari hayatla ilgili ve bu çalışmanın esas konusu olan köydeki meslekler ve mesleklerdeki değişim ise köydeki ile ilgili bilgilere geçelim.

7. Ekonomik Yapı ve Meslekler

Köydeki ekonomik hayat genel olarak tarıma dayanmakta ve bazı aileler bunun yanında hayvancılık da yapmaktadır. Genelde böyle olmasına rağmen gerek dünyada ve gerekse Türkiye'de ekonomik hayatın tarımdan sanayiye kaymasına paralel olarak köyde de bu alanda değişim görülmeye başlanmıştır. Şöyle ki, önceden hayat tamamen köydeki sınırlı imkânlarla bağlı iken, Sakarya'nın büyükşehir'e dönüşmesinden sonra hem Sakarya Büyükşehir Belediyesinin hem de Akyazı Belediyesi'nin bazı hizmet ve imkânlarının köye ulaşması, yolların yapılması, yakın çevreye fabrikaların yapılması, kişisel araçların çoğalması, Akyazı ve Sakarya İl Merkezine ulaşım imkânlarının kolaylaşması ve teknolojiye yenilikler ile mesleklerde, mesleklerin seçiminde ve teknolojinin kullanılmasında özellikle gençlerin iş arayışlarında da farklılaşma başlamıştır. Birçok kişi de günümüzün ihtiyaçları doğrultusunda, örneğin motor, kaporta vb. gibi otomotiv sektöründeki işlere yönelerek bu alanlarda kendi işlerini kurmuşlardır.

Eskiden köylü birbirine daha fazla yardım ederdi, ailecek çalışılıyordu. İş çoksa, işçi çağırılıyordu. İşçilere amele ismi verilirdi. Şimdi birçok iş zaten makine ile yapıldığı için beden kullanımı azaldı. Zamanla bazı davranışlar ve çalışma şekilleri değişti. Örneğin, buğday orakla biçilirdi, tarla öküz ve beygirle sürülürdü, şimdi her şey traktör ve harman makineleri gibi makinelerle yapılıyor. Örneğin fırın yoktu ama zaten herkes evinde kendi ekmeğini kendisi yapıyordu. Tarım ve çiftçilik dışında bir topluluk için zorunlu ihtiyaç olan meslekler hakimdi. Çok önceleri cami bahçesinde köy odası ya da kahvehane vardı. Bakkal, berber, ekilen patateslerin satışı için patates tüccarlığı, odun kesme veya bıçkıcılık, marangozluk, çobanlık, süpürgecilik, inşaat ustalığı gibi zamanın şartları için gerekli meslekler tutuluyordu; çeşitli kişiler bu tür meslekleri sürdürüyordu.

Şimdi bazı işler sadece aile bireyleri tarafından hatta bazen traktörle bir kişi tarafından yapılabiliyor. Köyün en önemli geçim kaynakları (genel olarak) çiftçilik, tarım ve hayvancılık. Bu doğru, neredeyse herkesin tarlası var ama bu eğilim gittikçe azalıyor, çünkü lise ve üniversite okuyan kimseler çoğalıyor ve bunlar artık kendi birikimlerine uygun işler arıyorlar.

Eskiden tarımdaki birçok iş, örneğin mısır kırması, elle, insan ve beden gücüyle yapılırdı. Ailede herkes çalışır, işler imece usulü ile yapılırdı. Komşuya çapa yapmaya veya ne yapılacaksa gidilirdi, bayanlar ağırlıklı olarak yapılırdı. Öküz ve at arabaları vardı. Tarım ürünleri tarlada, arazide tüccarlara satılıyordu. Günümüzde herkes 'kendi işini kendisi görürken' ücretli sanayi işçiliği artmaya başladı. İş bilenler köyden bulunuyor ama tarım üretimi uzun zamandır makine ağırlıklı yapılıyor.

Şimdi, sözlü rivayetlere dayalı olarak köydeki, ekonomik ve ticari hayatın lokomotifleri olan meslekleri, kısa veya uzun süreli bu mesleklerde çalışmış veya çalışmakta olan meslek sahiplerinden örnekler vererek belirlemeye çalışalım:

7.1. Geleneksel Meslekler

7.1.1. Tarım

Uzunçınar'da geçimin temelini tarım oluşturunuyordu. Her ailenin ekip diktiği bir tarlası ve arazisi bulunurdu. Traktör ve bugünkü ziraat aletleri olmadığı için birçok iş imece usulüyle yapılırdı. Ailenin bütün fertleri üretime katılırdı. Günün önemli bir kısmı tarla ve bahçe işlerinde geçirilirdi. Birçok kişi birbirine yardıma gider ve işler ortaklaşa tamamlanmaya çalışılırdı. Kış hazırlıkları yapılır, ambarlar dolardı.

Hüseyin Cengiz ve yakınları

İsmail Meriç

7.1.2. Hayvancılık – Geleneksel Meslek

Uzunçınar'daki temel mesleklerden birisi de hayvancılıktı. Köyün tamamında tarım ve hayvancılık temel geçim kaynaklarını oluşturunuyordu. Belli kişiler bunu süt ve et

üretimi yapmak üzere göreceli büyük çapta yapsalar da hemen her evde en azından kendi ihtiyaçlarını karşılamak üzere hayvan bakımı yapılırdı. Böylelikle et, süt, yoğurt, ayran, tereyağı gibi ürünler evlerde beslenen hayvanlardan temin edilirdi.

Necmettin Filiz

Fikret Kop ile Ali Arslan

7.1.3. Bakkallar

Toplu yaşanan yerlerde en temel mesleklerden birisi de insanların alışveriş yaptıkları bakkallardır. Böylelikle temel ihtiyaçlar temin edilirdi. Bakkal aynı zamanda sosyal merkez işlevi görürdü. Geçmişte veresiye usullerle çalışan küçük bakkalların

*Hasan Arslan
(1922-1989)*

yerini günümüzde artık modern ve barkod sistemleri ile çalışan marketler ve süpermarketler almıştır. Uzunçınar'da bilinen ve şahitlerin aktardığına göre en net bilgisine sahip olduğumuz ve en eski bakkalcılığı Ferhatoğulları'ndan Ali Arslan (1879-1950) yaptı sonra onu oğlu Hasan Arslan (1922-1989) devam ettirmiştir. Aynı zamanda çiftçilik de yaparlardı. Bakkal dükkânından evin içine geçilirdi. Dükkân, Eskibedil yolunun solunda, evin kenarında idi, pencereden de alışveriş yapılırdı. Sayit Gülcan, ondan sonra oğlu Rasim Gülcan da bakkallık yapmış. İlerleyen zamanda farklı kişiler tarafından bakkallar açıldı ve açılan bakkallar çok defa oğullar tarafından devam ettirildi.

7.1.4. Süpürgecilik – Geleneksel Meslek

Adapazarı'nın el süpürgesi meşhurdur ve bu konuda bir marka şehirdir. Köyde artık süpürgecilik yapılmamaktadır, fakat köyün yetiştirdiği bazı kimseler köyden ayrılarak Adapazarı'nda bu işi yapmaktadırlar. Ancak teknolojinin yenilikler getirmesiyle bir sanat olan süpürgecilik artık az kişi tarafından yapılmaktadır. Adapazarı'nda bir "Süpürgeciler Sitesi" bulunmaktadır. Adapazarı, en kaliteli süpürge üreten yerlerden biri olmasına ve Sakarya'nın ot süpürgeleri yurt içinde ve yurt dışında çok beğenilmesine rağmen meslek yok olmama mücadelesi vermektedir. Süpürgecilik

mesleği yapmış, bırakmış veya halen Adapazarı'nda yaparak bu mesleğe katkıda bulunan birçok Uzunçınarlı bulunmaktadır:

Uzunçınar'da süpürgecilik

Sadullah Gündoğ

*Sinan Demirkan
Ali Kartal*

7.1.5.Bıçkıcılık

Köyde yakacak, ormandan veya tarla kenarlarından elde edilen ağaçlardan temin ediliyordu. Gerek yakacak temini ve gerekse inşaat işleri ahşap olarak ağaca dayandığından dolayı odun teminine ve ağaçların kesilmesine ihtiyaç duyuluyordu. Bu anlamda bu işi yapanlar arasında en bilinen kişiler Hasan Özkan ve kardeşi Yusuf Ziya Özkan, Kamil Karabaş'tı.

Hasan Özkan (1923-1996)

Yusuf Özkan ile Ali Arslan

Kamil Karabaş (1924-1978)

7.1.6. Terzilik

El zanaatı olarak terzilik, köyde saygınlık ve prestij kaynağıydı. Giyim kültürüyle birlikte üretim, aile ekonomisine katkı sağlıyordu. Ancak köyün bilinen tek terzisi Nuri Terzi'ydi. Bunun dışında terzi için Akyazı veya Adapazarı'na gidilirmiş.

Nuri Terzi (1911-1999)

7.1.7. Ayakkabı Tamirciliği

Onarım kültürü, kıt kaynaklar içinde dayanışmayı güçlendiren bir unsurdu. Şimdiki gibi ayakkabı üretimi yoktu. Ayakkabılar ilçe ya da şehirden temin edilebiliyordu. Yollar da bugünkü gibi olmadığı için tamire daha çok ihtiyaç duyuluyordu. Ayakkabı tamirciliği emeğin sürekliliğini temsil ediyordu. Hasan Topaloğlu bilinen tek ayakkabı tamircisiydi.

Hasan Topaloğlu (1909-1998)

7.1.8. At Arabacılığı ve taşımacılık

Ulaşım, yük taşımacılığı ve ticaretin omurgası at arabalarıydı. Bugün nostaljik bir hafıza unsuru olarak hatırlanmaktadır. Traktörün olmadığı zamanlarda eşya taşıma işi at veya öküz arabaları ile yapılırdı. At arabacılığı yaptığı bilinen kişiler arasında Hasan Meriç, Mümin Bostancı, Buzacı Mehmet lakabıyla bilinen Mehmet Kara idi. Köyde minibüs ile taşıma işini yapan ise zaman zaman değişse de genelde bir kişi veya en fazla iki kişi olmuştur. Mehmet Çam ve Celal Davulcu bilinen eski dolmuş taşımacıları arasındadır. Mehmet Topaloğlu bir ara kamyon ve otobüs sahibi olup kamyon ve otobüsü ile şoförlük yapmıştı.

Mümin Çobanoğlu-Kamil Şafak

Hasan Meriç (1933-2025)

Mehmet Çam (1937-2023)

Celal Davulcu(1950-2009)

Mehmet Topaloğlu ve arkadaşları (1933-1979)

7.1.9. Patates Tüccarlığı

Tarımın ticarileşmesinin ilk örneklerinden biri patates tüccarlığıydı. Şehirle ekonomik ilişkilerin gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

1990'lı yıllarda meşhur Adapazarı patatesi diye bir kavram vardı. Adapazarı'nda halen de devam eden bir patates ve soğan hali bulunmaktadır.

Bu hal yeni açıldığında burada dükkan açanlar arasında Uzunçınarlı Rasim Gülcan, Hasan Arslan, Raşit Babaç ve Uzunçınar'ın damadı olup köyde arazisi bulunan Muharrem Kocabıyık da bulunmaktaydı.

Rasim Gülcan(1914-1999)

Hasan Arslan (1922-1989)

Muharrem Kocabıyık

Raşit Babaç

7.1.10. Kahvehane

Kahvehaneler bilgi alışverişinin, sohbetin ve dayanışmanın mekânıydı. Çok eskiden köy odası vardı. Köye gelen yabancı misafirler Ali Arslan'ın (1879-1950) kendi bahçesinde açtığı köy odasında yatılı olarak veya sonradan cami bahçesinde açılan köy odasında ağırlanırdı. Kahvehane kırsal kamusal alanın en canlı örneğini oluşturuyordu. Eskiden kahvehanelere çocuklar ve gençler giremezdi. Şimdi bu konuda herhangi bir engelleme yok. Zaman içinde birçok kişi kahvehane işletti. Bilinen en eski kahveciler Hüseyin Özen ve Osman Aydın'dı.

İsmail Gündoğ, Adem Özçiftçi

7.1.11. Çobanlık

Köyün temel geçim kaynaklarından birisi hayvancılık olduğu ve hemen herkesin evinde hayvan bulunduğu için hayvanlar, çoban tarafından düzenli olarak meraya götürülüp otlatılırdı. Yüzlerce hayvanın bir arada meraya götürüldüğü anlara altmış ve yetmişli yıllarda ben de şahit olmuştum. Günümüzde hayvancılık daha dar çapta ve belli kişiler tarafından yapılmakta ve çoban bulunmamaktadır. Bireysel olarak evinde hayvan besleyenler isterlerse kendileri meraya götürebilmektedirler. Bilinen çobanların bazıları 1970-77 yıllarında İsmail Avcı, tahminen yetmiş ve seksenli yıllarda Hasan Meriç (1933-2025) ve sonrasında Ali Yaşar, Nail Meriç'ti.

*Hasan Meriç**Rafet Arslan, Hasan Meriç, Yaşar Biçer**Ali Yaşar**Nail Meriç*

7.1.12. Koruculuk

Eskiden köydeki güvenlik köy korucuları aracılığıyla sağlanırdı. Korucular köyün asayişinden sorumlu idi. Bir olay olduğunda kendisi çözebilirse çözer, çözemezse Jandarma'ya intikal ettirirdi. Daha önce köy statüsünde bulunan Uzunçınar, Sakarya'nın 2004 yılında büyükşehir olmasından sonra mahalle statüsüne dönüşmüş olduğu için artık köy koruculuğu da yapılmamaktadır. Bilinen korucularının bazıları Ahmet Özdemir, Ahmet Biçer, Osman Çetinkaya, Hasan Meriç ve diğerleriydi.

Ahmet Özdemir Süleyman Özçiftçi. Ahmet Biçer Hasan Meriç. Ali Arslan Osman Çetinkaya ile

7.1.13. Berberlik

Günlük hayatın temel ihtiyaçlarından birisi de berberlik idi. Elbette günümüzde de yaygınlaşan adıyla kuaförlük yani berberlik bulunmaktadır. Ancak eskiden bu tamamen klasik şekilde yapılırken günümüzde hizmet biçimleri çok çeşitlenmiştir. Berberlik, hizmet sektörüyle toplumsal etkileşimin yeniden kurulduğu bir alandır. Berber dükkânları, modern “sohbet mekânları” hâline gelmiştir. Köyde bir dönemde genelde bir berber bulunurdu. Bilinen berberler arasında Berber İbrahim olarak bilinen İbrahim Yılmaz (1907-1983), Hakkı Bostancı, (Muhtarlık da yapmış bulunan Ramazan Kürküt (1912-1999), Kamil Şafak ve günümüzden Ersin Cengiz ve başkaları bulunmaktadır.

İbrahim Yılmaz (1907-1983) Ali Arslan, Berber Ersin Cengiz ile

7.1.14. Sünnetçi

Eskiden sünnet işini çeşitli kişiler çeşitli şekillerde yapmıştır. Meşhur sünnetçiler bulunur ve çok sayıda kişi bu kişilerin desteğine başvururdu. Uzunçınar’da bilinen en eski sünnetçi (1969-2018 arası 50 yıla yakın) aynı zamanda sağlık memuru da olan Uzunçınarlı Nihat Sezer’dir. Günümüzde artık sokaklarda sünnet işi yapılmamakta, özel klinikler veya hastanelerde doktorlar veya ilgili uzmanlar aracılığıyla yapılmaktadır.

*Nihat Sezer
(1947-)*

7.2. Şehirle Bütünleşme ve Yeni Meslekler

2004'ten sonra Sakarya'nın büyükşehir olmasından sonra köylerin mahalle statüsüne çevrilmesi ile meydana gelen idari değişiklik, kırsal kimliğin yeniden tanımlanmasını da beraberinde getirmiştir. Uzunçınar artık hem köy hem şehir kimliğini birlikte taşımaktadır. Geleneksel meslekler sadece ekonomik faaliyet değil; toplumsal örgütlenme biçimi olmuştur. Meslekler aracılığıyla kimlik, güven ve sosyal aidiyet inşa edilmiştir. Bu dönüşüm idari bir değişiklikten öte, toplumsal ilişkilerde yeni imkanlar ortaya çıkarmış, yeni bir yapılanma meydana getirmiştir. Ulaşım ve iletişim imkanlarının gelişmesi hatta dünyanın her tarafında internetin yaygınlaşmasıyla birçok yeni kapı açılmıştır. Daha önce genelde köy içinde sürdürülen hayat, şehirleşme ve imkanların artmasıyla birlikte yeni fırsatlar ortaya çıkmış ve köy-şehir etkileşimi hızlanmıştır. Artık yeni kuşaklar şehirle daha sıkı bağlar kurmaktadır. Birçok kişinin günlerce çalışarak yapabildiği işler artık modern teknolojiler aracılığı ile bir kişi tarafından bir günde veya kısa bir zaman dilimi içinde yapılabilmektedir. Bu da hem iş tercihlerini hem de insan ilişkilerini değiştirmiştir. Bundan dolayı yeni meslekler kazanılmaya başlanmıştır. Şimdi, şehirle bütünleşmenin bir sonucu olarak Uzunçınar için ortaya çıkan ve özellikle gençlerin sahip olduğu meslekleri ele alalım:

7.2.1. Kaportacılık

Otomotiv sektörüyle tanışan genç kuşak, ziraatten sanayiye yönelmiştir. Bu alanlardan birisi de kaportacılıktır. Kaportacılık, şehirle bütünleşmenin simgelerinden de biridir. Köyde yaşayıp Akyazı veya Adapazarı'nda yaşayan birkaç kişi bulunmaktadır. Emre Terzi, Hüseyin Aksakal, Fehim Korkmaz, Sadık Biçer ve Ertuğrul Demirtaş bunlar

arasındadır.

Emre Terzi

Hüseyin Aksakal

Fehim Korkmaz

Sadık Biçer

7.2.2. Araba Boyacılığı

Yeni meslekler arasında en görünür olanlardan biri, el emeğiyle teknolojinin birleştiği bir alan da araba boyacılığıdır. Günümüzde aynı zamanda muhtar da olan Sedat Güzel ve ortağı Vahdettin Çelik bu işi sürdürmektedir.

Sedat Güzel, Vahdettin Çelik

Sedat Güzel

7.2.3. Motor Tamirciliği, Rektifiye ve Kaynakçı

Mekanik bilgi, teknik beceri ve şehirle kurulan yeni bağıdır. Bu meslek, kırsaldan sanayiye geçişin sembolüdür. Beytullah Meriç, Eray Çelik, Selim Güzel, Müjdat Şafak, Bilgehan Şafak, Oğuz Cengiz, Nazmi Çobanoğlu, Kadir Tutkun, Cavit Karabaş, Yaşar Filiz bu meslekleri yürütenler arasındadır.

*Müjdat Şafak**Bilgehan Şafak**Eray Çelik**Forklift*

7.2.4. Tır Şoförlüğü

Küreselleşen emek formlarından birisi, mobil yaşam biçiminin yeni simgesi tır şoförlüğüdür. Bunu köyde sürdüren birkaç kişi bulunmaktadır. Eskiden taşımacılık at arabaları ile yapılırken, günümüzde çok çeşitli araçlar ile yapılıyor, Uzunçınarlılar da artık uluslararası tır taşımacılığında çalışıyorlar.

*Seyfullah Çelik**Etem Özkan**Ersin Cengiz**Hasan Gören*

7.2.5. Mobilya İmalatı

El becerisi, marangozluk ve sanayiyle buluştu. Yeni nesil üretim anlayışı kırsal yaratıcılığın şehirle birleşmesidir. Köyde, günümüzde Uzunçınarlılar tarafından yürütülen mobilya imalatı yoksa da köy sınırları içinde mobilya imalat fabrikası bulunmaktadır. Bu şehirle bütünleşmenin bir başka göstergesidir.

Osman Sarıoğlu Uzunçınar'da mobilya üretiyor

SONUÇ

Yapılan bu çalışmada açıkça görüldüğü üzere şehirle bütünleşen köylerde görüldüğü üzere Uzunçınar'da da toplumsal değişim mesleklerde görünür hale gelmiştir. Durkheim'ın iş bölümü, Weber'in rasyonelleşme, Bourdieu'nun habitus kavramları Uzunçınar örneğinde

Uzunçınar'da öğrencilerimle araştırmadayız

yankılanmaktadır. Toplumsal değişim, meslek dönüşümüyle görünür hâle gelmiştir.

Köye ilk gelen Balkan Muhacirleri ile 1960'lardan sonra köye gelen Karadeniz kökenli aileler arasında kültürel uyum sağlanmıştır. Yeni nesiller ortak mahalle kimliği üretmiştir.

Gençler, geleneksel mesleklerin değerini bilmekte ama onları modern biçimlerde sürdürmektedir. Zanaat kültürü, teknolojik beceriyle birleşmiştir. Uzunçınar örneği, toplumsal değişimle kültürel sürekliliğin birlikte var olabileceğini göstermektedir. Mahalle kimliği gelişmiş, şehirle tam bütünleşme sağlanmıştır. Ancak toplumsal hafıza ve dayanışma devam etmektedir. Göçle kurulmuş bir köyün, şehirle bütünleşme sürecinde meslekler üzerinden yaşadığı dönüşüm sosyolojik açıdan değerlidir. Uzunçınar örneği, Türkiye kırsalının dönüşümünü simgeleyen özgün ve mikro bir örnektir. Göç, toplumsal yapı, meslek değişimi ve kimlik oluşumu süreçleri burada somut biçimde izlenebilmektedir. Bu tür kırsal değişimi anlama çalışmalarının daha fazla ve farklı alanlarda yapılmasına ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

- Arslan, A. (2018). Sakarya’da Bir Muhacir Köyü: Uzunçınar ve Demografik Yapıdaki Değişim. Sakarya Üniversitesi (Düzenleyen), Geçmişten Günümüze Sakarya, Tarih/Kültür/Toplum/ Uluslararası Sakarya Sempozyumu içinde (s. 643-664). Sakarya: Sakarya Büyükşehir Belediyesi.
<https://www.sakarya.bel.tr/uploads/files/SakaryaSempozyumu-Bildiriler.pdf> adresinden alındı
- Ertürk, R. (2008). Türkiye’de Köy Sosyolojisi Literatürü. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 6(11), 185-194.
- Vatansever, E. (2008). Osmanlı İdaresinden Sonra Bulgaristan Türklerinin Sosyo-kültürel Hayatı. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

MODERN İNSANIN ALTER EGOSU: DİJİTAL KİMLİK YARATIMI VE DİJİTAL ALDATMA

Arzum KOÇALI*

Özet

Bu çalışmanın konusu bireylerin sanal ortamlarda oluşturduğu dijital kimliklerin yapısını ve doğurabileceği olası tehlikeleri anlamak, internet ortamındaki aldatmacalara karşı önlem alabilmek ve potansiyel kurbanlar haline gelmekten kaçınabilmek, bahsi geçen olguları sosyolojik teoride anlayabilmektir. Çalışmanın ilk başlığında dijital kimlik ve dijital aldatma kavramları tartışılmaktadır. Bahsi geçen başlık aynı zamanda dijital dünyadaki aldatmacaların oluşturabileceği tehlikeleri anlayabilmek ve onlardan kaçınabilmek için gerekli alt başlıkları da içermektedir. İkinci başlıkta Baudrillard'ın simülakr ve simülasyon kavramlarının teknoloji çağında nasıl dönüşümler geçirdiği ve döneme nasıl uyarlanabileceği tartışılmaktadır. Dijital dünyanın tehlikelerini sosyolojik bir zeminde anlayabilmek için Goffman'ın benliğin sunumu ve kişisel vitrin kavramlarından faydalanılmaktadır. Sonuç olarak gerçek kimliklerinden sıyrılarak sanal ortamlarda kendine adeta alter egolar yaratan insan ve bu durumun tehlikelerini anlayabilmek büyük önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Kimlik, Dijital Aldatma, Sahte Hesaplar, Benliğin Sunumu, Simülakr ve Simülasyon

THE ALTER EGO OF MODERN HUMANS: DIGITAL IDENTITY CONSTRUCTION AND DIGITAL DECEPTION

Abstract

The aim of this study is to understand the structure of digital identities created by individuals in virtual environments and the potential dangers they may pose, to take precautions against online scams, to avoid becoming potential victims, and to understand the aforementioned phenomena in sociological theory. The first section of the study discusses the concepts of digital identity and digital deception. This section also includes subheadings necessary for understanding the dangers that deception in the digital world can create and avoiding them. The second section discusses how Baudrillard's concepts of simulacra and simulation have undergone transformations in the age of technology and how they can be adapted to the present era. Goffman's concepts of the presentation of the self and the personal display window are used to understand the dangers of the digital world from a sociological perspective. In conclusion, it is very important to understand people who strip themselves of their real identities and create alter egos for themselves in virtual environments, and the dangers of this situation.

Keywords: Digital Identity, Digital Deception, Fake Accounts, Presentation of Self, Simulacra and Simulation

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyoloji Abd., arzumkocali@gmail.com

GİRİŞ

Dijital ve gerçeğin iç içe girdiği bir dünyada kimliği tanımlamak için farklı betimlemelerden faydalanılmaktadır. Bireyin dijital ortamlardaki varlığını ve gerçek hayatından farklı bir mekândaki eylemlerinin bütünü tanımlamak için kullanılan terim dijital kimlik olarak adlandırılmaktadır. Dijital kimlikler bireylerin online dünyada yaptığı veya paylaştığı, sahip olduğu her şeyi kapsamaktadır (Kavut, 2020). Sürekli büyüyen ve asla küçülmeleyen bir olgu olarak dijital kimlikler kişinin kim olduğuyla ilgili bir hikâye barındırır ve detaylı bir tablo sunarlar (Ploeg ve Pridmore, 2017).

Dijital kimlik kullanıcı adları, şifreler, kimlik bilgileri, satın alma ve tarama geçmişi gibi unsurları içerdiği gibi farklı sanal topluluklardaki farklı kişilikleri de tanımlamaktadır. Kişinin kendi bedeni dışında oluşan çevrimiçi karşılaşmalar fiziksel özelliklerini gizleyebilmesine ve kişiliğini adeta yeniden yaratmasına olanak tanımaktadır. Çevrimiçi dünyadaki bir erkek, bir kadınmış gibi davranabilmekte; spor dallarıyla ilgisi olmayan bir kullanıcı fanatik bir hayran rolünü üstlenebilmektedir (Zhao, Grasmuck ve Martin, 2008).

Kimlik olgusu sosyolojide önemli bir araştırma konusudur; böylelikle de kimliğin değişimini ve gelişimini gözlemlemek kaçınılmazdır. Dijital olanın gerçek olan ile yarıştığı ve sanal aidiyet olgusu gibi kavramlardan söz edilen internet çağında yeni iletişim teknolojilerinin beraberinde getireceği sorunları anlamak da dijital sosyolojinin çalışma alanlarından birini oluşturmaktadır. Bu çalışma internet çağında var olan bireylerin kimlik karmaşasını anlamak, dijital ile gerçek ayrımını tartışmak ve sahte sanal kimlikler sebebiyle kullanıcıları bekleyen tehlikeleri anlamak için önem arz etmektedir. Bu bakımdan sahte kişilikler, dijital aldatma ve zorunlu yabancılaşma gibi kavramların anlaşılabilmesi için de Goffman ve Baudrillard'ın olgularından faydalanılacaktır. Çalışmada dijital sosyoloji alanında dijital kimlik ve sanal ortamlarda sahte kişilikler oluşturma üzerine yazılmış olan eserlerden faydalanılacaktır. Bu taramalar sonucunda ise sanal ortamlarda modern insanı bekleyen tehlikeler ve sosyolojik olgular ile dijital kimliklerin tehlikeli yanları anlaşılmış olacaktır.

1. Dijital Kimlik ve Dijital Aldatma

Yaşadığımız çağdaki dijital teknolojilerin sürekli gelişerek ve yenilenerek günlük yaşamın içerisinde daha görünür hâle gelmesi ve kullanımının yaygınlaşması ile tüm dünyanın teknoloji üzerinden oluşturduğu ortak bir kültür oluşmuştur. Bu kültür, içinde bulunduğumuz çağın oluşturduğu bir yaşam biçimi ve alışkanlıklar bütünü olarak adlandırabileceğimiz dijital kültürdür (Okun, 2022). Dijital kimlik yine bu teknolojiler etrafında şekillenerek hayatlarımıza girmiş bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerçek hayattaki kimliklere nazaran dijital kimlikler anonim olma, kontrol etme ve istenilen şekilde düzenleme, görünürlük ve etkileşim, geri dönüt alma şekilleri konusunda farklılık göstermektedirler (Yavuz, 2024). Gerçekliğin fiziksel dünyadan uzaklaşarak sanal ortama taşınması bireyi tanımlayan özellikler ile kolayca oynanma ihtimalini oluşturmaktadır.

Denetim zayıflığı ve anonimlik etrafında düşünüldüğünde kişilerin sanal ortamlarda oluşturduğu kimliklerinde aldatmacaya başvurabilecekleri ihtimali göz ardı edilememektedir. Kimlik, çevrimiçi sınırlar dahilinde esnetilebilen ve değiştirilebilen bir kavram olarak anlaşılmaktadır. Donath, (1998) bir çalışmada çevrimiçi yalanı dört kategoriye ayırmaktadır: trolleme, kategorik aldatmaca, bir başkasını taklit etme ve kimliğini gizleme. Bugün sosyal medya uygulamalarında bu kategorilerin hepsiyle karşılaşılmaktadır.

Gorsky ve Caspi'nin (2006) sanal ortamlarda yalan söylemenin ne kadar yaygın olduğunu araştırdıkları bir çalışmaya göre katılımcıların %45'i yaşları, %27'si ise cinsiyetleri hakkında yalan söylemeye başvurmuştur. Whitty'nin (2008) çalışmasına göreyse randevulaşma uygulamalarına üye olan bireylerin en az %51'i dış görünüşleri, ilişki durumları, yaşları, kiloları, sosyo-ekonomik statüleri ve ilgi alanları hakkında yalan söylemişlerdir. Buchanan ve Whitty'nin (2014) bir araştırmasında ise Avrupa'da sanal randevu uygulamalarına üye olan kişilerin en az %16'sı yalan ve kandırılmaya maruz kalmıştır. Böylelikle teknolojinin insanlara iletişim söz konusu olduğunda pek çok kapı açtığını ancak aynı zamanda büyük sonuçlara ve cezalara maruz kalmadan da yalan söyleme fırsatı verdiği söylenebilmektedir (Markowitz, 2021).

1.1. Sanal Ortamlarda Yalan Söylemenin Doğurduğu Tehlikeler

Sanal ortamlarda sahte hesaplar oluşturma'nın birden fazla sebebi olabilmektedir, bu sebepler arasında: güven eksikliği, birilerinden korkarak gizlenme hali, kişi veya toplumları kargaşaya itme, erişilmek istenen bilgiye gizlenerek ulaşma yer almaktadır (Uzun, 2016). Yaratılan dijital kimlikler bir tür kendini ifade etme biçimi olarak tanımlandığında sosyal medyada var olmayı tercih edenlerin iki farklı kimliğe sahip oldukları görülmektedir (Deligöz, 2025). Bu durum ise kolaylıkla manipülasyon aracı haline getirilebilmektedir (Babacan, 2016).

Dijital aldatmanın ve sanal ortamlarda yalan söyleme olgusunun bir kandırmaca içerdiği bilinmektedir. Bu kandırmacalar hesap kullanıcısının yalnızca kendi yaşı, cinsiyeti, dış görünüşü hakkında verdiği bilgilerin doğru olmamasından daha büyük bir hale gelmekte ve sosyal medyaya erişimi olan çocukları, risk grubu içinde sayılabilecek kişileri de ilgilendirmektedir. 2022 yılında Anadolu Ajansı'nın yapmış olduğu bir habere göre gerçekte var olan bir doktor adına açılan sahte Instagram hesabı ile çocuklarla ilgili suç teşkil eden özel paylaşımlarda bulunulmuş, kimi hasta yakınları kandırılmış ve dolandırılmıştır. Shreveport Times'ın (2017) "Çocuklar Evdeyken Bile Sosyal Medya Aracılığıyla Sapkınların Hedefi Olabiliyorlar" başlığıyla yayınladığı bir habere göre 12 yaşındaki Justin, internetten konuştuğu ve kendini 12 yaşında bir kız olarak tanıtan 34 yaşındaki Brian Horn tarafından buluşma vaadiyle kandırılıp öldürülmüştür. Sahte/anonim hesaplara ek olarak, tacizcilerin yine online oyunlarda yarattıkları farklı avatarların/ses değiştirme uygulamalarının arkasına sığındıkları görülmüştür.

2024 yılında popüler sosyal medya uygulamalarının CEO'ları ile yapılan duruşmalarda 13 ve 15 yaş aralığındaki genç kızların %37'sinin Instagram'da geçirdikleri ilk 1 haftada istenmeyen çıplaklığa maruz kaldıkları ortaya çıkmıştır. İstenildiği gibi gizlenebilip farklı karakterlere bürünebiliyor olmak çocukları internet ortamında bir hedef haline getirip risk grubuna sokmaktadır.

Sosyal medyada söylenen yalanlara oynanmış ve gerçeği yansıtmayacak şekilde değişiklik yapılmış fotoğraflar, videolar da dahil edilmelidir. Gerçek hayatta tanınan birinin sosyal medya hesabında yalan söyleyerek yansıttığı hayatının görkemi, mükemmelliği sebebiyle bireyler kendilerini aşağılanmış hissedebilmektedir. Bu duyguları ifade edebilmek adına yeni terimler de üretilmektedir: FOMO. Başkalarının daha iyi hayatlar yaşadığı ve sizin çoğu şeyi kaçırdığınız hissine FOMO (Fear of Missing Out) denilmektedir. Ötekilerin hayatlarını nasıl yaşadıklarını sürekli olarak kontrol etme

arzusu bireylerde anksiyete, geceleri uyuyamama ve sürekli olarak sosyal medyayı kontrol etme dürtüsü uyandırabilmektedir (Preston, 2024).

Farklı insanlarla tanışabilme ya da ilişki ağını genişletme çabalarında olan dijital kimlikler zaman geçtikçe asıl hedeflerinden uzaklaşabilmektedir. Bireyler siber kimliklerini ilk 6 ay düzenli kullandıktan sonra siber kimlik ile gerçek kimlik bir kargaşa içine girmeye başlamaktadır. Kimi bireyler ikinci altı aya girmeden siber ortamlardaki kimliklerini terk ederler ve gerçek hayattaki kimlikleri ile hayatlarını sürdürebilmektedirler. Ancak ikinci altı aydan sonra gerçek kimlik ile dijital kimlik karışmaya başlar ve bir kontrol mücadelesi baş göstermektedir. Bu süreçte siber dissosiyasyon denmektedir ve birey artık çoklu kişilikleri ile hayat sürmeye başlayarak gerçek hayattaki tanıdıkları tarafından tuhaf karşılanabilmektedir (Öztürk, 2019).

1.2. Sahte Hesapları Tespit Edebilme

Sosyal paylaşım sitelerinde kimi profiller doğrulanmıştır ancak doğrulamalar genel olarak yalnızca bilinen isimler, markalar, kamu veya devlet kuruluşlarının sayfaları, işletme hesapları için geçerli olmaktadır. Doğrulanmaya tabi tutulmayan hesaplar içinse sahte hesap bulma araçları bulunmaktadır ancak sosyal medyada gerçek hayattaki kimliğini gizleyerek profil oluşturan kişiler için şu unsurlara dikkat edilmelidir:

- Hesabın ne kadar aktif ve paylaşımlarının ne üzerine olduğu,
- Hesabın konum, iş yeri bilgisi gibi belirgin biyografik bilgileri,
- Sosyal medya üzerinde bağlantılı olduğu kişiler,
- Kullanılan görsellerin başka WEB sitelerinden hazır alınıp alınmadığı,
- Diğer sosyal ağlar üzerinde aynı/benzer kullanıcı adıyla farklı hesapları bulunup bulunmadığı (Uzun, 2016).

Çevrimiçi ortamlardaki kullanıcılar yalnızca tek bir hesapla sınırlandırılmamaktadır. Farklı e-posta adreslerine sahip kullanıcılar bambaşka kişilikler ve özellikler sunma yolu ile sosyal medya üzerindeki varlıklarını bölebilmektedirler. Kimi mecralar kimlik/cep telefonu numarası doğrulaması gibi uygulamaları zorunlu hale getirirse de çoktan oluşturulmuş hesaplardaki kandırmacalara da dikkat edilmelidir.

2. Simülakr ve Simülasyon

Baudrillard düşüncesinin temelinde hakikati orta çağda, gerçekliği ise 20. Yüzyılda kaybettiğimiz yer alır (Bayrı, 2011). Peki eğer gerçek dünya artık yok olduysa geri kalanına ne ad vereceğizdir? Onun için burada bir *hiper gerçeklik* kavramı ortaya çıkmaktadır ve gerçeğin modeller aracılığıyla üretilmesi *hiper gerçeklik* ya da *simülasyon* adını almaktadır. Gerçekliğin artık yok olduğunun haberini veren Baudrillard Simülakr kavramını da ‘hakikatin ta kendisi’ olarak tanımlamaktadır. Özünde Simülakr ‘bir gerçeklik olarak algılanmak istenen görünümken’, Simülasyon kavramı ‘yapay bir şekilde yeniden üretimi’ tarif etmektedir (Baudrillard, 2003).

Onun bu düşüncelerinde teknoloji vurguları da yer almaktadır. Gerçekliğin yok olmasında teknoloji önemli bir rol oynamıştır. Modern toplumlar her ne kadar teknolojiyi iyi niyetli amaçlarla kullanmaya başladıysalar dahi zaman geçtikçe teknoloji yalnızca tüketim düzenine hizmet eder hale gelmiştir. Tüketim olgusu da artık gündelik yaşamın tam merkezinde yer alır hale gelmiştir, örneğin televizyon aracılığıyla sunulan savaş haberleri gündelik yaşamda şiddeti tüketiyor olmanın bir unsuru olmuştur (Metin ve Karakaya, 2017).

Gerçekliğin yerini simülasyonlara bıraktığını yineleyen Baudrillard’ın düşüncesini günümüzle bağdaştırmak istediğimizde bir iletişim ve enformasyon aracı olarak sosyal medyanın gerçeği sanal boyutta yeniden üretmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Profiller ve dijital kimlikler oluşturmak sosyal medyadaki simülasyonun içinde yer almak ve bir bakıma kodlarla temsil edilmektir. Sosyal medyada kusursuzluk yer almaktadır; tıpkı Baudrillard’ın hiper gerçeklik tanımının kusurlardan arınmış olması gibidir (Metin ve Karakaya, 2017).

Sanal ortamlardaki sahte kimlikler ise birey simülakrlarının kopyaları olarak adlandırılabilir (Metin ve Karakaya, 2017). Baudrillard’ın düşüncelerine göre sahte kimliklerin denetime tabi tutulmuyor olması ve sosyal medyanın enformasyon işlevini kaybederek manipülasyon ve propaganda aracı haline gelmesi kitlelerin manipülasyonunda etkili olabilecek bir araçtır. Her şeyin anlamsız hale geldiği bir zamanda da medya araçları kendilerini bilginin gerçek kaynağı olarak yansıtırlar. Bu bağlamda da Baudrillard *çok fazla bilgi ancak çok daha az anlamın bulunduğu bir evrende olduğumuzu* ifade eder (Demir, 2017).

Baudrillard'ın düşüncelerine göre "Teknoloji, görselleştirilmiş gerçeklik aracılığıyla bireyi gerçek (reel) olduğuna inandığı bir evrene yerleştirir; çünkü birey bu evreni görmektedir fakat bu evren, bütünüyle kurgusal bir dünyadır, başka bir deyişle imajlar dışında hiçbir şey olmayan yerdir. Kurgusaldır, çünkü görüntü temelli gerçekler üretilmekte ve tüketilmektedir. Örneğin televizyon, var olan gerçekliği görüntüye yansıttığı haliyle tek etkili gerçeklik yapmakta ve kendisine bakmayı kaçınılmaz kılmaktadır." (Bayrı, 2011)

Baudrillard perspektifinden bakıldığında günümüz sosyal medya kavramının ve sanal kimlikler oluşturma onun düşünceleri ve simülasyon kuramıyla yansımaları olduğu görülmektedir. Kimliklerin sanal ortamlarda yeniden üretiliyor olması ve sanal ortamların toplumlara nasıl nüfuz ettiği düşünüldüğünde onun düşünceleriyle ne kadar uyduğu anlaşılmaktadır.

3. Goffman ve Benliğin Sunumu

Goffman, insanların sosyal hayatta rol oynamalarını ve o rollere uygun bir şekilde tavır ve davranış sergilemelerini, diğer bir deyişle nasıl maske taktıklarını incelemiş ve insanların rol yapma esnasında kendilerini en iyi şekilde sunmak için farklı stratejiler kullandıklarını ifade etmiştir. Bu stratejilerden birini de "kişisel vitrin" olarak adlandırmıştır (Ökten, 2024). Kişisel vitrin bireylerin dış görünüşlerini ve onlara has tavırlarını tasvir eden bir tanım olarak karşımıza çıkmaktadır. Goffman'ın kişisel vitrini günümüze uyarlandığında sosyal medya kullanıcılarının paylaşımlarının onların kim olduklarını yansıtan ve kendilerini başkalarına tanıtmalarına vesile olan hareketler olduğu anlaşılmaktadır. Onun düşüncelerinde "kişisel vitrin" toplumsal ilişkilerde güç, statü, itibar ve sosyal kabul gibi faktörler üzerinde de etkilidir (Goffman, 2009).

Modern insanın oluşturduğu dijital kimlikler bir bakıma ideal benlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Artık sosyal medya kimliğinin yeniden inşa edildiği bir yer; başkaları gözetilerek hazırlanan bir performanstır.

Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu adlı eserinde Goffman, kişilerarası etkileşimde arzulanan benliği göstermek için insanların nasıl performans sergilediklerini bireylerin sahne önü ve arkasındaki davranışlarını karşılaştırarak tiyatro ile örneklendirmektedir. Goffman, etkileşimler boyunca katılımcıların aktör olarak görüldüğünü vurgulamaktadır (Bullingham ve Vasconcelos, 2013).

Goffman'ın düşüncesinin temelinde toplumsal etkileşimlerin bir tiyatro oyunuymuşçasına sergilenmesi ve bireylerin aktör rolünü oynaması yer almaktadır. Oyun sergilendiğinde ve kişi toplumsal rollerinden biraz da olsa sıyrılıp yalnız kaldığında ise bir çeşit *arka bölge* yani rahat davrandığı alana sahiptir. Sosyal medya uygulamaları sayesinde gerçek değil dijital kimliklerine şahit olunan ünlülerin ve takip edilen kişilerin perde kapandığında nasıl insanlar olduklarıyla alakalı hiçbir fikre sahip olunamamaktadır.

Goffman, günlük yaşamda başkalarını etkilemek için takılan maskelerin 'doğru' kimliği baskı altına alıp gizlediğini ifade eder. Fakat anonim çevrimiçi ortamlar, takılan maskeler yoluyla baskı altına alınıp gizlenen doğru kimliklerin rahatlıkla açığa çıkarılabilmesi için uygun koşullara sahipken; anonim olmayan çevrimiçi ortamlar bireylerin umut edilen olası kimliklerini açığa çıkarmaktadır (Sütlüoğlu, 2015).

SONUÇ

Bu çalışmada sosyal medya platformları üzerinde profil oluşturma, dijital kimlikler ve dijital ortamlarda yalana başvurma konusu ele alınmıştır. Çalışmanın amacı günümüz meselelerini Baudrillard, Goffman gibi düşünürlerle ilişkilendirmek ve modern çağ insanının kimliğini dijital ortamlara taşımasını anlamaya çalışmaktır. Çalışma aynı zamanda dijital ağlar ile gelebilecek tehlikelere karşı uyarı niteliği taşımaktadır. Bu çalışmada alanda yazılmış araştırmalar incelenmiş; simülakr, simülasyon, kişisel vitrin, dijital kimlik, benliğin sunumu gibi kuramlar ele alınmıştır.

Kimliğin elle tutulur olmayan ortamlara taşınmasını ve bu eylemin sonucunda doğabilecek tehditleri anlayabilmek için Goffman ve Baudrillard'ın kuramlarını günümüze uyarlamak önem arz etmektedir. Çalışmada modern dönemin getirisi olan çevrimiçi dünyada var olma meselesi bütün yönleriyle ele alınmıştır.

Çevrimiçi ortamlarda dijital kimlikler oluşturmak tehlikeleriyle beraber gelmektedir. Bu tehlikeler arasında kişinin gerçek dünyadaki kimliğine karşılık olarak alter ego yaratabilmesi, değiştirdiği kişiliğini başkalarına ve topluluklara zarar vermeyi hedefleyecek şekilde kullanabilecek olması, ötekilerin değiştirilen kimliklerine özenerek kendi ruh sağlığına zarar verebilmesi yer almaktadır.

Çalışmanın sonucunda dijital kimliklerin ve dijital aldatmanın dikkate değer yönlerine değinilmiş, tehlikeleri ve alınabilecek önlemler tartışılmış ve sosyolojik teoriye uyarlanmıştır. Bireylerin oluşturduğu dijital kimliklerin doğurabileceği zararlı sonuçlar açıklanmıştır. Çalışma günümüz dünyasının güncel meselelerinden olan sanal dünyada var olmanın farklı yönlerine değinmesi açısından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Aten, J. (2025, 11 21). Mark Zuckerberg's Apology to Teens Harmed by Instagram Was the Right Thing to Do, but It Missed the Most Important Point. Inc.:
<https://www.inc.com/jason-aten/mark-zuckerbergs-apology-to-teens-harmed-by-instagram-was-right-thing-to-do-but-it-missed-most-important-point.html>
adresinden alındı
- Babacan, M. E. (2016, Nisan 15). Sosyal Medya Kullanım Alanları ve Bağımlılık İlişkisi. The Turkish Journal on Addictions, s. 7, 28.
- Baudrillard, J. (2003). Simülakrlar ve Simülasyon. Doğu Batı Yayınları.
- Bullingham, L., & Vasconcelos, A. C. (2013). 'The presentation of self in the online world': Goffman and the study of online identities. Journal of Information Science, 101, 112.
- Caspi, A., & Gorsky, P. (2006). Online Deception: Prevalence, Motivation, and Emotion. CyberPsychology & Behavior, s. 54, 59.
- Deligöz, E. (2025). Social Media Addiction and Lie Concept from a Psychological Perspective . Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, s. 84, 94.
- Demir, A. (2017). Siber Kültür ve Hiper Gerçeklikte Değişen Yaşam . Online Academic Journal of Information Technology.
- Donath, J. (1998). Identity and Deception In the Virtual Community.
- Drouin, M., Miller, D., Hernandez, E., & Wehle, S. (2016). Why do people lie online? "Because everyone lies on the internet". Computers in Human Behavior, s. 134, 142.
- Goffman, E. (2009). Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu. Metis Yayıncılık.
- Kavut, S. (2018). Goffman'ın benlik sunumu kuramı bağlamında sosyal medyada kimlik inşası: Instagram üzerine bir araştırma . Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi , 1, 12.
- Kavut, S. (2020). Kimliğin Dönüşümü: Dijital Kimlikler. Selçuk İletişim Dergisi.
- Markowitz, D. (2025, 11 20). Milwaukee Independent:
<https://www.milwaukeeindependent.com/syndicated/link-deception-technology-people-lying-since-rise-social-media/> adresinden alındı
- Metin, O., & Karakaya, Ş. (2017). Jean Baudrillard Perspektifinden Sosyal Medya Analizi Denemesi. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , 109, 121.
- Okun, O. (2022). Dijital Çağ, Dijital Kültür. s. 25, 27.
- Ökten, M. S. (2024). Dijital Çağda Kimlik İnşası: Üniversite Öğrencilerinin Online Kimlikleri Üzerine Bir Araştırma. Sosyoloji Araştırmaları Dergisi.

- Öztürk, E. (2019). Dijital İletişim, Siber Kimlik, Siber Alter Kişilik ve Siber Dissosiyasyon. 2. Türk Adli Bilimler Kongresi ve 10. Adli Tıp Çalıştayı. Antalya/Kaş.
- Ploeg, I. v., & Pridmore, J. (2017). Digitizing Identities: Doing Identity in a Networked World. California, San Diego.
- Preston, C. B. (2024, 3 1). The Negative Effects of Excessive Social Media Use. Iris Journal of Educational Research.
- Proof.com. (2025, 11 20). <https://www.proof.com/blog/digital-identity-digital-id-the-complete-guide> adresinden alındı
- Selimoğlu, Z., & Sarı, E. P. (2025). Goffman'ın Dramaturjik Yaklaşımı Bağlamında Instagram'da Benlik Sunumu: İnfluencer Örneği. Journal of West European Social Sciences.
- Sütlüoğlu, T. (2015). Sosyal Paylaşım Ağlarında Gençlerin Sosyalleşme ve Kimlik İnşası Süreçleri: Facebook Örneği. Folklor/Edebiyat.
- Talamo, L. (2025, 11 20). Shreveport Times. <https://www.shreveporttimes.com/story/news/investigations/2017/05/25/kids-interact-predators-home-via-social-media/101801508/> adresinden alındı
- Whitty, M. (2008, Temmuz). Revealing the 'real' me, searching for the 'actual' you: Presentations of self on an internet dating site. Computers in Human Behavior, s. 1707, 1723.
- Whitty, M., & Buchanan, T. (2013). The online dating romance scam: causes and consequences of victimhood. Psychology, Crime & Law, s. 261, 283.
- Yavuz, Y. (2024). Sanal Kimlikler ve Sanal Aidiet. Sosyal Bilimler Dergisi.
- Zhao, S., Grasmuck, S., & Martin, J. (2008, 3 17). Identity construction on Facebook: Digital empowerment in anchored relationships. ScienceDirect, Computers in Human Behavior, s. 1817, 1818.

SİNEMADA BİRİNCİ DALGA FEMİNİZM: *SUFFRAGETTE (DİREN!)*

Betül ERDEN*
Emine ÖZTÜRK**

Özet

Temelleri 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanan ve kadınların eşit yurttaşlık taleplerinden filizlenen feminizm, 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında bir toplumsal harekete dönüşmüştür. Feminist hareketin ilk dönemi olması nedeniyle sonradan “birinci dalga” olarak adlandırılan bu sürecin temel gündemi eğitim, seçme ve seçilme, miras ve mülkiyet, çalışma yaşamında cinsiyet ayrımcılığının ortadan kalkması ve eşit işe eşit ücret ödenmesi, boşanma ve velayet, cinsel sömürünün son bulması gibi temel haklar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu süreçte Süfraj Hareketi (The Suffragette Movement), birinci dalga feminizmin en etkin ve militan örgütlenmelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada incelenen, senaryosunu Abi Morgan’ın kaleme aldığı ve yönetmenliğini Sarah Gavron’un üstlendiği 2015 tarihli *Suffragette (Diren!)*, Süfraj Hareketinin en etkili olduğu ülkelerden biri olan İngiltere’de, 20. yüzyıl başlarında başta seçme ve seçilme olmak üzere, kadınların çeşitli hukuksal, siyasal ve toplumsal hakları elde etmesi için mücadele eden süfrajist kadınları konu edinen bir dram filmidir. Gerçek tarihsel figürlerin de temsil edildiği filmde, kadınların eşitlik mücadelesi çamaşırhane işçisi bir kadının yaşamı ve sosyal çevresi üzerinden anlatılmaktadır. Filmin temel önermesi, kadınların siyasal alana katılmadıkları sürece hayatın iş ve ev gibi diğer alanlarında da erkeklerle eşit olamayacağı düşüncesi üzerine kuruludur. Bu çalışmanın analitik çerçevesi feminist eleştiri ve sosyolojik eleştiri perspektifleriyle biçimlenmiş, dolayısıyla çok katmanlı bir eleştirel okuma hedeflenmiştir. İncelemenin sonucunda şu sonuçlara varılmıştır: Tasarlayıcıları ve uygulayıcılarıyla birlikte kolektif kadın emeğinin ürünü olan bu film feminist bir yaklaşıma dayanmakta, birinci dalga feminizmin temel ilke ve hedeflerini tutarlılıkla savunmakta; kadınların hak mücadelesi yürütürken sergilediği fedakârlıkları, maruz kaldığı engelleri, devlet şiddetini ve sosyal dışlanmayı başarıyla ortaya koymakta; bu bağlamda feminist sinemanın etkileyici bir örneğini sunmaktadır. Varılan bir diğer sonuç ise, yapının dönemin İngiltere’inde sadece toplumsal cinsiyet eşitsizliğini değil, sınıf çelişkilerini, emek sömürsünü, yoksulluğu ve kadın işçilerin ağır çalışma koşullarını da gerçekçi bir biçimde yansıtabilmiş olması, dolayısıyla tarihsel-sosyolojik gerçekliğe sadık kalmış olmasıdır.

Anahtar kelimeler: Birinci Dalga Feminizm, Süfraj Hareketi, feminist sinema

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyoloji Abd, betulerdennnn@gmail.com

** Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, emine.ozturk@dpu.edu.tr,

ORCID:0000-0002-2203-1786

FIRST-WAVE FEMINISM IN CINEMA: *SUFFRAGETTE*

Abstract

Feminism, whose roots go back to the second half of the 18th century and which emerged from women's demands for equal citizenship, evolved into a social movement in the late 19th and early 20th centuries. This period, later referred to as the “first wave” of feminism because it marked the initial phase of the feminist movement, primarily focused on fundamental rights such as access to education, the right to vote and be elected, inheritance and property rights, the elimination of gender discrimination in the workplace, equal pay for equal work, divorce and custody, and the eradication of sexual exploitation. Within this process, the Suffragette Movement stands out as one of the most active and militant organizations of first-wave feminism. The film examined in this study, *Suffragette* (2015), written by Abi Morgan and directed by Sarah Gavron, is a drama centered on the suffragist women fighting for various legal, political, and social rights -particularly the right to vote- in early 20th-century England, one of the countries where the Suffragette Movement was most influential. Featuring representations of real historical figures, the film portrays the struggle for women's equality through the life and social environment of a laundress. The film's central thesis is based on the idea that women cannot achieve equality with men in other areas of life, such as work and home, unless they participate in the political sphere. The analytical framework of this study is shaped by both feminist criticism and sociological criticism, aiming to offer a multilayered critical reading. The analysis reached the following conclusions: This film, as a product of collective female labor involving its creators and practitioners, is based on a feminist approach and consistently advocates the fundamental principles and goals of first-wave feminism; it successfully portrays the sacrifices women made during their struggle for rights, the obstacles they faced, state violence, and social exclusion; in this context, it presents a powerful example of feminist cinema. Another conclusion is that the work realistically reflects not only gender inequality in early 20th-century England but also class contradictions, labor exploitation, poverty, and the harsh working conditions of female workers, thereby remaining faithful to historical and sociological reality.

Keywords: First-Wave Feminism, The Suffragette Movement, feminist cinema

Giriş

Yüzyıllar boyunca toplumsal hayatta erkeklerle eşit bir biçimde yer almaları engellenen kadınlar, Sanayi Devrimi sonrasında işgücüne katılmalarıyla birlikte hem görünürlük kazanmaya hem de seslerini duyurmaya başlamıştır. 19. yüzyılın ikincisi yarısı ve 20. yüzyıl başları, kadınların toplumun eşit yurttaşları olarak var olma yolundaki ilk güçlü ve örgütlü mücadelelerine sahne olmuştur. Sonradan “birinci dalga feminizm” olarak adlandırılacak olan bu örgütlü mücadele, kadınların eğitim, istihdam, mülkiyet ve seçme-seçilme gibi temel hakları için yürütülmüş ve çok önemli kazanımların elde edilmesini sağlamıştır. Bu süreçte Birleşik Krallık’ta gelişen Süfrajët Hareketi, kadınların oy hakkı mücadelesinin simgesel örneklerinden biri olarak tarihe geçmiştir.

Bu çalışmada, bu tarihsel süreci gerçek figürler ve kurmaca karakterler üzerinden anlatarak bireysel ve kolektif direnişin izini süren *Suffragette (Diren!)* filmi incelenmektedir. Yönetmenliğini Sarah Gavron’ın üstlendiği, senaryosu Abi Morgan tarafından kaleme alınan *Suffragette*, tarihî bir dramadır. Çekimleri ve kurgusu 2015 yılında tamamlanıp 15 Ocak 2016 tarihinde gösterime giren bu 1 saat 47 dakikalık filmin başlıca oyuncularını Carey Mulligan (Maud Watts), Helena Bonham Carter (Edith Ellyn), Meryl Streep (Emmeline Pankhurst), Anne-Maria Duff (Violet Miller), Ben Whishaw (Sonny Wats), Romola Garai (Alice Haughton), Samuel West’tir (Benedict Haughton). Film, Birleşik Krallık’ta çekilmiştir. Filmin yansıttığı tarihsel gerçeklik, kadınların siyasal haklar için verdikleri mücadeleyle sınırlı kalmayıp; sınıf, toplumsal cinsiyet rolleri, kamusal-özel alan ayrımı ve otoriteye karşı direniş gibi daha geniş bir sosyolojik temalar kümesini içinde barındırmaktadır. Bu çerçevede çalışmanın odağı, filmin hangi toplumsal önermeleri dile getirdiği ve bu önermelerin feminist hareketin ilkeleri ve eylemliliğiyle ne ölçüde bağdaştığı meseleleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Sosyolojik bir perspektif taşıyan bu çalışmada, yapının ayrıntılı sinematografik/estetik değerlendirmesinden kaçınılmış, sinema sosyolojisi alanının sınırları içinde hareket etmeye çalışılmıştır.

Sinemanın toplumla ilişkisi çok yönlü, çok katmanlı ve diyalektik bir biçimde kurulmaktadır. Bir sanat dalı olmasının yanı sıra endüstri olarak da sinema, toplumu çok farklı yönlerden etkilemektedir; ancak aynı zamanda kaynağını da toplumdan

almaktadır. Bu da sinemanın toplumla olan bu diyalektik ilişkisini çok yönlü bir okumaya tabi tutmayı gerekli kılmaktadır. Bir yapıt olarak film; konusu, senaryosu, söylemi ve önermeleri, yönetmenlik edimleri, temsil ettiği stereotipler, oyuncu-mekân-renk-ışık gibi tercihleri ve yansıttığı nice toplumsal unsurla birlikte çok geniş bir alana yayılan tüm içerimleriyle sosyolojinin konusu olabilmektedir. Öte yandan, filmlerin üretildiği ve seyirciyle bulunduğu siyasal iklim ve sosyo-kültürel yapıyla ilişkisi, sinema endüstrisinin yapısal özellikleri ve filmlerin finansmanı gibi üretim ve dağıtım süreçlerinde etkili olan tüm makro belirleyiciler; filmlerin seyirciyle buluşma süreçleri, değişkenlik gösteren film seyretme kültürü, gerek kamusal gerekse bireysel biçimleriyle seyirci deneyimleri ve filmlerin toplumsal yansımaları da sinema sosyolojisinin başlıca konularını oluşturmaktadır.

Sinema sosyolojisi, en yalın tanımıyla sinema ile sosyolojinin kesişiminde yer alan bir araştırma alanıdır. Sinema bilimi, sosyolojiden gerek metodolojik gerekse kuramsal yönden beslenmiştir. Bir temsil alanı olarak sinemaya yönelik Türkçe alanyazındaki sosyolojik perspektifin ağırlıklı olarak belirli olay, olgu, grup ya da stereotiplerin nasıl temsil edildiği üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir (Parlayandemir, 2022, s. 9). Temsil ile gerçeklik ilişkisi, sadece sinemayla sınırlı olmayacak biçimde sosyolojinin her zaman meşgul olduğu konulardan biridir. Bir bakıma temsil ile gerçeklik arasında bir mütekabiliyet ilişkisi kurulmaktadır. Ancak, sinemanın gerçekliği ancak dolaylı bir biçimde yansıtabileceği kabulünden hareketle, eksiksiz bir mütekabiliyet ilişkisi beklenmemektedir. Sinema, sosyoloji tarafından “aydınlatılması” gereken ikincil bir meşgale olarak değerlendirilmektedir. Oysa sinema, sadece topluma dair göstergeler ve düşünceler ortaya koymaz, resmettiği toplumun ayrılmaz bir parçasıdır. Dahası, sinema yalnızca dış gerçekliği yansıtmaz ya da çarpıtmaz, toplumun önüne “muazzam bir olanaklar evreni” sunar (Diken ve Laustsen, 2022, s. 23-24).

Sinema sosyolojisi çalışmalarında en çok başvurulan yöntemlerden biri sosyolojik eleştiridir. Sosyolojik eleştiri, yapıtın toplum içinde doğduğu, var olduğu ve toplumun bir ifadesi olduğu ilkesine dayanır. Bu ilke de sanatçıyı, yapıtı ve sanat tüketicisini toplumsal koşulların belirlemesinden hareketle, sanat yapıtını sosyolojik (bilimsel) bir yaklaşımla incelemeyi gerektirir (Moran, 2018, s. 83). Sınıfsal çelişkiler, çalışma hayatı, gündelik hayat, aile ilişkileri, sosyal ilişkiler, toplumsal cinsiyet görünüşleri sinemasal anlatının unsurları olmanın ötesinde, sosyolojik göstergeler olarak çözümlemeye dâhil edilir. Nitekim bu çalışmada da hedeflenen budur. İşçi sınıfından bir kadının çalışma

koşulları, aldığı ücret, iş yerinde uğradığı cinsel taciz, evliliğindeki konumu ve çocuğu üzerindeki tasarrufunun yanı sıra, kadınlar için örgütlü mücadele yürütmenin olanakları, genel olarak toplumun, özel olarak erkeklerin ve kadınların kadın hareketine yaklaşımları, devletin kadın hareketine tepkisi bu çalışmanın üzerinde durduğu konular arasındadır. Sinema, kadın ve erkeğin temsili açısından, erkek egemen düşünceyi üreten, yeniden üreten ve aktaran önemli bir alan olarak feminist eleştirel okumalara son derece elverişli, dahası bu tür yaklaşımlara dayalı olarak analiz edilmesi gereken bir sanat türüdür. Buradan hareketle, bu çalışmada feminist eleştiri yöntemine de başvurulmuştur.

Kökeni edebiyat alanına dayanan, özellikle kadın roman yazarlarının etkisiyle oluşan feminist eleştirel kuram, ikinci dalga feminizmle birlikte gelişmeye başlamıştır (Smelik, 1998, aktaran Ar, 2020, s. 154-155). Feminist sinema kuramı ve eleştirisi, sinemanın toplumsal cinsiyeti kurgulama biçimlerine yoğunlaşmaktadır. Bu anlamda feminist film eleştirisiyle birlikte sinemada kadının biyolojik cinsel kimliğinden öte, erkek egemen ideolojiyle biçimlenen toplumsal cinsiyet olgusu da tartışmaya açılmaktadır (Timisi, 2011, aktaran Ar, 2020, s.155). Bu çalışmada, -yukarıda sıralanan unsurların yanı sıra- filmin kadınların söylemlerini ve eylemlerini erkek egemen bakışı yeniden üretir bir biçimde mi, yoksa bir özne olarak kadın kimliğinin altını çizer bir biçimde mi hareket ettiğine dikkat edilmektedir.

Feminizm, bell hooks'un yalın tanımıyla, "(...) cinsiyetçiliği, cinsiyetçi sömürüyü ve baskıyı sona erdirmeye çalışan bir harekettir." (hooks, 2012, s. 9). Dolayısıyla, bu yaklaşıma dayalı olarak gerçekleştirilen her çalışma "feminist" olarak kabul edilebilir. Yıldız Ecevit'in (1996) 1980 sonrasında Türkiye'de gerçekleştirilen çalışmalara dair sınıflamasına göre, kadınlarla ilgili feminist yaklaşım ve yöneme dayalı olarak gerçekleştirilen çalışmaların yanı sıra, feminist bir yaklaşıma sahip olmamakla birlikte kadının toplumsal statüsüyle ilgili olan ve kadın konusunu merkeze almasa da kadınlar hakkında da bilgi barındıran çalışmalar da "kadın çalışmaları" kapsamında değerlendirilebilir (aktaran Güçlü, 2012, s. 108). Feminist araştırmalar, "kadınlar ile" ve "kadınlar için" yapılmış olmalarıyla (Woolf, 2009, aktaran Güçlü, 2012, s. 108) ve eşitsizlik üreten iktidar ilişkilerini gören, dahası değiştirmeye çalışan perspektifleriyle (Sancar, 2006, aktaran Güçlü, 2012, s. 108) karakterize olmaktadır. Buradan hareketle, bu metni de "feminist perspektifli kadın çalışmaları" kategorisine dâhil etmek mümkün görünmektedir.

1. Birinci Dalga Feminizm

Modern –kapitalist ve patriarkal- toplumu karakterize eden özelliklerinden biri, toplumsal cinsiyet yüklü bir özel alan – kamusal alan ayrımına dayanmasıdır: Kadınlarla özdeşleştirilen, kadınları çeşitli görevlere mahkûm eden, değersiz görülen özel alan ve erkeklerle özdeşleştirilen, özel alan karşısında değerli bir konumda bulunan kamusal alan. Kadınların; bireylerin kamusal alandaki ilişkilerini düzenleyen, bireyleri farklılıklarından soyutlayan, bireyin sadece bireyliğini temel alan bir kategori olarak yurttaşlık alanına dâhil edilmesi bu ayrımdan dolayı hiç de kolay olmamıştır. Kadınların eşit yurttaşlık talepleri ile “eş” ve “anne” kimlikleri karşı karşıya getirilmiştir. Dolayısıyla, özel alandaki eşitsizlik kamusal hayattaki eşitsizliğe temel teşkil etmiştir (Acar-Savran, 2013, s. 329-330).

Toplumsal mücadelelerin ürünü olan modern temsilî demokrasiler, uzunca bir süre cinsiyet ayrımcılığına dayalı bir sözleşme üzerinden ilerlemiştir. Geniş toplumsal kesimlerin yurttaşlık temelinde siyaset alanına katılması, siyaseti asillerin ve mülk sahiplerinin tekelinden çıkarmış ve demokratikleştirmiştir. Ne var ki, 18. yüzyıldan itibaren insanlığın yüksek idealleri olarak savunulan eşitlik, özgürlük ve adalet gibi ilkeler evrensellik iddiası barındırsa da, aslında önceleri yalnızca erkekler için dile getirilmiştir (Pateman, 1988, aktaran Adak, 2023).

Her ne kadar XV. yüzyılda Fransa’da Christine de Pisan’ın Orta Çağ’ın yaygın kadın düşmanlığına karşı mücadelesi, Rönesans’a sahne olan XVI. yüzyılda yine Fransa’da Marie de Gournay’in *Kadınların ve Erkeklerin Eşitliği ve Hanımların Şikâyeti* adlı kitabı (Michel, 1984, aktaran Çuhadar, 2017, s. 99), Mary Astell’in kadınlara evlilikte söz hakkı tanımayan ataerkil sistemi eleştiren 1700 tarihli *Some Reflections upon Marriage (Evlilik Üzerine Bazı Düşünceler)* başlıklı yazısı (Gömceli, 2019, s. 100) gibi örneklerden bahsetmek mümkün olsa da kadınların toplumsal hayatta çeşitli haklar elde edebilmek amacıyla ilk ciddi girişimleri ve feminist düşüncenin kurucu metinleri Fransız Devrimi sonrasında karşımıza çıkar. 1789’da Fransa Ulusal Meclisinde kabul edilen ve 1791’de Fransa Anayasası’nda ön söz olarak yer alan *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi*’nde “insan” ve “yurttaş” olarak sadece erkeklerin kastedilmesine ve dolayısıyla kadınların yok sayılmasına karşı kadınların tepkisi gecikmemiştir. Judith Sargent Murrey’in 1790 tarihli *On the Equality of the Sexes (Cinsiyetler Arasındaki Eşitlik Üzerine)* adlı yapıtını,

1791’de Olympe de Gouges tarafından kaleme alınan *Déclaration des Droits de la Femme et de la Citoyenne* (Kadın ve Kadının Yurttaş Hakları Bildirgesi) takip etmiştir. Bildirgede kadınların toplumsal, siyasal ve medenî hakları savunulmuş, Fransız Devrimi’nin evrensellik iddiasının ancak kadınların da hakları tanındığında tamamlanacağı vurgulanmıştır³ (Donovan, 2014, s. 21; Sledziwski, 2005, aktaran Elnur, 2022, s. 753; Scott, 1997, aktaran Adak, 2023).

1792 yılında Mary Wollstonecraft *A Vindication of the Rights of the Women* (Kadın Haklarının Savunusu) adlı kitabını yayımlamıştır (Donovan, 2014, s. 21). Wollstonecraft, kadınları siyasal alandan dışlayan, kadının yaşamını ev içi rollerle sınırlandıran ve erkeklerle eşit eğitim almasını olanaksız gören burjuva ahlâkının adaletsizliğini eleştirmiş (Karaosmanoğlu, 2016, aktaran Elnur, 2022, s. 753), kadınların akıl ve yeteneklerini geliştirmelerine izin verilmediği için ezildiğini öne sürmüştür (Vincent, 2006, aktaran Elnur, 2022, s. 753). Wollstonecraft, kadın ve erkek arasındaki farkların yaygın kanaatin aksine farklı doğalarından değil, aldıkları farklı eğitimlerden ileri geldiğini, kız çocuklarının eğitim alabildikleri takdirde kendilerine yasaklanan tüm rolleri lâyıkıyla yerine getirebileceğini savunmuştur (Michel, 1984 aktaran Çuhadar, 2017, s. 100). Bu kitap, Heater (2007)’a göre ilk büyük feminist çalışmadır (aktaran Gürcüm ve Arslan, 2016, s. 1339), Donovan’a (2014) göre ise feminist düşüncenin “başat” kitabıdır (s. 21).

1825’te Anna Doyle Wheeler ve William Thompson tarafından kaleme alınan *Appeal of One Half the Human Race, Women, Against the Pretensions of the Other Half, Men* (İnsan Irkının Yarı, Kadınların, Diğer Yarı Erkeklerin İddialarına Karşı Savunması) adlı kitap yayımlanmıştır. Anne Knight 1850’de kadınların oy hakkı için Lordlar Kamarasına başvurmuş, 1851’de Sheffield Female Political Association (Sheffield Kadın Reform) Derneğinin kurulmasına öncülük etmiştir (Sarhanlı, 2008, aktaran Elnur, 2022, s. 755). Harriet Taylor, 1851’de *The Enfranchisement of Women* (Kadınların Vatandaşlık Haklarının Tanınması) adlı bir kitap yazmış (Şahin Çakmak, 2010, aktaran Elnur, 2022, s. 756), 1869’da eşi John Stuart Mill ile birlikte kaleme aldıkları *The Subjection of Women* (Kadınların Köleleştirilmesi) adlı kitapta cinsiyet gibi rastlantısal etkenlerin toplumsal hayatta belirleyici olmaması gerektiğini savunmuştur (Heywood, 2013, aktaran Elnur, 2022, s. 755). Taylor ile Mills, cinsiyet eşitliğini sağlamak için toplumun kadınlara sadece

³ De Gouges, 1793’te “kadın cinsine yakışmayacak biçimde politika yapmaya kalkıştığı” gerekçesiyle devrim mahkemesi tarafından giyotinle idam edilecektir (Berktaş, 2004, aktaran Elnur, 2022, s. 753).

eğitimde değil siyasal ve iktisadî alanlarda da fırsat eşitliği sağlaması gerektiğini savunarak, Wollstonecraft'ın düşüncelerinden birkaç adım daha ileri varmıştır. Birlikte ve ayrı ayrı kadın-erkek eşitliği konusunda birçok deneme kaleme almışlardır (Tong ve Botts, 2021, s. 34). Mill'in 1865-1868 yıllarında görev yaptığı Avam Kamarasında kadınların çeşitli haklarını sistematik bir biçimde savunduğunu (Şahin Çakmak, 2010, aktaran Elnur, 2022, s. 755) ve 1869 yılında *The Subjection of Women (Kadınların Boyun Eğdirilmesi)* adlı bir kitap yayımladığını (Gömceli, 2019, s. 100) da ayrıca belirtmek gerekir.

Feminist düşünce, 19. yüzyılın ortalarından itibaren çeşitli ülkelerdeki feminist taleplerin farklı eylem biçimleriyle ifade bulması ve süreklilik kazanmasıyla birlikte bir toplumsal mücadele alanına dönüşmüştür. ABD ve bazı Avrupa ülkelerinde pek çok kadın örgütü kurulmuş ve böylelikle kadınlar taleplerini örgütlü bir biçimde dile getirmeye başlamıştır. Aile, eğitim ve çalışma hayatı gibi alanlarda kadın-erkek eşitliğini savunan, yasal düzenlemelerle bu eşitliğin sağlanmasını talep eden bu hareket, sonradan “birinci dalga” olarak adlandırılmıştır (Adak, 2023). Sanayi Devrimi sonrasında erkekler aşamalı bir biçimde çeşitli sivil ve siyasal haklar elde ederken çalışma yaşamı içinde tıpkı erkekler gibi var olmaya çalışan kadınların bu sürecin dışında tutulması, feminist hareketin örgütlenmesinde ve büyüyüp gelişmesinde en önemli itici güç olmuştur (Bryson, 1992, aktaran Elnur, 2022, s. 753).

Feminizmin en güçlü olduğu ülkelerden biri ABD'dir. Feminizmin bu ülkede yaygınlaşmasının nedenlerinden biri olarak İç Savaş gösterilmektedir. Zira, erkeklerin cephede savaştığı bu dönemde kadınlar çalışmak zorunda kalmıştır (Crane, 2000 aktaran, Gürcüm ve Arslan, 2016, s. 1338). ABD feminizminin temelleri Philadelphia'daki ABD Ulusal Meclisi'nde *Bağımsızlık Bildirgesi*'ni hazırlamak üzere oluşturulan komitede Benjamin Franklin, Thomas Jefferson, Robert Livingston ve Roger Sherman ile birlikte görev alan John Adams'ın eşi Abigail Adams tarafından yazılan *Remember the Ladies (Bayanları Hatırlayın)* yazılı notla atılır (Bernstein, 2009, aktaran Gürcüm ve Arslan, 2016, s. 1338-1339). Dönemin en önemli feminist taleplerinden biri seçme ve seçilme haklarını elde etmektir. ABD'de kadınların oy hakkı için ilk örgütlü mücadele 1833 yılında başlar. Siyahların yurttaşlık mücadelesine omuz veren kadın hareketi, aynı süreçte kadınlar için de oy kullanma hakkı talep eder. Ancak siyahlar yurttaşlık elde ederken, kadınların talebi gerçekleşmez (Kartal, 2005, aktaran Elnur, 2022, s. 754). ABD feminizmi açısından ikinci büyük uğrak, kadın hakları için ilk toplantı

olarak tarihe geçen, New York'ta düzenlenen 1848 tarihli Seneca Falls toplantısıdır. Toplantı sonrasında Elisabeth Cady Stanton'ın yazdığı, aralarında erkeklerin de olduğu 100 kişinin imzaladığı *Declaration of Sentiments (Duygular Bildirgesi)* yayımlanarak *Bağımsızlık Bildirgesi'nin* feminist bir versiyonu olarak kamuoyuna sunulmuştur. Bildirge, kadınların tarih boyunca bir "sınıf" olarak ezilmesinin faili olarak erkekleri işaret etmiştir (Donovan, 2014, aktaran Elnur, 2022, s. 754). Bildirgedeki on iki karardan sadece "Kutsal oy haklarını güvence altına almanın bu ülkenin kadınlarının görevi olduğu kararlaştırılmıştır." maddesi oy birliğiyle kabul edilmemiştir (Tong ve Botts, 2021, s. 41). Bu kongreden sonra, 1866 ve 1920 yılları arasında ABD'de kadınların oy hakkı için birçok dernek kurulmuş, birçok yürüyüş gerçekleştirilmiş ve zaman içinde birçok eyalet kadınlara oy hakkı tanımıştır. En sonunda, 1920 yılında ABD Senatosundan geçen yasayla kadınların oy hakkı tanınmıştır (Gürcüm ve Arslan, 2017; Çardak, 2012; Örnek, 2015; Çağatay, 2009, aktaran Elnur, 2022, s. 754-755).

Birleşik Krallık, Sanayi Devrimi'nin merkez ülkesi olması nedeniyle Avrupa'daki feminist hareketin de merkezi konumundadır⁴. Kadınların talepleri erkeklerle aynı siyasal, hukuksal ve toplumsal haklara sahip olma talebi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Kadınları kamusal alandan dışlayan ve özel alana hapseden egemen ideolojiye karşı yürütülen örgütlü mücadelenin en önemli talebi seçme ve seçilme hakkı olmuştur (Kartal, 2005, aktaran Elnur, 2022, s. 755). Oy hakkı için örgütlenen Süfrajët Hareketi, yürüttüğü etkin mücadeleyle sadece Birleşik Krallık'ta değil, feminist hareketin evrensel tarihinde en önemli örgütlenmelerinden biri olarak yerini almıştır.

2. Süfrajët Hareketi

Ataerkil düzeni hedef alan feminist tartışmalar, 19. yüzyıl sonlarında büsbütün oy hakkı mücadelesine bürünmüş, özellikle Birleşik Krallık bu mücadelenin etkili örneklerine sahne olmuştur (Gömceli, 2019, s. 101). Birleşik Krallık'ta 19. yüzyılın ilk yarısında eğitim ve çalışma haklarını elde eden, yüzyılın ortalarında ise işçi hareketinde yer almaya başlayan kadınlar henüz mahrum oldukları oy hakkı için 1867 Reform Yasası'nın yalnızca erkek aile reislerine oy hakkı tanınması üzerine bir imza kampanyası

⁴ "Feminist", kadınların erkeklerle eşit yasal ve siyasal haklara sahip olmasını desteklemeyi ifade eden terim olarak 1880'lerde İngilizceye girmiştir (Bryson 1992, aktaran Lovell, 2012).

düzenlemiştir (Çağatay, 2009, aktaran Elnur, 2022, s. 756). Aynı yıl Manchester'da kadınların çabalarıyla Manchester National Society for Women's Suffrage (Manchester Ulusal Kadına Oy Hakkı Derneği) kurulmuş; kadınlar 1883, 1884, 1886 ve 1892 yıllarında oy hakkı elde edebilmek için Parlamente'ye tasarılar sunmuş ancak başarı elde edememiştir (Sarhanlı, 2008, aktaran Elnur, 2022, s. 756). 1897 yılında Millicent Fawcett önderliğinde kurulan National Union of Women's Suffrage Societies (NUWSS - Kadına Oy Hakkı Dernekleri Ulusal Birliği) toplumla ters düşmeme kaygısı ve ılımlı çigisi nedeniyle başarısızlığa uğramış ve böylece 1900 yılı itibarıyla kadınların oy hakkı hareketi daha radikal ve militan bir kimliğe bürünmüştür. "Deeds, not words!" ("Laf değil, iş!") sloganını benimseyen Emmeline Pankhurst ve destekçileri tarafından 1903'te (Smith, 2010, aktaran Gömceli, 2019, s. 101; Çardak, 2012, aktaran Elnur, 2022, s. 756) Women's Social and Political Union (WSPU - Kadınların Toplumsal ve Siyasal Birliği) adlı dernek kurulmuş, ardından *Votes for Women (Kadınlara Oy Hakkı)* adlı dergi yayımlanmaya başlamıştır (Carlson, aktaran Gömceli, 2019, s. 101; Çardak, 2012, aktaran Elnur, 2022, s. 756-757). Böylece, Londra merkezli "Süfraj Hareketi" (1903-1928), büyük ölçüde orta ve alt orta sınıftan kadınların öncülüğünde resmî olarak başlamıştır (Carlson, 2016, aktaran Gömceli, 2019, s. 101).

Latince "oy" anlamına gelen *suffragium* sözcüğünden türeyen *suffrage* (*süfraj*) sözcüğü, "oy kullanma" veya "seçme hakkı"nı ifade eder. Afro-Amerikan erkeklerin de 1870 yılında oy hakkı elde etmesi sonrasında, daha çok kadınlar oy hakkıyla ilişkilendirilmeye başlanmış ve *suffrage* (*süfraj*), bu kapsamda faaliyet gösteren kadın hareketlerinin genel adı olmuştur. Süfraj Hareketi, bu harekette yer alan kadınlara *süfrajist* dendiği için Süfrajist Hareket olarak da anılmıştır (Adak, 2023; WSPU, 1906'da İngiliz *Daily Mail* gazetesinin kendilerine taktığı küçümseyici *suffragette* lakabını inadına benimsemiş ve bu lakap böylelikle pejoratif anlamından sıyrılarak oy hakkı için mücadele eden bu hareketi imleyen özel bir anlam kazanmıştır. Sözcük, Türkçeye "süfraj" olarak girmiştir (Gönen, 2016). Hareketin öncüleri arasında Emmeline Pankhurst ile kızları Sylvia ve Christabel Pankhurst'ün yanı sıra yazar Millicent Garrett Fawcett, İngiltere'nin ilk kadın belediye başkanı ve ilk kadın tıp fakültesi dekanı olarak bilinen kız kardeşi Elizabeth Garrett Anderson (Victorian Britain: An Encyclopedia, 1988, aktaran Gömceli, 2019, s. 102) ile öğretmen ve mürebbiye olarak çalışmış olan Emily Davison yer almaktadır (DuBois, 1978, aktaran Gömceli, 2019, s. 102). Süfraj Hareketi, her ne kadar tarihe kadınların oy hakkı elde etme mücadelesi için örgütlenen

bir hareket olarak geçmiş olsa da, esasında toplumsal hayatın her alanında erkeklerle eşit olabilmenin mücadelesini yürüttüğü için kısa süre içinde işçi sınıfından kadınların da büyük desteğini alarak kitleselleşmiştir (Gömceli, 2019, s. 102).

Sosyal demokratların, kadınların oy hakkı talebine ilgi göstermemesi gibi nedenler Süfrajist Hareketinin daha radikal ve militan bir politika benimsemesinde etkili olmuş ve süfrajist kadınlar kamuoyunda ses getiren pek çok eyleme imza atmıştır. Örneğin, tarihte açlık grevi bir politik eylem olarak ilk kez süfrajistler tarafından gerçekleştirilmiştir. Dönemin bir diğer önemli eylemi ise, 1908'de Londra'daki Hyde Park'ta 500 bin kadının katılımıyla gerçekleşen büyük mitingdir (Çardak, 2012, aktaran Elnur, 2022, s. 756-757). Mary Richardson adlı süfrajistin 1914 yılında, Londra Holloway Hapishanesinde açlık grevi yapan Süfrajist Hareketi lideri Emily Pankhurst'a yönelik kötü muameleye dikkat çekmek amacıyla Londra Ulusal Müzesi'ndeki bir eser üzerinde baltayla birkaç yarık açması da Hareketin eylem repertuarından bir örnektir (Gürcüm ve Arslan, 2016, s. 1342).

Eş ve anne olmak gibi geleneksel kadınlık rollerini bütünüyle reddetmeyen Süfrajist Hareketi, kadınların yaşamının yalnızca bunlarla sınırlı olmasına karşı çıkarak toplumda erkeklerle yasalarca garanti altına alınmış eşit haklara sahip olmanın mücadelesini vermiştir (DuBois, 1978, aktaran Gömceli, 2019, s. 102). Eşit eğitim, eşit ücret, iyileştirilmiş iş olanakları gibi konularda yasal düzenlemeler talep etmişlerdir. Bu alanlarda hak elde etmenin yolunun siyasal alanda söz sahibi olmaktan geçtiğini bildikleri için öncelikle oy hakkı için mücadele etmiş ve etkinliklerinin merkezine oy hakkını yerleştirmişlerdir. Büyük zorluklarla geçen mücadele dolu yılların sonunda, ilk kez 1918'de 30 yaş ve üzerindeki, evli veya bekâr olması fark etmeksizin mülk sahibi olan yahut eşi mülk sahibi olan, ayrıca üniversite mezunu kadınlar seçme hakkı elde etmiştir. 1928'e gelindiğinde ise herhangi bir koşul aranmaksızın 21 yaş üzerindeki tüm kadınlar erkeklerle tamamen eşit koşullarda seçme ve seçilme hakkına kavuşmuştur (Smith, 2010, aktaran Gömceli, 2019, s. 102). 19. yüzyılın ortalarında başlayan bu örgütlü kadın hareketi Birinci Dünya Savaşı sonrasında elde edilen başarılarla doruğa ulaşmıştır.

Kadınların seçme ve seçilme hakları için önceleri sadece kendi ülkelerinde örgütledikleri mücadele, 20. yüzyılın başlarında uluslararası alanda bütün feministleri birleştirerek ortak bir kampanyaya dönüşmüştür. 1904'te Berlin'de bir araya gelen birkaç ulusal dernek, International Woman Suffrage Alliance (Kadınların Oy Hakkı

Uluslararası Birliği) adında uluslararası bir örgüt kurmuş ve bu örgüt, iki yılda bir farklı bir ülkede kongre düzenlemiştir. Birliğe katılan ulusal kadın örgütlerinin sayısı hızla artmış; 1913'te 26, 1929'a 51 ülkeden kadın örgütü birliğe üye olmuştur (Rupp, 1997, aktaran Adak, 2023). 1926'da Paris'te yapılan kongrede adını International Alliance of Women for Suffrage and Equal Citizenship (IAWSEC - Kadınların Oy Hakkı ve Eşit Yurttaşlık Uluslararası Birliği) olarak değiştiren kuruluşun 1935 tarihli 12. kongresi, birliğe 1926 yılında üye olan Türk Kadınlar Birliğinin (TKB) ev sahipliğinde İstanbul'da toplanmıştır. Geç Osmanlı - Erken Cumhuriyet dönemi kadın hareketinin örgütsel devamlılığının temsilcisi olan birlik, Batılı süfrajistleri yakından takip eden ve oy hakkı talebini 1921'de programına ekleyen Osmanlı Müdâfaa-yı Hukuk-u Nisvân Cemiyetinin fikr-i takibini üstlenmiştir (Çakır, 1994; Zihnioğlu, 2003, aktaran Adak, 2023). Dünya feministlerinin uluslararası birlik ve dayanışmasının çatı örgütü olan bu kuruluş, bugün International Alliance of Women (Uluslararası Kadınlar Birliği) olarak faaliyetlerini sürdürmektedir (Adak, 2023).

3. Filmin Konusu ve Çözümlemesi

1912-1913 yıllarında geçen film, Londra'da Emmeline Pankhurst önderliğinde örgütlenen WSPU üyesi kadınların oy hakkı elde edebilmek için verdiği mücadeleye odaklanmakta⁵ ve bu mücadeleyi, genç bir kadın işçinin hızla radikalleşen bilinci ve altüst olan özel yaşamı üzerinden anlatmaktadır. *Suffragette*'in, harekete katılan kadın işçi kitlelerini temsilen yaratılan kurmaca bir karakter olan ana karakteri, East End Çamaşırhanesi'nde çalışan Maud Watts adında, siyasal bilinci olmayan, eğitimsiz, evli, bir çocuk annesi, 24 yaşında bir işçidir. Maud'un emeği üzerinde hiçbir tasarrufu bulunmamaktadır, iş yerinde patronunun keskin buyruklarına itaat etmekte, kazandığı haftalığı da onunla aynı fabrikada çalışan eşi Sonny'ye teslim etmektedir.

Filmin kurgusal evreni, çok boyutlu ve katmanlı sosyolojik çıkarımlara olanak sağlamaktadır. Film oy hakkı için örgütlü mücadele yürüten kadınların erkek egemen sistemle çatışmasını, karşılaştıkları güçlükleri ve engelleri doğrudan ve yalın bir dille anlattığı gibi metaforik/alegorik anlatıma da başvurmaktadır. Özellikle açılış sekansı, bu özelliğiyle dikkat çekmekte ve üzerinde ayrıntılı bir biçimde durmayı gerektirmektedir.

⁵ Bu önemli kadın hareketini konu alan ilk film olma özelliğini taşımaktadır (Gönen, 2016).

Filmin ana mekânlardan biri olan çamaşırvhanenin nemli, sıcak ve metalik mavi atmosferinde, yıkama ve kurutma makinalarını çalıştıran büyükçe bir çarkın tüm ekranı kapladığı açılış sekansı; yorgun bedenleri, solgun yüzleri ve yıpranmış, yara bere içindeki elleriyle, her gün yapıla yapıla ezberlenmiş işleri tekrarlayan kadın işçilerin yer aldığı sahneleriyle, gerçekçi bir bakış sunmayı önemli ölçüde başarmaktadır. Kuşkusuz, “çark” aynı zamanda toplumsal yapıyı yansıtmaya işlevini yerine getiren anlamlı bir metafordur. Keza, mekân tasarımı, mizansenlerin kurgulanışı ve görüntü yönetimi de filmin dilindeki metaforik unsurlara önemli katkılarda bulunmaktadır. Söz gelimi, üst katta buhardan buğulanmış bir camekânın ardında işçi kadınları “yukarıdan” izleyen, gözetleyen, denetleyen bir erkek patron ve bu yüksek tavanlı çamaşırvhanenin zemin katında buharların içinde çalışan kadın işçileriyle çamaşırvhane betimlemesi, iç içe geçen sınıf ve toplumsal cinsiyet hiyerarşisini gözler önüne sermektedir. Aynı sekansta peş peşe sıralanan şu cümleler de çok katmanlı bir sinematografik kompozisyon sunmaktadır: “Kadınlar, sakın bir mizaca ve siyasi ilişkileri muhakeme edecek akli dengeye sahip değiller.”, “Eğer kadınların oy kullanmasına izin verirse, sosyal yapımız bozulur.”, “Kadınlar; babaları, kardeşleri ve kocaları tarafından gayet iyi temsil ediliyorlar.”, “Bir kez oy hakkı verilirse, bir daha durdurmak imkânsız olacaktır.”, “Kadınlar, kabine üyesi, bakan ve yargıç olmayı isteyecekler.” (Gönen, 2016).

“Bu mizansen, henüz hiçbir diyaloga ve dramaturjiye (eyleme) ihtiyaç duymaksızın bize sinematografik tasvir olarak şunu der: Bu iş dünyasında bir değil, iç içe geçmiş birçok hiyerarşi ve egemenlik sistemi bulunur. Burada insanlık; işçiler ve patronlar, çalışanlar ve yönetenler, aşağıdakiler ve yukarıdakiler; kadınlar ve erkekler olarak birçok açıdan ikiye bölünmüştür. Yukarıdaki yönetici-patron erkek, aşağıdaki çalışan-işçi kadınlara hem insani, sosyal ve cinsel açıdan tepeden bakar hem de mesleki olarak bu iş yerini yüksekten bir yerden yönetir. Yukarıdaki bu yönetici erkek hem üretim açısından aşağıdaki çalışan kadınların iş gücü üzerinde hem de (filmde dramatik olarak da altı çizileceği gibi) bir cinsel obje olarak gördüğü kadınların bedenleri üzerinde sınırsız söz sahibidir. İşte bu iş yerinde, sınıfsal hiyerarşinin yanında, aynı zamanda erkek egemenliğinin de ‘çarkı böyle döner.’” (Gönen, 2016).

Kapitalist toplumda kadının “özgül ezilme biçimi”, oynadığı ikili rolden ileri gelir. Kadın hem sermayenin gereksinimleri doğrultusunda emek gücünün korunması ve yetiştirilmesinden birinci derecede sorumlu olarak “ev içi emekçisi” işlevini yerine getirir, hem de “yedek işçi ordusunun” bir parçasıdır. Bu ikili rol, birbirini karşılıklı olarak belirler, yeniden üretir. Kadınlar, fabrika ve bürolarda çalıştıkları ölçüde, toplumsal emeğin bir parçası sayılsa da evde ortaya konan kadın emeği de sermaye birikiminin bütünleyici bir unsurudur. Kadının ev işini ücretsiz bir biçimde üstlenmesi yalnız ev içinde etki doğurmakla kalmaz; kadının, sermaye için ucuz, örgütlenmemiş bir

emek kaynağı oluşturmalarını da beraberinde getirir. Kadınlar, bu yedek ordunun parçasıdır. Kapitalist gelişmenin ilk aşamalarında makina kullanılmaya başlanması kadın ve çocukların da üretime katılmalarını mümkün/gerekli kılmış ve böylelikle işçi sınıfının emek gücü toplu olarak ucuzlamıştır. Öte yandan, kadınlar iş gücüne daima erkeklerden daha düşük ücretlerle katılmış, bu nedenle -dünya savaşları dönemlerinde olduğu gibi- erkeklerin işsiz kaldıkları dönemlerde de çalışmaya devam edebilmiştir. Ancak bu dönemlerde bile, kadınlar erkeklerden daha düşük ücretle çalışmış ve daha az örgütlü bir iş gücü meydana getirmiştir. Kadınlar, daha az örgütlü olmaları nedeniyle, yalnızca daha düşük ücretle değil, aynı zamanda daha ağır koşullarda ve daha uzun süre çalışmak zorunda kalmıştır. Uzun yıllar boyunca, genellikle erkek çalışan ücretlerinin 1/3'ü düzeyinde kalan kadın çalışan ücretleri, ancak İkinci Dünya Savaşı sonunda, 1944'te erkek ücretlerinin yarısı düzeyine yükselebilmektedir (Tekeli, 2017, s. 9, 12-13).

Suffragette, toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle pekişen emek rejiminin unsurlarını pek çok yönden sergilemektedir. Ancak mevcut koşulları mutlak, evrensel ve kaçınılmaz bir yazgı olarak görmek yerine mahkûm edildikleri bu “çark”ı tersine döndürmek için harekete geçen kadınların mücadelesine çok daha geniş bir yer ayırmaktadır. Devlet baskısı ve toplumsal kabuller nedeniyle “yer altında” sürdürülen oy hakkı mücadelesi, toplumsal ve siyasal arka planıyla birlikte seyirciye sunulmaktadır. Kadınların bireysel hayatlarının bu kolektif mücadeleye katıldıktan sonra nasıl değiştiği ise Maud adlı kurmaca karakter üzerinden ortaya konmaktadır. Maud’un yolunun rastlantısal olarak kesiştiği Süfrajat Hareketiyle bütünleşen yaşamı, dönemin kadınlarının karşı karşıya kaldığı birçok sorunun sembolik bir örneğini oluşturmaktadır. Maud’u bu kadın hareketiyle buluşturan ve yaşamının dönüm noktası olan rastlantı, normal koşullarda erkeklerin görevi olan çamaşır teslimatı için fabrikanın dışına çıktığı gün mağaza vitrinlerine taş atan süfrajist kadınlarla karşılaşmasıdır. Maud’un iş arkadaşı Violet’ın da eylemci kadınlar arasında yer alması, Maud’un olaya biraz daha dikkat kesilmesine yol açsa da, ilk tepkisi eylem alanından uzaklaşmak olmuştur.

Bir başka gün, arkadaşı Violet’la birlikte Süfrajat Hareketine mensup bir milletvekili eşinin sokakta yaptığı konuşmayı dinleyen Maud, kadınların kendi çocukları üzerinde hiçbir hakka sahip olmadığını, aile bütçesinin ve mülklerinin tamamen erkekler tarafından kontrol edildiğini dile getiren ve erkeklerle eşit emek veren kadınların erkekler gibi oy hakkına sahip olmasını savunan bu konuşmadan çok etkilenir. Konuşmayı dinleyenler arasında bulunan East End Çamaşırhanesi sahibinin

“oy hakkı verilirse milletvekili, bakan, hakim olmayı da talep edecekler” diye tepki göstermesi, erkeklerin bu taleplere yaklaşımını ortaya koyması bakımından önemlidir. Konuşmaya sadece erkekler değil, kadınlar da olumsuz tepki gösterir. Kadınların süfrajist harekete karşı olumsuz yaklaşımı, daha sonra da pek çok sahnede -Maud’un çalıştığı fabrikadaki iş arkadaşlarının ve mahallesindeki komşularının kınayan, yargılayan bakışlarında örneğin- karşımıza çıkacaktır. Feminizm karşıtlığı, ataerkillik ve cinsiyetçilik, sadece erkeklere özgü değildir, zira bell hooks’un (2012, s. 9) ifade ettiği gibi “İster kadın olalım ister erkek, hepimiz, doğduğumuz andan itibaren toplumsallaşma vasıtasıyla cinsiyetçi düşünce ve eylemi kabul etmeye yönlendiriliyoruz. Bunun bir sonucu olarak, kadınlar da erkekler kadar cinsiyetçi olabiliyor⁶.”

Maud üzerinde etkili olan feministlerden biri de, hareketin önde gelen üyelerinden biri olan eczacı Edith’tir. Onun “bize oy hakkını kelimeler değil, eylemler kazandıracak” cümlesi de Maud üzerinde etkili olmuştur. Maud, çocukluğundan beri zorluklar içinde yaşayan, çocukluğunda patronu tarafından cinsel tacize uğrayan, her an taciz tehdidiyle çalışan ve sadece bedeni değil, emeği de sömürülen bir kadın olarak kendini Süfrajist Hareketinin içinde bulmuştur. Arkadaşı Violet’in Başbakan Lloyd George ve kabine üyeleri önünde yapacağı konuşmayı dinlemek için parlamentoya giden Maud, Violet’in eşi tarafından ağır bir biçimde darp edilmesi nedeniyle, onun yerine, hazırlıksız bir biçimde Süfrajist Hareketini temsil etmek durumunda kalır. Arkadaşının hazırladığı metni okumak yerine içinden gelenleri söyleyen Maud, kendisi gibi bir çamaşırhane işçisi olan annesini henüz 4 yaşındayken ağır çalışma koşulları nedeniyle kaybettiğini, çalıştığı çamaşırhane kadınların haftada 13 şilin, erkeklerin 19 şilin kazandığını, kadınlar saatlerce kapalı ortamda deterjan soluyup elleri parçalanıncaya kadar çamaşır yıkarken erkeklerin hiç değilse teslimat işi dolayısıyla dışarı çıkma olanağının bulunduğunu, kadınların işin 1/3’i kadar fazla mesai yapmak zorunda olduğunu anlatır. Oy hakkının ne anlama geldiği üzerine hiç kafa yormadığını, çünkü böyle bir hakka sahip olacaklarını hiç düşünmediğini söylemesi, parlamentodaki erkeklerin gülüşmelerine yol açar. Maud, konuşurken bir bakıma sesli düşünmektedir ve düşündükçe, içinde bulunduğu hayatın bilincine varmaktadır.

Kadınların erkek bakışıyla gözetlenmesi, parlamento sahnelerinde de karşımıza çıkar. Maud’un kadınların taleplerini başbakan, bakanlar ve milletvekilleri karşısında

⁶ hooks, bu durumun altını şu çarpıcı cümlesiyle daha da kalın bir biçimde çizer: “Erkek tahakkümüne direnmeye, ataerkil düşünceye başkaldırmaya (ve hayatımdaki en güçlü ataerkil sese. annemin sesine karşı çıkmaya) başladığımda henüz ergenlik çağındaydım.” (hooks, 2012, s. 11).

dile getirdiği bu sekansta, erkeklerden oluşan siyaset kurumunun ve üst düzey devlet yetkililerinin kadınların taleplerine karşı sadece kayıtsızlığı ve/veya tereddüdü değil, onlara karşı üstünlüğü ve otorite konumunda yer almaları da yine kamera açılarıyla ortaya konmaktadır. Maud, burada da hiyerarşik olarak kendisinden yukarıdaki erkek bakışlarıyla çevrilidir (Ataman, 2022, s. 290).

Sonraki günlerde şiddet içeren eylemlere katılan Maud, birçok kez gözaltına alınır ve tutuklanır. Hareketin lideri Emmeline Pankhurst'ün asıl niyetleri “yasaları çiğnemek değil, yasaları yapmak” olsa da, hükümet başka seçenek bırakmadığı için “mülkiyetin kutsal putlarına saldıranlar, saldırsın” dediği konuşmasını dinledikten sonra, Maud eskisinden de kararlı bir biçimde eylemlere katılmaya devam eder. Filmde, tutuklanan kadınların uğradığı her türlü şiddet ve kötü muamele ayrıntılı bir biçimde gösterilmektedir. Henüz tutuklanmadan önce sokak eylemleri sırasında polis copları ve tekmeleriyle başlayan şiddet, gözaltı ve tutuklamalar sonrasında artarak devam etmektedir. Maud ve arkadaşlarının –eczacı Edith'in gardiyanlara “biz siyasî tutukluyuz, kendi kıyafetlerimizi giyme hakkımız var” diye itiraz etmesine rağmen- zorla soyulması ve tek tip kıyafet giymek zorunda bırakılması, açlık grevindekilerin zorla beslenmesi, işkence uygulamaları arasındadır.

“Kadınların ‘babaları, ağabeyleri ve kocaları tarafından son derece iyi temsil edildiği’ varsayımını kendisine kalkan yapan geleneksel zihniyetin, ‘aklî dengeleri yerinde olmayan bu gürûha’ oy verme hakkı verildiğinde ‘önüne geçilemeyecek’ bir hareketle karşı karşıya olduğunu ve kadınların zamanla ‘parlamento üyesi, bakan, hâkim olmak’ isteyeceklerini anlaması hiç de uzun sürmemiştir. Bu nedenle, erkek egemen sistem tüm imtiyazlarını kuşanarak en iyi savunma olarak bildiği saldırıya geçer.” (Gencer, 2019).

Maud için gördüğü sert muamelelerden daha acısı eşinin onu evden kovması ve çocuğunu görmesinin engellemesi olmuştur. En sonunda Maud'un eylemleri nedeniyle evden çıkarılmak istenen ve çocuğuna bakamayan eşi, oğullarını varlıklı bir aileye evlatlık olarak verir. Maud, kadınların çocukları üzerinde hiçbir yasal hakkı bulunmadığı için, oğlunun evlatlık verilmesine engel olamaz. Çocuğunu kaybetmek, Maud'un radikalizmini körükler ve cesaretini kamçılar; zira artık kaybedecek hiçbir şeyi kalmamıştır.

Kurmacaya dayalı bir anlatı olan bu filmin tarihî niteliğini güçlendiren unsurların başında, Süfrajët Hareketinde yer alarak tarihe geçmiş figürlerin temsil edilmesi gelmektedir. Emily Wilding Davison, bu figürlerden biridir. Filmin sonunda Emily Wilding Davison adlı süfrajist, Kral'ın da katıldığı at yarışının gerçekleştirildiği sahada, elindeki “Vote For Women” (Kadınlar İçin Oy Hakkı) yazılı kumaş pankartı açmak için

yarış alanına girer ve hızla gelen bir atın altında kalarak can verir. Bu trajik olay basında ve kamuoyunda çok geniş bir yankı uyandırmış ve binlerce insan Davison'ın cenazesine katılmıştır. Film, Davison'un cenaze töreninin -gerçek- görüntülerinin ardından, kadınlara oy hakkı veren ülkelerin isimlerinin kronolojik olarak aktığı bir kapanış jeneriğiyle son bulmuştur.

Süfrajist Hareketinin kadınların oy hakkını temel mücadele odağı olarak belirlemesinin temelinde, siyasal alanda ve karar alma mekanizmalarında söz sahibi olmaları hâlinde hayatın diğer alanlarındaki eşitsizlik ve sömürünün de ortadan kaldırılabileceğine duyulan inanç yatar. Maud'un harekete katılmasında da böyle bir farkındalık etkili olmuştur. Öyle ki, hapse atılması, evini, eşini ve nihayet çocuğunu kaybetmesi, onu mücadelesinden geri döndürmemiş; tam aksine mücadelesine daha sıkı bir biçimde sarılmasını beraberinde getirmiştir.

4. Sonuç

Suffragette, her şeyden önce oy hakkının kadınlara yönetici sınıf tarafından bahşedilmediğini, kadınların bu hakkı her türlü şiddet ve zorluğa direnerek yürüttüğü mücadelenin sonunda elde ettiğini ortaya koyan bir film. Tasarlayıcıları ve uygulayıcılarıyla birlikte kolektif kadın emeğinin ürünü olan bu film feminist bir yaklaşıma dayanmakta, birinci dalga feminizmin temel ilke ve hedeflerini tutarlılıkla savunmakta; kadınların hak mücadelesi yürütürken sergilediği fedakârlıkları, maruz kaldığı engelleri, devlet şiddetini ve sosyal dışlanmayı başarıyla ortaya koymakta; bu bağlamda feminist sinemanın etkileyici bir örneğini sunmaktadır.

Film, birinci dalga feminizmin en temel ilkelerinden biri olan “eşit işe eşit ücret” talebini birden fazla sahnede dile getirmektedir. Dönemin diğer feminist taleplerinden biri cinsel sömürünün son bulmasıdır. Maud’un patronunun, Violet’in çamaşırhanede çalışan ergenlik çağındaki kızını taciz ettiği ve geçmişte Maud’u da taciz ettiğini hatırlattığı sahneler, kadınların cinsel sömürüye çaresizce boyun eğişine dikkat çekmektedir. Keza bir orta sınıf kadın hareketi olarak başlayan Süfrajat Hareketinin git gide işçi sınıfı kadınlar arasında yayılmaya, dahası onların omuzlarında yükselmeye başlamış olması da filmde ortaya konmaktadır.

Filmin yaklaşımının “Cinsiyet, sınıfları yatay kesen bir kategoridir” (Bora, 2011, s. 19) önermesine dayandığını söylemek mümkündür. Birinci dalga feminizmin liberal karakteri gereği, harekete katılan kadınlar arasındaki sınıf farklarının üstünde durmayan film, farklı sınıflardan gelen kadınların tamamen cinsiyet temelli dayanışması üzerine kuruludur. Dolayısıyla filmin ana yörüngesi sınıfsal bir perspektife dayanmamaktadır. Ancak –açılış sekansına ilişkin çözümlemeye de değinildiği üzere– yapının dönemin İngiltere’inde emek sömürsünü ve kadın işçilerin ağır çalışma koşullarını da gerçekçi ve başarılı bir biçimde yansıtabilmiş olduğunu belirtmek gerekir.

KAYNAKÇA

- Acar-Savran, G. (2013). *Beden emek tarih: Diyalektik bir feminizm için*. (3. Basım). İstanbul: Kanat Kitap.
- Adak, S. (2023). "Süfraj/Süfraj Hareketi". Erişim adresi: <https://feministbellek.org/sufraj-sufraj-hareketi/>.
- Ar, M. (2020). Mekansal açıdan sinemada kadın temsili: Suffragette (Diren!) filminin feminist bir eleştirisi. *Esam Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2, 151-172.
- Ataman, Ö. (2022). The Suffragette Movement: Through anguish and resolution emancipation was achieved. *Sinefilozofi Dergisi*, Özel Sayı (4) 2022. 284-298.
- Çuhadar, S. G. (2017). Feminist kuram ve sosyal politika. D. B. Sarıpek ve A. Güleç Taşdemir (Ed.) *İdeoloji ve sosyal politika içinde* (ss.99-117). Kocaeli: Umuttepe Yayınları,
- Bora, A. (2011). *Feminizm kendi arasında*. Ankara: Ayizi Yayınları.
- Diken, B. ve Carsten, B. L. (2022). *Filmlerle sosyoloji*. (S. Ertekin, Çev.). (6. Basım). İstanbul: Metis Yayınevi.
- Donovan, J. (2014). *Feminist teori*. (A. Bora, M. Ağduk Gevrek, F. Sayılan, Çev.) (8. Basım). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Elnur, A. (2022). Süfraj hareketinin tarihsel gelişimi. 3rd International Anatolian Congress on Scientific Research, December 27-29, 750-751.
- Gencer, Z. Ş. (2019). Haklar ve onları kazananlara dair bir methiye: Suffragette. Erişim adresi: <https://www.sosyalbilimler.org/esitlik-mucadelesi-suffragette/>
- Gömceli, N. (2019). Süfraj hareketinin İngiliz tiyatrosundaki yankılarına bir örnek: Elizabeth Robins ve *Votes for Women!*. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 59(1), 100-124.
- Gönen, M. (2016). Suffragette, eşitlik ve özgürlük –I–. Erişim adresi: <https://paradoksdergi.com/suffragette-esitlik-ve-ozgurluk-i/>.
- Güçlü, S. (2012). Feminist metodoloji tartışmaları. *Mediterranean Journal of Humanities*. 2(1),107-120.
- Gürcüm, B. H. ve Aslan, A. (2016). Süfraj hareketini hazırlayan etmenlerin tekstil sanayi bağlamında irdelenmesi. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 25, 1305-1350.
- Hakkında ne biliyoruz: Suffragette. Erişim adresi: [https://www.soylentidergi.com/hakkında-ne-biliyoruz-suffragette/](https://www.soylentidergi.com/hakkinda-ne-biliyoruz-suffragette/)
- hooks, b. (2012). *Feminizm herkes içindir: Tutkulu politika*. (E. Aydın, B. Kurt, Ş. Özgün, A. Yıldırım Çev.) (2. Basım). İstanbul: bgst Yayınları.

- Lovell, L. (2012). The British suffragette movement: The history of feminist thought: Part I. The development of wide-ranging and conceptual feminist frameworks. Erişim adresi: [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www2.uwe.ac.uk/faculties/BBS/BUS/Research/CESR/July_2012_Lovell.pdf](https://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www2.uwe.ac.uk/faculties/BBS/BUS/Research/CESR/July_2012_Lovell.pdf).
- Moran, B. (2018). Edebiyat kuramları ve eleştiri. (28. Basım). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Parlayandemir, G. (2022). Sinema sosyolojisi: Sinemanın sosyolojisi ve sosyolojinin sineması. Parlayandemir G. (Ed.) Türk sinemasından örneklerle sinema sosyolojisi içinde (ss. 9-20). İstanbul: Eğitim Yayınevi.
- Tekeli, Ş. (2017). Feminizmi düşünmek. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tong, R. ve Botts, T. F. (2021). Feminist düşünce: Kapsamlı bir giriş. (B. Sümer Aydaş, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.

TÜRKİYE’DE ORTAÖĞRETİM KURUMLARINDA YAŞANAN ŞİDDET OLAYLARININ SOSYOLOJİK AÇIDAN İNCELENMESİ: ŞİDDETLE MÜCADELEDE AKTÖRLERİN ROLÜ*

Elif Ezgi TORLAK **

Özet

Bu çalışma, Türkiye’de ortaöğretim kurumlarında görev yapmakta olan öğretmenlerin öğrencileri tarafından maruz kaldıkları şiddet ve saldırganlık davranışlarını sosyolojik bir bakış açısı ile incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, okul ortamında meydana gelen şiddet olaylarının yalnızca bireysel tutum ve davranışlarla açıklanamayacağı, buna karşın kültürel, aile ilişkileri, toplumsal ve kurumsal dinamiklerle yakından ilişkili olduğu varsayımına dayanmaktadır. Nitel araştırma yaklaşımının izlendiği bu durum çalışması tasarımı kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubu, 2024-2025 eğitim-öğretim yılında Konya ili Selçuklu ilçesinde yer alan dört Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi ve iki Anadolu Lisesinde görev yapan on bir öğretmen, dört müdür ve bir müdür yardımcısı olmak üzere toplamda on altı katılımcı oluşturmaktadır. Veriler, yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler ile toplanıp içerik analizi tekniği ile çözümlenmiştir. Araştırmanın bulguları, öğretmenlerin meslek hayatları süresince sözel, duygusal, fiziksel ve dijital/siber şiddet türlerinden en az bir tanesine maruz kaldığını; bu şiddet biçimlerinin aile yapıları, ebeveyn tutumları, sosyoekonomik eşitsizlikler ve eğitim politikalarındaki yapısal sorunlar ile doğrudan veya dolaylı şekilde ilişkili olduğunu göstermektedir. Araştırma sonuçları, öğrencilerin öğretmenlerine yönelik şiddet ve saldırganlık davranışları ile mücadelede aile, okul yönetimleri, rehberlik hizmetleri ve ilgili paydaş kurumlar arası bütüncül ve koordineli bir yaklaşımın önemini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ortaöğretim kurumları, Okul şiddeti, Öğretmene yönelik şiddet

A SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF VIOLENCE IN SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS IN TURKEY: THE ROLE OF ACTORS IN COMBATING VIOLENCE

Abstract

This study aims to examine, from a sociological perspective, the violence and aggression behaviors that teachers working in secondary education institutions in Turkey are exposed to by their students. The research is based on the assumption that violent incidents in schools cannot be explained solely by individual attitudes and behaviors, but are closely related to cultural, family relations, societal, and institutional dynamics. A case study design was employed within the qualitative research approach. The study group consists of sixteen participants: eleven teachers, four principals, and one vice-principal working in four Vocational and Technical Anatolian High Schools and two Anatolian High Schools in the Selçuklu district of Konya province during the 2024-2025 academic year. Data were collected through semi-structured in-depth interviews and analyzed using content analysis techniques. The findings indicate that teachers have been exposed to at least one of the verbal, emotional, physical, and digital/online forms of violence throughout their professional lives, and these forms of violence are directly or indirectly related to family structures, parental attitudes, socioeconomic inequalities, and structural problems in education policies. The results of the study highlight the importance of a holistic and coordinated approach among families, school administrations, guidance services, and relevant stakeholder institutions in combating students’ violent and aggressive behaviors toward teachers.

Keywords: Secondary education institutions, School violence, Violence against teacher

* Bu bildiri yazarın Başkent Üniversitesi, Sosyoloji Ana Bilim Dalı’nda tamamladığı Ortaöğretim kurumlarında yaşanan şiddet olaylarının sosyolojik açıdan incelenmesi: Şiddetle mücadelede aktörlerin rolü isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Yüksek lisans mezunu, elifezgitorlak@gmail.com

GİRİŞ

Şiddet olgusu insanlık tarihinin başlangıcından bu yana farklı biçim ve düzeylerde var olan, toplumsal düzeni ve bireyler arasındaki ilişkilere etkisi olan temel sorun alanlarından biri olarak ortaya çıkmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization-WHO) şiddeti *“fiziksel güç veya iktidarın kasıtlı bir tehdit veya gerçeklik biçimde bir başkasına uygulanması sonucunda maruz kalan kişide yaralanma, ölüm ve psikolojik zarara yol açması ya da açma olasılığı bulunması”* şeklinde tanımlamaktadır (World Health Organization, 2002). Bazı hukuksal yaklaşımlar ise şiddet eylemlerini *“insanın benzerlerine karşı giriştiği, onlarda önemli ya da önemsiz hasarlar veya yaralar oluşturan, saldırganlık ve hoyratlık ifade eden hareketler”* olarak değerlendirilmekte; bu tanım şiddet ile bedensel zarar arasındaki ilişkiyi işaret etmektedir (Polat, 2016). Bununla birlikte yasalara aykırı şekilde belirli bir amaca ulaşmak için güce başvurmak ya da bu amaç doğrultusunda tehdit ve benzeri davranışlar toplumsal bağlamda kabul görmüş ve ahlaki ilkelere aykırı davranışların bütünü, şiddet olarak tanımlanmaktadır (Özerkmen ve Gölbaşı, 2012: 24).

Şiddet olgusunun sosyolojik boyutuna odaklanan yaklaşımlar, bu davranışın yalnızca bireysel eğilimler veya anlık davranışlar ile açıklanamayacağını ortaya koymaktadır. Michaud (1986), şiddeti *“toplumsal huzuru tehdit eden ve düzeni sorgulayan olgu ve eylemler”* ile ilişkilendirirken *“sosyal normlara meydan okuyan ve toplumsal dengeyi bozan bir karşıtlık”* olarak tanımlar. İkinci olarak şiddeti *“gücün, duyguların ya da doğa unsurlarının sınırları aşan ve normatif düzenlemeleri ihlâl eden bir varoluş biçimi”* olarak anlamlandırmakta ve şiddetin sosyolojik boyutlarına vurgu yapmaktadır (Michaud, 1986: 20-27). Bu yaklaşım, şiddetin toplumsal düzen açısından taşıdığı yapısal tehdiye işaret ederken şiddeti kontrolsüz, sınırsız bir güç ilişkisi olarak konumlandırmaktadır.

Günümüzde şiddet, toplumda farklı alanlarda olduğu gibi eğitim-öğretim kurumlarında da ortaya çıkmakta; bu doğrultuda şiddet davranışlarının ortaya çıkmasında etkili olan toplumsal arka planın incelenmesi gerekliliği söz konusudur. Sosyolojik açıdan şiddetin bireyler veya gruplar arasında fiziksel, psikolojik ya da sosyal zarar verme davranışlar ile tanımlanmakta; farklı toplumlar arası hiyerarşik yapılar, kültürel normların farklılığı ve toplumsal tabakalaşma gibi etkenler sonucunda meydana

gelmektedir (Karagün, 2024: 24). Ancak şiddet davranışının genellikle dar sınırlı hatta sadece fiziksel boyutu ile ele alınması, uzun vadede toplumda oluşturacağı zararın göz ardı edilmesine sebep olmaktadır (Özerkmen ve Gölbaşı, 2012: 27). Bu bağlamda eğitim kurumlarında ortaya çıkan şiddet davranışlarının oluşumunda aile, çevre ve eğitim gibi sosyal öğrenme ortamlarının rolü ön plana çıkmaktadır. Benzer fikre sahip olan Kızmaz (2006), öğrencilerin okul ortamlarında şiddet davranışı göstermelerinin bireysel unsurlar ile açıklamaktan ziyade bu tür davranışların toplumsal, ekonomik ve kültürel bağlamda şekillendiğini ifade etmektedir. Ona göre özellikle aile içi problemler, akademik başarı unsurları, iletişim eksiklikleri ve akran çatışması gibi etkenlerin bir araya gelişi öğrencilerin sorun çözme yöntemi olarak şiddet davranışını meşrulaştırdığını ortaya koymaktadır (Kızmaz, 2006: 65).

Okullarda eğitim-öğretim sürecini koordine eden öğretmenler, yalnızca bilgi aktarıcı bireyler değil, aynı zamanda toplumsal normların ve değerlerin kuşaktan kuşağa aktarılmasında belirleyici bir role sahiptir. Bu başat rolün bir toplumun şekillenmesinde ne kadar önemli olduğunu, Mustafa Kemal Atatürk'ün *"Öğretmenler; Cumhuriyetin fedakâr öğretmen ve eğitimcileri, yeni nesli sizler yetiştireceksiniz. Ve yeni nesil sizin eseriniz olacaktır. Eserin kıymeti, sizin beceriniz ve fedakârlığınızın derecesiyle orantılı olacaktır. Cumhuriyet; fikren, ilmen, fennen, bedenlen kuvvetli ve yüksek karakterli koruyucular ister"* sözleri açıkça ortaya koymaktadır. Bu sözler, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ilkelerini benimseyen bireylerin yetiştirilmesinde öğretmenlerin ne denli önemli bir konumda yer aldıklarını, toplum içindeki yerini ve öğretmenliğin yalnızca pedagojik değil, toplumsal bir sorumluluk alanı olduğunu vurgulamaktadır. Özetle, eğitim ve eğitimciler bir toplumsal kurum olarak toplumların devamlılığının sağlanmasında önemli açık ve örtük işlevleri yerine getirmektedir.

Toplumların geleceğinde önemli bir role sahip olan eğitim kurumlarında, öğretmenlerin öğrencileri tarafından şiddet davranışlarına maruz kalmaları, önemli bir sosyolojik problem alanı olarak ön plana çıkmaktadır. Öğrencilerin öğretmenlerine yönelen şiddet davranışlarının meydana geliş şekli, ortamı, eğitim kurumunun yapısı ve bu yapı içindeki ilişkiler şiddet davranışlarının oluşumundaki belirleyici faktörlerdir.

Bu bağlamda söz konusu araştırma, Türkiye'deki ortaöğretim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin öğrencileri tarafından maruz kaldıkları şiddet ve saldırganlık davranışlarını sosyolojik bir perspektif ile incelemeyi amaçlamaktadır. Zira öğretmenlere yönelik şiddet, sadece bireysel düzeyde değil; eğitim kurumlarındaki

ilişkiler ağı ve öğretmenlik mesleğinin niteliği üzerine de etkiler ve tahribatlar yaratmaktadır. Bu doğrultuda çalışma, söz konusu davranışların toplumsal yapı, aile ilişkileri, eğitim sistemi ve kurumsal işleyişlerle iç içe geçmiş bağlantıları ortaya koyarken, öğretmenlerin karşı karşıya kaldıkları şiddetle baş etme stratejilerini ve paydaş kurumsal yapıların şiddetle mücadelede üstlenebileceği rolleri değerlendirir. Bu noktada araştırma, eğitimde şiddet ile mücadeleye karşı bütüncül bir yaklaşımın geliştirilmesine katkı sunmayı hedeflemektedir.

2.YÖNTEM

2.1.Araştırmanın Tasarımı

Bu araştırma, ortaöğretim kurumlarında meydana gelen şiddet olaylarının sosyolojik bir perspektifle ve derinlemesine bir anlayışla ele alınması amacı doğrultusunda nitel araştırma yaklaşımıyla tasarlanmıştır. Nitel araştırma yaklaşımı, bireylerin deneyimlerinin derinlemesine anlaşılmasını ve yaşanan durumun arka planının ortaya çıkarılarak çözümlenmesini amaçlayan çalışmalar için uygun bir bilimsel araştırma yaklaşımı olarak görülmektedir (Creswell, 2013). Aynı zamanda bu araştırma, nitel araştırma tasarımından durum çalışması tasarımına uygun olarak yapılandırılarak, araştırmacının güncel sınırlı bir sistem ya da belirli bir zaman dilimindeki çoklu sınırlandırılmış sistemler hakkında çoklu bilgi kaynakları aracılığıyla durum temaları ortaya koyduğu nitel yaklaşımdır.

2.2.Çalışma Grubu

Araştırma kapsamında, çalışma grubu Milli Eğitim Bakanlığından alınan izin doğrultusunda Konya ili Selçuklu ilçesinde bulunan beş ortaöğretim kurumunda görev yapan okul müdürleri, müdür yardımcıları ve öğretmenler ile belirtilen okullarda bulunan okul-aile birliği üyeleri olarak belirlenmiştir. Ancak araştırmada okul-aile birliği üyelerine ulaşmada yaşanan güçlükler sonucu yalnızca okul yöneticileri ve öğretmenler ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Araştırma kapsamında dört Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi ve iki Anadolu Lisesinde görev yapan toplamda 16 öğretmen ile görüşmeler yapılmıştır.

Katılımcıların belirlenmesinde kriter örnekleme ve maksimum çeşitlilik örnekleme teknikleri birlikte kullanılmıştır. Bu doğrultuda, öğretmenlerin şiddet olaylarını doğrudan deneyimlemiş veya tanıklık etmiş olmaları temel ölçüt olarak belirlenmiştir.

2.3. Veri Toplama Süreci

Araştırmada veriler saha araştırması yolu ile elde edilmiştir. Görüşmeler araştırmacı tarafından hazırlanan, Başkent Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler ve Sanat Alan Araştırma Kurulu ile Milli Eğitim Bakanlığı Araştırma Uygulamaları Başvuru ve Değerlendirme Sistemi tarafından onaylanan yarı yapılandırılmış görüşme formu doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler yüz yüze yapılmış, her bir görüşme ortalama 45-50 dakika sürmüş ve katılımcıların görev yaptıkları okullarda uygun mekânlarda gerçekleştirilmiştir.

2.4. Veri Analizi

Araştırmada yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler yoluyla toplanan veriler nitel veri analizi teknikleri kullanılarak analiz edilmiştir. Katılımcılar OGR1, OGR2 şeklinde kodlanmış; araştırma soruları doğrultusunda kod, kategori ve temalar oluşturulmuştur. Analiz süresince durum içi analiz ve tematik çözümleme yöntemleri kullanılarak öğretmenlerin deneyimleri bütüncül bir kapsamda değerlendirilmiştir.

Araştırma bulguları, temaların analizi yoluyla durumun bağlamının ortaya konulması, durumlar arasındaki benzerlik ve farklılıkların tespit edildiği durum içi ve çapraz durum analizinin yapılması ve/veya şiddetle etkin mücadelede başvurulabilecek bir aktörler arası etkileşim modeli sunulması şeklinde sunulmaktadır.

2.5. Geçerlilik ve Güvenilirlik

Güvenilirlik ve geçerlilik, nicel araştırmalarda olduğu gibi nitel araştırmalarda da önemlidir. Aynı zamanda nitel araştırma yaklaşımıyla yapılan araştırmalarda kusursuz bir biçimde güvenilirlik ve geçerliliğe ulaşabilmek neredeyse imkânsızdır (Neuman, 2020). Bu nedenle bu araştırmada da araştırmanın güvenilirliği ve geçerliliğini sağlamak üzere çeşitli yollara başvurulmuştur.

Bu kapsamda araştırmanın geçerlik ve güvenilirliğini artırmak amacıyla yapılan görüşmelerin tamamı ses kaydına alınarak gerçekleştirilmiş, veri toplama ve analiz süreçleri sistematik biçimde yürütülmüştür. Bu hususlara ek olarak araştırmacı yapılan

görüşmelerde araştırılan konunun dışına çıkmamaları konusunda kimi zamanlarda müdahalede bulunarak görüşmeyi sürdürmüştür.

2.6.Etik Hususlar

Bu araştırma, Başkent Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı kapsamında yürütülmüştür. Araştırma, Başkent Üniversitesi Rektörlüğü Akademik Değerlendirme Koordinatörlüğü Sosyal Bilimler Etik Kurulu'nun 06.03.2025 tarihli ve E-62310886-604.01-439854 sayılı onayı alınarak gerçekleştirilmiştir.

Ayrıca araştırmanın uygulanabilmesi için Millî Eğitim Bakanlığı Araştırma Uygulamaları Başvuru ve Değerlendirme Sistemi üzerinden gerekli izinler alınmış; araştırma uygulama izni 29.04.2025 tarihinde onaylanmış ve 29.04.2026 tarihine kadar geçerlidir (Başvuru No: MEB.TT.2025.024843.01). Araştırma sürecinde katılımcılardan bilgilendirilmiş gönüllü onam alınmış, katılımcı gizliliği ve etik ilkelere titizlikle uyulmuştur.

3.BULGULAR

Bu bölümde, Türkiye'deki ortaöğretim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin öğrencileri tarafından maruz kaldıkları şiddet ve saldırganlık deneyimleri ile ilintili görüşlerinden elde edilen bulgular sunulmaktadır. Araştırma kapsamında ulaşılan bulgular, öğrencilerin öğretmenlerine yönelik şiddet davranışlarının yalnızca bireysel davranışlar bağlamında ele değerlendirilemeyeceğini; okulun kurumsal yapısı, mevcut eğitim politikaları, aile ilişkileri ve toplumsal dinamiklerle iç içe geçmiş çok boyutlu bir toplumsal problem alanı olduğunu ortaya koymaktadır.

3.1. Şiddet ve Saldırganlık Davranışlarına Yönelik Bulgular

Araştırma bulguları, öğretmenlere yönelik öğrenci şiddetinin farklı biçimlerde ortaya çıktığını göstermektedir. Katılımcı öğretmenlerin ifadeleri doğrultusunda şiddet davranışları fiziksel, duygusal, sözel ve dijital/siber şiddet olarak dört ana başlık altında toplanmıştır. Sözel şiddet öğretmenlerin en sık karşı karşıya kaldıkları şiddet türü olarak ifade edilirken, sınıf ortamında sözel tahrik, hakaret, küfür ve bağırma gibi davranış biçimleri şeklinde meydana geldiği ifade edilmiştir. Duygusal şiddet,

öğretmenlerin mesleki otoritesini ve toplumsal saygınlığını hedef alan davranış biçimi olarak ortaya çıkarken katılımcılar alay, küçümseme ve otorite zedelemeye yönelik tutumların özellikle duygusal şiddet kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Fiziksel şiddet biçimi diğer şiddet biçimlerine kıyasla daha sınırlı görülmekle birlikte öğretmenlerin güvenlikleri için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Fiziksel temas, eşya fırlatma/zarar verme ve tehditkar beden dili gibi davranışlar bu davranış biçimine dahil edilmiştir. Son olarak dijital/siber şiddet türü genellikle okul dışında sosyal medya ve dijital platformlar üzerinden öğretmenleri hedef gösteren tehdit, hakaret ve itibarsızlaştırma çabası şeklinde meydana gelmektedir. Katılımcı öğretmenler bu şiddet türünün denetlenmesinin daha güç olduğunu dile getirmişlerdir.

3.2. Şiddet ve Saldırganlık Davranışlarının Arka Plana Yönelik Bulgular

Öğrencilerin öğretmenlerine yönelik şiddet davranışlarının arka planına yönelik ortaya çıkan bulgularda sergilenen şiddet davranışlarını hangi toplumsal, kurumsal ve bireysel dinamiklerle ilişkilendirdiklerine dair değerlendirmeler yer almaktadır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin ifadeleri ortaya çıkan şiddetin aile yapısı, eğitim sistemi, okul iklimi ve toplumsal dönüşümlerle iç içe geçmiş çok katmanlı bir arka planda oluştuğunu göstermektedir.

Katılımcı öğretmenlerin büyük bir çoğunluğu öğrencilerin şiddet davranışlarının arka planında aile içi sorunların, ebeveyn ilgisizliği ve otorite boşluğundan kaynaklı olduğunu vurgulamışlardır. Ailelerin sınır koyma pratiklerinin zayıflaması ve öğrencilerin davranışlarının okul dışı sosyal çevrede denetimsiz şekilde şekillenmesi öğretmenlere yönelik saygı ve otoritenin zedelenmesine yol açmaktadır.

Aynı zamanda öğretmenler, mevcut eğitim sisteminin yapısal ve işlevsel özelliklerinin şiddet davranışlarının oluşumunda belirleyici bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Disiplin mekanizmalarının yetersizliği, yaptırımların caydırıcılıktan uzaklaşması ve öğretmenlerin kurumsal olarak yeterince korunmadıkları düşünceleri, öğrencilerin sınır ihlallerini çoğaltan faktörler içinde gösterilmiştir.

Öğretmen görüşlerinde ön plana çıkan bir diğer husus dijitalleşme ve sosyal medya kullanımının öğrenciler üzerinde olumsuz davranışları besleyen bir zemin oluşturması olmuştur. Genel olarak değerlendirildiğinde, katılımcı öğretmenlerin görüşlerinden ortaya çıkan bu yapısal arka planlar eğitim kurumlarında şiddetle mücadelenin yalnızca

sınıf içi müdahalelerle değişik çok aktörlü ve bütüncül politikalarla ele alınması gerekliliğine işaret etmektedir.

3.3. Öğretmenlerin Şiddetle Mücadele Etme Konusunda Geliştirdikleri Stratejilere Yönelik Bulgular

Bu bölümde öğretmenlerin öğrencileri tarafından kendilerine yönelen şiddet davranışlarına karşı geliştirdikleri mücadele stratejilerine yönelik bulgulara yer verilmektedir. Katılımcı öğretmenlerin yanıtlarından elde edilen bulgular, öğretmenlerin şiddetle mücadelede yalnızca anlık ve bireysel tepkilerle sınırlı kalmadıklarını; pedagojik yaklaşımlar, kurumsal işleyiş, rehberlik servisi ve okul yönetimleri ile eşgüdümlü stratejiler geliştirdikleri ortaya koymaktadır. Bu bağlamda öğretmenler şiddet davranışı ile karşı karşıya kaldıkları anda verdikleri tepkiler ile önleyici uygulamalara ilişkin rol algıları birlikte değerlendirilmektedir.

3.4. Okul İçi Aktörlerin Şiddet ile Mücadeledeki Rolüne ve Kurumsal Eşgüdüm Dinamiklerine İlişkin Bulgular

Bu başlık altında ortaöğretim kurumlarında öğrencilerin öğretmenlere yönelik şiddet davranışlarıyla mücadelede okul içi aktörlerin ve kurumsal eşgüdüm mekanizmalarının belirleyici bir rolde olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Katılımcı öğretmenler, olası şiddetle mücadelede okul idaresinin tutumu, okul-aile birliklerinin işlevselliği, eğitim sendikalarının öğretmen haklarını savunması ve paydaş kurumlar arası koordinasyon düzeyinin sürece etkisini ifade etmişlerdir.

Ancak elde edilen bulgular söz konusu aktör ve kurumların şiddet olaylarına karşı geri planda kaldığını ek olarak Milli Eğitim Bakanlığı başta olmak üzere ilgili kurum ve kuruluşlar arası güçlü ve sürdürülebilir bir koordinasyon mekanizmasının bulunmadığı, şiddetle mücadelenin genellikle bireysel inisiyatiflerle yürütüldüğünü belirtmişlerdir. Genel anlamda bulgular mevcut müdahale mekanizmalarının önleyici olmak yerine olay sonrası tepkiden ibaret olduğunu ortaya koymaktadır.

3.5. Şiddetle Mücadelede Uygulamalar ve Başarı Örüntülerine İlişkin Bulgular

Araştırmanın son bulguları şiddet ve saldırganlık davranışlarıyla mücadelede uygulanan mevcut politikaların çoğunlukla tepkisel, parçalı ve yetersiz olduğunu ortaya

çıkarmaktadır. Katılımcılar, önleyici, sürdürülebilir ve sistematik politikaların sınırlılığına dikkat çekmişlerdir.

Öğretmenler, cezasızlık kültürünün ve yaptırım mekanizmalarının yetersizliğinin şiddet davranışlarının devamlılığını kolaylaştıran temel faktörler arasında yer aldığını ifade etmişlerdir. Güvenlik önlemlerinin yetersizliği ve denetimsizlik sıkça dile getirilen sorunlar arasında yer almaktadır. Öğretmenlik Meslek Kanunu ve hizmet içi seminerler olumlu önlemler olarak değerlendirilmekle birlikte, bu politikaların sahadaki sorunları çözmede yetersiz kaldığı ifade edilmiştir.

Bulgular, şiddet davranışı ile mücadelede başarı örüntülerinin okul türüne, kurumsal yapı ve okul iklimine göre farklılaştığını göstermektedir.

Genel anlamda bulgular, şiddetle mücadelenin sadece okul içi uygulamalar ile sınırlı kalmaması gerekliliği; etkili ve kalıcı bir mücadele yönteminin çok aktörlü iş birliği ile mümkün olabileceğini ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Türkiye’deki ortaöğretim kurumlarında öğrencilerin öğretmenlerine yönelik sergiledikleri şiddet ve saldırganlık davranışlarının, mevcut eğitim sisteminin yalnızca pedagojik değil bununla birlikte sosyolojik açıdan da yapısal sorunlar ile karşı karşıya kaldığını göstermektedir. Bu araştırma, ortaöğretim kurumlarında görev yapmakta olan öğretmenlerin maruz kaldıkları öğrenci şiddetinin hangi şekillerle, nasıl meydana geldiğini, meydana gelen bu şiddet davranışını bireysel düzeyde incelemekten ziyade toplumsal yapı, kültür, aile, çevre, kurumsal ve yapısal uygulamalar ve mevcut eğitim politikalarının bağlantılı yapısının birlikte irdelendiği bir çerçevede ele almayı hedeflemiştir. Bu kapsamda, ortaöğretim kurumlarında görev yapan öğretmenlerin okulda öğrenciler tarafından karşılaştıkları şiddet ve saldırganlık davranışlarının arka planına dair nitel veriler üzerinden yapılan çalışma, eğitim kurumlarının içerisinde kaldığı şiddet olaylarını çeşitli bir şekilde anlayıp analiz etmeyi mümkün kılmıştır. Elde edilen bulgular sonucu oluşan şiddetin iç içe geçmiş çok katmanlı toplumsal dinamiklerin sonucu olduğu ortaya konmuştur.

Bu bulgular ulusal ve uluslararası literatürle de büyük ölçüde örtüşmektedir. Robers vd. (2013), öğretmenlere yönelik sözel şiddet ve saygısızlığın okul ortamında yaygınlaştığını ortaya koyarken; Dinkes vd. (2007;2009) öğretmenlerin hem sözel hem fiziksel şiddete maruz kalma oranlarının dikkat çekici düzeyde olduğunu vurgulamaktadır. Bu durum, öğretmenlere yönelen öğrenci şiddetinin sadece Türkiye’ye özgü bir problem olmadığını, küresel ölçekte ele alınması gereken bir eğitim ve toplum sorun olduğuna dikkat çekmektedir.

Araştırma, öğretmenlerin şiddetle mücadelede geliştirdikleri stratejilerin çok katmanlı iş birliklerine dayandığını ortaya koymaktadır. Bu durum Maring (2012) tarafından vurgulanan çok düzeyli şiddet mücadele yaklaşımları ile paralellik göstermektedir.

Paydaş kurumların rolüne dair yorumlar, şiddet ile mücadelede kurumsal eşgüdümün yetersizliğini ortaya koymaktadır. Ek olarak güvenlik politikalarının zayıflığı, okullarda öğretmenlerin kendilerini güvende hissetmemelerine yol açmaktadır. Bu bulgular, McMahon vd. (2020) tarafından ortaya konulan “cezasızlık kültürü” ile örtüşmektedir.

Sonuç olarak bu araştırma, ortaöğretim kurumlarında öğretmenlere yönelik öğrenci şiddetinin çok katmanlı sosyolojik bir sorun olduğuna dikkat çekmektedir. Bu bağlamda öğretmenlere yönelen bu şiddetin önlenmesi, mikro düzeyde okul içi, makro düzeyde bütüncül ve çok aktörlü iş birliklerine dayalı politikaların hayata geçirilmesini gerekli kılmaktadır.

KAYNAKLAR

- Dinkes, R., Cataldi, E. F., Lin-Kelly, W. (2007). *Indicators of school crime and safety: 2007* (NCES 2008-021/NCJ 219553). National Center for Education Statistics.
- Karagün, E. (2024). Toplumsal şiddet, aile ve kadın. *Şura Akademi*, 7(Kadın ve Aile), 23-38.
- Kızmaz, Z. (2006). Okullardaki şiddet davranışının kaynakları üzerine kuramsal bir yaklaşım. *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30(1), 47-70.
- Maring, E. F., Koblinsky, S. A. (2013). Teachers' challenges, strategies, and support needs in schools affected by community violence: A qualitative study. *Journal of School Health*, 83(6), 379-388.
- McMahon, S. D., Peist, E., Davis, J. O., McConnell, E., Reaves, S., Reddy, L. A., ... Espelage, D. L. (2020). Addressing violence against teachers: A social-ecological analysis of teachers' perspectives. *Psychology in the Schools*, 57(7), 1040-1056.
- Michaud, Y. (1986). *Şiddet*. İletişim Yayınları.
- Özerkmen, N., Gölbaşı, H. (2012). Toplumsal bir olgu olarak şiddet. *Akademik Bakış Dergisi*, 28, 1-19.
- Polat, O. (2016). Şiddet. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 15-34.
- Robers, S., Kemp, J., Truman, J. (2013). *Indicators of school crime and safety: 2012* (NCES 2013-036/NCJ 241446). National Center for Education Statistics.
- World Health Organization. (2002). *World report on violence and health*.

TÜRKİYE’NİN ULUS DEVLETE GEÇİŞ SÜRECİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN DİL VE TARİH REFORMLARININ SEKÜLERLEŞME BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Emine BAKIRLIOĞLU*
Gökhan GÖKTÜRK**

Özet

Fransız İhtilali’nin beraberinde getirdiği milliyetçilik dalgasıyla birlikte çok uluslu imparatorluklar parçalanmış, yerlerini ulus devletlere bırakmışlardır. Sekülerleşme yalnızca ulus devletle sınırlandırılacak bir kavram değildir. Ancak iki olgu birbiri ile doğrudan ilişkilidir. Ulus devlette üst kimliğin, dolayısıyla birleştirici ve kapsayıcı olan kimliğin ulus kimliği olması beklenmektedir. Böyle bir durumda din ayrıştırıcı bir unsur olarak ya da ulus bilincine bir tehdit olarak görülebilmektedir. Din temelli ayrıcalıkların ortadan kaldırılmasının ulus devletin demokratik yapılanması için önemli olması ve ulus devlette egemenliğin meşruiyet kaynağının ulus olması gibi sebeplerden dolayı sekülerleşme, ulus devletleşme sürecinin bir parçası olmuştur. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti’nin ulus devlet olarak tarih sahnesine çıkış sürecinde gerçekleştirilen reformların birçoğu sekülerleşme sürecinin de bir parçasıdır. Bu çalışmanın amacı Türkiye’nin bir ulus devlet olarak ortaya çıkış sürecinde tarih ve dil alanında gerçekleştirilen reformları sekülerleşme bağlamında değerlendirmek ve ulus devlet ile sekülerleşme arasındaki ilişkiyi Türkiye özelinde ortaya koymaya çalışmaktır. Bunun için literatürde yer alan çalışmalar incelenmiş, bu metinlerin analizinden elde edilen sonuçların ileride yürütülecek saha araştırmaları için teorik çerçeve oluşturulması hedeflenmiştir.

Milletlerin ortak bir kimlik etrafında bir araya gelmesi ve kendini bu ortak kimlik üzerinden tanımlaması ile ortaya çıkan bu devlet modelinde, vatandaş kimliğini oluşturan en önemli bileşenler ortak bir geçmiş ve ortak bir dildir. Bu nedenle tarih ve dil reformları hem ulus devletleşme hem de sekülerleşme sürecinin önemli bir parçası olmuştur. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti’nin kurulması ve Türk Tarih Tezi’nin geliştirilmesi bu reformlardan bazılarıdır. Böylece Türklerin Orta Asya’daki varlıkları araştırılmış, bir millet olarak uygarlık tarihindeki yerleri ve önemleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Aynı dönemde kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti de dilde sadeleşme hareketi başlatmış, Arapça ve Farsça kelimelerden dili arındırmayı hedeflemiştir. Güneş Dil Teorisi Türkçenin özgünlüğünü ve köklülüğünü ispatlama hamlelerinden biridir. Dil ortak bir aidiyet unsuru olarak görülerek, ulusal kimlik bilinci pekiştirilmeye çalışılmıştır.

Elde edilen sonuçlar ulus devletleşme ile sekülerleşmenin Türkiye özelinde birbirinden ayrı düşünülemeyeceğini göstermektedir. Türkiye’nin ulus devlet olarak ortaya çıkış sürecinde gerçekleştirilen dil ve tarih reformları, sekülerleşmenin kurucu unsurları olarak işlev görmüş; dinin kamusal alandaki konumunu sınırlarken ulusal kimliğin kurumsallaşmasını sağlamıştır. Ancak süreç tek yönlü ilerlememiş; zaman içinde muhafazakâr milliyetçi yaklaşımların güçlenmesiyle birlikte sekülerleşme–desekülerleşme döngüleri ortaya çıkmıştır. Bu durum, sekülerleşme ve milliyetçilik ilişkisini daha karmaşık bir hâle getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ulus devlet, Sekülerleşme, Dil, Tarih, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu

* Yüksek Lisans öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyoloji Abd., bakirlioglu.emine@gmail.com

** Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, gokhan.gokturk@dpu.edu.tr

ORCID:0000-0003-2375-6823

AN EXAMINATION OF THE LANGUAGE AND HISTORY REFORMS IN TURKEY'S TRANSITION TO A NATION-STATE WITHIN THE CONTEXT OF SECULARIZATION

Abstract

With the wave of nationalism brought by the French Revolution, multinational empires disintegrated and were replaced by nation-states. Secularization is not a concept that can be confined solely to the framework of the nation-state; however, the two phenomena are directly interconnected. In a nation-state, the overarching identity—and thus the unifying and inclusive one—is expected to be the national identity. In such a context, religion may be perceived as a divisive element or as a threat to national consciousness. For reasons such as the importance of abolishing religion-based privileges for the democratic structuring of the nation-state and the fact that sovereignty in the nation-state derives its legitimacy from the nation itself, secularization became an integral part of the nation-building process. In this regard, many of the reforms undertaken during the emergence of the Republic of Turkey as a nation-state also constituted key components of the secularization process.

The purpose of this study is to evaluate the reforms carried out in the fields of history and language during Turkey's transition to a nation-state within the framework of secularization, and to reveal, in the specific case of Turkey, the relationship between the nation-state and secularization. For this purpose, existing studies in the literature were examined, and the findings derived from the analysis of these texts aim to establish a theoretical framework for future field research.

In this model of the state, which emerges when nations unite around a common identity and define themselves through it, the most significant components of citizenship are a shared past and a common language. Therefore, reforms in history and language have been central to both the nation-building and secularization processes. The establishment of the Turkish Historical Research Society and the development of the Turkish History Thesis were among these reforms. These initiatives sought to investigate the presence of Turks in Central Asia and to demonstrate their place and importance in the history of civilization as a nation. Similarly, the Turkish Language Research Society, established in the same period, launched a language purification movement, aiming to eliminate Arabic and Persian words from Turkish. The Sun Language Theory represented one of the attempts to prove the originality and rootedness of the Turkish language. Language was thus regarded as a shared element of belonging, and efforts were made to reinforce national identity consciousness.

The findings demonstrate that nation-building and secularization cannot be considered separately in the specific case of Turkey. The language and history reforms carried out during Turkey's emergence as a nation-state functioned as foundational elements of secularization: while limiting the public role of religion, they institutionalized national identity. However, the process did not progress in a linear fashion; over time, the strengthening of conservative nationalist perspectives led to cycles of secularization and de-secularization. This development has rendered the relationship between secularization and nationalism more complex.

Keywords: Nation-state, Secularization, Language, History, Turkish Historical Society, Turkish Language Society

GİRİŞ

1789 Fransız İhtilali'nin bir sonucu olarak ortaya çıkan ulus devletleşme, çok uluslu eski devlet modelinin yerine ulus devlet modelinin geçmesi sonucunu doğurmuştur. Modernleşme süreçlerinin beraberinde getirdiği iki olgu olan sekülerizm ve uluslaşma, özellikle ulus devletlerin ortaya çıkışı ve gelişimi ile birlikte sık sık bir arada değerlendirilmektedir. Seküler milliyetçilik, muhafazakar milliyetçilik, Türk-İslam sentezi gibi yaklaşımlar ortaya çıkmış, hepsinin 'ideal vatandaş' portresi farklı olmuştur.

Ulus devletin ortaya çıkış süreci sekülerleşmenin en belirgin gözlemlendiği süreç olmuştur. Ulus devlet alanındaki siyasi iktidar, vatandaşlık, bireysel otonomi ve toplumsal yapının diğer unsurları ile dini alanın referansları pek çok noktada karşıtlıklar sergileyebilmektedir. Özellikle dinin iktidar alanı ile ulus devletin bireye dayalı iktidar alanı arasındaki çatışmalar kimliklerin ve kurumsal yapılanmaların inşasında tartışma noktasını oluşturur. Bu nedenle ulus devletler genellikle belirli seküler değerler etrafında şekillenmektedir. Bu durum dinin bireysel yaşayışla, vicdanla sınırlandırılması ya da bu yönde adımlar atılması sonucunu doğurmuştur. Bu çalışmada ulus devletlerin sekülerleşme ile ilişkisi ele alınacak, Türkiye'nin ulus devlet olarak ortaya çıkış sürecinde bireyleri birbirine bağlayan ortak 'vatandaş' kimliğinin oluşum süreci dil ve tarih alanında yapılan reformlar bağlamında incelenecektir. Bu reformların sekülerleşme sürecindeki yerleri belirlenmeye çalışılacaktır.

1. Ulus Devlet

Ulus devlet olgusu milliyetçiliğin tüm dünyaya yayılmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmakla birlikte, günümüze kadar gelmiş ve etkinliğini korumuştur. Zaman içinde bu kavramın farklı tanımları yapılmıştır. Erözden'e göre ulus devlet "özellikle 20. Yüzyılın ikici yarısından itibaren, küresel ölçekte yaygınlığa ulaşmış bir siyasal yapılanma modelidir" (1997, s. 8). "Aynı dili konuşan, aynı soydan gelen, aynı dine mensup, aynı kültüre sahip, aynı tarihi geçmişi paylaşan, ortak düşmanı veya düşmanları bulunan bir insan topluluğu olarak "millet" in, siyasi olarak örgütlenmiş biçimi olan ulus-

devlet, meşruiyet kaynağı olan ulusun etrafında birleştiği bir kurumdur” (Şener, 2014, s. 57).

Modernleşme sürecinin bir parçası olan bu devlet modeli için, sınırları içinde yaşayan halkı bir arada tutan belirli unsurların olması önemlidir. Bu halk ‘ortak’ bir dil, kültür, tarih, coğrafya etrafında birleşerek ortak bir ‘millet’ bilincinin parçası olur.

Ulus devletlerin ortaya çıkması ile birlikte Osmanlı gibi çok uluslu devletler dağılma sürecine girmiştir.

“İmparatorlukların yıkılması ile başlayan uluslaşma süreçleri Anderson’ın (2017) deyimiyle hayali bir yapıdır. Sınırları yapay biçimde çizilmiştir. Milliyetçi ideolojinin de katkısıyla bir toprak bütünü temelinde eğitim, bilim, tarih, coğrafya ve hatta doğal-tarihi güzellikler üzerinden oluşturulan bir söylem eşliğinde bir bağlılık oluşturulmaya çalışılmıştır” (Alkan, 2015, s.4).

Bununla birlikte ulus devlet olgusu oldukça tartışmalıdır. Farklı disiplinler ve farklı düşünürler, ulus devlet olgusunu farklı şekillerde ele almışlardır. Wallerstein ve Balibar gibi düşünürler ulus devleti kapitalizmin tarihsel bir sonucu olarak yorumlamaktadırlar (Balibar&Wallerstein, 2000). Charles Tilly ise bu olguyu daha çok askeri temelli ele almış, ulus-devletin inşasında savaş, güvenlik ve zor mekanizmalarının belirleyici rolünü vurgulamıştır (Tilly, 2000). Ernest Gellner, Benedict Anderson, Eric Hobsbawm gibi yazarlar ise ulus devletin icat edilmiş veya hayal edilmiş bir yapı olduğunu iddia etmişlerdir (Aydın, 2018). Ulus olgusunun etnik grupların sürekliliğinden kaynaklı olarak tarih dışı bir olgu mu yoksa modernitenin bir sonucu mu olduğu sorusu da ulus devlet tartışmalarının yoğunlaştığı noktalardan biridir (Erözden, 1997). Ulus devlet yaklaşımları ve tanımlamaları bireyin ona yüklediği anlam dünyasına göre farklılıklar göstermektedir.

Ulus devletler üzerine yapılmış en önemli çalışmalardan biri olan *Hayali Cemaatler* adlı kitabında Anderson, millet ya da ulus olgusunun ‘yaratılmış’ ya da ‘oluşturulmuş’ olduğunu, ulusların dil, kültür, tarih gibi belirli değerler etrafında bir araya getirilen ‘hayali’ yapılanmalar olduğunu iddia etmektedir (Anderson, 2017). Hayalidir, çünkü birbirini tanımayan belki milyonlarca insanın zihninde “toplamlarının hayali” bulunmaktadır (Anderson, 2017, s.20). Ona göre ulus, “derin ve yatay bir yoldaşlık”tır (Anderson, 2017, s.22).

Hobsbawm da benzer bir şekilde ulusların oluşturulmuş olduğunu ifade etmektedir. “Milletler devletleri ve milliyetçilikleri yaratmaz, doğru olan bunun tam tersidir.” (Hobsbawm, 2014, s.24) diyerek millet fikrinin milletin kendisinden önce oluştuğunu söyleyen Hobsbawm, ulusların modern ve belirli sınırlar içinde

egemenliğinden söz edilen bir devlet ile birlikte düşünüldüğünde bir şey ifade ettiğini, ulus devletle ilişkilendirilmeyen bir milleti tartışmanın anlamsız olacağını belirtmiştir (Hobsbawm, 2014, s.24).

2. Ulus-Devlet Sekülerleşme İlişkisi

Hem sekülerleşme hem de ulus devletler modernitenin sonucu olarak ortaya çıkmışlardır (Cengiz, 2020, s: 36). Ulus devletler ve sekülerleşme arasında belirli konular temelinde paralellik bulunmaktadır. Ulus devletleşmenin yükselişinin sekülerleşmeyi beraberinde getirdiği ya da gerekli kıldığı görüşü, sekülerleşmenin zaman içinde artıp azalması ve uluslaşma ve din arasındaki ilişkinin girift bir hal alması ile tartışmalı bir hale gelmiştir. Buna ileride tekrar değinilecektir. Ancak ulus devletlerin sekülerleşme ile kesişim noktaları şöyle özetlenebilir:

Avrupa’da rönesans ve reform ile birlikte başlayan ve bireyin rasyonalitesi üzerine kurulu modernite süreci toplumsal sınıfların mücadeleleri ile birlikte sekülerleşmeyi gerekli kılmıştır. Bu yönde ortaya çıkan din temelli ayrıcalıkların ortadan kaldırılması, insanların istediği inancı seçip yaşayabilmesi ulus devletin demokratik yapılanması için önemlidir. Ulus devlet halk egemenliğine dayandığı için belirli bir dinin yönetimde etkin olması, yönetimde çelişkiye yol açacağından istenmeyen bir durumdur. Burada önemli olan, egemenliğin kaynağının ne olduğu ya da meşruiyetinin neye dayandığıdır. Ulus devletlerin meşruiyetini ulustan alması, dinin siyasi iktidar alanından çekilmesi sonucunu doğurmuştur (Yılmaz&Akbulut, 2016).

Ulus devletlerin sekülerleşmeyle paralellik gösterdiği bir başka alan ise kimlik oluşumudur. Ulus devletlerde insanların birbirlerine vatandaşlık bağı ile bağlanması söz konusudur. Bu bağ ulus olgusu temelinde kurulmakla birlikte, ortak geçmiş, ortak dil, ortak kültür gibi unsurlardan oluşmaktadır. “Kolektif kimlikler, sosyal sınırları inşa etmek için oluşturulan benzerlik ve farklılık modelleri olarak tanımlanabilir: Sosyal yapı ve bir kolektifliğin üyeleri arasında güven ve dayanışmanın sürdürülmesi onun başlıca görevidir” (Bokser-Liverant, 2007, s. 330). Milli kimliğin temel alındığı ulus devlet modelinde, din ayrıştırıcı bir unsur olarak görülebilir. Din temelli ayrışmaların ya da çatışmaların yaşanmaması, vatandaşların milli kimlik üzerinden birbirlerine bağlı

hissetmeleri önemlidir. Aynı zamanda bireylerin aidiyet duygularının dini bir kimlik değil, milli bir kimlik etrafında şekillenmesi ulus devletin belirleyici özelliklerindendir.

Din ve milliyetçilik ilişkisini gerilimli hale getiren konulardan biri de bu ilişkideki sınırların muğlaklığıdır. Hem milliyetçiliğin hem dinin sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiği belirsiz olduğu için, bu ikisinin çatıştığı durumlarda hangisinin önceleneceği, kişinin kendini nerede konumlandıracağı, hangi kimliği daha fazla ön plana çıkaracağı gibi soruları beraberinde getirmektedir. İkisinin birbirini desteklediği noktalar olmakla birlikte çeliştiği noktalarda bulunmaktadır. “Dinin etnik kimliklerin korunması noktasında etkisi olmakla birlikte, uluslar üstü özelliğe sahip dinlerin egemenliği, modern milliyetçiliğin geliştiği ülkelerde, dinsel-etnik kimliğe bazı sınırlar da dayatılabilir” (Ercüment, 2012, s.92).

Ulus devletin dini/kutsalı siyasi egemenlik alanının dışına çıkarması ile birlikte söz konusu olan şey, gerçekten de kutsalın kamusal alandaki varlığının sona ermesi ya da etkisinin azalması mıdır yoksa başka kavramların ya da ideolojilerin kutsallaşması mıdır? Bu soru da ulus devlet sekülerleşme tartışmalarında öne çıkan konulardan biridir. Anderson bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“Belki de bayat olan bu gözlemleri yapıyorum, çünkü Batı Avrupa’da 18. Yüzyıl yalnızca milliyetçiliğin doğum çağı değil, aynı zamanda dinsel düşünce tarzlarının da gün batımıdır. Aydınlanma çağı, dünyevi akılcılık çağı, beraberinde, kendi modern karanlığını da getirdi. Dinsel inançların geri çekilmesiyle, onların kısmen yatıştırdığı ıstırap ortadan kalkmadı. Cennetin çözülmesi: hiçbir şey mukadderatı daha rastlantısal kılmaz. Kurtuluşun, selametın abesliği: hiçbir şey başka bir süreklilik tarzını daha gerekli kılmaz. O halde gereken, mukadderatı sürekliliğe, rastlantıyı anlama, dünyevi bir tarzda dönüştürecek yeni bir şeydi. Daha sonra göreceğimiz gibi, bu işi yapmaya çok az şey ulus kavramı kadar elverişliydi ve elverişlidir. Ulus devletlerin yeni ve tarihsel oldukları yaygın olarak kabul edilmekle birlikte, genellikle siyasal ifadesi olma iddiasında oldukları ulusun ezeli bir geçmişten kaynaklandığına ve daha da önemlisi, sınırsız bir geleceğe doğru kesintisizce ilerlediğine inanılır. Milliyetçiliğin büyümesi rastlantıyı yazgıya dönüştürmesidir.” (Anderson, 2017, s.27)

Ulus devlet sekülerleşme ilişkisinin bir başka yönü de dinin konumunun belirsizliğidir. Her ne kadar dinin kamusal alandaki varlığı ulus devlet için bir tehdit gibi görünse de, tamamen reddi yerine araçsal anlamda kullanımı daha yaygındır. Dinin birleştirici gücü ve ‘milletini sevmeye’ düşüncesi, onun tamamen dışlanması yerine, zaman zaman referans verilen ve milliyetçiliğe meşruiyet kazandıran bir değerler bütünü olarak varlığını koruması daha mantıklı görünmektedir.

Türkiye’nin bir ulus devlet olarak tarih sahnesine çıkışı da sekülerleşme bağlamında sıklıkla tartışılmıştır. Bunu anlayabilmek için ulus olgusunun yalnızca

Cumhuriyet dönemi içinde değil, Osmanlı'nın son dönemlerini de kapsayacak şekilde ele alınması gerekmektedir.

3. Türkiye'nin Ulus Devlete Geçiş Süreci

Osmanlı İmparatorluğu'nun son iki yüzyılı, devletin siyasal, toplumsal ve kurumsal yapısında köklü dönüşümlerin yaşandığı bir modernleşme dönemine sahne olmuştur. Osmanlı yöneticilerini reform arayışlarına yöneltmiş; bu süreç, başlangıçta askeri ıslahatlarla sınırlı iken zamanla diğer alanlara da yayılmıştır.

Tanzimat Fermanı yönetimin meşruiyetini şeri temellerden uzaklaştırarak dünyevi bir temele yerleştirmenin önemli adımlarından biridir. Islahat fermanıyla ise Müslüman olmayanların yurttaşlık hakları güvence altına alınmıştır (Somel, 2009, s. 97). Aynı dönemde şeri yargının yanı sıra nizamiye mahkemelerinin kurulması (1868), eğitimde medrese dışı okulların açılması (Rüşdiye, İdadi, Darülfünun), bürokraside laikleşen idari kurumların oluşması, Osmanlı modernleşmesinin seküler yönünü pekiştirmiştir. Meşrutiyet'in ilanı, modernleşme sürecine anayasal ve parlamenter bir nitelik kazandırmıştır. "Kanun-ı Esasi'de Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu İslami kimlik ile Osmanlıcılığın getirdiği hukuksal eşitlik ve dolayısıyla da çok dinli tebaaya yönelik laik yaklaşımı uzlaştırma çabası fark edilmektedir" (Somel, 2009, s. 106).

Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesiyle birlikte, egemenliğin kaynağı ilk kez "millet" kavramı üzerinden tanımlanmıştır. Bu dönemde Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük ideolojileri arasında devam eden tartışmalar, dinin kamusal alandaki rolünü yeniden belirleme sürecinin de bir parçasıdır. Özellikle İttihat ve Terakki'nin siyasal pratiği, dini otoritenin kamusal alandaki belirleyiciliğini sınırlamış; devlet, meşruiyetini giderek seküler bir ulusal kimlik inşası üzerinden kurmaya başlamıştır. "Türkçüler, milletleşmenin gayet doğal bir olgu olduğunu belirtmektedirler. Bütün dünyada görülmekte olan bu akımın Türkler için istisna kabul etmesi onlarca imkânsız görülmektedir. O halde yapılması gereken bu alanda belirtilen şuurun kazandırılması olacaktır" (Hanioglu, 1985).

Osmanlı'nın son dönemlerinden beri devam eden uluslaşma tartışmaları cumhuriyet döneminde uluslaşmanın resmi ideolojiye dönüşmesi ile sonuçlanmıştır. Özellikle Balkan Savaşları'ndan sonra ulusçuluk giderek güçlenmiş, bu yönde yoğun

tartışmalar yaşanmaya başlamıştır. Daha çok İslamcı ve Türkçü yazarlar arasında geçen bu tartışmalarda, İslamiyet'in mi yoksa Türklüğün mü baz alınması gerektiği üzerinde durulmuştur (Karpas, 2009, s. 31). Özellikle Balkan Savaşları'ndan Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen bu süreçte devam eden İslamcılık-Türkçülük tartışması, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte farklı bir boyut kazanmıştır. Çok uluslu, farklı etnik ve dini grupları bünyesinde barındıran bir devlet modelinden belirli bir milletin egemenliğine dayalı ulus devlet modeline geçiş süreci oldukça sancılı olmuştur. Osmanlı'nın son dönemlerinde gerçekleştirilen sekülerleşme hamlelerinden farklı olarak, bu dönemde daha ciddi ve kurumsal anlamda bir sekülerleşme gerçekleştirilmiştir. İslamiyet'in, Mardin'in (2006, s. 96) ifadesiyle "gündelik hayatın en küçük noktasına kadar nüfuz etmekte olan" bir din olması, sekülerleşme sürecinin de tüm kurumlarda gerçekleşmesi sonucunu doğurmuştur.

Osmanlı'daki sekülerleşme adımları, Cumhuriyet döneminde kurumsal ve ideolojik bir süreklilik kazanmıştır. 1923 sonrasında Cumhuriyet kadroları, Osmanlı'nın son döneminde atılan laikleşme adımlarını derinleştirmiştir. Medeni Kanun'un kabulü (1926), halifeliğin kaldırılması (1924), Tevhid-i Tedrisat Kanunu (1924) ve laiklik ilkesinin Anayasa'ya girmesi (1937) bunun örneklerindendir. Niyazi Berkes (2003), Osmanlı'nın modernleşme ve sekülerleşme sürecini kaçınılmaz olarak görmekte, Cumhuriyet'i ise bu sürecin devamı olarak değerlendirmektedir. Cumhuriyet, dönüşümün devamı olarak, Osmanlı modernleşmesinin sekülerleşme mirasını laiklik ilkesiyle kurumsallaştırmıştır. Gülalp'e göre (2008) dinin siyasetle ilişkisi bakımından Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyet'i arasında bir süreklilik vardır.

Osmanlı'nın son dönemlerinde gerçekleştirilen sekülerleşme hamlelerinden farklı olarak, bu dönemde daha ciddi ve kurumsal anlamda bir sekülerleşme gerçekleştirilmiştir. İslamiyet'in, Mardin'in (2006, s. 96) ifadesiyle "gündelik hayatın en küçük noktasına kadar nüfuz etmekte olan" bir din olması, sekülerleşme sürecinin de tüm kurumlarda gerçekleşmesi sonucunu doğurmuştur.

Bu reformların sebebi, dinin eski rejimin geri kalmasının, modernleşme süreçlerine ayak uyduramamasının sebebi olarak görülmesidir (Ercüment, 2012, s.250). Bu yüzden de hızlı bir batılılaşma sürecine gidilmiş, bu süreçte Osmanlı döneminde egemen kimlik olarak öne çıkan Müslüman kimliği yerine 'Türk' kimliği geçirilmiştir.

Ulus devletlerin ortak bağlar üzerinden ortak kimlik oluşturmalarından yukarıda bahsedilmişti. Türkiye'de de batılılaşma hamlelerinin bir parçası olarak, Türklüğe dayalı,

Türklük bilincine sahip bir vatandaş modeli öne çıkmıştır. Bu vatandaş modelinin, ortak Türk kimliğinin oluşum sürecinde çeşitli reformlar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bu reformların belki de en önemlileri tarih ve dil alanında gerçekleştirilenlerdir.

3.1. Ulus Devletin Kimlik İnşası ve Tarih Anlatısının Önemi

Ulus devleti tamamlayan en önemli unsur ulus bilincine sahip vatandaşlardır. Osmanlının yaslandığı çok uluslu yapıdan tek ulusun egemenliğine dayanan Türkiye Cumhuriyeti'nin yurttaş profili de bu çerçevede oluşmuştur. Burada bahsedilen profil, aslında yeni kurulan ulus devletin, yurttaşlarından beklediği 'ideal' vatandaş profilidir. Yeni bir devletin beraberinde getirdiği yeni vatandaş kimliği, aynı zamanda Cumhuriyet'in ideal/makbul vatandaşıdır. Çağdaş ve ilerici olmasının yanı sıra vatandaş kimliği bireyselliğinin önüne geçen bu yeni ideal vatandaş (Kadioğlu, 2003), Pamuk'a (2017, s. 59) göre kültürel olarak inşa edilmiştir. Bu kimlik inşasında en önemli unsur da geçmişle ya da tarihle kurulan bağdır. "Ulusal kimliği tanımlamada kullanılan araçlardan başta geleni, daima tarih ve tarih eğitimi olmuştur" (Pamuk, 2017, s. 15).

Türklerin kültürel mirasına vurgu yapan bu yeni tarih yazımı Osmanlı öncesi geçmişi ön plana çıkarmaya dayanmaktadır (Akman, 2011). Yeni bir Türk kimliği için gerekli olan bu yeni tarihsel kimlik Cumhuriyet'in ideal vatandaşının ve ideal toplumun önemli bir parçasını oluşturmuştur.

Ulus devletin vatandaşların aidiyet bağı üzerine kurulduğundan yukarıdan bahsedilmiştir. Bu bağı ve aidiyet hissinin oluşması için bireyin, mensup olduğu ulusun bir geçmişi olduğunu ve bir geleceği olacağını düşünmesi gereklidir. "Kimlikler bağımlıdırlar ve sosyal, kültürel süreçler tarafından üretilirler. Onlar, geleceğe doğru kendilerini tasarlamak için geçmişi bir belirlilik alanı olarak yeniden inşa etmektedirler" (Bokser-Liverant, 2007 s. 338).

Cumhuriyet Dönemi kimlik oluşumu sekülerleşme sürecinin bir parçasıdır. Mardin'e (2006, s. 68) göre buradaki süreç, "dinin bir rol üstlenmesinin reddedildiği bir düzen içinde, yeni bir kolektif kimlik" oluşumudur. Karpat ise, bu kimlik oluşum sürecini küreselleşmenin bir parçası olarak görmektedir. Kabile ve klan bağı gibi küçük gruplarla sınırlı olmayan, bunların üzerinde ve daha geniş bir kimlik oluşturularak eski bağlılık biçimlerinin aşılması beklenmiştir (Karpat, 2009, s. 99). Görüleceği üzere ulus devlet hem dini belirleyiciliğin hem de geleneksel toplumsal yapının aşımı üzerine bir nitelik

göstermektedir. Bu nedenle ulus devletleşme süreci bu iki olguyu aşan yeni bir arayışın, çabanın sergilenmesidir. Yapılan reformlar da bu çerçevede anlaşılmalıdır.

3.2. Tarih Reformları

Yeni kurulan devlet, yeni bir vatandaş kimliği çerçevesinde yeni bir tarih anlayışını gerekli kılmıştır. Bu tarih anlayışı ortak bir milli kimliğin parçası olduğu için Türklük bilincinin oluşumuna katkıda bulunacak şekilde gelişmiştir. Dolayısıyla Osmanlıya fazla referans vermeyen, Türk tarihini daha fazla öne çıkaran bir yaklaşım benimsenmiştir. Atatürk'ün 1919'da Samsun'a çıkışıyla başlayan İnkılap Tarihi yeni kurulan ulus devletin yakın geçmişini, Orta Asya'ya referansta bulunan tarih araştırmaları ise uzak geçmişini oluşturarak ortak bir 'Türk' kimliğinin parçası haline geldiler (Özcan, 2011, s.246).

Bu yıllarda Türklüğün bileşenleri arasında İslamiyet'in adı geçmiyordu. Türkiye Müslümanlarını hakim kolektif kimlikleri olan İslam'dan soyutlayan Kemalist sekülerizm alternatif bir kimlik olarak onlara etnik Türklüğü sunuyordu (Çağaptay, 2003 s. 247). Karpat (2009), bunun modernleşme ve ilerleme sürecinin bir parçası olduğunu söyleyerek, Orta Asya'nın 'medeniyetin beşiği' ilan edildiği bu yeni anlayışı, Osmanlı'dan bir ulusal kimlik devralmayan Türkiye Cumhuriyeti'nin kimlik oluşturma sürecinin bir parçası olarak değerlendirmektedir.

3.2.1. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti

İlk olarak Türk Ocakları'na bağlı olarak kurulan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarih reformlarının geliştirilmesi açısından en önemli kurumdur. Heyet başkanlığını Yusuf Akçura'nın yaptığı, aralarında Dr. Reşit Galip, Samih Rifat, Ahmet Ağaoğlu, Fuat Köprülü, Afet İnan gibi isimlerin yer aldığı cemiyet, 1931 yılında Türk Ocaklarının kapatılmasından sonra bağımsız olarak çalışmalarına devam etti.

Türk tarihini araştırmak, Türklerin tüm uygarlık tarihi içindeki yerini ve önemini gözler önüne sermek amacıyla hareket eden cemiyet, '*Türk Tarihinin Ana Hatlarına Methal*' adlı çalışmayı yayınladı. Türklerin kökenlerini ve süreç içinde farklı bölgelere gerçekleştirdikleri göçleri konu alan bu eser 30.000 adet bastırılıp dağıtıldı (Ersanlı, 2003, s. 804). Cemiyet 1932'de ilk kurultayını düzenledi. Aslında öğretmenlere tarih eğitimi verme amacıyla gerçekleştirilen bu konferans daha sonra Türk Tarih Kurultayı adını almıştır. Bu kurultay özellikle Afet İnan'ın sunduğu Türk Tarih Tezi nedeniyle oldukça tartışmalı geçmiştir.

3.2.2. Türk Tarih Tezi

Afet İnan, Atatürk'le 1928 yılında Bursa'da tanışmıştır. Ona Türklerin sarı ırka mensup olduğunu ve bu yüzden ikinci sınıf insan olduklarını anlatan bir Fransız kitabını gösterdikten sonra Atatürk tarafından bunun böyle olmadığını ispatlamakla görevlendirilmiş, böylece eğitime ve çalışmalarına başlayarak Türk Tarih Tezini geliştirmiştir. Bu tez kapsamında çeşitli antropolojik çalışmalar da yapmış, Türklerin beyaz ırka mensup, Avrupa halklarıyla eşit bir millet olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır (Çağaptay, 2003, s. 248).

Atatürk'ün manevi kızı vasfıyla daha çok bilinen İnan, tarih, arkeoloji, antropoloji alanında yaptığı çalışmalarla Cumhuriyet Dönemi'nin en önemli isimlerindendir. Atatürk ile tanışmalarından sonra Türk tarihine yönelik çalışmalarına yoğunlaşmış, Türk tarihsel kimliğinin ortaya koyulmasını hayatının merkezine yerleştirmiştir (Uzun, 2019). İnan hem arkeolojik hem antropolojik çalışmalarıyla Türklerin eski uygarlıklarla olan bağlantılarını ortaya çıkarmaya çalışmış, antropolojik çalışmalarıyla beyaz ırka mensup Türk fenotipini ortaya koymayı amaçlamıştır. İnan'ın antropolojik çalışması özellikle dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda oldukça kapsamlıdır. 64.000 kişiyi tarayan *Türkiye Halklarının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi: Türk Irkının Vatanı Anadolu* (1939) adlı tezi, dönemin resmi tarih yazımı için önemli bir kaynak olmuştur (Akman, 2011, s. 90).

Türk Tarih Tezi'nin ilk kurultayda herkes tarafından kabul görmemesinin ve tartışmalara yol açmasının sebebi bilimsel dayanağının eksik olduğu düşüncesidir. Özellikle Fuat Köprülü tarafından oldukça sert bir şekilde eleştirilen tez, tüm ırkların Türk ırkından türediğini, Anadolu ve Mezopotamya bölgesindeki eski uygarlıkların günümüzdeki mirasçılarının da Türkler olduğunu iddia etmektedir.

"Kongrede Afet İnan'ın tafsilatıyla anlattığı Türk Tarih Tezi, Türklerin muhteşem ve çok eski bir ırk olduğunu ileri sürmekteydi. Türkler, kökleri binlerce yıl evvel yaşadıkları Orta Asya'ya dayanan brakisefal (yuvarlak kafataslı) bir ulustu... Göç ettiği tüm topraklardaki medeniyetleri Türk ırkı yaratmıştı" (Çağaptay, 2003, s. 246).

Teze göre Türkler Orta Asya'da "parlak bir medeniyet" kurmuşlar, ancak kuraklık nedeniyle göç etmek zorunda kalmışlardı. Tüm bu uzak geçmişe referans verme ve tarihsel olarak ispat çabaları yalnızca sekülerleşme ile değil dönemin beraberinde getirdiği farklı koşullarla da ilişkilidir. Birleşmiş Milletler'e (Cemiyet-i Akvam) girebilmenin, küresel alanda bir yer edinebilmenin ülkenin ne kadar köklü bir geçmişe

sahip olduğuyla bağlantılı olduğu düşünülürse, bu çalışmaların millet olarak var olabilmenin de bir koşulu olduğu söylenebilir. Milli bilinç ulus devlet olarak var olmanın bir ön koşuludur (Keyder, 2015, s.114). Bu nedenle gerek Afet İnan'ın çalışmalarının gerek yapılan diğer çalışmaların bir 'Türk' fenotipi ortaya koymak gibi bir amacı vardır. Bununla birlikte 1930'lu yıllarda Anadolu'nun farklı yerlerinde arkeolojik kazılar başlatılmış, bu kazılarda bulunan eserler Türk tarihi ve eski Anadolu-Mezopotamya tarihi arasındaki bağlantıyı güçlendirmek için kullanılmıştır. Birincisine göre daha uluslararası bir niteliğe sahip olan İkinci Türk Tarih Kurultayı'nda (1937) bu kazılardan elde edilen eserler, ilk kurultaydan sonra yapılan arkeolojik ve antropolojik çalışmalar sunulmuştur (Ersanlı, 2003).

Tarih reformlarında İslam genel olarak Türklerin Türklük bilincini bastıran bir unsur olarak görülmüştür. Türklerin İslamiyet'ten önce de uygar bir millet olduğu, ancak İslam'ın Türklük bilincini baskıladığı ve unutturduğu düşüncesi, seküler milliyetçi bir tarih anlatısının parçası olmuştur. Osmanlı Müslüman kimliğinin altında Türklüğü eritmesi nedeniyle eleştirilmiştir. Burada vurgulanması gereken önemli bir nokta da tüm bu anlatıların 'yeni' bir millet düşüncesi temelinde değil, daha çok 'öze dönüş' teması ile kendini göstermesidir. Bu çalışmalar tarih kitaplarına yansımış, okullarda dersler Türklük bilincini geliştirmeye yönelik olarak geliştirilmiştir (Akman, 2011). Genel anlamda dönemin tarih anlatısının bir karşılaştırma ya da ikilik üzerinden şekillendiği de söylenebilir. Geri kalmanın sorumlusu olarak görülen ve doğu medeniyeti ve İslam ile özdeşleşmiş bir Osmanlı figürünün karşısına, Batılı, ilerici, çağdaş bir Cumhuriyet figürü oturtulmuştur. "O halde Türkleşme ve Batılılaşma mücadelesinin öncelikli hedefi 'halka doğru' yönelerek, Osmanlı/İslam/Doğulu yabancı kabuğun altında varlığını sürdürmekte olan Türklüğün özünü yeniden keşfetmekti" (Çağaptay, 2003).

Dünya siyasetinde kendini konumlandırma çabasının da bir ürünü olan yeni tarih anlayışı, barbar Türk-Müslüman Türk imajını ortadan kaldırıp, yerine batılı ve çağdaş Türk imajı yerleştirmeyi amaçlamaktadır. "Avrupa tarih yazımı Türklere fazla bir önem vermemiş, çoğunlukla onları 'barbar' ya da 'geri' olarak niteleyerek 'uygar dünya'dan reddetme yolunu tercih etmiştir. Keza, İslâm ve Osmanlı tarih yazımı da büyük oranda Arap ve İslâm etkisi altında kalarak, Türklüğü yeterince araştırmamış İslâmiyet dışındaki Türklüğü reddetmiştir. Türk Tarih Tezi'nin yaratıcıları da bu nedenle, bilhassa Osmanlı tarih yazımına şiddetle saldırmışlardır" (Akman, 2011, s.93).

3.3. Dil Reformları

Türk ulus devlet inşasının en önemli parçalarından birini de dil alanındaki değişimler oluşturmaktadır. Dilin bir toplumun kimliğinde, gerek bireylerin birbirine gerek ülkesine ve milletine olan bağlılığının en önemli sembollerinden biri olması onu oldukça önemli bir konuma getirmektedir. Ortak kimliğin oluşumunun önemli bir aşaması vatandaşların ortak bir dil etrafında bir araya getirilmesidir. Bu nedenle Cumhuriyet Dönemi'nde dil, üzerinde oldukça fazla durulan bir konu olmuştur. (Çağaptay, 2007)

Tıpkı tarih anlayışındaki dönüşümlerde olduğu gibi dil alanında da yoğun bir millileşme söz konusudur. Bu millileşme sekülerleşme süreci ile paraleldir. Harf devrimi(1928) ile Latin alfabesinin kullanımına geçilmesi en önemli aşamalardan biri olarak kabul edilmektedir (Akman, 2011). Bu değişiklik hem Avrupa ülkelerine uyum sürecinin hem millileşme sürecinin hem de sekülerleşme sürecinin bir parçası olarak okunabilir.

Dil devriminin en önemli ayağı olan ve 1932'de Atatürk'ün talimatıyla Sâmih Rif'at, Ruşen Eşref, Celâl Sâhir ve Yakup Kadri tarafından kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti, ilk kez 26 Eylül-5 Ekim 1932 tarihleri arasında Dolmabahçe Sarayı'nda kurultay düzenlemiştir. Daha sonra 1932 ve 1934'te ikinci ve üçüncü kurultaylar düzenlenmiştir. Ancak ilk kurultay Türkiye'nin sekülerleşme sürecinde önemli bir kilometre taşı olmuştur. Bu kurultayda Türkçenin Arapça ve Farsça kelimelerden arındırılması, dilin sadeleştirilmesi gibi konular öne çıkmıştır. Türkçenin dünya dilleri arasındaki yerinin ve öneminin anlaşılması için çalışmalar yapmak da kurumun amaçları arasındadır. Bunun için Öz Türkçenin öneminin anlaşılması gerekli görülmüştür. Bunu takiben çeşitli illerde insanlar isimlerini değiştirmeye başlamış, hatta caddelerin sokakların isimleri dahi Türkçe isimlerle veya Anadolu-Mezopotamya uygarlıklarına referans veren isimlerle değiştirilmiştir. Otuzlu yıllarda 'Sümer' ismi sokaklara ve caddelere en çok verilen isim olmuştur. Sümer Bank, Eti gibi bazı kurum ve kuruluşların isimleri de aynı şekilde dil reformlarının sonucu olarak, buna göre belirlenmiştir. Günlük hayatta kullanılan Osmanlıca kelimelerin Türkçe karşılıklarının yer aldığı Osmanlıca-Türkçe sözlüğün yazımı da bu sürecin bir parçası olarak ele alınabilir. Dilde sadeleşme uygulamasının bir sonucu olarak cemiyetin ismi değiştirilmiş (tetkik ve cemiyet kelimelerinin Arapça

kökenli olması nedeniyle) Türk Dili Araştırma Kurumu, daha sonra da Türk Dil Kurumu olmuştur (Çağaptay, 2003, s. 254).

Türkçeye ortak kimliğin oluşumunda birleştirici bir unsur olarak verilen önemi, Atatürk'ün şu sözlerinde görmek mümkündür: “Türk Milletindenim diyen insan, her şeyden önce ve behemehal Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan Türk düşüncesine bağlı olduğunu iddia ederse, buna inanmak doğru olmaz” (Akt: Uluskan, 2010, s. 207)

Tıpkı Tarih Tezi'nin Türklerin tarihteki yerini ve önemini ortaya çıkarmayı amaçlaması gibi, dil alanında yapılan çalışmalar da bu yönde gelişmiştir. TDAK tarafından ortaya koyulan Güneş Dil Teorisi, Türkçenin güneşten türediğini, diğer tüm dillerin de Türkçeden türeyerek zamanla geliştiğini iddia etmektedir. Bu teori çok fazla kabul görmemiştir (Akman, 2011). Osmanlı'daki Arapça-Farsça etkisi altındaki süslü dilin yerine 'arı' bir Türkçenin geçirilmesini içeren bu süreci Mardin (2006, s. 67), “çağdaş Türklerin kendileri için bir Türk kimliği” inşa etmelerinin yollarından biri olarak değerlendirmektedir.

4. Alternatif Milliyetçi İdeolojilerin Ortaya Çıkışı ve Doğrusal Sekülerleşme

Sekülerleşme ve ulus devlet ilişkileri başta da değinildiği gibi bazı konularda paralel olmakla birlikte, milliyetçilik din ilişkisi farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Türkiye'nin ulus devletleşme sürecinde hem dünya konjonktürüne bağlı olarak hem ülke içindeki şartlara bağlı olarak seküler milliyetçi bir bakış açısı gerek siyasi iktidar alanında gerek kamusal alanda ve kurumlarda etkili olmuştur. Ancak zaman içinde sekülerizm ve milliyetçilik ilişkisi farklı şekiller almıştır.

“İslamcı yeniden canlanma hareketleriyle Türk laik milliyetçiliği arasında yer değiştiren ilişki”nin Türkiye'deki İslam'ın anlaşılması için hesaba katılması gereken bir boyut olduğunu söyleyen Mardin'e (2006, s. 231) göre, 1930'ların laik, Orta Asya temasıyla zenginleştirilmiş ve İslam'la çelişkiye düşen milliyetçilik anlayışının yerini, arka planını gelenekselciliğin oluşturduğu yeni bir milliyetçilik almıştır. İslam'ın Türk tarihindeki yerinin yeniden tespit edilmesini içeren bu yaklaşımda Türk ve Müslüman kimliği uzlaştırılmakta, Atatürk ve Fatih Sultan Mehmet'e aynı düzlemde bir araya

getirilmektedir (Mardin, 2006, s. 232). Karpas (2009, s. 49) bunu Cumhuriyet döneminde öne çıkarılan milliyetçi yaklaşımın “aşırılıklarına karşı bir tepki” olarak değerlendirmektedir. Böylece Türklük, Osmanlı mirasını da içine alacak şekilde yeniden tanımlanmıştır.

Son yüz yıldır Türkiye’de milliyetçilik ve din Cumhuriyet Dönemi’ne kıyasla oldukça farklı bir hale gelmiştir. Seküler milliyetçiliği benimseyemeyen, ancak dini bir yaşayış içinde milliyetçiliğe bağlı kalmak isteyen insanların sayısı zamanla artmıştır. Özellikle 1960-70 civarında milliyetçiliği yani Türkçülüğü İslam’la birleştirme girişimleri gerçekleşmiş, Osman Yüksel’in “Tanrı Dağı kadar Türk, Hira Dağı kadar Müslüman” (Ayvazoğlu, 2003, s.568) ifadesiyle de özetlenebilecek olan sentezci yaklaşım ivme kazanmıştır.

Tüm bunlar göstermektedir ki milliyetçilik/ulusçuluk ve sekülerleşme arasındaki ilişki doğrusal değil, zaman zaman paralellik, zaman zaman çatışma şeklinde kendini gösteren bir ilişkidir. Bunda iki olgunun da yalnızca birbirleri ile değil pek çok farklı etkenle olan ilişkileri de etkilidir. Ulus devlet kavramı sekülerleşmenin önemli bir boyutu olmakla birlikte yalnızca bir boyutudur. İkisi arasında oldukça girift ve değişken bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki yurttaşların kimlikleriyle ve aidiyet duygularıyla bağlantılıdır. Akif Pamuk(2017) *Kimlik ve Tarih* adlı çalışmasında egemen kimliğe ilişkin sorunların her zaman olduğundan ve yurttaşların bu kimliğe karşı farklı tepkiler geliştirdiğinden bahsetmektedir. Bireyler “eritici-bütüncül” kimliği kabullenebilir veya bu kimliği reddederek kendi kimliğine yer açmaya çalışabilirler. Bir başka tepki ise bu bütüncül kimliği “kendi referanslarına uygun olarak ‘ehlileştirmeye’ ve tabii bunu, devletin resmi ideolojisinin parçası yapmaya çalışarak” (Pamuk, 2017, s. 63) bu soruna çözüm bulmaktadırlar.

Resmi tarihin topluma benimsetilmesinin en önemli koşulu olan eğitim de Pamuk’a (2017) göre farklı dönemlerde milliyetçiliği farklı şekillerde ele alarak değişen milliyetçi yaklaşımları yansıtmaktadır. 1938’e kadar Türk Tarih Tezi bağlamında şekillenen ders kitapları bu tarihten sonra Grek-Latin uygarlığına da referans veren hümanist bir anlayışa evrilmiş, 1950-1970 arasında Türk-İslam sentezini öne çıkarmış, 1970-1980 yılları arasında hümanist bir tarih yazımıyla Türk kimliği ve İslamiyet’i bir araya getirmeye çalışmış ve 2000’lere kadar Türk-İslam sentezi etkisi devam etmiştir. Böylece bu Türk-İslam ortak tarihini benimsemiş bireyler yetiştirilmesi amaçlanmıştır (Pamuk, 2017, s. 106-107).

SONUÇ

Türkiye'nin sekülerleşme-desekülerleşme süreci pek çok etkenle birlikte düşünülmelidir. En önemli etkenlerden biri de milliyetçilik ve bunun toplumdaki karşılığıdır. Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si uluslaşma sürecinde pek çok reform gerçekleştirmiştir. Tarih ve dil alanında gerçekleştirilen reformların bazıları o dönemde çok fazla kabul görmemiş, bazıları zaman içinde etkisini yitirmiş, bazıları ise bugün de insanların hem kamusal hem bireysel yaşamlarında etkili olmaktadır. Bu reformlar Türkiye'nin yeni makbul vatandaş kimliğini ortaya koyması ve dönemin siyasi ve toplumsal yapısını yansıtması bakımından önemlidir. Dil ve tarih reformlarında belirli ortak temalar öne çıkmaktadır: Türklük bilincinin öne çıkarılması; İslami referanslardan arındırılması, Orta Asya'yı temele alması; Anadolu, Mezopotamya uygarlıkları ile ilişki kurma çabası; Türklerin medeni Avrupalılarla eşit konumda olduklarını, hatta medeniyetin kurucuları olduklarını ortaya koymak. Bunların günümüze ne derece ulaştığı ya da ne kadar başarılı olduğu tartışılabilir. Ancak görülmektedir ki, din-millet ilişkisinin değişken/eklektik yapısı resmi tarih anlatısında da kendini göstermektedir. Sekülerleşme ulus devlet ilişkisi birleşme ve ayrışma noktaları ile çatışma ve uzlaşmalarla var olmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akman, Ş. T. (2011). Türk Tarih Tezi Bağlamında Erken Cumhuriyet Dönemi Resmî Tarih Yazımının İdeolojik ve Politik Karakteri, Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı: 1, ss: 80-109
- Alkan, S. (2015). Modern Ulus Devletlerin İnsasında Seküler İdeolojiler: Baasçılık ve Kemalizm Karşılaştırması. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon
- Anderson, B. (2017). Hayali Cemaatler. İ. Savaşır (Çev.) İstanbul: Metis Yayınları
- Aydın, R. (2018). Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet. Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, Cilt: 6, Sayı 1, s: 229-256
- Ayvazoglu, B. (2003). Tanrıdağ'dan Hira Dağı'na Uzun İnce Yollar. T. Bora& M. Gültekingil (ed.) Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik içinde (ss. 541-578). İstanbul: İletişim
- Balibar, E.& Wallerstein, I. (2000). Irk Ulus Sınıf. N. Ökten (Çev.) İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Berkes, N. (2003). Türkiye'de Çağdaşlaşma. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Bokser-Liwerant, J.(2007). Küreselleşme ve Kollektif Kimlikler. Ş. Gürsoy& . Çapcıoğlu (ed.) Küreselleşme Ulus-Devlet ve Din içinde (ss. 329-358). Ankara: Platin Yayınları
- Bora, T. (2017). Cereyanlar. İstanbul: İletişim Yayınları
- Cengiz, F. Ç. (2020). Sekülerleşme Kavramını Türkiye Üzerinden Sorgulamak, Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, Sayı: 23, s:34-66
- Çağaptay, S. (2003). Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde Irk, Dil ve Etnisite. T. Bora& M. Gültekingil (ed.) Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik içinde (ss. 245-262). İstanbul: İletişim
- Ercüment, A. (2012). Cumhuriyet Türkiye'sinin Kuruluş Sürecinde Ulus-Devlet – Din İlişkileri (1920-1937). Ankara Üniversitesi, Ankara
- Erözden, O. (1997). Ulus Devlet. Ankara: Dost
- Ersanlı, B. (2003). Bir Aidiyet Fermanı: "Türk Tarih Tezi". T. Bora& M. Gültekingil (ed.) Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik içinde (ss. 800-810). İstanbul: İletişim Yayınları
- Gülalp, H. (2008). Sekülerleşme Kuramının Avrupa-Merkezciliği ve Demokrasi Sorunu. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, ss: 115-136
- Hobsbawm, E. J. (2014). Milletler ve Milliyetçilik. O. Akınhay (Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Karakaş, M. (2000). Türk Ulusçuluğunun İnşası. Ankara: Vadi Yayınları& AB Yayınları
- Karpat, K. (2009). Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji. İstanbul: Timaş Yayınları
- Keyder, Ç. (2015). Türkiye'de Devlet ve Sınıflar. İstanbul: İletişim Yayınları

- Mardin, Ş. (2006). Türkiye’de Din ve Siyaset. İstanbul: İletişim
- Özcan, A. (2011). Muhafazakar Tarihçiliğin Popüler Yüzü: “İnanmıyorum Bana Öğretilen Tarihe!”, Doğu Batı, Sayı:58, s:243-276
- Pamuk, A. (2017). Kimlik ve Tarih. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi
- Somel, S. A. (2009). Osmanlı Reform Çağında Osmanlıcılık Düşüncesi. T. Bora& M. Gültekingil (ed.) Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi içinde (ss. 88-116). İstanbul: İletişim Yayınları
- Şener, B. (2014). Küreselleşme Sürecinde Ulus-Devlet Ve Egemenlik Olguları. Tarih Okulu Dergisi, Sayı: 18, ss: 51-77
- Tanyu, H. (2006). Ziya Gökalp ve Türk Milliyetçiliği. Ankara: Elips Kitap
- Tilly, C. (1995). Avrupa’da Devrimler 1492-1992. Ö. Arıkan (Çev.) İstanbul: Afa Yayıncılık
- Uluskan, B. S. (2010). Atatürk’ün Sosyal ve Kültürel Politikaları, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- Uzun, İ. (2019). Afet İnan’ın Sosyo-Kültürel Çalışmaları. Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi, Sayı: 2019 Kış, ss: 103-126
- Üstel, F. (2003). Türkiye Cumhuriyeti’nde Resmi Yurttaş Profiline Evrimi. T. Bora& M. Gültekingil (ed.) Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik içinde (ss. 275-283). İstanbul: İletişim Yayınları
- Yılmaz, E. A. & Akbulut, A. (2016). Küreselleşme Sürecinde Ulus-Devletin Rolü Ulus-Devletler Güçleniyor Mu?. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 16, ss:71-88

GÖÇMENLERİN MEKÂNSAL ENTEGRASYONU: SINIRLILIKLAR VE İMKÂNLAR

Gamze D. TETİK* / **
Hasan GÜLER***

Özet

Bu çalışma, Türkiye bağlamında göçmenlerin mekânsal entegrasyonunun temel dinamiklerini ve bu süreçte ortaya çıkan sınırlılık ve imkânları tartışmayı amaçlamaktadır. Kuramsal nitelikteki araştırma, ikincil veri analizine dayanmaktadır. Çalışmada incelenen indeksler Türkiye’de göçmenin mekânsal entegrasyonu için genel politikalar bağlamında halen eksikliklerin bulunduğu işaret etmektedir. Göçmenlere Türkiye’de hukuki çerçevede “geçici”, “misafir” gözüyle bakılması yerel halk söyleminin de benzer şekil almasına ve göçmenin yaşadığı mekânı sahiplenerek aidiyet geliştirmesine engel teşkil etmesine sebep olmaktadır. Göçmenin mekânsal entegrasyonunun başarılabilmesi için çift yönlü bu süreçte hem aktör olarak rol alması hem de yerel halkın algı, tutum ve davranışlarının daha kapsayıcı bir niteliğe kavuşması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Kent, Mekânsal entegrasyon, Türkiye

THE SPATIAL INTEGRATION OF MIGRANTS: LIMITATIONS AND POSSIBILITIES

Abstract

This study aims to discuss the fundamental dynamics of migrants' spatial integration in the Turkish context and the limitations and possibilities that arise during this process. Theoretical research is based on secondary data analysis. The indices examined in the study indicate that there are still shortcomings in the general policies for the spatial integration of migrants in Turkey. The fact that migrants are viewed as “temporary” or “guests” within the legal framework in Turkey causes the local population's discourse to take a similar form and prevents migrants from developing a sense of belonging by claiming ownership of the space they live in. It was concluded that for the spatial integration of migrants to be successful, they must play a role as actors in this two-way process, and the perceptions, attitudes, and behaviors of the local population must become more inclusive.

Keywords: Migration, Spatial integration, Türkiye, Urban.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı

** Dr. Öğretim Üyesi, Uşak Üniversitesi, Nanoteknoloji Mühendisliği Bölümü, gamze.tetik@usak.edu.tr

ORCID: 0000-0002-5968-7244

*** Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, hasan.guler@usak.edu.tr,

ORCID: 0000-0002-5452-071X

GİRİŞ

Göç bir coğrafi hareketliliğin yanı sıra, göçmenin göç edilen kent mekânına entegrasyonunu içeren bir olgudur. Neoliberal süreçte göçmenin yerleştiği kent mekânında kurduğu tüm ilişkiler, ekonomik etkileşimler başta olmak üzere sosyal ve kültürel etkileşimlerle şekillenmekte ve toplumda yeni dinamikler ortaya çıkarmaktadır. Bu teorik araştırma, göçmenin mekânsal entegrasyonunu, oluşan yeni dinamikler düzleminde inceleme fırsatını Türkiye bağlamında sunmaktadır. Bütüncül bir deneyim olarak göç, öğrenilen, aktarılabilen, deneyimle geliştirilebilen bir bilgi biçimi olmakla birlikte, göçmenin üretici bir aktör olduğu kolektif bir birikimdir. Sosyal ağların gelişimini, çeşitli sınırların aşılmasını, kültürel ve mekânsal referansların sürekli evrimini ve bölgeselliklerin inşasını içermektedir. Göçmenin mekanla kurduğu aidiyet, kontrol, sahiplenme ve kimlik ilişkilerine göndermede bulunan bölgesellik kavramı göçün duygusal, sosyal, kültürel bağlarının tamamını kapsar. Yani göç, yalnızca insanları yer değiştirmesi değil, aynı zamanda mekânın yeniden inşası ve kimliğin dönüşümüne sebep olan bir olgudur. Göçmen hareketliliği ile gerek fiziksel gerekse sembolik anlamda yeni topraklar, yerler ve bağlamlar yaratılmaktadır. Göç edilen yerin sadece “varılan yer” olmadığı aynı zamanda yeniden inşa edilen bir yaşam alanı olduğu gerçektir. Göç araştırmaları, göçmeni göçe iten itici faktörlerin ve karar süreçlerinin değerlendirildiği göç öncesi çalışmalar, göçün gerçekleşme yollarını ve biçimlerini içeren göç esnası çalışmaları ve yeni yerleşilen toplumda göçmenin nasıl ilişkiler kurulduğunu, yerleşilen toplumun göçmeni nasıl karşıladığının incelendiği göç sonrası araştırmalar olmak üzere üç grup altında toplanabilir. Bu çalışma göç sonrasına odaklanmaktadır.

Göç literatüründe birlikte yaşama modelleri olarak aktarılan en temel üç kavram: asimilasyon, entegrasyon ve çokkültürcülüktür. 1921’de Park ve Burgess tarafından yayımlanan Sosyoloji Bilimine Giriş metninde asimilasyonun kökeninin göç meselesine dayandığı belirtilmiştir (Şan ve Tzampaz, 2021). Kavram ilk ortaya konulduğunda günümüzdeki kadar olumsuz bir karşılığı olmazken; bir topluma yeni gelenlerin o topluma temas, rekabet, uzlaşma (uyum) ve asimilasyonu olmak üzere geçtikleri dört temel doğal aşama olduğu belirtilmekteydi (Canatan, 2011; Alptekin, 2013). Doğal bir süreç olarak görülüyordu ve bütün etnik grupların tabi olduğu sonuçta baskın kültür, dil ve değerlerin kazanılarak benimsendiği toplumsal süreç olarak tanımlanmaktadır. O

tarihlerde Amerikan toplumunun hedefi farklı etnik kökenlerden gelen göçmenleri eritme potasında tek bir Amerikan kimliğinde birleştirmektir. O dönemde asimilasyon zorlayıcı değil, uyumun doğal sonucu olarak görülmekteydi. Çokkültürcülük farklı kültürel grupları tanıyan, onların kendi gerekliliklerini diledikleri gibi yaşamalarına mümkün olduğunca izin veren bir görüş olarak ortaya çıkmış ve 1970’lerde Kanada, Avusturya, Birleşik Krallık gibi toplumlarda uygulanmıştır. Kymlicka bu görüşü teorileştirmiştir. Batı demokrasilerinde etnik-kültürel grupların nasıl adil bir şekilde yönetileceğine dair ilkeleri ortaya koyan Kymlicka, gruplar arası eşitlik ve grup içinde özgürlük gerekliliklerine vurgu yapmaktadır (Kymlicka, 1998).

Göç literatüründe bu kavramlardan başka alternatif kavramlar olarak kültürleşme, eklenme, katılma, kaynaşma, adaptasyon, uyum, barındırma gibi kavramlar da kullanılmaktadır (Koca, 2021; Unutulmaz, 2018: 140). Tüm bu kavramlar arasında alanda en yaygın kullanılan, alanda hâkim hale gelmiş olan kavram “entegrasyon”dur. Bu kavramların nesnel birtakım tanımları bulunsa da entegrasyon kavramı kullanıldığı bağlama daha bağımlı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Açıkalın, Eminoğlu ve Erçetin, 2021). Olumlu, esnek, muğlak bir kavram olan entegrasyon kavramı kullanan araştırmacının amaç ve görüşlerine göre politik anlamlar kazanmaktadır. Alandaki tartışmayı tek başına şekillendirme potansiyeline sahip olan entegrasyon kavramı Fransızca’dan dile geçmiştir. “Entegre etmek” kelimesinden türemiştir. Bütünleştirme, bütünleşme anlamları vardır (Unutulmaz, 2018: 142). Göçmenlerin göç ettikleri yerde topluma eklenmeleri ve toplumun bir parçası haline gelme süreçleri olarak tanımlanabilir (Unutulmaz, 2018: 143).

Dinamik bir siyasi vizyon olarak entegrasyon; kavramın kullanıldığı politik, sosyal ve hukuksal bağlama oldukça bağımlıdır (Unutulmaz, 2018). Çağdaş toplumlarda sosyal hareketlilik giderek artmakta ve toplumlar göç akışlarıyla şekillenmektedir. Artık durağan bir “ana akım toplum” fikrinin gerçeklikle uyuşmadığı (Canedo ve Elmouelhi, 2023) hatta süper-çeşitlilikle özdeşleştirildiği (Vertovec, 2007) sıklıkla dile getirilmektedir. Toplumdaki insanların birbirleriyle olan ilişkileri, bu ilişkilerin örgütlenme biçimi ve insanların nasıl bir arada yaşadığını gösteren düzen olan toplumsal yapı da kurumlar arası karşılıklı bağımlılık ve değişebilirlik içinde kavranan dinamik bir olgu olarak tartışılmaktadır (Türkkahraman, 2009). Benzer biçimde, toplumda bireyler ya da gruplar arasında farklılık gösteren ve toplumsal olayları açıklamakta kullanılan sınıf, cinsiyet, gelir, eğitim gibi toplumsal değişkenler de toplumsal süreçlerle birlikte

sürekli değişen, dinamik nitelikte ölçütler olarak ele alınmaktadır. Değişme toplumsal gerçekliğin temel bir ögesidir (Ozankaya, 1991). İnsan hareketliliği ile gerçekleşen değişimin göç sonrası çalışmalarda sorun olarak değil, toplumu kurucu bir olgu olarak ele alınması uygundur (Anderson, 2019).

Uzun zamandır göçmenlerle ilgili politikaların en önemli unsurlarından biri kabul edilen entegrasyona yönelik yaklaşımlar çeşitlilik göstermektedir. Kavrama olumlu ya da olumsuz yaklaşmaktadır. Bir taraftan politika yapıcılarının belirlediği hukuki, idari, mali çerçeveleri içeren yukarıdan aşağıya bir yaklaşım, bir taraftan göçmenlerin sermaye dengesini korumak, güvenliklerini sağlamak, ulusötesi yaşamlarını sürdürmek için geliştirdikleri pratikler ve stratejileri içeren aşağıdan yukarıya bir yaklaşımdır (Siviş, 2021). Kavramla ilgili genel problem entegrasyonun genellikle bireysel bir görev olarak anlaşılması ve asimilasyon görüşüne dayanmasıdır. Mekânsal entegrasyon kavramı ise; farklı toplumsal grupların sosyal, fiziksel, ekonomik ve kültürel düzeylerde etkileşimde bulunma ve bütünleşme kapasitesine karşılık gelmektedir.

Lefebvre (2014) mekânı yalnızca fiziki bir alan (uzam) olmanın ötesinde, farklı toplumsal grupların ilişkileriyle sürekli yeniden inşa edilen toplumsal bir alan olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda, entegrasyonun mekânsal boyutu kent içerisinde çeşitli toplumsal grupların birbirleriyle kurdukları ilişkilerin düzeyini ve niteliğini belirlemekte, güç ilişkilerinin tezahürlerini yansıtmakta, erişim ve eşitlik kavramları ile birebir bağlantılı olarak biçimlenmektedir. Kısaca mekânsal entegrasyon kavramı; farklı toplumsal grupların sosyal, fiziksel, ekonomik ve kültürel düzeylerde etkileşimde bulunma ve bütünleşme kapasitesine karşılık gelmektedir (Buhr, 2014, 2018). Entegrasyonda istihdam, barınma, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimin sağlanması başarılı entegrasyonun temel faktörleri olarak kabul edilmektedir. Ancak göz ardı edilen sosyal bağlar, kültürel deneyimler, aidiyet ve sahiplenme gibi unsurlar vardır (Ali-Qualla, 2021). Bu unsurları göz önünde bulundurarak çalışmada; göçmen ve mekânsal entegrasyon kavramları arasındaki ilişkinin, toplumsal yapı ve değişkenler gözetilerek incelenmesi, göçmenin mekânsal entegrasyonunun farklı boyutlarla ele alınması amaçlanmıştır.

1. Yöntem

Bu çalışmanın yöntemi ikincil veri analizidir. Literatürdeki “göçmen” ve “mekânsal entegrasyon” kavramlarını baz alan bilimsel kaynaklardan faydalanılarak sistematik bir tarama gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın problematiğini, “Göçmenlerin Türkiye’deki mekânsal entegrasyon deneyimlerinin temel dinamikleri nelerdir?” ve bu soru ile ilişkili olarak “Sosyal, fiziksel, ekonomik ve kültürel bağlamda göçmenin mekânsal entegrasyonu nasıl gerçekleşmekte ya da sınırlandırılmaktadır?” soruları oluşturmaktadır. Mevcut literatür araştırma soruları ile ilişkilendirilmiş, yorumlanmış ve sunulmuştur.

Ayrıca Türkiye’deki göçmenlerle ilgili mevcut nitel verilerden faydalanılarak mekânsal entegrasyonla ilgili çıkarımlar yapılmaya çalışılmıştır. Ele alınan üç indeks; ayrışma (benzeşmeme) indeksi, izolasyon indeksi ve Göçmen Entegrasyon Politikası İndeksi (Migrant Integration Policy Index- MIPEX)’tir.

Nüfus bilimcilerin daha çok faydalandığı ayrışma indeksi eşitlik (1)’deki gibi hesaplanmaktadır:

$$D = \frac{1}{2} \sum_{i=1}^n \left| \frac{a_i}{A} - \frac{b_i}{B} \right| \quad (1)$$

Burada, a_i i. kentteki göçmen sayısı, A Türkiye’deki toplam göçmen sayısı, b_i i. kentin nüfusu ve B Türkiye nüfusudur. D değeri 0’a yaklaştıkça ayrışma düşmekte, 1’e yaklaştıkça ayrışma yükselmektedir (Bertoli, Ozden and Packard, 2021).

İzolasyon indeksi hesabı ise eşitlik (2)’ye göre gerçekleştirilmiştir:

$$P^* = \sum_{i=1}^n \left(\frac{x_i}{X} x \frac{x_i}{t_i} \right) \quad (2)$$

Burada x_i i. kentteki göçmen sayısı, X Türkiye’deki toplam göçmen sayısı ve t_i i. kentteki toplam nüfustur. P^* değeri 0’a yaklaştıkça izolasyon düşmekte entegrasyon yükselmektedir. P^* değeri 1’e yaklaştıkça izolasyon yükselmekte, entegrasyon düşmektedir (Bertoli, Ozden and Packard, 2021).

Her iki indeksin hesabı için Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK'in) 2024 yılı illere ve vatandaşlığa göre Türkiye'ye gelen ve Türkiye'den giden göç istatistiklerinden (en güncel veriden) faydalanılmıştır (TÜİK, 2024).

Nicel verilerle mekânsal entegrasyon kavramının anlaşılabilmesi için kullanılan bir diğer indeks ise Göçmen Entegrasyon Politikası İndeksi (MIPEX)'tir. MIPEX (Göçmen Entegrasyon Politikası İndeksi), 2004'te Barselona Uluslararası İlişkiler Merkezi (Barcelona Centre for International Affairs-CIDOB) ve Göç Politikaları Grubu (Migration Policy Group, MPG) öncülüğünde Avrupa Birliği destekli bir proje kapsamında geliştirilmiş olup (Ustabulut, Boylu ve Başar, 2022) 50'den fazla ülkede göçmen entegrasyon politikalarını ölçen çok boyutlu bir politika indeksidir. Boyutlar; aile birleşmesi, ayrımcılık karşıtlığı, iş gücü piyasası hareketliliğine katılım, eğitim, sağlık, uyruğa erişim, kalıcı ikamet ve politik katılım alanlarında 100 üzerinden puanlanmakta entegrasyonun teşvik edilme kapasitesi belirlenmektedir. Ülkelerin karşılaştırılmasına da izin veren indeks, puanları mümkün kılan kurumsal ve hukuki çerçevenin analiz edilmesini sağlar (Migration Policy Group & CIDOB, 2020). Bu çalışmada Türkiye'ye ait en güncel veri olan 2019 yılı verisi kullanılmıştır.

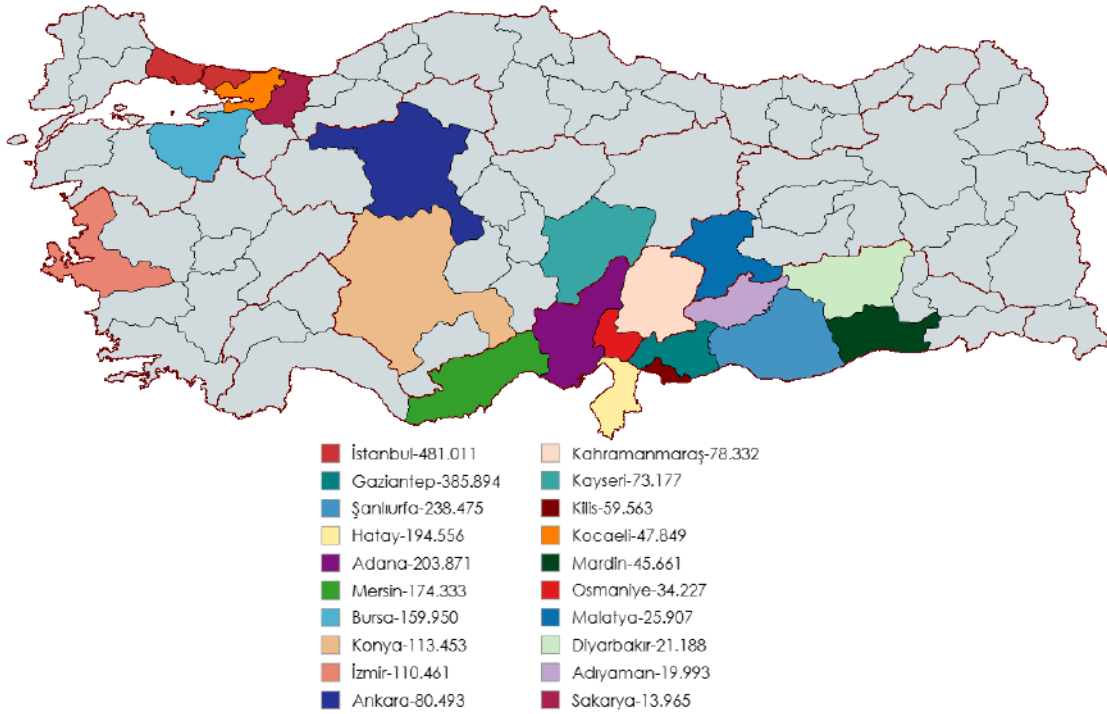
İkincil veri analizi yönteminin sınırlılıklarının başında araştırmanın konusu ve kavramsal çerçevesi ile birebir ilişkili literatürün ayıklanması güçlüğü gelmektedir. Ayrıca mekânsal entegrasyon kavramını göç olgusuyla birlikte ele alan çalışmalar sınırlı sayıdadır. Bunların yanı sıra indeks hesabında kullanılan verilerin güncel olmaması da dezavantaj yaratmaktadır. Sınırlılıklar göz önünde bulundurularak, göç olgusu ile mekânsal entegrasyon kavramını bütüncül bir yaklaşımda inceleyen teorik bir analiz gerçekleştirilmiştir.

2. Bulgular ve Tartışma

2.1. Nicel Verilerle Türkiye’de Göç

Bu çalışma Türkiye bağlamında mekânsal entegrasyon kavramına yönelik teorik bir inceleme niteliği taşıdığından, bulguların sunumuna Türkiye’ye ilişkin nicel verilerle başlamak yerinde olacaktır. Resim 1 Türkiye’nin Suriyeli göçmen sayısı en yüksek 20 kentini göstermektedir. Suriyeli göçmen sayılarının özellikle Suriye sınırına daha yakın kentlerde ve göçmenin iç gücü piyasasına daha kolay dahil olabileceği İstanbul, İzmir, Kocaeli gibi kentlerde daha yüksek olduğu görülmektedir. Resim 2’de görülen ikinci harita ise, Türkiye’deki uydu kentleri göstermektedir. Uydu kentler Türkiye’de bireysel sığınma prosedüründe kayıtlı olan mülteci ve sığınmacıların üçüncü bir ülkeye yerleştirilene kadar ikamet etmek zorunda oldukları İçişleri Bakanlığı tarafından belirlenmiş kentlerdir (Güler, 2020). Görüldüğü gibi Suriye sınırındaki kentler hariç, göçmen nüfus yoğunluğu daha az olan kentler uydu kent kapsamına alınmıştır. Bu kentlerin uydu kent olarak seçilme gerekçelerinin asıl amacının ayrışma indeksi ya da izolasyon indeksini iyileştirme politikasına hizmet edip etmediği araştırılmalıdır.

Resim 1: Türkiye’nin Suriyeli göçmen sayısı en yüksek 20 kenti

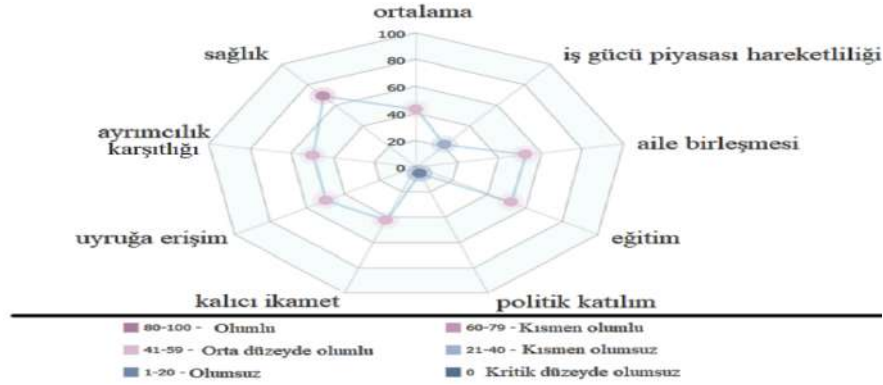
Kaynak: Mülteciler Derneği’nin <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/> web sayfasından alınan veriler ile <https://www.mapchart.net/turkiye.html> kullanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur. Erişim tarihi: 01.11.2025

Resim 2: *Türkiye’deki uydu kentler*

Kaynak: Pekşen, 2025’in verilerine göre <https://www.mapchart.net/turkiye.html> kullanılarak yazarlar tarafından yeniden çizdirilmiştir. Erişim tarihi: 01.11.2025.

Yerel halk ile göçmenlerin bir kent içerisinde mekânsal olarak ne kadar ayrı yaşadığını ölçen ayrışma indeksine ait eşitlik mevcut veriler ile hesaplandığında $D = 0.26$ değeri elde edilmiştir. Bu değer Türkiye için iki toplumsal grup olan göçmenlerle yerel halkın ayrışmasının düşük olduğunu göstermektedir. Ancak Göç İdaresi tarafından yerelde mahalle bazında bile ikamete kapalı mahallelerin listelendiği (Göç İdaresi Başkanlığı, 2022) uygulamalarla, göçmenlerin halen daha çok göçmen yoğun mahallelerde ikamet ettikleri veya etmeyi “tercih ettikleri” göz önüne alınırsa, sayısal veriler ile toplumsal gerçeklik arasında farklılıklar olduğu söylenebilir. Göçmenlerin kendi grubundan olan kişilerle çevrili yaşama olasılığını ölçen izolasyon indeksi ise $P^* = 0.005$ olarak hesaplanmıştır. Bu değer sıfıra çok yakın olduğu için, sayısal veri yüksek entegrasyona atıfta bulunuyor olabilir. Ancak araştırmalar pratikte göçmenin deneyimlediğinin göçmenin durağan olarak algılanması ve seyahat etme özgürlüğünün bile bulunmaması olduğunu göstermektedir (Güler, 2020). Göçmen mekânsal olarak sınırlandırılmaktadır (Özgür, 2020).

Şekil 1: Türkiye'nin MIPEX skorları

Kaynak: <https://www.mipex.eu/turkey> verisi. Erişim tarihi: 01.11.2025

Türkiye'nin MIPEX skorları sağlık alanında göçmen entegrasyonunun olumlu olduğunu, politik katılım ve iş gücü piyasası hareketliliğinde ise sırasıyla olumsuz ve kısmen olumsuz skorları bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca ayrımcılık karşıtlığı, uyruğa erişim, aile birleşmesi ve eğitim açılarından orta düzeyde olumlu indeks skorları ile karşılaşılmaktadır. Mekânsal entegrasyon kavramı mekânsal sahiplenme ve aidiyet, kent hakkı ve vatandaşlık gibi yerel entegrasyon boyutları ile düşünüldüğünde, indeks skorlarının yetersiz kaldığı ve geliştirilmesi gerektiği görülmektedir.

2.2 Mekânsal Entegrasyonun Türkiye'deki Yansımaları

Bilindiği gibi Türkiye'de göçmenlere yönelik olarak uyum politikaları benimsenmiştir ve bu politikalar göçmenin asimile olmadan toplumun bir parçası haline gelebilmesine gönderme yapmaktadır (Kurtoğlu, 2022). Ancak sürecin çift yönlü işlediği göz ardı edilmemelidir. Ev sahibi toplumun göçmene karşı tutum ve davranışı ile göçmen algısının ne olduğunu önemlidir (Bayraktar, 2023; Gońda, Lesińska and Pachocka, 2020).

6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu Md. 96 (2013), Türkiye'de bulundukları süre içerisinde, göçmenlerin uyumlarını kolaylaştırmak adına yaşamlarının tüm alanlarında kendilerini gerçekleştirmelerini sağlayacak beşerî sermayeleri edinmeleri için geri döneceği ya da gideceği üçüncü ülkede bağımsız hareket etmesine imkân tanıyacak uyum faaliyetlerinin hayata geçirilmesini belirtmektedir. Genel politikalarla yazılı hale getirilen göçmenin "geçici" "misafir" bir yabancı oluşu, yerel halk tarafından da aynı algının devam etmesine sebep olmakta ve

mekânsal entegrasyonu sınırlayıcı bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Literatür, göçmenlerin sosyal ağlarının ve yerel halkla ilişkilerinin, yerel yönetimlerin çok düzeyli ve kapsayıcı politikaları ile yerel halkın tutum ve algılarının mekânsal entegrasyon sürecinde belirleyici olduğunu vurgulamaktadır (Aygün ve Memişoğlu, 2021; Kaya, Rottmann, Gökalp Aras ve Şahin Mencütek, 2021).

Mekânsal entegrasyon literatüründe entegrasyon, yalnızca kültürel uyumla sınırlı olmayan çok boyutlu bir sosyo-mekânsal ilişkidir ve dört temel boyutta incelenebilir: farklı toplumsal gruplar arasında mekânsal yakınlığı ve yerleşim ayrışmasının azaltılması olan fiziksel boyut; kentsel fırsat ve hizmetlere (istihdam, eğitim, ulaşım, sağlık vb.) etkili ve eşitlikçi erişim olan işlevsel boyut; farklı toplumsal gruplar arasında hiyerarşik olmayan, gündelik ve karşılıklı etkileşimlerin varlığı olan ilişkisel boyut ve ortak bir mekân üzerinden aidiyet ve ortak kimliklenme süreçleri olan sembolik boyut (Ruiz-Tagle, 2013). Bu çerçeveden bakıldığında, göçmenin kent hakkı mücadelesi, yerel entegrasyon süreçleri ve kentsel mekânda konumlanışı, fiziksel, işlevsel, ilişkisel ve sembolik düzlemlerde kesişen bir mekânsal entegrasyon problemi olarak okunabilmektedir.

MIPEX skorlarını oluşturan bir boyut olan iş gücü hareketliliğine dahil olma durumu da çeşitli sınırlar barındırmaktadır. Hem işyerlerinde çalışabilecek göçmen sayısı sınırlıdır, hem de Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Uluslararası İşgücü Genel Müdürlüğü (2025) tarafından yayımlanan Türk vatandaşlarına hasredilen meslekler listesindeki meslekleri göçmenin idame ettirmesi söz konusu değildir. Bu sınırlar göçmenin iş gücü piyasasına dahil olma durumunu olumsuz etkilemekte, hatta göçmeni güvencesiz çalışmaya itmektedir. Ekonomik bağımsızlığı bulunmayan göçmenlerin yeme-içme, barınma gibi temel ihtiyaçları tam olarak karşılanmadan mekânsal olarak entegre olmaları da söz konusu olmamaktadır.

Farklı bir entegrasyon paradigmasını tartışmak adına mekânsal entegrasyona odaklanmak gündelik yaşam pratikleri açısından deneyimlerini anlamak, sadece dilsel ve kültürel pratiklerin ötesinde ev, mahalle, kamusal alanda görünürlüklerini ele almak önemlidir. Bu tartışmada günlük yaşam boyutunun geri planda kalmaması önemlidir. Çünkü gündelik pratikler bağlamında göçmenin kendine aidiyet duyduğu bir mekân yaratma çabası önemlidir. Göçmenin yerleşimi deneyimlenmesi ile mekânları okuyabilir hale gelmesi, göçmen gündelik pratiklerinin mekanlara tutarlılık kazandırarak, tanıdık ve tanıdık olmayan mekânlardan oluşan bir ağ oluşturması ile bölgesellikler sağlanır

(Buhr, 2014). Aslında kent tasarımlarını göçmen ihtiyaçlarına göre işlevli olarak tasarlanması, toplumsal uyumun mekânsal entegrasyon ile desteklenmesinden ileri gelir (Ali-Qualla, 2021). Göçmenin mekânı sahiplenmesi yeni geldikleri mekâna pasif bir şekilde yerleşmek yerine, içinde bulundukları mekânı sosyal ilişkiler üzerinden kendilerine ait kıldıkları bir sürece işaret etmektedir. Zira ne mekânsal entegrasyon ne de aidiyet statik birer olgu değildir. Mekânsallıklarda geliştirilen sosyal ağlar aracılığıyla sürekli olarak yeniden inşa edilirler (Canedo ve Elmouelhi, 2023). Özgür (2020) Türkiye’de göçmenlerin sosyal ağları ile şekillenen mekânsal entegrasyonunun önünde duran engellerin dışlama ve ayrımcılık faktörleri olduğunu vurgulamaktadır.

SONUÇ

Sonuç olarak göçmenin mekânsal entegrasyonu çeşitli kısıtlar barındırmaktadır. Toplumda azınlık kesim olan göçmenlerin Türkiye’de göç ettikleri uydu kentler bağlamında belirli/sınırlı alanlara yerleştikleri, işgücü piyasasına dahil olurken güvencesiz çalışma koşulları ile karşı karşıya kaldıkları ve mekânsal segregasyonun ortaya çıktığı aşıkardır. Göçmenin kamusal alanlarda yerel halk ile ya da diğer göçmen grupları ile kurduğu arkadaşlık/komşuluk ilişkileri ve toplu sosyal etkinliklere katılımı ve yerel dilin öğrenilmesi/geliştirilmesi entegrasyon sürecini desteklemektedir. Mekânsal entegrasyonun göstergeleri arasında kültürel pratiklerin göçmen mahallelerine taşınması, kamusal alanların bu pratikler etrafında dönüştürülmesi, göçmenin aidiyet geliştirmesi ve mekânın simgesel ya da duygusal olarak göçmen tarafından sahiplenilmesi olduğu görülmüştür. Türkiye’de kentlerde göçmenler ikamet etmek için düşük kira bedelleri olan mahallelere yerleşmeyi “tercih” etmekte, bu da bazı mahallelerde yoğunlaşmalarına neden olmaktadır. Yerel halk göçmen nüfus yoğunluğunun çok olduğu mahallelere karşı temkinli yaklaşmakta ve mekânsal segregasyonu derinleştirebilmekte, âdeta sembolik sınırların oluşmasına neden olmaktadır. Bu durumda da yerel halk nüfus yoğunluğunun az olduğu bu mahallelerde göçmenin yerel halk ile kuracağı sosyal ilişkiler sınırlanmakta, bazı kamusal hizmetlere erişim engelleri ortaya çıkmaktadır. Tüm bu süreçlerde göçmenin mekânsal entegrasyonunun daha etkin hale gelebilmesi için yerel halkın kapsayıcı bir tutum sergilemesinin önemi çalışmalarda vurgulanmaktadır. Ayrıca göçmenin “geçici”, “misafir” olarak görülmesi mekânsal entegrasyonu sınırlayıcı bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu bulgular ışığında, göçmenin mekânsal entegrasyonunda göçmenin aktif rolünün önemi büyük olsa da politika yapıcılarının mekâna müdahaleleri, yerel halkın göçmene karşı tutum ve davranışlarının mekânsal entegrasyonun şekillenmesinde ön planda olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yazar Katkı Oranları: Bu bildiri G.D.T.’nin “Uşak’taki Göçmenlerin “Toplumsal Sınırları”nın İnşası: Mekânsal Ayrım, Eşitsizlik ve Korku” başlıklı, Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı’nda hazırlanmakta olan, yüksek lisans tezi kapsamında gerçekleştirilmiş olup, G.D.T ve H.G’nin katkıları eşittir.

KAYNAKÇA

- 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu. (2013). Dördüncü Kısım: Yabancılar ve uluslararası korumaya ilişkin ortak hükümler, Uyum Madde 96, Bent 1. Resmî Gazete (Sayı: 28615). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6458.pdf> (Erişim tarihi: 01.11.2025)
- Açıkalin, Ş. N., Eminoğlu, C., & Erçetin, Ş. Ş. (2021). Effects of COVID-19 on integration of women refugees into Turkish society. *International Migration*. Advance online publication.
- Ali-Oualla, M. (2021). *Mobilité et expériences spatiales de migrants marocains: Éléments d'une anthropologie de l'espace contemporain* (Thèse de doctorat). Université de Bordeaux, France. NNT: 2021BORD0083.
- Alptekin, M. Y. (2013). ABD-Colorado'da yaşayan Ahıskalı Türk topluluğunda ekonomik, sosyal ve kültürel hayat. *Sosyoloji Konferansları*, 47, 1–30.
- Anderson, B. (2019). New directions in migration studies: Towards methodological de-nationalism. *Comparative Migration Studies*, 7, 36.
- Aygün, B., & Memişoğlu, F. (2021). Mültecilere yönelik yerel entegrasyon politikalarında çok düzeyli yönetim uygulamaları. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 60, 119–143.
- Bayraktar, H. Z. (2023). Türkiye'de toplumsal uyum çabaları ve geçici koruma altındaki Suriyeliler. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 44–54.
- Bertoli, S., Ozden, C., & Packard, M. (2021). Segregation and internal mobility of Syrian refugees in Turkey: Evidence from mobile phone data. *Journal of Development Economics*, 152, 102704.
- Buhr, F. G. (2014). Spatial integration of migrants: A brief overview and critique. *Integrim Online Papers*, 1/2024, 1–15.
- Buhr, F. (2018). Using the city: Migrant spatial integration as urban practice. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(2), 307–320.
- Canatan, K. (2011). Hollanda'da etnik ilişkiler, gettolaşma ve paralel toplum tartışmaları. *Sosyoekonomi*, Özel Sayı 2011-MI.
- Canedo, J., & Elmouelhi, H. (2023). Spatial integration of refugees: Towards a post-migrant approach. *Urban Planning*, 8(4), 313–326.
- ÇSGB Uluslararası İşgücü Genel Müdürlüğü. (2025). Türk vatandaşlarına hasredilen meslekler. <https://www.cs.gb.gov.tr/uigm/calisma-izni/turk-vatandaslarina-hasredilen-meslekler/> (Erişim tarihi: 01.11.2025)
- Göç İdaresi Başkanlığı. (2022). Mahalle kapatma duyurusu hk. <https://www.goc.gov.tr/mahalle-kapatma-duyurusu-hk2> (Erişim tarihi: 01.11.2025)
- Gońda, M., Lesińska, M., & Pachocka, M. (2020). Relations between immigration and integration policies in postwar Europe. In *Relations between immigration and integration policies in Europe* (1st ed.). Routledge.

- Güler, H. (2020). Afganlı göçmenlerin göç süreçleri ve işçilik deneyimleri: Uşak ili örneği. *Çalışma ve Toplum*, 3(66), 1461–1482.
- Kaya, A., Rottmann, S. B., Gökalp Aras, N. E., & Şahin Mencütek, Z. (2021). Koruma, kabul ve entegrasyon: Türkiye’de mültecilik (A. Çağlar Deniz, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Koca, M. (2021). International migration and after: Multiculturalism from theory to practice. *Kent Akademisi / Kent Kültürü ve Yönetimi Dergisi*, 14(3).
- Kurtoğlu, K. (2022). Göçmenlere yönelik entegrasyon politikaları: Avrupa Birliği ve Almanya örneği kapsamında Türkiye’nin uyum politikalarının değerlendirilmesi (Yüksek lisans tezi). Kapadokya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.
- Kymlicka, W. (1998). Çokkültürlü yurttaşlık: Azınlık haklarının liberal teorisi (A. Yılmaz, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Lefebvre, H. (2014). Mekânın üretimi (I. Ergüden, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Migration Policy Group, & CIDOB. (2020). MIPEX 2020: Migrant Integration Policy Index. <https://www.mipex.eu> (Erişim tarihi: 01.11.2025)
- Ozankaya, Ö. (1991). Toplumbilim. Cem Yayınevi.
- Özgür, E. M. (2020). Göç, ikametgâh ayrışması ve entegrasyon: Türk kentleri için bir değerlendirme. *Journal of Geography*, 41, 221–240.
- Pekşen, M. (2025). Future-making as a refugee in Turkey: Containment, resettlement, and multiple futures. *Comparative Migration Studies*, 13, 69.
- Ruiz-Tagle, J. (2013). A theory of socio-spatial integration: Problems, policies and concepts from a US perspective. *International Journal of Urban and Regional Research*, 37(2), 388–408.
- Siviş, S. (2021). Integrating bottom-up into top-down: The role of local actors in labour market integration of Syrian refugees in Turkey. *International Migration*, 59(4), 190–206.
- Şan, M. K., & Tzampaz, S. (2021). Asimilasyonculuk sonrası dönemde asimilasyon. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 16(2), 64-81.
- TÜİK. (2024). İllere ve vatandaşlığa göre Türkiye’ye gelen ve Türkiye’den giden göç istatistikleri. Uluslararası Göç İstatistikleri 2024-54083. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Uluslararası-Goc-Istatistikleri-2024-54083> (Erişim tarihi: 01.09.2025)
- Türkkahraman, P. (2009). Teorik ve fonksiyonel açıdan toplumsal kurumlar ve kurumlararası ilişkiler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(2), 25–46.
- Ustabulut, M. Y., Boylu, E., & Başar, U. (2022). Türkiye ve seçilmiş Avrupa ülkelerinin göçmen entegrasyon politikalarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *Bilig*, 103, 1–30.

Unutulmaz, K. O. (2018). Gündemdeki kavram «Göçmen entegrasyonu» – Avrupa’daki gelişimi ve Britanya örneği. S. G. Öner & N. A. Şirin Öner (Der.), Küreselleşme çağında göç: Kavramlar, tartışmalar (ss. 135–160). İletişim Yayınları.

Vertovec, S. (2007). Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies*, 30(6), 1024–1054.

GEÇİCİ STATÜ, KALICI BELİRSİZLİK: GÖÇMENLİK VE YURTTAŞLIK İLİŞKİSİ

Gülçin CEBECİOĞLU*

Özet

Küresel göç hareketlerinin artışı ile birlikte göçmenlerin yaşadıkları ülkelere yönelik talepleri yalnızca geçici koruma ya da barınma düzeyinde kalmamış, onları kalıcı yurttaşlık statüsü ve sosyal aidiyet arayışına yöneltmiştir. Bu çerçevede yurttaşlığın yalnızca bir devletin sağladığı hukuki statüden ibaret bir kavram olarak değil; bireylerin tanınması, topluma katılımı ve kendilerini o topluma ait hissetmeleri ile doğrudan ilişkili çok katmanlı bir kavram olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu noktadan hareketle bu çalışmada, göçmenlerin yurttaşlık talepleri ve aidiyet arayışlarının hem hukuki normlar hem de toplumsal dinamikler üzerinden multi-disipliner bir yaklaşımla incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmanın odağını Türkiye’de uzun süredir yaşayan ve kalıcılışmayı hedefleyen göçmenler oluşturmaktadır. Araştırmanın deseni, nitel araştırma yöntemi kapsamında yarı yapılandırılmış görüşmelere dayanmaktadır. Araştırmanın örneklem grubunu ise farklı uyruklardan ve sosyo-ekonomik profillerden gelen göçmen kadın ve erkeklerden 20 katılımcı oluşturmaktadır. Elde edilen bulgular, göçmenlerin temel olarak yasal yurttaşlık hakkına erişme konusunda problem yaşadıklarını; öte yandan genel olarak toplumsal tanınma, eşit muamele görme ve bir topluma ait hissetme ihtiyacı konusunda problem yaşamadıklarını yalnızca birkaç kişinin bireysel olarak ayrımcılık deneyimleri yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Bu noktada uzun vadede Türkiye’de ikamet etmeyi arzulayan katılımcıların yasal olarak statü belirsizliğiyle karşı karşıya kaldıkları ve nerede ve nasıl bir hayat sürdüreceklerine ilişkin bir senaryo çizemedikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göçmenlik, Yurttaşlık, Aidiyet, Sosyal Dışlanma, Hukuk, Sosyoloji.

TEMPORARY STATUS, PERMANENT UNCERTAINTY: THE RELATIONSHIP BETWEEN MIGRATION AND CITIZENSHIP

Abstract

With the increase in global migration movements, migrants’ demands toward the host countries have extended beyond temporary protection or shelter, directing them toward the pursuit of permanent citizenship status and a sense of social belonging. In this regard, citizenship should not be viewed merely as a legal status granted by the state but as a multidimensional concept closely associated with individuals’ recognition, participation in society, and feeling of belonging. This study aims to examine migrants’ demands for citizenship and their search for belonging through a multidisciplinary approach that combines legal norms and social dynamics. The research focuses on migrants who have been living in Türkiye for a long period and intend to settle permanently. The study is based on qualitative research method, employing semi-structured interviews conducted with 20 migrant men and women from various national and socio-economic backgrounds. The findings indicate that while migrants face significant challenges in accessing formal citizenship rights, they generally experience social recognition, equal treatment, and a sense of belonging, with only a few reporting individual experiences of discrimination. Overall, it is concluded that migrants wishing to reside permanently in Türkiye encounter legal uncertainty regarding their status, making it difficult for them to construct a stable vision for their future lives.

Keywords: Migration, Citizenship, Belonging, Social Exclusion, Law, Sociology.

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, gulincebecioglu@ahievran.edu.tr.,
ORCID: 0000-0003-3036-9717

GİRİŞ

Küresel ölçekte göç hareketlerinde meydana gelen artış yalnızca geçici korunma veya barınma ihtiyacına değil; aynı zamanda giderek artan biçimde kalıcı yerleşme ve aidiyet arayışına işaret etmektedir. Bu durum göçmenlerin yaşadıkları ülkelerden beklentilerinde bir değişime sebep olmaktadır. Daha açık bir ifadeyle göçmenler yalnızca yasal bir statü edinme değil; ayrıca tanınma ve toplumsal katılım hususlarında da taleplerde bulunmaktadır. Bu düşünceden hareketle bu çalışmada küresel göç hareketlerinin artışıyla birlikte giderek daha görünür hale gelen bir mesele olan göçmenlik ve yurttaşlık ilişkisi ele alınmakta ve yurttaşlığın devletler tarafından sağlanan hukuki bir statü olmasının yanı sıra bireylerin topluma dahil olma, tanınma ve aidiyet deneyimleriyle doğrudan ilişkili çok katmanlı bir kavram olduğu savunulmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın kuramsal dayanağını tanınma kuramı, aidiyet sosyolojisi ve çok katmanlı yurttaşlık tartışmaları oluşturmaktadır.

İlk olarak tanınma kuramıyla başlamak gerekirse tanınma kuramı, bireylerin toplumsal yaşam içinde özsaygı ve kimlik geliştirebilmeleri için tanınmaya ihtiyaç duyduklarını ileri sürmektedir. Bu yaklaşım hukuki hakların yanı sıra, bireyin toplum tarafından ahlaki ve sembolik düzeyde de kabul edilmesine odaklanmaktadır. Axel Honneth (1995), tanınmanın sevgi, hak ve dayanışma olmak üzere üç düzeyde gerçekleştiğini belirtir. Bu bağlamda sevgi, bireyin yakın ilişkilerinde özgüven geliştirmesini sağlar; hak, bireyin yasal düzlemde tanınmasını ve eşitliğini güvence altına alır; dayanışma ise bireyin toplumsal katkılarının değer görmesiyle özsaygısını güçlendirir. Nancy Fraser (2000, ss. 110-114) 'a göre ise adalet yalnızca ekonomik eşitsizliklerin giderilmesiyle değil, aynı zamanda kültürel tanınmanın sağlanmasıyla mümkün olacaktır. Fraser, toplumsal adaletin hem yeniden dağıtım (redistribution) hem de tanınma (recognition) boyutlarını içerdiğini belirtmektedir. Bu çerçevede göçmenlerin yalnızca gelir veya statü bakımından değil, toplumsal prestij ve görünürlük bakımından da adil biçimde temsil edilmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Bu noktada tanınma kuramının göçmenlerin yalnızca hukuki değil, toplumsal düzeyde de tanınma mücadelesi verdikleri; yasal statü eksikliğine rağmen gündelik yaşamda saygı, kabul ve görünürlük arayışında oldukları hususlarını açıklamak açısından önemli bir teorik dayanak oluşturduğu söylenebilir.

Aidiyet sosyolojisi bağlamında değerlendirildiğinde bu yaklaşım bireylerin “*bir yere ait olma*” duygusunu, daha açık bir ifadeyle hem öznel hisleri hem de toplumsal mekanizmaları birlikte incelemektedir. Aidiyet kavramı yalnızca bireyin yaşadığıyla değil, nerelerde tanındığı, değer gördüğü ve kimlerle ilişki kurduğu ile yakından ilişkilidir. Kuramın önemli temsilcilerinden Nira Yuval-Davis (2006, ss. 202-205), aidiyeti aidiyet duygusu, aidiyetin sınırları ve aidiyet politikaları olmak üzere üç düzeyde açıklamaktadır. Daha detaylı ele alındığında aidiyet duygusu bireyin kendisini bir topluluğa ait hissetmesini; aidiyetin sınırları toplumun kime “bizim” dediğini belirleyen sosyal mekanizmaları; aidiyet politikaları ise bu sınırların nasıl ve kimler tarafından çizildiğini ifade etmektedir. Floya Anthias (2013, ss. 9-12) ise aidiyetin kesişimselliğine dikkat çekmektedir. Daha açık bir ifadeyle aidiyet, toplumsal cinsiyet, sınıf, etnisite ve din gibi ara kesitlerin kesişiminde şekillenmektedir. Göçmen kadınlar özelinde ele alındığında ise aidiyet deneyimlerinin hem göçmenlik hem de toplumsal cinsiyet eksenlerinde özgül bir biçim kazandığını ileri sürmektedir. Bu bağlamda göçmenlerin çoğu zaman aidiyetin sınırında yaşadıklarının; ne tamamen içeride ne de tamamen dışarıda olduklarının altını çizmektedir (Anthias 2013, ss. 13-15).

Son olarak çok katmanlı yurttaşlık yaklaşımı, yurttaşlığın artık yalnızca ulus-devletin sınırları içinde tanımlanamayacağını ileri sürmektedir. Zira yurttaşlık küreselleşme, göç ve insan hakları rejimleriyle birlikte ulus-ötesi bir nitelik kazanmıştır. Bu bağlamda Yasemin Soysal (1994, ss. 137-146), “*Limits of Citizenship*” adlı eserinde “ulus-ötesi yurttaşlık (*postnational citizenship*)” kavramını geliştirmiştir. Soysal’a göre bu yurttaşlık türünde artık salt devlet aidiyetinden ziyade insan haklarına dayalı bir üyelik biçimi ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda göçmenler, vatandaş olmasalar dahi belirli sosyal, ekonomik ve kültürel haklara sahip olabileceklerdir. Engin Isin (2002) yurttaşlığı eylem temelli bir olgu olarak tanımlamakta ve hak talebinde bulunan, kamusal alanda sesini duyuran bireyin, fiilen bir yurttaşlık pratiği gerçekleştirdiğini ileri sürmektedir. Bu bağlamda göçmenlerin hak arayışı ve kamusal görünürlük çabaları, “*aktif yurttaşlık*” örnekleri olarak değerlendirilebilir. Bryan Turner (1997) ise yurttaşlığın yalnızca siyasal değil, kültürel ve ahlaki boyutlarını vurgulamaktadır. Ona göre yurttaşlık, ortak değerlerin paylaşıldığı, ahlaki bir topluluk üyeliği biçimidir.

Kısa bir değerlendirme yapıldığında bu üç kuramın, göçmenlik ve yurttaşlık olgusunu çok boyutlu biçimde kavramayı mümkün kıldığı söylenebilir. Tanınma kuramı, göçmenlerin toplumsal kabul ve görünürlük arayışını açıklarken; aidiyet sosyolojisi,

bireylerin kendilerini bir topluluğa ne ölçüde ait hissettiklerini ve bu aidiyetin hangi sosyal sınırlar içinde kurulduğunu analiz eder. Çok katmanlı yurttaşlık yaklaşımı ise yurttaşlığın yalnızca hukuki bir statü olmadığını, aynı zamanda ulus-ötesi ve insan hakları temelli üyelik biçimleri üzerinden şekillendiğini ortaya koyar. Böylece üç kuram birlikte, göçmenlerin hem hukuki konumlanışlarını hem toplumsal ilişkilerini hem de aidiyet deneyimlerini bütüncül bir perspektiften değerlendirmeye imkân sağlar.

Yöntem

Göçmenlerin büyük bir kısmı uzun yıllar yaşadıkları ülkelerde geçici koruma statüleri altında yaşamaktadır. Ne var ki geçici statü kavramı, gerek hukuki gerekse sosyolojik bağlamda belirsizliği kalıcılaştıran bir yapıya sahiptir. Türkiye özelinde değerlendirildiğinde bu durum özellikle Suriyeli, Afgan, Iraklı ve İranlı göçmenlerde açıkça gözlemlenebilmektedir. Bu gruplar uzun yıllardır Türkiye’de yaşamalarına rağmen, kalıcı bir yurttaşlık statüsüne erişememekte ve buna bağlı olarak geleceğe dair planlarını net biçimde kuramamaktadırlar. Bu noktadan hareketle araştırmada geçiciliğin kalıcı bir yaşam biçimi hâline gelmesi dolayısıyla bu durumun bireylerin aidiyet duygularını nasıl etkilediği sorusuna yanıt aranmaktadır. Bu bağlamda araştırmada, Türkiye’de yaşayan göçmenlerin yurttaşlık ve aidiyet deneyimlerinin anlaşılması ve hukuki statü belirsizliğinin toplumsal yaşama etkilerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu amaca ulaşmak adına şu sorulara odaklanılmıştır:

1. Göçmenler kendilerini Türkiye toplumuna ne ölçüde ait hissetmektedir?
2. Yasal statü belirsizliği onların gündelik yaşamlarını ve gelecek planlarını nasıl etkilemektedir?
3. Toplumsal tanınma düzeyi, aidiyet duygusunu nasıl şekillendirmektedir?

Çalışmada nitel araştırma deseni benimsenmiş ve fenomenolojik yaklaşım kullanılmıştır. Bireylerin deneyimleri üzerinden olguları anlamlandırmaya odaklanan bir yaklaşım olarak fenomenoloji göçmenlik ve hukuki kırılganlık gibi çok katmanlı olguları doğrudan katılımcı göçmenler perspektifinden anlamak adına en uygun yöntemi sunmuştur. Araştırmanın evrenini, Kırşehir’de yaşayan göçmen bireyler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemi ise Suriyeli, Afgan, İranlı ve Iraklı olmak üzere farklı uyruklardan ve çeşitli sosyo-ekonomik profillerden gelen toplam 20 göçmen kadın

ve erkekten meydana gelmektedir. Araştırmanın temel amacı göçmenlerin toplumsal cinsiyet rolleri, hukuki statü, gündelik yaşam pratikleri, aidiyet ve dışlanma deneyimlerini çok boyutlu olarak analiz etmek olduğundan çalışmada amaçlı örnekleme tekniği tercih edilmiştir. Bu amaç doğrultusunda, farklı uyruklara, eğitim geçmişlerine, ekonomik koşullara ve aile yaşamlarına sahip bireylere ulaşmak, araştırma soruları bağlamında derinlikli ve karşılaştırılabilir veriler sağlamıştır. Homojen bir örneklem yerine çeşitlilik gösteren bir katılımcı grubu seçmek, araştırmanın kavramsal çerçevesine uygun biçimde olguların farklı yönlerini ortaya çıkarma imkânı sunmuştur.

Veriler, yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler aracılığıyla toplanmıştır. Göçmenlere doğrudan erişim, sahada önemli bir güçlük oluşturmuştur. Bu nedenle katılımcılara erişim sürecinde hem yerel bağlar hem de araştırmacının bölgedeki önceki çalışmalarından edindiği güven ilişkileri belirleyici olmuştur. İlk temaslar, Kırşehir’de faaliyet gösteren yerel dernekler, esnaflar, yardım kuruluşları ve araştırmacının mevcut bireysel ilişkileri aracılığıyla kurulmuştur. Bu ilk görüşmelerden sonra erişim süreci, katılımcıların kendi sosyal ağlarına referans verdikleri kartopu yöntemi ile desteklenmiştir. Böylece hem farklı uyruklardan bireylere ulaşmak kolaylaşmış hem de sosyo-ekonomik çeşitlilik sağlanmıştır.

Araştırmada özellikle kadın katılımcılara erişim sürecinde güven, mahremiyet ve gönüllülük esas alınmış; görüşmelerin yapılacağı yer ve zaman katılımcıların tercihlerine göre belirlenmiştir. Bazı durumlarda görüşmeler, katılımcıların iş yerlerinde veya kamusal alanlarda gerçekleştirilmiştir. Bu süreç, göçmenlerin araştırmalara karşı temkinli tutumlarını ve kimliklerini gizleme eğilimlerini de ortaya koymuştur. Bu yaklaşım, etik kuralların korunmasına katkı sağlamış ve katılımcıların kendilerini rahat ifade etmelerine imkân tanıyan güvenli bir görüşme ortamı yaratmıştır. Görüşmeler yaklaşık bir saat sürmüştür; katılımcıların güvenlik endişeleri nedeniyle ses kaydı alınamamış görüşmeler not alınmıştır. Görüşmelerde alınan notlar daha sonra dijital ortama aktarılmıştır. Veri analizinde katılımcıların anonimliklerini koruyabilmek maksadıyla onlara G1, G2, G3 ... G20 şeklinde kodlar verilmiştir. Veriler MAXQDA yazılımı aracılığıyla analiz edilmiş, tematik içerik analizi yöntemi kullanılmıştır.

Bulgular

Araştırmanın bulgular kısmı iki bölümde kurgulanmıştır. İlk bölümde katılımcıların demografik yapısı verilmiştir. İkinci bölümde ise saha verilerinin analizinden elde edilen üç temel tema üzerinden bulgular tartışılmıştır.

Katılımcıların Demografik Yapısı

Tablo 1. Katılımcı Özellikleri

Katılımcı Kodu	Uyruk	Cinsiyet	Etnik Aidiyet	Yaş	Medeni Durum	Eğitim Durumu	Meslek / Çalışma Durumu	Türkiye'ye Geliş Yılı
G1	Afgan	Kadın	Özbek	55	Dul (Afgan)	Üniversite	Çalışmıyor	2017
G2	Afgan	Erkek	-	44	Evli	İlkokul	Manav	2019
G3	Afgan	Kadın	-	47	Dul (Afgan)	İlkokul	Çalışmıyor	2018
G4	Afgan	Kadın	-	21	Bekar	Lise mezunu	Dernekte çalışıyor	2018
G5	Afgan	Erkek	-	32	Evli	Okula gitmemiş	İnşaatte çalışıyor	2018
G6	Afgan	Erkek	-	31	Evli	Okula gitmemiş	İnşaatte çalışıyor	2019
G7	Afgan	Kadın	-	38	Evli	Lise	Çalışmıyor	2019
G8	Afgan	Erkek	-	37	Evli	Okula gitmemiş	İşçi	2016
G9	Afgan	Kadın	-	47	Evli	Okula gitmemiş	Terzide çalışıyor	2017
G10	Suriye	Kadın	-	19	Bekar	Lise	Öğrenci	2018
G11	Irak	Kadın	Türkmen	18	Bekar	Ortaokul	Çalışmıyor	2018
G12	Irak	Erkek	Türkmen	45	Evli	Okumamış	Plastik topluyor	2018
G13	Irak	Erkek	Türkmen	59	Evli	Okumamış	Çalışmıyor	2018
G14	Irak	Kadın	Türkmen	41	Dul	Okumamış	Çalışmıyor	2018
G15	Irak	Erkek	Türkmen	27	Evli	Okumamış	Sanayide çalışıyor	2018
G16	Irak	Kadın	Türkmen	45	Bekar	İlkokul mezunu	Çalışmıyor	2018
G17	İran	Kadın	Şii	46	Boşanmış (İranlı)	Üniversite	Kuaförde çalışıyor	2016
G18	İran	Erkek	Şii	65	Evli (İranlı)	Üniversite	Çalışmıyor	1995
G19	İran	Erkek	Şii	41	Bekar	Üniversite	Sanayide çalışıyor	2018
G20	İran	Kadın	Şii	63	Evli (İranlı)	Üniversite	Kuaförde çalışıyor	1995

Araştırmaya katılım sağlayan 20 göçmen birey; 11 kadın ve 9 erkekten oluşmaktadır. Katılımcıların yaşları 18 ila 65 arasında değişmekte olup hem genç yetişkinler hem de ileri yaş grupları araştırmaya dâhil edilmiştir. Medeni durum açısından bekar, evli, dul ve boşanmış bireyler bulunmaktadır; özellikle Afgan ve Iraklı kadınlar arasında dul katılımcı oranı yüksektir. Eğitim düzeyleri incelendiğinde, üniversite mezunu İranlı katılımcıların yanı sıra hiç okula gitmemiş Afgan ve Iraklı bireylerin de yer aldığı görülmektedir. Bu durum, göçmen nüfusun sosyo-ekonomik açıdan ne kadar heterojen olduğunu göstermektedir. Mesleki durumları ise geniş bir yelpazede dağılmaktadır: manav, işçi, sanayi çalışanı, inşaat işçisi, terzi çalışanı, kuaför çalışanı, dernek personeli gibi farklı mesleklerin yanında, çalışma hayatına katılmayan ya da sağlık, yaş gibi nedenlerle çalışamayan katılımcılar da vardır. Katılımcıların Türkiye'ye geliş yılları 1995–2019 arasında değişmektedir. Özellikle İranlı katılımcıların 1990'lı yıllarda Türkiye'ye gelmiş olması, onların uzun süreli yerleşik göçmen deneyimine sahip olduklarını göstermektedir. Afgan ve Irak uyruklu bireylerin ise büyük oranda 2016–2019 yılları arasında gelmiş olması ilgili ülkelerdeki savaş, siyasi istikrarsızlık ve güvenlik tehditlerinin göç motivasyonunda belirleyici rol oynadığını düşündürmektedir. Etnik aidiyet açısından Irak uyruklu katılımcıların tamamı Türkmen, İran uyruklu katılımcıların tamamı ise Şii kimliğine sahiptir. Özbek asıllı olduğunu belirten bir kadın Afgan katılımcı dışındaki diğer Afgan katılımcılar ise etnik aidiyet belirtmemiştir. Bu kültürel çeşitlilik, göçmenlerin kimlik, toplumsal cinsiyet rolleri, sosyal uyum ve aidiyet deneyimlerini karşılaştırmalı biçimde analiz etmeye olanak sağlamıştır.

Katılımcı Deneyimlerinden Elde Edilen Temel Bulgular

Katılımcılarla yapılan görüşmelerden elde edilen veriler sonucunda katılımcıların göçmenlik deneyiminin üç temel başlık altında şekillendiği göze çarpmaktadır. En genel haliyle toplumsal anlamda kabul gören göçmenler aynı zamanda yasal olarak da tanınmak istemekte, yasal olarak tanınıp tanınmayacakları hususunda net bir durum olmadığından kendilerini ne içeriden ne de dışarıdan hissedebilmekte ve geleceğe dair plan yapamamaktadırlar.

Yasal Statü

Araştırmanın en belirgin bulgularından biri, göçmenlerin Türkiye’de yasal statüye erişim ve bu statüyü sürdürebilme süreçlerinde önemli güçlüklerle karşılaşiyor olmalarıdır. Katılımcıların büyük çoğunluğu uzun yıllardır Türkiye’de yaşamalarına rağmen hâlen geçici koruma statüsü kapsamında olduklarını ve bu statünün belirsizlikler barındırdığını ifade etmiştir. Geçici koruma statüsünün uzun vadeli bir güvenceden yoksun olması, katılımcıların çalışma, eğitim, sağlık ve barınma gibi temel haklara erişimini doğrudan etkilemektedir. Özellikle çalışma izni konusunda karşılaşılan yapısal engeller, katılımcıların ekonomik hayata kayıtlı biçimde katılımını zorlaştırmaktadır. Afgan uyruklu G1 (Afgan Kadın) kodlu katılımcı, çalışma izni süreçlerinin karmaşıklığını şu sözlerle dile getirmiştir:

Mülteci hakkı, oturma hakkı, çalışma hakkı var ama bunu almak kolay değil. Çalışma iznini İŞKUR vermesi lazım ama kimse vermiyor. ‘Bir yerde çalışın, işyeri çıkarsın’ diyorlar. Ama işyeri de çıkarmıyor. Göç İdaresi çözecek diyorlar ama o da kolay değil.

Bu ifade, göçmenlerin hukuki çerçevede tanımlanmış haklara sahip olmasına rağmen, bürokratik süreçler, kurumlar arası yetki belirsizlikleri ve işverenlerin isteksizliği nedeniyle bu hakların pratikte kullanılamadığını göstermektedir. Benzer şekilde İranlı katılımcılar da vatandaşlık başvurularındaki belirsizliklerin yaşamlarını “askıda” bıraktığını vurgulamıştır. G17 (İranlı Kadın) kodlu katılımcının sözleri bu durumu somut olarak ortaya koymaktadır:

Biz burada hep diyoruz ki ‘havada yaşıyoruz’. Çünkü durumun belli değil. Vatandaş değilsin, ne zaman gideceğin belli değil. Evde bir şey almak istiyorsun alamıyorsun. Çünkü durumun belli değil. Vatandaşlık için çok para istiyorlar. Paran olsa zaten başka ülkeye gidersin.

Bu anlatı, göçmenlerin Türkiye’de yasal olarak ne tam içeride ne de tamamen dışarıda konumlandırıldıklarını göstermektedir. Bu “ara yurttaşlık hâli”, Soysal’ın (1994) tanımladığı post-ulusal üyelik tartışmalarıyla da uyumludur; bireyler devletin tam koruması ve hak rejimi içinde yer alamamakta, aynı zamanda sistemin tamamen dışında da bırakılmamaktadır. Katılımcıların ifadeleri, yasal statüdeki belirsizliğin bir yandan gelecek planları yapmayı imkânsız hâle getirdiğini, diğer yandan ekonomik ve sosyal hayata tam katılımı engellediğini göstermektedir. Bu durum, göçmenlerin gündelik yaşam deneyimlerinde sürekli bir güvencesizlik, öngörülemezlik ve aidiyet kuramama hâli yaratmaktadır.

Toplumsal Tanınma

Araştırma bulguları, göçmenlerin toplumsal tanınma deneyimlerinin oldukça katmanlı, çelişkili ve bağlama bağımlı bir yapıda geliştiğini göstermektedir. Katılımcıların önemli bir kısmı, günlük yaşam pratiklerinde ve komşuluk ilişkilerinde genel olarak kabul gördüklerini, ayrımcılık deneyimlerinin sınırlı olduğunu ifade etmiştir. Bu durum, toplumsal tanınmanın hukuki tanınmaya kıyasla daha esnek ve ilişkisel olarak şekillendiğini göstermektedir. Bununla birlikte göçmenlerin bireysel anlamda dışlanma, önyargı ve rahatsız edici davranışla karşılaştıkları görülmüştür. Afgan uyruklu katılımcı G1(Afgan Kadın), bekar veya dul kadınlara yönelik kültürel baskıları şu şekilde dile getirmiştir:

Bir kadın Türkiye’de tek olmaması lazım. Bir anda herkes sizinle evlenmek istiyor... İlla bir kadın boş kalınca evlenmek zorunda mı?

Benzer şekilde İranlı G17 (İranlı Kadın), “yabancı kadın” olmanın erkekler tarafından farklı biçimde yorumlandığını ifade etmiştir:

Türk erkekleri farklı bakıyorlar. Yabancıyız diye... Evli olmaları fark etmiyor, yakın olmak istiyorlar.

Toplumsal tanınmayı zorlaştıran bir diğer alan ise komşuluk ilişkilerinde ortaya çıkan gerilimler olmuştur. Özellikle çocuklu aileler bu konuda daha fazla sorun yaşadıklarını aktarmıştır. G6 (Afgan Erkek)’nin deneyimi, çocuk davranışlarının yer yer ayrımcılık üreten bir gerilim unsuruna dönüştüğünü göstermektedir:

Çocuğum küçük bir kâğıdı attı diye adam nasıl kavga etti... Çocuk çok korktu, rengi bembeyaz oldu... Çok korktuk.

Katılımcıların ilk göç ettikleri dönemde dil bilmiyor olmamaları katılımcılar açısından toplumsal tanınmayı zorlaştıran deneyimler yaşamalarına sebep olmuştur:

G10 (Suriyeli Kadın): Türkçem hiç düzgün değildi... Dışlanma yaşadım.

G1 (Afgan Kadın): Çok zor günler geçirdim. Mesela ben çocuklarımı okula kaydettim. Dil bilmiyordum. Gerçi ben Türk soyuyum. Özbek'im ama Türkçe çok fark ediyor. Bir de ben Fars dilinde okul okumuşum. Gelmişim. Dil bilmiyordum. Çok zorlanıyordum.

G5 (Afgan Erkek): Hem dil bilmiyordum. Dil bilmediğim için ağır illeri yapmam gerekiyordu. O yüzden elimde platin olduğu için çok ağır işleri yapamıyordum. Fayans falan yapıyorum şimdi.

G17 (İranlı Kadın): Dil bilmiyorduk... Çok önemli o... Çünkü işe giriyorsun. İşe girdin ama dil bilmiyorsun. Müşteriyi karşılamak istiyorsun ama anlamıyorsun. O çok zordu. İlk o zordu gerçekten. 1 sene çok zordu.

Toplumsal tanınmanın kırılğan doğasını gösteren önemli bir diğer örnek ise Iraklı G15 (Iraklı Erkek)'in aktardığı olaydır. Bu anlatı, göçmenlerin kimi zaman gündelik tartışmaların hızla yabancı kimliğe dayalı bir tehdit algısına dönüşebildiğini göstermektedir:

Hanım ablasıyla markete gitmişti... Kadının biri kavga çıkardı. Sonra arkalarından bizim eve kadar geldi. Polis çağıracağım dedi. Çağırsaydı biz yabancıyız, hakkımız elimizden giderdi diye korktuk.

Bu olay, göçmenlerin sosyal ilişkilerde çoğu zaman hak kaybı korkusuyla savunmasız hissettiklerini ve sıradan bir anlaşmazlığın bile etnik-yabancılık ekseninde hızla sertleşebildiğini ortaya koymaktadır. Kısaca değerlendirildiğinde, göçmenlerin toplumsal tanınma deneyimleri hem kabul, dayanışma ve günlük uyum biçimlerini; hem de toplumsal cinsiyet temelli önyargılar, iş bulabilme, dil engeli ve yabancı kimliğe dayalı güvenlik korkuları gibi olumsuzlukları eş zamanlı olarak barındırmaktadır. Bu ikili yapı, tanınmanın sabit bir durum değil, sürekli tartışılabilen bir toplumsal süreç olduğunu göstermektedir.

Aidiyet ve Gelecek

Araştırma bulguları, göçmenlerin Türkiye'deki yaşamlarını şekillendiren en belirgin unsurlardan birinin geleceklerine dair taşıdıkları belirsizlik duygusu olduğunu göstermektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğu, uzun yıllardır Türkiye'de ikamet etmelerine rağmen hâlâ kalıcı bir gelecek planı yapamadıklarını, kendilerini sürekli geçici bir konumda hissettiklerini belirtmiştir. Bu geçicilik hissi, yalnızca hukuki statülerinin belirsizliğiyle sınırlı değildir; aynı zamanda ekonomik güvencesizlik, toplumsal kabulün kırılğanlığı ve devlet politikalarındaki öngörülemezlik, katılımcıların aidiyet duygusunu doğrudan zayıflatmaktadır. Görüşmelerde tekrar eden ortak tema, katılımcıların "buradayız ama geleceğimiz belli değil" ifadesiyle özetledikleri bu ara hâl durumu olmuştur. Bu bağlamda özellikle Afgan katılımcıların anlatıları, Türkiye'de uzun süre yaşamalarına rağmen umutlarını kaybettiklerini ortaya koymaktadır. G1 (Afgan Kadın)'in sözleri bu umutsuzluğun ne kadar köklü olduğunu göstermektedir:

Türkiye'deki hiçbir kadın ümit etmiyor... Burada hayat yok ki mülteciler için. Çalışma iznimiz yok. Okula normal gidemiyoruz. Ayrımcılık var... Ümidimiz yok Türkiye'de.

Bu durum, göçmenlerin toplumsal yapıya entegre olamamalarının ötesinde, geleceğe dair temel bir yaşam tasavvuru bile geliştiremediklerine işaret etmektedir. Bazı

katılımcılar için Türkiye’de kalmak mümkün görünse de bu tercih neredeyse tamamen vatandaşlık verilmesine bağlıdır. Örneğin G2 (Afgan Erkek), “Vatandaşlık verirse kalırım... ama vermezse çocuğumun tedavisi için giderim” sözleriyle kalıcılığın koşullu niteliğini açıkça ortaya koymaktadır. Benzer şekilde G6 (Afgan Erkek) da “Vatandaşlık vermezlerse mecburen başka ülkeye gideceğiz... Ama verirlerse kalırız” diyerek bu bağımlılığı ifade etmektedir.

İranlı katılımcılar açısından Türkiye, hem coğrafi yakınlık hem de kültürel bağlar nedeniyle bir miktar daha avantajlı görülmekte; ancak hukuki netlik eksikliği yine temel sorun olarak öne çıkmaktadır. G17 (İranlı Kadın)’nin “Biz burada sadece yaşıyoruz. Hayatımız net değil. Netlik istiyoruz” sözleri, bu durumun yalnızca bir statü meselesi değil, yaşamın tamamını gölgeleyen bir güvensizlik hâli olduğunu göstermektedir. Iraklı katılımcılarda ise Türkmen asıllı olmalarından dolayı Türkiye’ye güçlü bir bağlılık ama bunun yanı sıra sınır dışı edilme ihtimaline dair derin bir kaygı iç içe geçmiştir. G11 (Iraklı Kadın)’in kimlik yenileme sürecine ilişkin endişesi, G13 (Iraklı Erkek)’ün kızının tedavisi nedeniyle Türkiye’den ayrılamayacağını belirtmesi, G14 (Iraklı Kadın)’nın savaş nedeniyle geri dönme ihtimalinin tamamen ortadan kalktığını söylemesi ve G15 (Iraklı Erkek) ekonomik ve sosyal durumun memleketlerinin oldukça kötü olması bu kırılganlığın çok boyutlu niteliğini ortaya koymaktadır:

G11(Irak Kadın): *Keşke vatandaş yapsaydı. Zaten şey diyorlar. Türkiye sizi 2, 3 aya kadar Irak’a gönderecekmiş. Kimliklerimizi yenilemediler. Avukata verdik. Irak’a gitmek istemiyoruz.*

G13(Irak Erkek): *Vallahi sizler kabul ettiniz bizi biz kalırız. Şimdi yok. Vermiyorlar. Sordular benden. Baba vermiyorlar vatandaşlık bize. Suriyelilere verdiler. Var onlar da... Biz şeyden giren zaman sordum. Baba siz istemiyoruz ilk girende biz. E baba neden istemiyorsunuz? Askerdi. Sınırdaki bizi tuttular. Baba siz istemiyor. Baba neden? Senin hissinim. Ben Türk’üm. Sen yabancıya verdin vatandaş. Beni kabul etmiyorsun. Valla baba benim elimde değil. Kimin elinde? Sen devletsin. Sen hükümete. Valla şimdi dönmüyoruz. Benim kızım hasta burda neye döneyim? Valla dönemem. Kızım ilaç alıyor. Hasta. Dönmem. Bir yana gitmem. Burdayız. Okuyan burda. Çalışan burda. Şimdi bizi kabul edeydiler Ankara’ya taşınırdım. Bana sordu baba nereye gidersin? Ben ölene kadar buraya yetiştim. Türkiye’ye yetiştim ben. Bir yere gitmiyorum.*

G14(Irak Kadın): *Şimdi 7. Ayda. Valla çok adam soruyor. Neden ben memleket istemiyorum gideyim. Niye? Evim toprak oldu. Kocam yok. Anam babam yok. Bana kalsa yani burdan göndermemek olsa, mecbur, mecbur olmasak ben dönmek yok. Neden? Evimi uçak toprak etti. Kocam gitti. Kardeşlerim gitti. Babam hepsi şehirden şehre kaçanda baba öldü. Anne öldü. Onları ben sıkıntı ediyorum. Başka memlekete pasaportum yok. Kaçak da ben gidemem. Neden? Başka memlekette kapı açıldı şu bak kucağımda ben 18 gün dışarıda yattım. Oğlan 4 aylık. Kucakta.*

G15(Irak Erkek): *Onlar kovmadığı sürece Türkiye’de. Çünkü memleket çok kötü. Oraya bizim yakınlardan bir ev gitti. Diyor ki iş yok. Geçim yok orda dedi. Geçim yok orda hiç. İş çok az. Yani bir yakını olan çalışır. Yakını olmayan çalışamaz. Hiç memlekete hiç gitmeyiz. Ya bizi burdan gönderirlerse başka memlekete gideceğiz. Başka ülkeye göndermezlerse de mecburen Suriye’ye gideceğiz.*

Bununla birlikte bazı katılımcılar için Türkiye, nihai bir yaşam alanından ziyade bir geçiş ülkesi olarak konumlanmaktadır. G6 (Afgan Erkek)'nin "Vatandaşlık vermezse kaçak yolla Avrupa'ya gitmek istiyoruz" sözleri, bu geçiş arayışının ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir. G19 (İranlı Erkek) da "Hiçbir şey belli değil... ama vatandaşlık olursa kalırım, olmazsa Avrupa" diyerek aynı belirsizliği teyit etmektedir. Öte yandan Türkiye'yi sevdiklerini ve burada kalmak istediklerini söyleyen katılımcılar da vardır. G7 (Afgan Kadın)'nin "Türkiye'yi seviyorum, ezan sesini seviyorum" sözleri, aidiyetin duygusal boyutlarının önemine işaret etmektedir. Ayrıca G10 (Suriyeli Kadın)'un eğitim yoluyla vatandaşlık kazanabileceğine dair umudu, genç göçmenlerin gelecek kurgularında eğitimin merkezi rolünü göstermektedir.

Bu bulgular birlikte değerlendirildiğinde, göçmenlerin aidiyet ve gelecek algılarının hukuki statü, ekonomik koşullar, ailevi sorumluluklar, eğitim fırsatları, güvenlik kaygıları ve kültürel yakınlık gibi çok sayıda değişkenin etkileşimiyle oluştuğu görülmektedir. Türkiye'de kalmak isteyenlerle başka ülkelere gitmeyi düşünenler arasındaki temel ortak nokta ise belirsizliğin yaşamın tüm alanlarını kuşatmasıdır. Bu nedenle aidiyet duygusu sabit bir konumdan ziyade, sürekli yeniden kurulan, kırılgan ve koşullara bağlı bir sürece dönüşmektedir.

SONUÇ

Bu araştırma farklı uyruklardan gelen göçmenlerin Türkiye’deki yaşam deneyimlerini toplumsal cinsiyet, hukuki statü, toplumsal tanınma ve aidiyet kavramları çerçevesinde inceleyerek göçmenliğin çok katmanlı, kırılgan ve süreklilik arz eden yapısını ortaya koymuştur. Araştırma bulguları bir arada değerlendirildiğinde, göçmenlerin Türkiye’deki yaşamlarının temel belirleyicisini hukuki belirsizlik, toplumsal kabulün kırılganlığı ve geçicilik duygusunun güçlü şekilde içselleştirilmesi oluşturmaktadır.

Yasal statüye ilişkin bulgular, göçmenlerin büyük çoğunluğunun uzun yıllardır Türkiye’de yaşamalarına rağmen hâlen geçici koruma veya kısa süreli kimliklerle hayatlarını sürdürmek zorunda kaldığını göstermiştir. Bu statü, çalışma izni alamama, eğitim ve sağlık haklarına sınırlı erişim, seyahat özgürlüğünün kısıtlanması ve vatandaşlığa giden yolun kapalı olması nedeniyle göçmenlerde sürekli bir “askıda kalma” hissi yaratmaktadır. Bu belirsizlik, yalnızca hukuki değil, aynı zamanda ekonomik ve psikososyal güvenliği de zayıflatmaktadır.

Toplumsal tanınma boyutu ise göçmenlerin günlük yaşamlarında hem destekleyici hem de dışlayıcı tutumlarla karşılaştığını göstermektedir. Bazı katılımcılar komşuluk ve iş hayatında kabul ve dayanışma gördüklerini belirtirken, özellikle göçmen kadınlar toplumsal cinsiyet rolleri bireyselleştirilmiş beklentiler, rahatsız edici yaklaşım biçimleri ve mikro düzeyde ayrımcılık deneyimleriyle karşı karşıya kalmıştır. Dil engeli, ekonomik yoksunluk ve konut piyasasında yaşanan ayrımcı tutumlar ise toplumsal tanınmayı daha da kırılgan hâle getirmektedir.

Aidiyet ve gelecek tasavvuruna ilişkin bulgular, göçmenlerin Türkiye’ye yönelik duygularının oldukça karmaşık ve çoğu zaman çelişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bir yandan Türkiye kültürel yakınlık duyulan, dini aidiyet hissedilen ya da çocukların burada eğitim görmesi nedeniyle bağ kurulan bir yer olması yönünde örnekler bulunurken; diğer yandan hukuki belirsizlik ve dışlanma deneyimleri, kalıcı bir yaşam kurma isteğini sürekli zayıflatmaktadır. Birçok katılımcı geleceğini “ne burada ne memleketlerinde ne de üçüncü bir dünya ülkesinde” net olarak konumlandıramamakta, bu durum da aidiyet duygusunu kesintili ve koşula bağlı bir hâle getirmektedir.

Belirsizliğin uzun süre devam etmesi, özellikle kadınlar, çocuklar ve düşük gelirli aileler için derin bir gelecek kaygısı üretmektedir.

Sonuç olarak çalışma, Türkiye’de yaşayan göçmenlerin deneyiminin yalnızca bir “yer değiştirme” süreci değil, hukuki, toplumsal, ekonomik ve duygusal boyutları iç içe geçen çok katmanlı bir yeniden konumlanma süreci olduğunu ortaya koymaktadır. Hem toplumsal cinsiyetin hem de hukuki statünün belirleyici olduğu bu süreçte, göçmenler sürekli olarak yeni stratejiler geliştirmekte; kimi zaman uyum sağlamaya, kimi zaman direnmeye, kimi zaman da alternatif ülkeler aramaya yönelmektedir. Bulgular, Türkiye’deki göç politikalarının öngörülebilirliğinin artırılmasının, çalışma ve eğitim haklarına erişimin güçlendirilmesinin ve toplumsal kabul mekanizmalarının desteklenmesinin göçmenlerin yaşamlarını iyileştirmede kritik öneme sahip olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda, hukuki ve toplumsal düzeyde atılacak her adımın, göçmenlerin aidiyet duygusunun güçlenmesine, sosyal uyumun artmasına ve toplumsal barışın sürdürülebilir şekilde desteklenmesine de önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Anthias, F. (2013). Intersectional what? Social divisions, intersectionality and levels of analysis. *Ethnicities*, 13(1), 3–19.
- Fraser, N. (2000). Rethinking recognition. *New Left Review*, 3, 107–120.
- Honneth, A. (1995). *The Struggle for Recognition: The Moral Grammar of Social Conflicts*. Massachusetts: MIT Press.
- Isin, E. F. (2002). *Being Political: Genealogies of Citizenship*. Minnesota: University of Minnesota Press.
- Soysal, Y. N. (1994). *Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe*. Chicago: University of Chicago Press.
- Turner, B. S. (1997). Citizenship studies: A general theory. *Citizenship Studies*, 1(1), 5–18.
- Yuval-Davis, N. (2006). Belonging and the politics of belonging. *Patterns of Prejudice*, 40(3), 197–214.

CHATGPT VE SOSYAL ALGI: YAPAY ZEKÂNIN İNSAN ETKİLEŞİMLERİ ÜZERİNDEKİ SOSYOLOJİK YANSIMALARI

Hafız SHIKHALIYEV¹

Özet

Günümüzde yapay zekâ, yalnızca teknolojik bir araç olmanın ötesine geçerek sosyal yaşamın her alanında etkisini artırmakta ve bireylerin gündelik yaşam biçimlerini dönüştürmektedir. Eğitim, iş, sağlık ve iletişim alanlarında yaygınlaşan yapay zekâ sistemleri, insanların alışkanlıklarını, etkileşim biçimlerini ve toplumsal rollerini yeniden şekillendirmektedir. Bu bağlamda ChatGPT gibi gelişmiş dil modelleri, bilgi sağlama veya görevleri otomatikleştirme işlevinin ötesinde, insan-makine iletişimini yeniden tanımlayarak sosyal etkileşim süreçlerinde dönüşüm yaratmaktadır. Bu çalışma, ChatGPT'nin bireylerin sosyal algısı, dijital kimlik inşası ve toplumsal normlara ilişkin tutumları üzerindeki etkilerini sosyolojik bir perspektifle incelemektedir. Araştırma, nitel yöntemlere dayalı olarak doküman ve içerik analizi teknikleriyle yürütülmüştür. Bulgular, ChatGPT'nin bireylerin dijital kimlik sunumlarını, çevrimiçi etkileşim biçimlerini ve bilgiye erişim pratiklerini dönüştürdüğünü göstermektedir. Bu dönüşüm; dijital kimlik, etkileşim biçimleri, bilgi kullanımı ve toplumsal sembolik yapılar üzerinde belirginleşmektedir. Sonuç olarak ChatGPT ve benzeri yapay zekâ sistemleri, dijital çağda sosyal davranış kalıplarını ve toplumsal algıyı yeniden biçimlendirmekte, sosyal etkileşimin doğasını köklü biçimde dönüştürmektedir.

Anahtar Kelimeler: ChatGPT, Sosyal Etkileşim, Sosyal Algı

CHATGPT AND SOCIAL PERCEPTION: SOCIOLOGICAL REFLECTIONS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON HUMAN INTERACTIONS

Abstract

Today, artificial intelligence has gone beyond being merely a technological tool, increasingly influencing every aspect of social life and transforming individuals' daily practices. AI systems, which are widely used in education, work, healthcare, and communication, are reshaping people's habits, interaction styles, and social roles. In this context, advanced language models such as ChatGPT not only provide information or automate tasks but also redefine human-machine communication, creating transformation within social interaction processes. This study examines the effects of ChatGPT on individuals' social perception, digital identity formation, and attitudes toward social norms from a sociological perspective. The research is based on qualitative methods, employing document and content analysis techniques. Findings reveal that ChatGPT transforms individuals' digital identity presentations, online interaction patterns, and practices of accessing and using information. This transformation becomes evident in four key areas: digital identity, interaction forms, information use, and symbolic social structures. In conclusion, ChatGPT and similar AI systems reshape social behavior patterns and social perception in the digital age, fundamentally transforming the nature of social interaction.

Keywords: ChatGPT, Social Interaction, Social Perception

Giriş

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyoloji Abd., hsihaliyev@gmail.com, ORCID: 0009-0006-1270-8251

Sosyoloji açısından insan etkileşimleri, toplumsal yapının en küçük ama kritik parçasını oluşturur; bireyler arasında gerçekleşen her bir yüz yüze ya da sembolik temas, kimliklerin, normların ve toplumsal gerçekliğin inşasını etkiler. George Herbert Mead'ın "Mind, Self and Society" adlı eserinde yaptığı gibi, bireyler toplumsal semboller aracılığıyla kendilerini ve diğerlerini algılar; bu karşılıklı anlam yaratma süreci, benlik ve toplum arasındaki sınırların hareketli olmasını sağlar. (Mead,1934)

Sembolik etkileşimci yaklaşımın sunduğu bu kuramsal çerçeve, gündelik yaşam pratiklerinin mikro-düzeyde nasıl örgütlendiğini kavramak açısından önemli bir analitik temel teşkil eder ve etkileşimsel düzenin işleyişine yönelik ayrıntılı çözümlemeleri mümkün kılar. Bu bağlamda Erving Goffman'ın *Interaction Ritual: Essays in Face-to-Face Behavior* çalışmasında, gündelik yaşamın en küçük ayrıntılarının dahi bir "ritüel" niteliği taşıdığını ortaya koyar. Ona göre tokalaşma, bakış, beden dili ya da konuşma sırasındaki küçük jestler, yalnızca bireysel davranışlar değil, aynı zamanda toplumsal düzenin sürdürülmesine hizmet eden sembolik düzenlemelerdir. Bu ritüeller sayesinde bireyler "yüz" (face) dediğimiz toplumsal imajlarını korur, karşılıklı saygıyı tesis eder ve sosyal uyum sağlanır (Goffman, 1967)

Goffman'ın ritüelleşmiş yüz yüze etkileşimlere ilişkin çözümlemeleri, etkileşimin düzenleyici ilkelerinin yalnızca fiziksel karşılaşmalarla sınırlı olmadığını, dijital teknolojilerle kurulan iletişim biçimlerinde de benzer sembolik düzenliliklerin ortaya çıkabileceğini göstermesi bakımından günümüz toplumsal yapısını anlamada önemli bir kavramsal zemin sunmaktadır. Günümüzde ise bu etkileşimsel süreçlerin yalnızca insanlar arasında değil, yapay zekâ ile kurulan yeni iletişim biçimlerinde de ortaya çıktığı görülmekte ve toplumsal ilişkilerin dijital bir boyut kazanmasına yol açmaktadır. Bilgisayar biliminin bir dalı olan yapay zeka insan davranışını ve düşüncesini taklit etmek ve genişletmek için kullanılan gelişmekte olan bir bilim ve teknolojidir. Yapay zeka, insan zekasına özgü olan tanıma, algılama, analiz etme, gruplama seçebilme, yanıtlama, öğrenme, taklit etme, konuşma, eğitme sorun çözme, vücudun parçası olmak gibi yüksek bilişsel özellikleri veya özgü davranışları sergilemesi beklenen yapay bir işletim sistemidir. Yapay Zeka kavramı ismin Yapay ve Zeka kısımlarından anlaşıldığı üzere, yapay kelimesi çok kolay anlaşılabilen insanın ulaşabileceği karmaşık dünyayı algılayabilen ve tahmin edebilen insan davranışlarını ifade eder. Zeka kelimesi ise, soyut,

içerdiği sorular, düşünme, bilinç ve benlik gibi akıllı özelliklerin yanı sıra öğrenme, akıl yürütme, düşünme ve planlama gibi akıllı davranışları içerir. (Attila, 2022)

Bu teknik tanımlamalar sosyolojik açıdan değerlendirildiğinde, yapay zekânın yalnızca bilişsel işlevleri taklit eden bir teknolojiden ibaret olmadığı, aynı zamanda bireylerin etkileşim pratiklerini yeniden şekillendiren bir toplumsal aktör niteliği taşıdığı görülmektedir. Goffman'ın ritüel, yüz yönetimi ve etkileşim düzeni kavramları dikkate alındığında, yapay zekâ ile kurulan dijital etkileşimlerin de belirli beklentiler, normlar ve sembolik düzenlilikler çerçevesinde işlediği; kullanıcıların bu sistemlerle kurdukları iletişimde tıpkı insanlar arası etkileşimlerde olduğu gibi anlam, güven, nezaket ve rol uyumu gibi öğeleri yeniden ürettikleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla yapay zekânın teknik kapasitesi, modern toplumda etkileşim ritüellerinin dijital ortamlarda nasıl dönüştüğünü analiz etmek için önemli bir sosyolojik zemin sunmaktadır.

Bu çalışmanın konusu, yapay zekânın insan etkileşimleri üzerindeki etkilerini sosyolojik bir bakış açısıyla incelemektir. Özellikle bireyler arası yüz yüze ve sembolik etkileşimler ile yapay zekâ aracılığıyla gerçekleşen dijital etkileşimlerin toplumsal yapı, normlar ve kimlik oluşumu üzerindeki etkileri araştırılmaktadır. Yapay zekâ, insan davranışlarını taklit edebilme ve öğrenme kapasitesi sayesinde bireyler arası etkileşimlerde yeni bir boyut kazandırmaktadır. Sosyoloji ise bu etkileşimleri, toplumsal normlar, ritüeller ve kimlik oluşumu bağlamında inceleyerek, yapay zekâ ile kurulan iletişim biçimlerinin sosyal yapıyı ve insan ilişkilerini nasıl dönüştürdüğünü anlamaya olanak tanır. Çalışma, yapay zekâ ile kurulan etkileşimlerin toplumsal yapı ve insan ilişkileri üzerindeki etkilerini sosyolojik bir perspektifle ele alması bakımından önemlidir. Bu çalışma, yapay zekâ ile kurulan dijital etkileşimlerin toplumsal normlar, ritüeller ve bireysel kimlik oluşumu üzerindeki etkilerini incelemekte ve bu etkileşimlerin geleneksel yüz yüze etkileşimlerdeki sembolik süreçleri nasıl dönüştürdüğünü ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bu çalışma, yapay zekâ ve insan etkileşimlerini sosyolojik bir perspektifle ele alması bakımından özgünlük taşımaktadır. Mevcut literatürde yapay zekânın teknik, bilişsel ve psikolojik etkileri üzerine birçok çalışma bulunmakla birlikte, insan etkileşimleri, toplumsal normlar ve ritüeller bağlamında sistematik bir analiz oldukça sınırlıdır. Bu araştırma, yapay zekâ ile kurulan dijital etkileşimlerin toplumsal yapı ve insan ilişkileri üzerindeki etkilerini inceleyerek literatüre yeni bir bakış açısı kazandırmaktadır.

1. Yapay Zekâ ve Sosyolojik Perspektifler

1.1.Yapay Zekânın Tanımı

Yapay zekâ, günümüzde teknolojinin en hızlı gelişen ve toplumsal yaşamı dönüştüren alanlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Ancak yapay zekânın temelleri ve insan zihnini taklit etme çabaları çok daha eskiye, 17. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bu dönemde, özellikle yönetici ve aristokrat sınıflar arasında, insan ve hayvan davranışlarını taklit eden otomatlar geliştirme yarışı başlamıştır. Bu eğilim, dönemin felsefi bakış açılarına da yansımıştır. Ünlü filozof René Descartes (1596-1650), insanı saat gibi işleyen bir makineye benzetmiş ve birçok insan davranışının mekanik bir düzenele açıklanabileceğini savunmuştur. Bu dönemden sonra İngiliz matematikçi Charles Babbage (1792-1871), insanın fiziksel özelliklerinden ziyade zihinsel yetilerini taklit etmeyi hedeflemiş ve “Fark Motoru” adını verdiği ilk hesap makinesini geliştirmiştir. Babbage’in geliştirdiği bu makine, yalnızca temel matematiksel işlemleri gerçekleştirebilmekle kalmayıp, ara işlem sonuçlarını saklayabilen bir hafızaya sahipti ve satranç ile dama oyunlarını oynayabilme kapasitesine de sahipti. Bu özellikleriyle Babbage’in Fark Motoru, insan zihninin işleyişini taklit etmeyi amaçlayan ilk somut adım olarak, yapay zekâ çalışmalarının gelişiminde önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Yapay zeka çalışmalarının başlangıcı Cezeri’nin robot çizimlerine kadar dayandırılabilse de modern anlamda yapay zeka çalışmalarının önem kazanması İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında yaşanmıştır. Alan Mathison Turing, İkinci Dünya Savaşı sırasında “Bombe” adını verdiği ve o günün koşulları içerisinde önemli sayılabilecek ilk tam otomatik kod kırma makinesini icat ederek savaşın kaderini değiştirmiştir. İkinci Dünya Savaşından sonra başta Alan Turing olmak üzere pek çok araştırmacı bağımsız olarak yapay zeka üzerine çalışmaya başlamıştır. Alan Turing 1950 yılında yayınladığı “Bilgi İşlem Makineleri ve Zeka” (Computing Machinery and Intelligence) makalesinde “Makineler düşünebilir mi?” sorusunu tartışmaktadır. “Makine” ve “düşünmek” sözcüklerinin bileşiminden yola çıkarak açıklamalarda bulunan Turing yapay zekanın düşünsel temellerini oluşturmuştur. (Coşkun ve Gülleroğlu, 2021)

Modern yapay zekâ çalışmalarının temelleri, Turing’in teorik ve pratik katkıları ile somutlaşarak disiplinler arası bir araştırma alanı haline gelmiş ve 1950’lerden itibaren

sistematik olarak ele alınmaya başlanmıştır. Yapay zekâ kavramı ilk olarak 1956 yılında Dartmouth Konferansı'nda John McCarthy, Marvin L. Minsky, Nathaniel Rochester ve Claude E. Shannon tarafından sunulan bir öneri mektubunda dile getirilmiştir. Bu kavramın mucidi olarak ise John McCarthy kabul edilmektedir. McCarthy zekayı, "Dünyada hedeflere ulaşma yeteneğinin hesaplayıcı bir parçasıdır. Değişen türde ve derecede zeka insanlarda, birçok hayvanda ve bazı makinelerde görülür" şeklinde tanımlarken, yapay zekâyı ise "insan benzeri zeki makineler, özellikle zeki bilgisayar programları yapma bilimi ve mühendisliği" olarak ifade etmiştir. Bu tanım ışığında, bir bilgisayarın akıl yürütme, problem çözme, anlam çıkarma ve genelleme gibi insansı davranışlar göstermesi, yani üst düzey bilişsel becerileri kullanması yapay zekâ olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte, kavramın görece yeni olması nedeniyle farklı disiplinler ve alanlar tarafından farklı biçimlerde tanımlandığı da gözlemlenmektedir. (Arslan, 2020)

Yapay zekânın tarihsel gelişimi incelendiğinde, bu sürecin altı temel aşamada ele alınabileceği görülmektedir. Birinci aşama (1956-1960): Bu dönemde yapay zekâ kavramının ortaya atılmasıyla birlikte makine teoremleri, dama programları ve benzeri araştırma sonuçları elde edilmiştir. Bu aşama, yapay zekâ çalışmalarının ilk zirvesi olarak değerlendirilebilir. İkinci aşama (1960-1970): İlk aşamadaki ilerlemelerin ardından, insanların yapay zekâdan beklentileri önemli ölçüde artmıştır. Bu dönemde araştırmacılar, daha zorlu görevleri denemeye başlamış ve zaman zaman gerçekçi olmayan araştırma ve geliştirme hedefleri ortaya koymuşlardır. Üçüncü aşama (1970-1980): Uygulama dönemi olarak adlandırılan bu aşamada, uzman sistemler ortaya çıkmıştır. Bu sistemler, belirli alanlardaki problemleri çözmek için insan uzmanların bilgi ve deneyimlerini taklit etmiş, teorik araştırmaları pratik uygulamalarla bütünleştirerek tıp, kimya ve jeoloji gibi alanlarda başarı sağlamış ve yapay zekânın uygulama potansiyelini önemli ölçüde artırmıştır. Dördüncü aşama (1980-1990): Literatürde gerileme dönemi olarak bilinen bu süreçte, uzman sistemlerin uygulama alanları daralmış, genel bilgi eksikliği, bilgi edinme zorlukları ve sınırlı veri tabanları gibi sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu durum, yapay zekâ araştırmalarında belirli bir duraklamaya yol açmıştır. Beşinci aşama (1990-2010): İstikrarlı gelişme dönemi olarak tanımlanan bu aşamada, ağ teknolojilerinin ve internetin ilerlemesiyle yapay zekâ araştırmaları hız kazanmış, teknolojiler daha pratik uygulamalara yönlendirilmiştir. 1997 yılında IBM'in Deep Blue süper bilgisayarı dünya satranç şampiyonu Garry

Kasparov'u yenmiş, 2008'de ise IBM "Akıllı Dünya" kavramını ortaya koymuştur. Bu olaylar, dönemin dönüm noktaları olarak öne çıkmaktadır.

Altıncı aşama (2011-günümüz): Güçlü gelişim dönemi olarak adlandırılan bu süreç, büyük veri, bulut bilişim, Nesnelerin İnterneti (IoT) ve gelişmiş bilgi işlem platformlarının yaygınlaşması ile karakterizedir. Derin sinir ağları ve modern yapay zekâ teknolojileri, görüntü sınıflandırma, konuşma tanıma, oyun oynama ve insansız sürüş gibi alanlarda kullanılabilir çözümler sunmaya başlamış; bilim ve uygulama arasındaki teknik uçurum büyük ölçüde kapanmıştır. Bu dönem, yapay zekânın hem teknik hem de pratik açıdan çığır açan bir yükseliş dönemi olarak değerlendirilmektedir. (Attila, 2022)

1.2. Yapay Zekâ Sosyolojisi

Günümüzde yapay zekâ teknolojileri ve üretken algoritmaların toplumsal yaşamın her katmanına hızla nüfuz etmesi, yalnızca teknik bir dönüşüm değil, aynı zamanda sosyal teorinin temel unsurlarının yeniden değerlendirilmesini de zorunlu kılmaktadır. Bu dönüşümün toplumsal kurumlar, birey-iktidar ilişkileri, sınıfsal ayrışmalar, kültürel üretim biçimleri ve öznellik inşası üzerindeki etkileri, klasik sosyolojik yaklaşımların tek başına açıklamakta yetersiz kaldığı ölçüde karmaşık bir nitelik taşımaktadır. Bu bağlamda Yapay Zekâ Sosyolojisi, yapay zekâ teknolojilerinin toplumsal yapı, kültürel üretim, siyasal temsil, etik ilkeler ve bireysel öznellik üzerindeki etkilerini sosyolojik bir perspektiften analiz etmeyi amaçlayan, disiplinlerarası fakat sosyoloji merkezli bir alt alan olarak önerilmektedir. Bu alan, teknoloji felsefesi, eleştirel teori ve klasik sosyolojik düşünceden beslenen çok katmanlı bir yaklaşımı gerektirir. Yapay zekâ yalnızca üretim ya da hizmet süreçlerinde işlev gören bir araç olarak değil; toplumsal aktörleri yönlendiren, yeni iktidar biçimlerini üreten ve düzgüsel yapıları yeniden inşa eden düzenleyici bir unsur olarak ele alınmaktadır.

Kuramsal açıdan bu kavram, Durkheim'ın toplumsal işlevcilik yaklaşımından Weber'in rasyonelleşme eleştirisine; Marx'ın üretim ilişkileri çözümlemesinden Foucault'nun bilgi-iktidar ilişkilerine; Haraway'ın posthümanist çerçevesinden Zuboff'un gözetim kapitalizmi analizine kadar geniş bir düşünsel mirasa dayandırılabilir. Daha somutlaştırıldığında, algoritmik karar mekanizmalarının birey-toplum ilişkilerinde merkezî bir konuma yerleşmesi, Weberci bir perspektiften yeni bir "rasyonel otorite" biçimi olarak değerlendirilebilir. Yapay zekâ temelli emek rejimleri ise Marx'ın yabancılaşma kuramıyla ilişkilendirilmeye uygundur. Benzer biçimde, kimlik inşasının

algoritmik öneri sistemleri aracılığıyla yönlendirilmesi, hem Giddens'in refleksif modernlik anlayışını hem de Bourdieu'nün habitus ve sembolik sermaye kavramlarını farklı bir bağlamda yeniden tartışmaya açmaktadır. (Demir,2025)

Adaş ve Erbay'a (2022) göre, sosyoloji literatürü incelendiğinde yapay zekâya yönelik yaklaşımların genel olarak iki paradigma etrafında şekillendiği görülmektedir: Hümanist (insan-merkezci) ve post-hümanist. Hümanist yaklaşım, yapay zekâyı bilimsel, teknik ve kültürel bir fenomen olarak ele alırken, üretim süreçleri, iktidar mücadeleleri, mesleklerin dönüşümü, işsizlik, etik sorunlar ve algoritmaların toplumsal eşitsizliklerin yeniden üretimindeki rolüne odaklanmaktadır. Bu yaklaşım, yapay zekânın toplumsal kökenlerine ve araçsal kullanımına dikkat çeker. Post-hümanist yaklaşım ise yapay zekâyı insan-olmayan bir toplumsal fail (actant) olarak kavramsallaştırır; toplumsallığın yalnızca insanlar arasındaki ilişkilerle değil, teknolojik aktörlerin de dahil olduğu sosyo-teknik melez sistemler üzerinden üretildiğini savunur. Bu bağlamda yapay zekâ, toplumsal yapıyı dönüştüren, öznellikleri biçimlendiren ve kültürel kodları yeniden kuran etkin bir aktör olarak analiz edilmektedir. Dolayısıyla yapay zekâ sosyolojisi, teknolojiyi hem toplumsal bir sorun alanı hem de toplumsal ilişkilerin kurucu bir unsuru olarak ele alarak, indirgemeci yaklaşımları aşan bütüncül bir perspektif geliştirmeyi hedeflemektedir. Bu noktada, hümanist ve post-hümanist yaklaşımların sunduğu kuramsal çerçeveler, yapay zekâ sosyolojisinin yalnızca güncel bir tartışma alanı olmadığını; aynı zamanda klasik sosyolojik düşüncenin dijital dönüşüm bağlamında yeniden yorumlanmasını gerekli kıldığını göstermektedir.

Demir (2025) göre, Yapay zekâ sosyolojisi, yalnızca teknolojik bir alan olarak değil, sosyolojinin klasik kuramsal mirasını dijital dönüşüm bağlamında yeniden düşünmeyi gerektiren disiplinlerarası bir yaklaşımı temsil etmektedir. Bu perspektif, yapay zekâ ve algoritmaların toplumsal yapılar, işlevler ve ilişkiler üzerindeki etkilerini klasik kuramlarla ilişkilendirerek ele alır. Durkheim'a göre, yapay zekânın eğitim, bakım veya hukuk gibi toplumsal işlevleri üstlenmesi, birey ile toplum arasındaki bağın zayıflamasına yol açarak "anomi" riskini artırabilir. Weber'in rasyonelleşme ve bürokrasi çözümlemeleri, algoritmaların karar süreçlerine dâhil edilmesiyle dijital bağlamda "algoritmik otorite"nin yükselişine işaret ederken, Marx perspektifi üretim süreçleri ve emek-değer ilişkilerinin dönüşümüyle yeni sınıf dinamiklerini ortaya koymaktadır; dijital burjuvazi ile algoritmik proletarya arasında bir ayrışma gözlenmektedir.

Foucault, algoritmik gözetim ve biyoiktidar kavramları aracılığıyla, dijital izler ve performans verileri üzerinden bireyin disipline edilmesini ve özneleşme süreçlerinin yeniden şekillenmesini vurgular. Bourdieu ise yapay zekânın kültürel alan ve sermaye dağılımını yeniden kodlayarak, algoritmik öneri ve filtreleme süreçleriyle bireylerin kültürel tercihlerini yönlendirdiğini ve dijital alan içinde sınıfsal konumlanmaların yeniden üretildiğini ortaya koyar. Zuboff'un gözetim kapitalizmi yaklaşımı, yapay zekânın veri üretimi ve ekonomik denetim aracı olarak işlev gördüğünü, bireyin hem veri sağlayıcı hem de ürün hâline geldiğini göstermektedir. Posthümanist düşünürler Haraway ve Braidotti ise insan ve makine arasındaki sınırların bulanıklaştığını ve yapay zekâ ile birlikte insanın düşünme, hissetme ve var olma biçimlerinin dönüştüğünü savunmakta, etik, kimlik ve toplumsallık kavramlarının yeniden tanımlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu çerçevede yapay zekâ sosyolojisi, toplumsal işlevler, emek, gözetim, kültürel sermaye, sınıf ve öznellik gibi temel toplumsal dinamikleri dijital dönüşüm bağlamında anlamlandıran bütüncül bir kuramsal alan olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, yapay zekâ sosyolojisi, yalnızca teknolojik bir olguyu incelemekle kalmayıp, aynı zamanda toplumsal kurumların işleyişinden bireylerin öznellik inşasına, sınıf ilişkilerinden kültürel üretim biçimlerine kadar geniş bir yelpazede etkileri analiz eden disiplinlerarası bir alan olarak ortaya çıkmaktadır. Bu alan, klasik sosyolojik düşünceyi dijital dönüşüm bağlamında yeniden yorumlama ihtiyacına cevap verirken, aynı zamanda yapay zekânın üretim, gözetim, kültürel sermaye ve iktidar ilişkileri üzerindeki dönüştürücü gücünü de açığa çıkarmaktadır. Hümanist yaklaşımlar, yapay zekâyı toplumsal kökenleri ve eşitsizliklerin yeniden üretimindeki rolü açısından ele alırken; post-hümanist yaklaşımlar, onu toplumsal düzenin kurucu bir aktörü olarak kavramsallaştırmaktadır. Böylece yapay zekâ sosyolojisi, hem insan-merkezci hem de insan-sonrası perspektifleri bir araya getirerek, teknolojiyi toplumsal ilişkilerin hem yansıması hem de belirleyici unsuru olarak anlamlandıran bütüncül bir çerçeve geliştirmektedir. Bu bağlamda, yapay zekâ sosyolojisi yalnızca güncel bir tartışma alanı değil, geleceğin toplumsal teorilerinin inşasında da merkezi bir kavramsal zemin olarak değerlendirilebilir.

2. Yapay Zekâ Çağında Sosyal Algı: ChatGPT Örneği

2.1. ChatGPT'nin Ortaya Çıkışı ve Dijital Topluma Etkileri

Teknolojik gelişmeler, özellikle yapay zekâ uygulamaları, bireylerin gündelik yaşam pratiklerini, iletişim biçimlerini ve bilgiye erişim yöntemlerini köklü biçimde dönüştürmektedir. Modern toplumda dijital araçların hızla yaygınlaşması, yalnızca ekonomik ve teknik alanlarda değil, kültürel ve toplumsal ilişkilerde de önemli etkiler doğurmaktadır. Sosyolojik açıdan bakıldığında, yapay zekâ tabanlı uygulamalar bireylerin öğrenme süreçlerinden iş hayatındaki rollerine, gündelik etkileşimlerinden sosyal kimlik inşasına kadar geniş bir alanda yeni dinamikler üretmektedir. Bu bağlamda, günümüzün dikkat çeken yapay zekâ sistemlerinden biri olan ChatGPT, insan-makine etkileşiminin geldiği noktayı somut olarak gözler önüne sermektedir.

OpenAI, insanlığa faydalı olması amacıyla “dost yapay zekâ” (friendly Artificial Intelligence) geliştirilmesini teşvik eden ve bu doğrultuda araştırmalar yürüten bir yapay zekâ laboratuvarıdır. İnsanların yaşamlarını kolaylaştırabilecek ve gündelik hayatta fayda sağlayabilecek bir “yapay zekâ dostu” oluşturulmaya çalışılmıştır. OpenAI, sürücüsüz araçlardan kişiselleştirilmiş tıbbi kadar farklı alanlarda yapay zekâ uygulamalarının bulunduğunu vurgulamakta ve bu uygulamaların dünyayı daha iyi bir noktaya taşıyacağını ifade etmektedir. Dolayısıyla yapay zekânın sunduğu önemli imkânların altı çizilmektedir.

OpenAI tarafından 2018 yılında, ChatGPT'nin temeli olan GPT (Generative Pretrained Transformer) modeli geliştirilmiş ve bu model, derin öğrenme bağlamında internetten elde edilen büyük miktarda metin verisi üzerinde eğitilmiştir. Modelin, insanlar tarafından yazılmış metinlere benzer ve çoğu zaman ayırt edilemeyecek düzeyde metinler üretebildiği gözlemlenmiştir. Böylelikle GPT'nin ilk sürümüyle dikkate değer bir başarı elde edilmiştir. Sonraki süreçte, GPT'ye kıyasla daha gelişmiş bir model olan GPT-2 geliştirilmiş, ancak olası uygunsuz kullanımlar nedeniyle tam sürümü halka sunulmamıştır. (Yağcı ve Yıldız, 2023)

OpenAI, 2020 yılında, doğal dil işleme kapasitesiyle farklı eylemler gerçekleştirebilen ve o dönemdeki en gelişmiş dil modeli olan GPT-3'ü tanıtmıştır. GPT-3'ün yerine getirebildiği işlevler arasında özetleme, çeviri, dil bilgisi düzeltme, soru

yanıtlama ve e-posta oluşturma gibi işlemler bulunmaktadır. Yüz milyarlarca kelimeyle eğitildiği ve o zamana kadar geliştirilmiş en gelişmiş dil modeli olduğu belirtilen GPT-3, deneme, öykü ve şiir gibi metinler üretmede derin öğrenmeden yararlanmıştır. Ayrıca bilgisayar kodu oluşturabilmekte, görüntüleri otomatik tamamlayabilmekte, diller arasında çeviri yapabilmekte ve çeşitli hesaplamaları gerçekleştirebilmektedir.

OpenAI, 30 Kasım 2022 tarihinde, ChatGPT'nin güçlü ve zayıf yönlerini tespit edebilmek ve kullanıcı geri bildirimi alabilmek amacıyla deneme sürümünü ücretsiz olarak erişime açmıştır. İnsan benzeri konuşmalar gerçekleştirebilen bu sohbet robotu, kullanıcıların sorularına saniyeler içinde yanıt verebilmekte ve yapay zekâ tabanlı bir yazılım uygulaması olarak öne çıkmaktadır. ChatGPT, ilk tanıtımından yalnızca beş gün sonra bir milyon kullanıcıya ulaşmıştır. Kullanıcıların bir yapay zekâ tabanlı sohbet robotu ile etkileşime geçebilmesi, ona sorular sorabilmesi ve hızlı yanıtlar alabilmesi dikkat çekici bulunmuştur. Kısa süre içinde geniş bir ilgi uyandırmasının nedeni, farklı bilgi alanlarında açıklayıcı yanıtlar üretebilmesidir. Ayrıca ChatGPT, kullanıcılarına yeni bir etkileşim deneyimi sunmuştur. İlk kez bu kadar güçlü bir yapay zekâ destekli sohbet robotu, hem ücretsiz hem de kolay kullanılabilen bir web ara yüzü ile geniş kitlelerin erişimine açılmıştır. (Yağcı ve Yıldız, 2023)

Dolayısıyla , ChatGPT'nin ortaya çıkışı yalnızca teknolojik bir yenilik değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin dönüşümünde kritik bir dönüm noktasıdır. Yapay zekâ destekli bu etkileşim biçimi, bilgiye erişim süreçlerini hızlandırmakta, bireyler arası iletişim kalıplarını yeniden tanımlamakta ve gündelik hayatın dijitalleşmesini derinleştirmektedir. Sosyolojik açıdan bakıldığında, ChatGPT, bireylerin öğrenme pratikleri, işlevsel roller ve kültürel üretim süreçleri üzerinde yeni güç dengeleri yaratmakta; insan-makine etkileşimini salt teknik bir mesele olmaktan çıkararak toplumsal yapının yeniden üretimiyle doğrudan ilişkilendirmektedir. Dolayısıyla ChatGPT, günümüz dijital toplumunun bilgi ekonomisinde “yeni bir aktör” olarak konumlanmakta ve hem bireysel deneyimleri hem de kolektif yaşam pratiklerini dönüştüren bir sosyolojik fenomen olarak değerlendirilmektedir.

2.2. Algı ve Algılama Sürecine Kuramsal Yaklaşım

Bireyler, varoluşsal olarak içinde bulundukları dünyayı anlamlandırma çabası içerisindeyler. Bu anlamlandırma süreci, insanın çevresindeki nesne, olgu ve durumlara yüklediği anlamlar aracılığıyla gerçekleşir. Söz konusu anlam yükleme biçimleri ise bireyin algısal süreçleriyle yakından ilişkilidir. Algı, bireyin çevresinden

gelen uyarıları zihinsel olarak organize etmesi, yorumlaması ve bu süreç sonucunda bir anlam üretmesiyle oluşur. Dolayısıyla algı, insanın dünyayı deneyimleme biçiminin temel belirleyicilerinden biridir.

Algı ve algılama kavramları, farklı bilim dallarının inceleme konusu olmuş ve her disiplin bu kavramları kendi kuramsal çerçevesine göre tanımlamıştır. Sosyal hizmet disiplini açısından algı, beş duyu organı aracılığıyla elde edilen bilgilerin bilişsel ve duygusal düzeyde işlenmesiyle gerçekleşen zihinsel bir etkinlik olarak tanımlanmaktadır. Psikoloji disiplini ise algıyı, “nesnel dünyadan gelen duyuşsal uyarıcıların anlamlı deneyimlere dönüştürülme süreci” olarak değerlendirmektedir. Sosyoloji alanında da algı ve algılama kavramları tartışılmış olmakla birlikte, bu olgunun esasen sosyal psikoloji alanının temel konularından biri olduğu vurgulanmaktadır. Bu tanımların ortak noktasında, algının görme, işitme, koklama, tatma ve dokunma duyarlarından gelen verilerin zihinde örgütlenerek anlamlı bir biçimde bütünleştirilmesi yer almaktadır. (Özkaptan, 2019)

Algıya ilişkin ilk sistematik araştırmalar, Gestalt psikologları tarafından yürütülmüştür. Gestalt yaklaşımına göre insan zihni, çevresindeki uyarıları rastgele değil, örgütlü bir biçimde algılama eğilimindedir. Bu yaklaşıma göre bireyler, çevrelerindeki nesne ve olayları ayrı ayrı parçalardan ziyade anlamlı bir bütün olarak algırlar. Gestalt kuramının temel ilkesi, “bütünün parçaların toplamından daha fazla olduğu” düşüncesidir. Dolayısıyla algılamada bütünlük esastır ve bu bütünlük, figür ile zemin arasındaki ilişkinin doğru biçimde kurulmasıyla ortaya çıkar. Birey, duyarlarından gelen dağınık bilgileri düzenleyerek sistematik bir bütün haline getirir ve bu sayede çevresindeki gerçekliği anlamlandırmaya çalışır.

Algılama, yalnızca duyuşsal verilerin zihne iletilmesiyle sınırlı değildir; aynı zamanda bireyin geçmiş deneyimleri, inançları ve tutumlarıyla harmanlanarak yeni bir anlam düzlemine ulaşması sürecidir. Başka bir deyişle, algılar bireyin yorumları, inançları ve davranış kalıpları doğrultusunda şekillenir ve bu süreç sonunda algılama olgusu meydana gelir (Stupak, 2000). Dolayısıyla bireylerin dünyayı algılama biçimi, yalnızca nesnel uyarılara değil, aynı zamanda hayal gücü, fanteziler ve öznel yaşantıların bütününe dayanır. (Özkaptan, 2019)

Dolayısıyla, algı ve algılama, bireyin dünyayı anlama ve anlamlandırma sürecinin merkezinde yer alan dinamik kavramlardır. Algı, yalnızca duyuşsal verilerin zihne aktarılmasıyla sınırlı bir süreç olmayıp; bireyin geçmiş yaşantıları, inançları, tutumları

ve duygusal durumlarıyla şekillenen çok boyutlu bir zihinsel faaliyettir. Algılama süreci, bireyin çevresini anlamlandırmasında, sosyal ilişkilerini kurmasında ve gerçekliğe dair kendi öznel dünyasını inşa etmesinde belirleyici bir rol oynar. Bu yönüyle, algı hem bireysel hem de toplumsal düzeyde insan davranışlarını yönlendiren temel bir bilişsel süreçtir.

2.3. Sosyal Algı Kavramının Kuramsal Çerçevesi

Sosyal algı meselesini ele almadan önce “sosyal” kelimesi ve yaygın olarak onun yerine kullanılan “toplumsal” kelimesi üzerinde durmak gerekir. “Sosyal” kelimesinin İngilizce kökenli social sözcüğünün Türkçeye çevrilmiş hali olduğu, İngilizce society sözcüğünün ise Türkçede “toplum” karşılığına denk geldiği görülür. “Sosyal” sözcüğü, iki farklı anlamda tanımlanmış ve bu kavram çatısı altında iki farklı yön ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki “toplumsal” sözcüğüdür. “Toplumsal”, toplumun bütününe kapsayan daha genel bir kavram olarak tanımlanırken; toplum içerisindeki aile, çocuk, işçi gibi alt grupları ifade etmek için “toplumcul” kavramı kullanılmıştır. Ancak “toplumcul” kavramı, “toplumsal” ve “sosyal” kadar dilde yer bulup yaygınlaşmamıştır. (Özkaptan,2019)

Bu kavramsal temellendirmeden hareketle, bireyin toplumsal çevresini, ötekileri ve onların davranışlarını bilişsel süreçler aracılığıyla nasıl yorumladığını ortaya koyan sosyal algı kavramının incelenmesi, çalışmanın kuramsal bütünlüğü açısından önem arz etmektedir.

Sosyal algı, bireylerin diğer insanların davranışlarını, duygularını ve düşüncelerini anlamlandırma süreci olarak tanımlanır. Elliot Aronson, Timothy D. Wilson ve Robin M. Akert’in Sosyal Psikoloji adlı eserinde vurgulandığı üzere, sosyal algı insanların çevrelerinde olup bitenleri yorumlarken başvurdukları en temel bilişsel mekanizmalardan biridir. İnsan, toplumsal bir varlık olarak sürekli başkalarıyla etkileşim içerisinde; bu etkileşim sürecinde ötekinin niyetini, duygusunu ya da karakterini doğru biçimde algılamak, sağlıklı bir iletişim kurmanın ön koşuludur. Sosyal algı, bireyin gözlemlediği davranışlardan, yüz ifadelerinden, ses tonundan, beden dilinden ve diğer sözel olmayan ipuçlarından hareketle karşısındaki kişi hakkında bir yargıya varmasını sağlar. Bu yönüyle, bireylerin toplumsal ilişkilerini anlamlandırma ve sosyal çevreye uyum sağlama biçimlerinin temelinde yer alır. Sosyal algı süreci, yalnızca duygusal bir algılama faaliyeti değil, aynı zamanda bilişsel ve yorumlayıcı bir süreçtir. İnsan, başkalarının davranışlarını değerlendirirken kendi geçmiş deneyimlerinden,

değerlerinden, kültürel normlarından ve beklentilerinden etkilenir. Bu nedenle sosyal algı hiçbir zaman tamamen objektif değildir; bireyin sahip olduğu zihinsel şemalar ve kalıp yargılar, algı sürecini yönlendirir.

Sosyal algı kültürel farklılıklardan da güçlü biçimde etkilenir. Bireyci kültürlerde insanlar davranışların nedenini daha çok kişisel özelliklere bağlarken, kolektivist kültürlerde bağlamsal ve sosyal etkenler daha fazla önem kazanır. Bu durum, bireyin “neden?” sorusuna verdiği yanıtın kültürel çerçeveye göre değişebileceğini gösterir. Dolayısıyla sosyal algı, yalnızca psikolojik bir süreç değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir olgudur. Sosyal algı bireyin toplumsal dünyayı anlamasını, başkalarıyla empati kurmasını ve sosyal ilişkilerini düzenlemesini sağlayan temel bir bilişsel süreçtir. Doğru işleyen bir sosyal algı, toplumsal uyum, sağlıklı iletişim ve karşılıklı anlayışın gelişmesi açısından büyük önem taşır. (Aronson, Wilson, Akert, 2012)

Sosyal algı bireyin toplumsal dünyayı anlamlandırma ve bu dünya içinde kendine bir konum edinme sürecinin merkezinde yer alır. İnsan, çevresindeki diğer bireyleri ve onların davranışlarını algılamakta yalnızca duysal verilerle değil, aynı zamanda kültürel kodlar, kişisel deneyimler ve zihinsel şemalar aracılığıyla hareket eder. Bu nedenle sosyal algı, bireyin ötekini tanıma, anlamlandırma ve ona karşı tutum geliştirme biçimini belirleyen çok katmanlı bir bilişsel süreçtir. Toplumun kültürel yapısı, değerler sistemi ve normları sosyal algının yönünü ve içeriğini şekillendirir. Sağlıklı işleyen bir sosyal algı mekanizması, bireyler arası empatiyi güçlendirir, iletişimde yanlış anlamaları azaltır ve toplumsal uyumu destekler. Dolayısıyla sosyal algı, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde ilişkilerin niteliğini belirleyen temel bir psikososyal olgu olarak değerlendirilebilir.

2.4. ChatGPT ve Sosyal Algı İlişkisi

Günümüzde yapay zekâ destekli iletişim sistemleri, bireylerin yalnızca bilgi edinme biçimlerini değil, aynı zamanda diğer varlıklarla kurdukları sosyal ilişkilerin sınırlarını da yeniden şekillendirmektedir. Bu bağlamda, ChatGPT gibi gelişmiş dil modelleri, insanlar tarafından yalnızca bir teknoloji ürünü olarak değil, etkileşim kurulabilen bir özne olarak da algılanmaya başlanmıştır. Bu durum, sosyal psikoloji ve iletişim alanlarında “sosyal algı” kavramı ile yakından ilişkilidir; çünkü bireylerin yapay zekâyâ atfettikleri anlam, güven, empati ve yakınlık düzeyi, onların ChatGPT ile kurdukları iletişimin niteliğini doğrudan belirlemektedir.

Bu ilişkiyi, Koçyiğit ve Darı'nın (2023) yılında kaleme aldıkları çalışmada, yapay zekâ temelli iletişim teknolojilerinin bireylerin algı dünyasında yarattığı dönüşümü kuramsal bir çerçevede ele almaktadır. Yazarlar, ChatGPT'nin doğal dil işleme kapasitesi ve insansı yanıt üretme becerisi sayesinde kullanıcılarla etkileşiminde klasik insan-makine ilişkisinin ötesine geçtiğini ve bu durumun iletişim süreçlerinde yeni bir dönemi başlattığını belirtirler. "İnsanlaşan dijitalleşme" kavramı ile tanımlanan bu süreç, bireylerin ChatGPT'yi salt bir yazılım olarak değil, anlamlı iletişim kurabilen bir sosyal özne olarak algılamalarına neden olmaktadır. Makalede, yapay zekânın empati eksikliği ve sınırlı bağlam farkındalığı gibi sınırlılıkları vurgulanmakla birlikte, ChatGPT'nin kişiselleştirilmiş yanıtlar sunabilmesi, hızlı etkileşim kurabilmesi ve kullanıcıya yakın bir dil geliştirmesi gibi özelliklerinin bireylerde yakınlık, güven ve sosyal varlık algısını güçlendirdiği ifade edilmektedir. Dolayısıyla çalışma, ChatGPT örneği üzerinden yapay zekânın yalnızca teknik bir araç değil, toplumsal algı ve etkileşim süreçlerinde rol oynayan yeni bir iletişim aktörü olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. (Koçyiğit ve Darı, 2023)

Koçyiğit ve Darı'nın (2023) vurguladığı 'insanlaşan dijitalleşme' süreci, kullanıcıların ChatGPT'yi salt bir yazılım değil, sosyal bir özne olarak algılaması bağlamında antropomorfizmin modern bir örneğini sunmaktadır. Bu noktada antropomorfizm kavramını incelediğimiz vakit , Antropomorfizm, ChatGPT ve Sosyal Algı İlişkisi Üzerine Akademik Analiz

Antropomorfizm, insan dışı varlıklara insan niteliklerinin, duygularının veya niyetlerinin atfedilmesi fenomenini ifade etmekte olup, güncel iletişim araştırmalarında ChatGPT gibi yapay zekâ sohbet botlarının sosyal algı üzerindeki etkisini incelemede merkezi bir rol üstlenmektedir. Mevcut bulgular, özellikle duygusal yalnızlık sorunuyla mücadele eden bireylerin, kişilerarası bağlantı eksikliğini hafifletmek amacıyla bu tür teknolojileri insanlaştırma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bu güçlü antropomorfize etme refleksi sayesinde yapay zekâ; anlayışlı, yargılayıcı olmayan ve duygusal destek sunan bir sosyal ikame olarak algılanabilmekte, böylece kullanıcıya geçici bir sosyal atıştırma (social snacking) deneyimi sunmaktadır. Ancak, bu olumlu eğilimin karşısında, yapay zekânın kişilerarası iletişimin kalıcı ve tam teşekküllü bir aracı olma potansiyelini sınırlayan kritik faktörler bulunmaktadır. Çalışma katılımcıları, yapay zekânın duygusal gereksinimleri karşılama kapasitesine yönelik güvensizliklerini dile getirmiş, gizlilik ihlali endişelerinin yanı sıra, botun aşırı insan benzerliği

durumunda ortaya çıkan "tekinsiz vadi" (uncanny valley) etkisi nedeniyle bir rahatsızlık ve temkinli yaklaşım belirtmişlerdir. Sonuç olarak, antropomorfizm, yapay zekânın yalnızlıkla mücadeledeki destekleyici işlevselliğini artırsa da, teknolojinin etik, psikolojik ve sosyal sınırlarını içeren eleştirel bir söylemi zorunlu kılmakta ve dijital arkadaşlık çağında dahi insan unsurunun merkeziliğini koruma gerekliliğini vurgulamaktadır. (Sarioğlu, Güregen, 2024)

ChatGPT ve sosyal algı arasındaki ilişki, bireylerin yapay zekâyı yalnızca bir teknolojik araç olarak değil, sosyal bir etkileşim öznesi olarak algılamaya başlamasıyla şekillenmektedir. Sosyal algı, bireylerin çevrelerindeki varlıkları anlamlandırma ve onlara belirli niyet, duygu ya da kimlik atfetme sürecidir. Bu bağlamda, ChatGPT'nin insansı dil kullanımı, hızlı yanıt verme kapasitesi ve kullanıcıyla kurduğu kişiselleştirilmiş iletişim biçimi, bireylerde güven, yakınlık ve sosyal varlık hissi uyandırmaktadır. Özellikle duygusal yalnızlık yaşayan bireyler, ChatGPT ile kurdukları iletişimde anlayış ve empati arayışlarını tatmin edebilmekte, bu da yapay zekâyı yönelik antropomorfik bir algının güçlenmesine yol açmaktadır. Ancak, yapay zekânın sınırlı bağlam farkındalığı, empati eksikliği ve gizlilik konusundaki belirsizlikler, bu sosyal algının yüzeysel ve geçici bir nitelik taşımasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, ChatGPT ve sosyal algı arasındaki ilişki, teknolojinin insan merkezli iletişim biçimlerini dönüştürürken aynı zamanda onları yeniden tanımladığı ikili bir dinamiğe işaret etmektedir.

3.Yöntem

Bu çalışma, nitel araştırma yaklaşımı temelinde tasarlanmıştır. Araştırmada doküman analizi ve içerik analizi yöntemleri birlikte kullanılmıştır. Araştırma kapsamında, ChatGPT ve benzeri yapay zekâ uygulamalarının bireylerin sosyal algıları, iletişim biçimleri ve toplumsal etkileşimleri üzerindeki etkilerine ilişkin akademik makaleler, tezler, kitaplar ve raporlar taranmıştır. Veri toplama sürecinde Google Akademik, JSTOR, YÖK Ulusal Tez Merkezi ve DergiPark gibi ulusal ve uluslararası akademik veri tabanları kullanılmıştır. Türkçe, İngilizce ve Rusça literatüre ulaşılmıştır. Tarama sürecinde "ChatGPT", "yapay zekâ", "sosyal algı", "toplumsal etkileşim", "dijital etkileşim" ve "sosyal dönüşüm" anahtar kelimeleri kullanılmıştır. Toplanan dokümanlar

içerik analizi tekniği ile tematik olarak incelenmiştir. Elde edilen verilerin güvenilirliğini artırmak amacıyla farklı kaynaklardan elde edilen bilgiler çapraz kontrol edilmiştir. Bulgular, doğrudan alıntılar ve farklı yazarların görüşleri kullanılarak nesnel biçimde sunulmuş; literatürle uyumu ve ayrıştığı noktalar tartışılarak çalışmanın özgün katkıları görünür hâle getirilmiştir.

4. Bulgular

Çalışmamızdan çıkaracağımız temel bulgular, yapay zeka temelli dil modeli olan ChatGbt'nin bireylerin sosyal algılarını dönüştürmesi ve bunun sonucunda insan etkileşimlerinin yeniden şekillenmesini sunmaktadır. Bu süreci sosyolojik açıdan değerlendirdiğimizde ChatGPT yalnızca bir teknolojik yenilik değil, aynı zamanda bireylerin kimlik inşası, toplumsal etkileşim biçimleri, bilgiye erişim pratikleri ve sembolik yapılar üzerinde çok yönlü etkiler yaratan bir toplumsal aktör konumunda olduğu görülmektedir. Elde ettiğimiz bulguları değerlendirdiğimizde sosyal algı, dijital kimlik sunumu, çevrimiçi etkileşim biçimleri, bilgi kullanımı ve toplumsal sembolik dönüşüm başlıkları altında incelendiği görülmüştür.

Öncelikle ChatGbt'nin bireyin sosyal algı üzerindeki yaratmış olduğu etki son derece dikkat çekicidir. ChatGbt gibi bir dil modeli olan yapay zeka uygulaması ile etkileşimde olan insanlar onu sadece bir yazılım olarak değil, anlamlı iletişim kuran bir özne olarak algıladıkları görülmüştür. Bu durum, insan-makine ilişkilerinde yeni bir “sosyal varlık” algısının ortaya çıkmasına yol açmakta ve bireylerin toplumsal dünyayı algılama biçimlerini dönüştürmektedir. Yapay zekânın insansı yanıt üretme kapasitesi, bireylerde güven, yakınlık ve empati duygularını tetikleyerek sosyal etkileşimin bilişsel ve duygusal boyutlarını yeniden tanımlamaktadır.

Elde edilen bulgular, dil modeli olan ChatGPT'nin bireylerin dijital kimliklerini yeniden yapılandırıldığını ortaya koymaktadır. Bireylerin yapay zekâ ile kurdukları etkileşimler, onların çevrimiçi ortamlarda kendilerini daha bilinçli ve stratejik biçimlerde temsil etmelerine olanak tanımaktadır. Bu süreçte kullanıcılar, yalnızca bilgi alışverişinde bulunmakla kalmayıp, aynı zamanda dijital benliklerini belirli normlar, beklentiler ve sosyal onay arayışları doğrultusunda yeniden inşa etmektedirler. Dolayısıyla ChatGPT, bireylerin dijital ortamda sergiledikleri kimlik performanslarını

dönüştürerek, benlik sunumunun biçimsel ve içeriksel yönlerini yeniden tanımlayan bir araç işlevi görmektedir. Bu bağlamda, ChatGPT'nin etkileşimsel yapısı, Erving Goffman'ın "benliğin sunumu" kavramının dijital bağlamda yeniden değerlendirilmesine imkân sağlamakta ve dijital kimliğin sosyolojik boyutuna yeni bir derinlik kazandırmaktadır. Araştırma bulguları aynı zamanda, ChatGPT'nin çevrimiçi etkileşim biçimlerini dönüştürdüğünü de göstermektedir. Yapay zekâ, bireyler arasındaki iletişimde aracı bir özne olarak işlev görmektedir; bilgi paylaşımı, duygusal destek ve sosyal bağ kurma süreçlerinde yeni bir etkileşim alanı yaratmaktadır. Katılımcılar, ChatGPT ile gerçekleştirdikleri diyaloglarda yalnızca bilgi edinmekle kalmamakta, aynı zamanda sosyal ilişki kurma ve anlaşılma ihtiyacını da bu dijital araç üzerinden deneyimlemektedir. Bu durum, sosyal ilişkilerin dijitalleşmesi sürecinde yapay zekânın "sembolik bir toplumsal aktör" haline geldiğini ortaya koymaktadır.

Son olarak, ChatGPT'nin bilgiye erişim ve toplumsal sembolik yapılar üzerindeki etkileri dikkat çekmektedir. Yapay zekâ, bilgi üretimi ve paylaşımında yeni bir otorite merkezi haline gelerek bilgiye erişimi hızlandırmakta, böylece bilgi otoritesi insanlardan algoritmalara kaymaktadır. Bu durum, Pierre Bourdieu'nün sembolik sermaye kavramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, dijital çağda bilgi alanında yeni güç ilişkileri ve toplumsal hiyerarşilerin oluştuğunu göstermektedir. Genel olarak, bulgular ChatGPT'nin sosyal algı üzerinde çok katmanlı bir sosyolojik etki yarattığını ortaya koymaktadır. Yapay zekâ destekli iletişim, bireylerin kimlik, etkileşim ve bilgiyle kurdukları ilişkileri dönüştürerek toplumsal yapının sembolik temellerini yeniden biçimlendirmektedir.

Sonuç

Yapay zekâ çağında insan etkileşimlerinin doğası, teknolojik araçların toplumsal yaşama nüfuz etmesiyle derin bir dönüşüm sürecine girmiştir. ChatGPT örneği, bu dönüşümün merkezinde yer alarak bireylerin sosyal algılarını, iletişim biçimlerini ve benlik sunumlarını yeniden şekillendiren bir dijital aktör konumuna ulaşmıştır. İnsan benzeri iletişim kurabilen bu sistem, bireylerin yalnızca bilgiye erişim biçimlerini değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerdeki güven, empati ve anlam kurma süreçlerini de dönüştürmektedir. Bu yönüyle ChatGPT, dijital çağın “yeni sosyal varlığı” olarak değerlendirilebilir. Sosyolojik açıdan bakıldığında, ChatGPT ve benzeri yapay zekâ sistemleri, insan etkileşimlerini yeniden tanımlayan bir sembolik alan yaratmakta ve toplumsal yapının yeniden üretiminde etkili olmaktadır. Bireylerin dijital kimlik inşası, bilgiye ulaşma pratikleri ve çevrimiçi etkileşim biçimleri bu teknolojik özneye kurulan ilişkiler aracılığıyla biçimlenmektedir. Dolayısıyla, ChatGPT’nin insan etkileşimleri üzerindeki sosyolojik yansımaları, bireyin toplumsal konumunu, bilgiye yaklaşımını ve kimlik algısını köklü biçimde değiştirmektedir. Yapay zekâ, modern toplumda yalnızca bir teknik yenilik değil; anlam üretim süreçlerine, iletişim ritüellerine ve toplumsal normlara yön veren bir sembolik otoriteye dönüşmektedir. Bu bağlamda ChatGPT, dijital çağın sosyal yapısını çözümlemede yeni bir analitik merceğe sunmakta; sosyolojinin insan merkezli sınırlarını aşarak “teknolojik etkileşimin toplumsallığına” dair yeni bir düşünsel alan inşa etmektedir.

KAYNAKÇA

- Mead, G. H. (1934). *Mind, self, and society: From the standpoint of a social behaviorist*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Goffman, E. (1967). *Interaction ritual: Essays in face-to-face behavior*. New York, NY: Pantheon Books.
- Aronson, E., Wilson, T. D., & Akert, R. M. (2012). *Sosyal psikoloji*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Özkaptan, E. (2019). *Çocuk destek merkezlerinde görev yapan meslek elemanlarının çalışma koşulları ve aileye dönük sosyal algıları üzerine bir inceleme: Karma yöntem çalışması (Yüksek lisans tezi)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Sosyal Hizmet Ana Bilim Dalı.
- Arslan, K. (2020). Eğitimde yapay zekâ ve uygulamaları. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11(1), 71-88.
- Coşkun, F., & Gülleroğlu, H. D. (2021). Yapay Zekânın Tarih İçindeki Gelişimi ve Eğitimde Kullanılması. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences*, 54(3), 947-966.
- Attila, A. Ş. (2022). *Yapay zeka teknolojisi ve uygulamaları*. İstanbul: Dikeyksen Yayıncılık.
- Adaş, E., & Erbay, B. (2022). Yapay Zekâ Sosyolojisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 326-337.
- Çınar Yağcı, Ş., & Aydın Yıldız, T. (2023). ChatGPT, yabancı dil öğrencisinin güvenilir yapay zekâ sohbet arkadaşı mıdır? *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (37), 1315-1333.
- Koçyiğit, A., & Darı, A. B. (2023). Yapay Zekâ İletişiminde ChatGPT: İnsanlaşan Dijitalleşmenin Geleceği. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 427-438.
- Sarıoğlu, E. B., & Güregen, E. P. (2024). Duygusal yalnızlığa bir çözüm olarak ChatGPT: Kişilerarası iletişimin yeni aracı. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi (Cumhuriyetin 100. Yılında Geleceğin İletişimi Özel Sayısı)*, 81-107.
- Demir, M. (2025). Yapay zekâ sosyolojisi: Kavramsal bir çerçeve ve alan önerisi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 13(2), 661-674.

TÜRKİYE'DE KENTSEL YAŞAMDA AİLENİN GENEL GÖRÜNÜMÜNÜN DEĞERLENDİRİLMESİ

Hatice ÖZER*

Özet

Tarihsel gelişim süreci içinde kentlere ilişkin kavrayış, toplumsal yaşamın birçok yönünün mekândaki görünümü olan yerleşim birimleri biçiminde olabilir. Bir yerleşim birimi olarak günümüzdeki kentler hem geçmişteki kent yapısından hem de kırsal alandan büyüklük, nüfus yoğunluğu, organizasyon biçimleri ve çoğunlukla sosyal olarak farklı niteliklere sahip gruplardan oluşan özellikleri dolayısıyla farklılaşmaktadır. Kentte ikincil gruplar ve ilişkiler hakimdir. Aile ise birincil gruplarda yakın ilişkilerin yön verdiği; biyolojik, psikolojik, ekonomik, sosyo-kültürel işlevleri yerine getiren ve bu ilişkilerle üyelerinin ihtiyaçlarını karşılayan bir sosyal kurumdur. Kırsal alandan kentsel alana doğru yoğunlaşma ve göç sonucu kentlerin nüfus bakımından artması ve daha geniş alanları kaplaması kentleşme sürecini göstermektedir. Kentler bazen ekonomik, bazen siyasal, bazen kültürel, bazen demografik ve bazen ailevi bazı toplumsal meselelerin meydana geldiği yerlerdir. Bu noktada toplumdaki kurumsal önemini koruyan aile, kentlerde yaşanan toplumsal değişimden de etkilenmiştir. Diğer sosyolojik olgularda olduğu gibi aile de toplumdan soyutlanmış değildir. Kentsel yaşamda aile dışarıdaki çoğu değişkenin örüntüsü içinde birçok etkiye açıktır. Bu çalışmanın ön kabulü; kentleşme süreci toplumsal bir kurum olan aileyi etkilemiş ve onun değişmesine neden olmuştur. Kentleşme; aile ve hane halkı yapısına, ailenin demografik dönüşümüne, ailenin toplumsal ve ekonomik işlevlerinin değişimine etki eden faktörlerin başında görülebilir. Dolayısıyla çalışma, kentleşme sürecinden aile yapısı, hane halkı yapısı, evliliğin kuruluşu gibi ailenin bazı temel niteliklerinin ve ailenin temel işlevlerinin nasıl ve ne derecede etkilendiğini değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Bu amaçla konuyla ilgili bilgi içeren alandaki materyallerden, dokümanlardan faydalanarak, literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Literatür taraması yöntemi üzerinden Türkiye'de kentleşme ve aileye dair değerlendirmeler ele alınmaya çalışılmıştır. Burada Türk sosyolojisinde konu ile ilgili, ikincil veri kaynağı olan bazı çalışmalardan yararlanılmıştır. Türkiye'de sosyoloji alanında aile ile ilgili teorik ve ampirik nitelikte değerlendirmelere sosyolojinin kuruluş döneminden itibaren rastlanmaktadır. Konuyla ilgili bu bilgi birikiminden faydalanmanın çalışmaya zenginlik ve derinlik katacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada Türkiye'de sosyolojinin kurulduğu dönemden itibaren bazı sosyologların aile sosyolojisine ilişkin çalışmalarının ele alınması bu amaç ekseninde değerlendirilebilir. Böylece Ziya Gökalp'in evrimci bir çizgiden belirlediği aile tanımlaması ile çok yönlü olarak ilgilendiği aile sosyolojisi çalışmaları; ayrıca Sabahattin Bey'in ise özel hayatın ve ailelerin düzenlenmesi ile bireyci toplumsal yapıya geçmeyi önerdiği yaklaşımı örnek verilebilir. Benzer bir çizgiyle aileyi yapı ve değişim temelinde ele alan ve 1960'lı yıllardan itibaren aile ve toplumsal değişim konusu çerçevesinde, köy ve gecekondu ailelerine yönelik dikkat çeken çalışmalar gerçekleştiren İbrahim Yasa'nın alan araştırmaları oldukça ehemmiyetlidir. Mübaccel Belik Kıray'ın kent araştırması olan "Ereğli" çalışmasında; Ereğli'de yaptığı gözlemlerde aile yapısına dair elde ettiği farklı sonuçlar değişen toplum yapısını göstermesi bakımından önemlidir. Son yıllarda yapılan bazı araştırmaların bulguları, ailenin kentleşmenin etkisi ile yapı, büyüklük, evlilik ve ilişkiler açısından bazı değişimler yaşadığını göstermektedir.

Anahtar kelimeler: *Türk sosyolojisi, Türkiye'de aile yapısı, kentleşme.*

* Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, hatice.oz@usak.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3937-3694

EVALUATION OF THE GENERAL VIEW OF THE FAMILY IN URBAN LIFE IN TURKEY

Abstract

In the historical development process, the understanding of cities can be in the form of settlement units, that are the spatial manifestation of many aspects of social life. As a settlement unit, today cities differ from both the past urban structure and rural areas due to their size, population density, forms of organization and their characteristics, which often consist of groups with different social characteristics. Secondary groups and relations dominate the urban structure. Family as a social institution that is guided by close relationships in primary groups; it fulfils biological, psychological, economic and socio-cultural functions and meets the needs of its members in these relationships. The increase in population and cities covering larger areas, as a result of concentration and migration from rural areas to urban areas shows the urbanization process. Cities are places where some social issues, sometimes economic, sometimes political, sometimes cultural, sometimes demographic and sometimes familial, occur. At this point, the family, which maintains its institutional importance in society, has also been affected by social changes taking place in cities. Like other sociological phenomena, the family is not isolated from society. In urban life, the family is open to many of influences within the pattern of external variables. The premise of this study is that the urbanization process has affected the family as a social institution and caused it to change. Urbanization appears to be one of the primary factors affecting the family and household structure, the demographic transformation of the family, and the change in the social or economic functions of the family. Therefore, the study aims to evaluate how and to what extent some basic characteristics of the family, such as family structure, establishment of marriage, and basic functions of the family are affected by the urbanization process.

For this purpose, a literature review method will be used, making use of materials and documents in the field containing information on the subject. Evaluations on urbanization and the family in Turkey will be discussed through a literature review. Here, some studies that are secondary data sources related to the subject in the Turkish sociology will be used. In the history of Turkish sociology, theoretical and empirical studies on the family can be found since the founding period of sociology. It is thought that utilizing this knowledge on the subject will add richness and depth to the study.

In this study, the studies of some sociologists on family sociology since the establishment of sociology in Turkey can be evaluated within the framework of this purpose. Thus, Ziya Gökalp's family sociology studies, which deal with the family identification, he determined from an evolutionary line in a multidimensional way; in addition, Sabahattin Bey's approach of regulating private life and families and transitioning to an individualist social structure, can be given an example. The field research of İbrahim Yasa, who, in a similar line, approached the family on the basis of structure and change and carried out remarkable studies on village and slum families within the framework of family and social change since the 1960s, is quite important. In Mübcecel Belik Kıray's urban research study "Ereğli", the different results obtained regarding the family structure in her observations in Ereğli are important in terms of showing the changing social structure. The findings of some studies conducted in recent years show that the family has experienced some changes in terms of structure, size, marriage and relationships due to the impact of urbanization.

Keywords: Turkish sociology, family structure in Turkey, urbanization.

Giriş: Ailenin Geçirdiği Değişim ve Türkiye’de Aile

“Aile toplumun temelidir” bu alışıldık ve aynı zamanda oldukça önemli bir sözü hatırlayarak başlamak yerinde olabilir. Günlük hayatın birçok alanında sıklıkla karşılaşılan bu ifade, Aytaç’a göre (2007, s. 21), özellikle sosyal bilimler literatüründe aile ve toplum arasında kurulu olan ilişkisellik ağına atıfta bulunduğu için oldukça önemlidir. Dikeçligil (2012, s. 22,24) fonksiyonel olarak bireyin, ailenin varlığının ve bütün etkileşim ağları içinde dinamik bir birim olan toplumun varlığının; birbirine bağlı olduğu ve bu unsurların birbiri ile etkileşim halinde olduğunu, bu nedenle sağlıklı bir toplum hayatı ile aile ilişkileri arasında yakın ilinti olduğunu vurgulamıştır. Bu açıklamadan hareketle ailenin hem bireyi hem de toplumu ilgilendiren bir tarafı olduğu söylenebilir.

Sosyoloji literatüründe her birinin aileyi farklı kategoriler içine yerleştirdiği farklı aile tanımlamalarını bulmak mümkündür. Genel bir çerçeve ile bu tanımlarda ailenin; grup, birlik, örgüt, topluluk, kurum ve sosyal yapı şeklinde değerlendirildiği görülür (Gökçe, 1996, s. 155-156).

Aydın’a göre (2013, s.10-12) aile dünden bugüne birçok bilimsel disiplinin ilgilendiği bir alan olmuştur, aile ile ilgilenen farklı disiplinler vardır. Bununla birlikte Aydın (2013) ailenin pür sosyolojik bir konu olarak değerlendirilebileceğini ifade eder. Türk Dil Kurumu sözlüğünde «*Aile, evlilik ve kan bağına dayanan, karı, koca, çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birlik; ev*» veya «*aynı soydan gelen veya aralarında akrabalık ilişkileri bulunan kimselerin tümü*» olarak tanımlanmaktadır (<https://sozluk.gov.tr/>, erişim tarihi: 08.11.2025). Aile, birincil gruplarda yakın ilişkilerin yön verdiği; biyolojik, psikolojik, ekonomik, sosyo-kültürel işlevleri yerine getiren ve bu ilişkilerle üyelerinin ihtiyaçlarını karşılayan bir sosyal kurumdur. Bu görevlerin yerine getirilme biçimi ve ailenin inşası ile ilgili her toplum ve dönemde farklı görüşler olabilir, ancak hala birçok toplumda aile önemini koruyarak sosyal hayatın merkezini oluşturur (Newman, 2016, s. 18).

Günümüzde dünyada ve Türkiye’de aile bazı işlevlerini yitirmeye ve bu işlevleri de diğer toplumsal kurumlara aktarmaya başlamıştır. Ancak ailenin manevi destek olma işlevinin eskiye göre daha da önem kazandığı ve bu işlevini diğer kurumlara

aktaramayacağını ileri süren görüşler de bulunmaktadır. Genel anlamda sanayi toplumunda ailenin fonksiyonu daralmış, aile bir üretim birimi niteliği değişmiştir. Ailenin eğitim öğretim işlevini, diğer kurumlar almıştır, geniş aile etkinliğini yitirerek yerini yeni sanayi toplumuna uyum sağlayan çekirdek aileye ve alternatif aile biçimlerine bırakmaya başlamıştır (Poyraz Tacoğlu, 2018, s.149).

Özbay (Aktaran: Karkıner, 2013, s. 132), kentleşme, sanayileşme ve kapitalistleşme sürecinde ailenin işlevlerinin ve yapısının değişerek bu yeni toplum biçimine uyum sağladığını vurgular. (Biyolojik, ekonomik, psikolojik, toplumsal, dini ve boş zamanı değerlendirme işlevi). Bu süreç, aile üyeleri arasındaki geleneksel otorite örüntülerinde, aile içinde her bireyin üstlendiği sorumluluklarda ve genel olarak ailenin bilinen açık işlevlerinde değişiklik meydana gelmesine neden olmuştur. Modern kent-sanayi toplumunda ailenin çekirdek yapıya dönüşmesi ile ailenin ekonomik bir birim niteliğini kaybetmesi, üretimdeki aile emeğinin biçim değiştirmesi sosyalleştirme işlevinin ve evlenmelerin azalması, boşanmaların artması, doğurganlık düzeyinde azalma gibi değişimler söz konusudur (Zencirkıran, 2019).

Tüm değişim ve dönüşümle beraber; Dikeçligil'e göre (2012, s. 46), insan hem biyolojik hem de sosyal bir varlık olduğu için doğası gereği, temel fizyolojik ihtiyaçlarını karşılaması kadar birtakım temel psikolojik ihtiyaçlarını da karşılaması vazgeçilmez, hatta zorunludur. Aile ilk yakın ilişki ağının kurulduğu yerdir. Ailenin insan doğasının gerektirdiği bir etkileşim ağı ve özellikle yoğun toplumsal değişimin bireyi ve toplumu yansıtan aynası olduğu söylenebilir (Dikeçligil, 2012, s. 46-50). Bu bağlamda Dikeçligil, ailenin değişerek devam eden bir birliktelik olduğu için, insanın doğası değişmedikçe gerek dünyada gerekse Türkiye'de ailenin değişerek varlığını devam ettireceğini vurgular (Dikeçligil ve Sadıkoğlu, 2023, s. 15). Bu noktada Dikeçligil (Dikeçligil ve Sadıkoğlu, 2023, s.11), günümüzde Türkiye'de aile yapısını açıklamak için bir kurum olarak ve bir etkileşim ağı özelliğiyle varlığını sürdüren "çekirdek aile ağı" kavramını geliştirmiştir.

Sanayileşme döneminde uygarlığın yeni aşaması olarak görülen kentlere (Giddens, Sutton, 2024, s. 139), ilişkin Wirth'in (2010, s. 3-4), sosyolojik yaklaşımın formülasyonu, kentin kendine özgü karakteri ile insan birlikteliğinin bir biçimi olarak kentsel yaşamdan bahseder. Ona göre kentsellik ya da kentlilik insan grubunun bir yaşam biçimi olarak nitelenebilir (Wirth, 2010, s. 4). Böylece kentlerin bu özelliği, belli bir yaşam biçimi

oluşturmuştur. Zira kentleşme sürecinde cemaat yapısının azalması ve sosyal kontrolün ise zayıflamaya başlaması önemli görülen sorunlardan biridir (Marshall, 1999, s. 396).

Bahsedilen değişimler sonucunda geniş anlamıyla kent, Kurtuluş'a göre (2003, s. 76); öne çıkan bazı özelliklerine göre sınıflandırılmıştır. Bunlardan ilki; tarihsel gelişim çizgisine göre, ikincisi; uzmanlaşma alanlarına göre, üçüncüsü ise kentlere yakın geçmişte ortaya çıkan gelişmişlik ölçüsüne ve uluslararası alandaki etkinliğine bağlı olarak yeni kimlikler eklenmesi şeklinde yapılan sınıflamadır. Bu sınıflama içinde antik, orta çağ, modern, postmodern, aynı zamanda ticaret, sanayi, metropoliten, iletişim, turizm-eğlence, üniversite, finans kenti gibi kimliklerle yapılan tanımlamalar vardır (Kurtuluş, 2003, s. 76). Yakın geçmişte yapılan üçüncü sınıflamada ise merkez-çevre, yarı-çevre, üçüncü dünya, azgelişmiş ülkenin metropoliten, kolonyal ve küresel kent tanımlamalarıyla yeni kimliklerle tanımlamalar yapılmıştır (Kurtuluş, 2003, s.76). Türkiye'de konuya ilişkin yapılan çalışmalarda, dönemsel olarak öne çıkan bazı özellikleriyle kentsel yaşamın, aile üzerinde yapısal değişimlere neden olduğu söylenebilir.

Yapılan literatür taramasına göre; kentleşme, aile ve hane halkı yapısına, ailenin demografik dönüşümüne, ailenin toplumsal ve ekonomik işlevlerinin değişimine etki eden başlıca faktörler arasında görülmektedir. Aytaç'ın (2007) da ifade ettiği gibi Türkiye'de modern toplumsal yapıların oluşumu ile kentleşme sürecinin birbirini besleyen ve şekillendiren dinamikler olarak toplumsal yapının birçok alanını derinden etkilemiş oldukları söylenebilir. Şentürk'e göre (2015, s. 23), bireysellik ve rasyonelleşme gibi unsurlarla gelişen kente özgü yaşam tarzının kentlerde aileye, aile ilişkilerine damgasını vurduğunu görmek mümkündür. Kentsel yaşamda aile değişime uğramaktadır.

Türkiye'de modernleşme, sonrasında kırsaldan kentsel alanlara nüfus hareketi toplumsal yapıda önemli değişime neden olmuştur. Türkiye'de sosyolojinin kuruluş döneminden itibaren bu değişim ve sonuçlarının sosyologların ilgilendiği bir konu olduğu söylenebilir. Dolayısıyla burada, Türkiye'de sosyolojinin literatüründeki kuramsal yaklaşımları da ele alarak, kentleşme sürecinden aile yapısı, hane halkı yapısı, evliliğin kuruluşu gibi ailenin bazı temel niteliklerinin ve ailenin temel işlevlerinin nasıl ve ne derecede etkilendiğini alanda yapılmış bazı çalışmalar göz önünde bulundurularak değerlendirme amaçlanmaktadır.

1. Türk Sosyolojisinde Aile

Türk sosyolojisinde aile ile ilgili teorik ve uygulamalı çalışmalara Batı'da sosyolojinin kurulduğu yıllarda rastlamak mümkündür. Bu dönemdeki çalışmalarda aile, toplumsal dayanışmanın kurumsallaşmış bir unsuru olarak, bireylerin sosyalizasyonu, ahlak ve karakterinin inşasında önemli bir işleve sahip kurum olarak incelenmektedir (TAYA, 2011) Batı'da da aile sosyolojinin önemli bir konusu olmuştur, örneğin Le Play ekolünde aile temel ilgi alanı olmuştur. Türkiye'de de aile Ziya Gökalp öncülüğünde başlayan sosyolojinin başlıca konusu olarak değerlendirilebilir (Aydın, 2013, s.11).

Bu alanda ilk örnekler, Ahmet Cevdet Paşa ve Ahmet Rıza Bey tarafından yapılan teorik ve ampirik nitelikli çalışmalardır. Aile kurumuna kültür ve dayanışma kavramları çerçevesinde bakan Said Halim Paşa'nın (1864-1921), çalışmalarını Bedii Nuri'nin ilk alan araştırması olan imparatorlukta yaşayan Arnavutluk ve Arap aileleri hakkında karşılaştırmalı sonuçlar veren örneğinde aile içi örf ve adetleri ele aldığı eseri takip etmiştir (TAYA, 2011, s. 58). Buradaki değerlendirme çerçevesinde konuya ilişkin çalışmalardan bazılarına; Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin'e, İbrahim Yasa ve Mübeccel Kıray'a değinilmiştir.

1.1. Ziya Gökalp'te Türk Ailesi

Entelektüel olarak Durkheim'in sosyolojisini referans alan Ziya Gökalp'in, Koçak ve Evran'a göre (2024, s. 298), aile anlayışında aileyi; biyolojik bir birliktelik olmanın yanı sıra, bireylerin toplumsal değerleri öğrenip içselleştirirken toplumun kültürel ve sosyal değerlerinin kuşaktan kuşağa aktarımını sağlayan temel kurum biçiminde tanımladığı görülür. Bireyin sosyal çevresine uyum sağladığı ve çevresini tanıdığı, milli kültürünün tanıtıldığı, her bireyin milli kültür dairesi içinde yetişmesini sağlayan temel kurum olan aile ocağı, devletin ve milletin esasını oluşturmaktadır (Özer, 2007, s. 22).

Ziya Gökalp'in aile konusundaki görüşleri üç noktada toplanabilir. İlki; Türk ailesinin kökenini araştırdığı, aile ahlakı ve Türk ailesindeki değişime ilişkin görüşlerinin yer aldığı çalışmalarıdır (Şatıroğlu, 2011, s. 270). Tarihsel süreçte Türk ailesinin geçirdiği değişimlere değinerek gelecekte aile ahlakının nasıl olacağını belirtmiştir. Türk ailesini tanımlamış ve medeni ahlak düzenlemesiyle yeni ailenin kurulabileceğini belirtmiştir (Gökalp, 2019, s.142-143).

Gökalp'in aile konusundaki görüşlerinden ikincisi; Türk ailesinde babanın rolüdür. Özellikle aile mektupları ile bu noktaya değindiği söylenebilir. Üçüncü konu ise Türk kadını ve feminizm konusundaki görüşleridir (Gökalp, 2019; Şatıroğlu, 2011, s. 271).

Gökalp'e göre (1995, s.256) eski Türkler'de bir delikanlı evleneceği zaman gelin ile güvey olarak birlikte ayrı ev sahibi olurlardı. Gökalp (1995, s. 256), eski Türk ailesinin evlilik ailesinin başlangıcı olduğunu, çünkü bu ailenin tam olarak kurulabilmesi için yasama kanunları gerektiğini belirtmiştir. Zamanın Türk aile yapısı evlilik ailesi ya da izdivaci aileye doğru şekil almaktadır. (Şatıroğlu, 2011, s. 274). Ayrıca Gökalp *Türk Medeniyeti Tarihi'nde* Türkler'in bütün kollarında ana soyuyla baba soyunun birlikte bulundukları ve birbirine eşit olduklarını belirtir (1995, s. 261). Gökalp, toplumun gelişimini genel evrim ve toplumsal yapı anlayışına paralel olarak (Kongar, 2014, s. 51), aşiret, kavim, ümmet ve millet biçiminde aşamalı şekilde incelediği gibi, ailenin gelişimini de aynı şekilde bahsedilen aşamalara paralel olarak incelemiştir. Buna göre aileyi, gelişim evrelerine göre simye, ocak, konak ve yuva isimleriyle belirtmiştir (Özer, 2007, s. 21). Aile ve toplum ilişkilerinde Tanzimatla başlayan dönüşüm sürecinin doğal sonucunda yuva tipi aile ya da anne, baba ve onların evlenmemiş çocuklarından oluşan çekirdek aile ortaya çıkacaktır. Burada ailenin Türk geleneklerine göre yeniden icat edilmesini istemiştir (Aytaç, 2007, s.191).

Gökalp'in aileyi gelişim evrelerinden geçen bir tipoloji ekseninde açıkladığı ifade edilebilir (Şatıroğlu, 2010, s. 129). "Türk Medeniyeti Tarihi" (1995, s. 282) isimli çalışmasında Türk ailesinin önce boy, sop, soy, pederi aile ve en sonra da evlilik ailesi dediği izdivaci aile aşamalarından geçtiğini belirtmiştir. Evlilik ailesinin tam ve gerçek halini yeni aile kanunu ile alacağını belirtir. Dolayısıyla Gökalp'e göre aile, akrabalık bağlarıyla birbirlerine bağlılık hisseden fertlerin toplamıdır. Akrabalık sosyal bir bağdır, din ve hukuk gibi kurallar tarafından şekillenmektedir. Bu gelişim aşamaları ailenin yapısal gelişimini ve sosyal organizasyonunu anlamak için önem taşır. Aile değerlerin aktarıldığı bir alan ve toplumsal yapının bir parçasıdır. Aileyi incelerken vurguladığı milli vicdan, içtimai vicdan, maşeri vicdan, ferdi vicdan, içtimai ruh, müşterek vicdan gibi kavramlar aile yapısının evrimi, akrabalık ilişkilerinin dinamiklerini ve ailenin toplumsal değerler sistemindeki yerini anlamak açısından bir çerçeve sunar (Koçak, Evran, 2024, s. 299). Türkiye'de aile yapısında Osmanlı İmparatorluğunun çöküşü ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile geleneksel özelliklerden modern özelliklere doğru önemli değişimler meydana gelmiştir. Gökalp bu süreçte değişim doğru yönlendirilirse aile içi

değerlerin aktarımının ve sosyal bağların zayıflamayacağını belirtir (Koçak, Evran, 2024, s. 297). Gökalp'in bu öneri niteliğindeki ifadesi, günümüz sanayi ötesi toplum yapısı için de geçerli sayılabilir.

Ona göre ideal aile tipi milli ailedir. Bu aile vurgusu Gökalp'te muasırlaşma yaklaşımını anlamak için önemlidir. Batı medeniyetinin olumlu yönlerini alarak çağdaşlaşırken, bunun gerçek milli değerlere uygun olarak gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgular. Gökalp, modernleşmeyle birlikte geleneksel aile yapısının da dönüştüğünü ve ailenin ne kadar sağlam temellere dayanırsa milletin de gelişeceğini vurgular (Koçak, Evran, 2024, s. 300). Milli aileyi veya Türk ailesini bir taraftan modernleşmenin gereklerine uygun, diğer taraftan ise Avrupalılarda kültürel farklılıkları gösterecek nitelikte görmüştür (Aytaç, 2007, s. 181). Gökalp, Batılılaşma sürecinde ortaya çıkan toplumsal ve ahlaki bunalıma çözüm yolu olarak yeni aileyi görmüştür (Aytaç, 2007, s. 177). Böylece aile, Gökalp'in sosyolojik yaklaşımında temel öneme sahip bir kurumdur. Gökalp'e göre (1992, s. 263) sosyal inkılap yeni bir hayat yaşamakla olur. Bu, iktisatta, ailede, estetikte, felsefede, ahlakta, hukukta, siyasette yeni bir yaşayış yaratmakla mümkündür. Gökalp, Batılılaşma projesi çerçevesinde değişimin gerçeklemesi için yeni aileyi inşa edecek aile kanununun çıkarılmasının gerekli olduğunu vurgulamaktadır (Şatıroğlu, 2010, s. 132).

1.2. Prens Sabahattin'in Aile Görüşü

Türkiye'de modern aile düşüncesinin gelişiminde değinilmesi gereken nokta Ziya Gökalp ve Prens Sabahattin'in görüşlerinin bu süreçte oldukça etkili olduğudur (Aytaç, 2007, s.159). Kendi döneminde ve sonraki zamanlarda Prens Sabahattin etkisinde aile, Le Play biçimi ampirik yöntemlerin konusu olmuş ve aileye dair analizlerde geleneksel yapıdan cemiyet tarzı topluma veya kamucu yapıdan bireyci yapıya geçiş öncelikli olarak ele alınmıştır (TAYA, 2011, s. 58). Prens Sabahattin aile konusundaki en önemli entelektüel referansını Le Play ekolünden almıştır. Toplumsal değişmeyi bireyci bir yaklaşımla ele alan Prens Sabahattin, toplumsal yapının değişmesinde bireyci eğitimin ve ailelerin önemini vurgulamıştır. Değişmeyi bireyden başlayarak aileye, kurumlara ve topluma doğru geliştirmiştir (Erkul, 2014, s. 133). Toplumun en küçük birimini konu olarak alan Le Play, ailenin huzurlu bir yaşamı sağlayacak öz olduğunu ve yapı ve genişliği ne olursa olsun her toplumda var olduğunu belirtir. Prens Sabahattin'in aile ve bireyci eğitime dair konularda Le Play okulunun bu yaklaşımından etkilendiği görülür (Erkul, 2014, s. 103).

Toplumsal sorunların yapı sorunu çevresinde toplandığını, çözümünün bütüncü yapıdan bireyci yapıya geçmek ile mümkün olduğunu belirtir. Bu sorun eğitim ile ilgilidir. Bir toplumda bireyci eğitimi gerçekleştirecek olan birim ailedir. Milli eğitimi üretim, girişim aynı zamanda bağımsızlığa götürecektir yol bireyci aileler kurmak gücünde olan bir nesil yetiştirmektir. Böylece bireyci eğitim ile donatılmış aileler kentleri toplumsal bozulmadan kurtaracaktır (Erkul, 2014, s. 128). Bireyci toplum kurma ideali doğrultusunda aileye önemli roller atfetmiştir (Aytaç, 2007, s.171). Prens Sabahattin'in idealize ettiği bireyci aile tipi Le Play ekolündeki modern çekirdek aileye karşılık gelmektedir (Aytaç, 2007, s. 191). Gökalp ve Prens Sabahattin'in oluşturdukları çizginin Türkiye'de aile sosyolojisinin gelişimini oldukça etkilediği ve bununla birlikte kuramsal ve uygulamalı araştırmaların gelişmesini olanaklı kıldığı söylenebilir. Gökalp ve Sabahattin'in çalışmalarından sonra Türk modernliğinin kendine has özellikleriyle aile sorunlarının kesiştiği noktalarda (tarihsel süreçte ailenin evrimi, dini nikah, soyadı, kız kaçırma, namus, milli Türk ailesi, modern yaşam biçimleri, göçler) aile araştırmalarının yapıldığı görülmüştür (Aytaç, 2007, s. 191,192).

Bu bağlamda Türkiye'de aile tarihinin, Batılılaşma kavramı etrafında ve modernleşme sürecinde ailenin geçirdiği dönüşüm ile meydana gelen yeni ilişkisellik biçimlerinin anlamı üzerinde durularak kavranabileceği belirtilir (Aytaç, 2007, s. 29). Gökalp ve Prens Sabahattin modern aile fikrinin gelişiminde etkili düşünürlerdir (Aytaç, 2007, s. 171). Tarihsel gelişimi açısından Türkiye'de aile sosyolojisinin Gökalp ve Prens Sabahattin'in oluşturdukları çizgiden oldukça etkilenmiş olduğu söylenebilir (Aytaç, 2007, s. 192). Aytaç'a göre (2007, s. 202), bu iki düşünürün temel kaygısı, modernliği topluma benimsetebilmek olduğu için, aile ve alevi yaşam tarzının dönüştürülmesi önem taşımaktaydı.

1.3. İbrahim Yasa'ya Göre Türkiye'de Aile Yapısı

Yasa, bir sosyolog olarak Türkiye'nin toplumsal yapısı ile ilgili önemli tespitlerde bulunmuştur. Köyden kente göç, yurt dışı göç (Almanya) ve sanayileşmenin etkisi ile ailenin durumunu araştırmalarında incelemiştir (TAYA, 2011, s. 59). Yasa Türkiye'de aile yapısının toplumsal değişme ile paralel olarak köy ailesinden kent ailesine doğru farklılaşma gösterdiğini vurgular (Tüzün, 2014, s. 218). Meseleye yapı ve fonksiyonlar doğrultusunda yaklaşan Yasa'da genel manada aile yapısını anne, baba ve çocukların oluşturduğu ilişkiler ağı ve bu ilişki içindeki her bireyin sorumluluğundaki görev ve roller oluşturmuştur (Tüzün, 2014, s. 222,216).

Yasa, aile yapısının farklılığını yerleşim yeri örüntüsüne dayalı olarak sınıflandırır. Burada aynı toplumsal yapı içinde belirttiği aile tiplerinde cemaat özelliklerinin yitilmesiyle büyük değişimler yaşadığını belirtir. Sınıflandırmasını; 1. Büyük aile, 2. Kasaba ailesi, 3. Gecekondu ailesi, 4. Köy ailesi, 5. Göçebe ailesi olmak üzere yapmıştır (Tüzün, 2014, s. 217).

Dolayısıyla Türkiye’de görülen aile yapısına dair sınıflamalarında, aile ve toplumsal değişmeye odaklandığı çalışmalarında; ayrıca taygeldi aile ve Alamancı aile türlerinden bahsetmiştir (Akpolat, 2013, s.102-103). Gecekondu ailesi (quatter family, bidon -ville) (Yasa, 1970, s. 9), köy ve kent aileleri arasında geçiş sürecindeki bir oluşumu belirtir. Yasa’ya göre (1970, s. 10), bu durumun, kentleşmekte olan neredeyse bütün az gelişmiş ülkelere özgü bir mesele olduğunu belirtir. Köy ve kent ailesinin alışkanlıklarını sürdüren gecekondu ailesinin; köyün ve kentin değişmeye uygun olan değer ve alışkanlıklarını benimseyen nitelikte olduğunu söylemiştir (Yasa, 1970, s. 10). Barınma ve gıda açısından daha çok köy ailesinin özelliklerini, iş-güç biçimi gıda, giyim, hastalık gibi diğer noktalarda daha çok kentsel yaşamın etkisindedir. Ayrıca kent koşulları ailenin yapısında ve evlenme sürecinde değişmelere, ailenin tinsel değerlerinde çelişkilere neden olmuştur (Yasa, 1970, s. 16-17). Gecekondu ailesi ve topluluğu şimdilik kenti geçiş yerlerinde yerleşmiş, geçiş halinde topluluklardır. Köy ailesinin gecekonduya ve sonra kent ailesine dönüşmesi kent ailesinin bazı değerlerini benimsemesine ve kent topluluğu ile kaynaşmasına bağlıdır (Tüzün, 2014, s. 217-218).

Yasa (1973, s. 1) aileleri sanayileşme ve kentleşme sürecinin etkilediğini belirtir. Bu süreçte geniş aile ve evlilik ailesinin özelliklerine değinir. Geniş aile tek soy çizgisine, babaya ve birincil ilişkilere dayanır. Ekonomik bir birim olan geniş ailede baba toprağın mülkiyetini denetler. Ataerkil yapı içinde kadın ve erkeğin rolleri kesin olarak belirlenmiştir, yardımlaşma ve toplumsal güvenlik kurumudur (Yasa, 1973, s. 3-4). Yasa çağdaş aile, evlilik ailesi ve çekirdek aile kavramlarını; anne, baba ve onların evlenmemiş çocuklarını içeren bir formda tanımlar. Evlilik ailesinin sanayileşmiş, çağdaş kentlerde egemen olduğunu ifade eder. Burada çekirdek aile kavramı yerine evlilik ailesi kavramını kullanmasının nedeninin çekirdek ailenin kapsamlı bir akrabalık deneyimini yansıtmasıdır. Evlilik ailesi ekonomik ve sosyal bir güvenlik kurumu olmaması kadının ev dışında iş aramasına ve bazı alanlarda ise devletin desteğine ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur (Yasa, 1973, s. 4). Evlilik ailesi kentlerin endüstriyel yapısına uyum

sağladığı sürece geniş ailenin hizmetinde, yaygın bir kurum olarak sürüp gidecektir (Yasa, 1973, s. 9).

Ayrıca Yasa, anne, baba ve çocuklardan oluşan ilişkiler ağı içinde her üyenin sorumlulukları açısından aile sınıflaması yaparken vurguladığı şey; sosyolojik anlamda ilk çocuğun doğması ile “esas ailenin” kurulabileceğidir (Tüzün, 2014, s. 220). Bilindiği gibi 1950’li yıllardan itibaren özellikle Anadolu’nun kırsalından büyük kentlere doğru yaşanan yoğun göç Türkiye’nin toplumsal yapısını derinden etkilemiştir. Kentleşme denilen bu olgu, toplumsal hayatın her alanında önemli sonuçlar meydana getirmiştir (Danış, 2024, s. 143, 144). Bu yıllardan itibaren kentlerin köyden farklılaşan nitelikleri olan bir aile yapısı ortaya çıkarması önemlidir (Şentürk, 2015, s. 23). Yasa 1966’da yayınlanan çalışmasında Türkiye’de gecekondulaşma sorununu gündeme getirerek, kente göçle birlikte aile yapısında meydana gelen değişmeyi değerlendirmiştir. Böylece gecekondulu aileleri üzerine saha çalışması gerçekleştirmiştir (Akpolat, 2013, s. 103). Ayrıca İbrahim Yasa’nın bu dönemde aile konusundaki ilk ampirik çalışmayı yaptığı ifade edilir (Ankara’da Gecekondulu Aileleri) (Aksoy, 2014, s. 13, 15).

Ayrıca bu dönemle birlikte kentleşme ve aileye dair bazı önemli çalışmalar görülmüştür. “Türkiye’de Aile Yapısı” adlı Serim Timur’un çalışması toplumsal dönüşümün sonuçlarını değerlendirme açısından kapsamlı bir bilimsel çalışmadır. Bu araştırmada, ailenin yapısal özelliklerini belirlemede sosyo-kültürel özelliklerden daha çok ekonomik ilişkilerin etkili olduğunu tespit etmiştir (Aktaş, 2015, s. 425). Bu araştırmanın dayanmakta olduğu veriler hem bölgesel hem köysel hem de kentsel farklılıkları ortaya çıkaracak biçimde yurt genelinde bir örneklemden elde edilmiştir. Timur’un çalışmasındaki tipolojiye göre Türkiye’de ailelerin %60’ı çekirdek ailedir. Üç büyükşehirde çekirdek aile oranı %68 oranında, köy ve kasabalarda doğru bu oranın %55 olduğunu tespit edilmiştir. Ayrıca köylerde geniş aile sayılmayacak küçük ailelerin oranı %61’e yükselmiştir. Bu noktada Timur geniş aile tipinin çoğu toplumda yeterli toprak ve mülkiyete sahip bir azınlığın aile biçim olduğunu belirtir (Abadan Unat, s.1056, 1057).

1.4. Mübeccel B. Kıray Kentleşme ve Türkiye’de Aile Yapısı

Kıray’a göre (1998, s. 7), Türkiye’de 1950’lerden itibaren bazı faktörler geri dönülmez bir yapısal değişikliğe neden olmuştur. Bunlar içinde özellikle kentleşme, nüfusun ücretlileşmesi, yeni meslek ve iş düzeninin ortaya çıkması, aile yapısının değişmesi gösterilebilir (Kıray, 1998, s. 7). Bu tarihlerden itibaren toplumsal değişimin ana eksenini köyden kente göç eden köylülerde gerçekleşen dönüşüm içeriyordu (Kıray, 2006, s. 333). Geniş ve çekirdek aile formlarının yanında, Türkiye’de “kız evlada dayanan genişlemiş aile” formunun doğduğunu belirtmiştir (Kongar, 2014, s. 441). Kıray’ın aileye ilişkin gözlemleri toplumsal değişme yaklaşımıyla paralel gitmektedir. Geleneksel Türk ailesinin yapısında ve işlevlerinde ortaya çıkan oluşumları Türkiye’nin toplumsal-ekonomik yapısındaki değişmelere bağlamaktadır (Kongar, 2014, s. 441). Dolayısıyla değişmekte olan toplumsal yapıdan en çok aile etkilenmiştir. Ailedeki bu dengeyi tampon mekanizmalar sağlamaktadır. Bunun yanında aile değişen ve değişmeyen yönleri ile organize bir bütündür. Aile değişim içinde büyük uyum mekanizmaları yaratır. Aile içinde kadın (anne) değişimden kaynaklanan sorunları da yumuşatıp aile içindeki dengeyi sağlayan en önemli birey olarak tampon işlevi görmektedir (Kıray, 2006, s. 322). Kadın ailede dengeyi sağlayarak, değişimi kolaylaştırmıştır. Anne, aile içi ilişkilerde dönüşümü kontrol eden ve yavaşlatan dengeleyici bir mekanizmadır (Kaçmazoğlu, 2017, s. 408). Böylece annenin yeni rolü, işlevsel bir biçimde, değişen aile kurumunun geçiş aşamasını bunalımsız ve görece bir denge halinde geçirmek için ortaya çıkan yeni bir tampon fonksiyonudur (Kıray, 2000, s. 274). Geleneksel yapıdan modern yapıya geçiş sürecinde ailenin yapısı fonksiyonları değişmiş babanın otoritesi azalmış, aile içinde annenin statüsü, ayrıca kız evladın toplumsal önemi de yükselmeye başlamıştır (Kaçmazoğlu, 2017, s. 409).

Ereğli çalışmasında; dışa açılmanın ve şehirleşmenin getirdiği değişikliklerin büyük bir bölümünün aile bireyleri arasındaki iletişimde görüldüğünü belirtir. Aile içindeki baba ve erkek çocuğu arasında olduğu gibi bazı dayanışma biçimlerinin kırılması toplumda yeni düzensizlikler yaratmakta ve aileye güvensizlik duygusu getirmektedir. Bu nedenle kız evlat ile ailesi arasındaki ilişki önem kazanmaya başlamıştır. Büyük aile düzeninde anne ve oğul ilişkileri ise yeni bir anlam kazanmaktadır. Çekirdek aile düzeni, karı-koca arasındaki ilişkiyi daha eşitlikçi bir yapıya dayandır bir hale getirmiştir (Kıray, 2000, s. 274). Kıray, feodaliteden kapitalizme

doğru geçiş sürecinin belli yapıları ne biçimde etkilendiğini tespit etmiş ve Türkiye’de aile yapısında oluşan değişmeyi gözlemlemiştir. Ereğli’de bu değişim sırasında ortaya çıkan boşluk ailenin yapısal değişimi sonucunu doğurmuştur (Kongar, 2014, s. 442). Kısaca Kıray’ın toplumsal değişme ve kentleşme konularındaki incelemelerinde aile yapısına ilişkin konulara değindiği görülmektedir.

2. Türkiye’de Kentsel Yaşamda Ailenin Genel Görünümü ve Özellikleri

1970’li yıllardan itibaren Türkiye’de aile konusunda kapsamlı saha çalışmaları yapıldığı görülmektedir. Bunlar içinde güncel bilimsel verilerle aile kurumuna ve ailenin sorunlarına ilişkin ampirik verilerin toplanması, zaman odaklı bir şekilde değişim ve sürekliliği tespit etmeyi amaçlayan aile kurumunu sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan değerlendirmeye olanak sağlayan (TAYA, 2011, s. 3) Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nün gerçekleştirdiği “Türkiye’de Aile Yapısı Araştırması” dizileri verilebilir (2006, 2011, 2013, 2016). Bu araştırma 2021’de yeniden yapılarak (TAYA, 2021), hane içi ilişkiler, demografik bilgiler, çalışma hayatı, gelir, evlilik, çocuklar, boşanma, sosyal algılar, aile ve akrabalık ilişkileri, sosyal hayatları, alışkanlıkları, yaşlılık gibi konular hakkında veriler toplanmıştır (TAYA, 2021, s. V-VII).

Sanayileşme, kentleşme, eğitim imkanları ve teknolojik ilerlemeler geleneksel toplumların birçok kurumunda modernleşmeye hız kazandırmıştır. Türkiye’de aile yapısının Cumhuriyetin ilanıyla birlikte hızlı bir değişim sürecine girdiği söylenebilir. 1950’lerde sanayinin gelişmeye tarımsal üretim biçiminden sanayi üretimine geçilmesi ile kentlere yönelen göçler aile yapısını etkilemiştir (Koçak, Evran, 2024, s. 301). Kentlerde birçok alanda toplumsal değişim meydana gelirken, bu süreçten aile yapısı da etkilenmiştir. Kırsal alanda yerel ve coğrafi kültürel özelliklere göre şekillenen aile yapısı zamanla kentleşme ile değişime uyum sağlamaya başlamıştır (Koçak, Evran, 2024, s. 301).

Zencirkıran’a göre (2019, s. 32), Türkiye’de Cumhuriyetin ilk döneminde kentleşme bağlamında önemli nüfus hareketliliği görülmemiştir. Ancak bu 1950’lerden itibaren görülmeye başlayan bir durum olmuştur. Örneğin: 1950’de nüfusun %25,4’ü

kentsel alanlarda yaşarken bu oran 1960'ta %31,92'ye, 1970'te %38,45'e, 1980'de %43-91'e, 1990'da %59,01'e, 2018 yılına gelindiğinde ise bu oran %92,3'e yükselmiştir (Zencirkıran, 2019, s. 32). 2024 yılı TÜİK verilerine göre toplam nüfus içinde Türkiye'de il ve ilçe merkezlerinde bulunanlar %93,4 oranındadır. Öte yandan kasaba ve köyler olarak tanımlanan yerlerde yaşayanların oranının ise %6,6'ya düştüğü görülmektedir. Mekâna dayalı adres kayıt sistemi verilerinde nüfusun %67,2'sinin yoğun kent, %15,5'inin orta yoğun kent, %17,2'sinin kırsal alanlarda yaşadığı görülmektedir (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2024-53783>).

Koç'a göre (2019, s. 41) burada, Türkiye gibi hızlı bir dönüşüm içinde bulunan bir ülke için aile yapısının değişimini ifade edebilecek bazı tipolojiler kullanılmaktadır. Bunlar:

çekirdek aile; karı, koca ve evlenmemiş çocuklardan oluşan aile biçimidir", "çocuksuz çekirdek aile; sadece karı ve kocadan oluşan aile biçimidir", çocuklu çekirdek; karı, koca ve evlenmemiş çocukların birlikte yaşadığı aile biçimidir", "geniş; çekirdek aile biçimine yatay, dikey ya da düşey olarak eklenmiş diğer bir kişinin ya da ailenin bulunduğu aile biçimidir", "dağılmış aile; çekirdek aile biriminin tek kişiye, tek ebeveyne dönüşmüş olduğu ya da aralarında kan bağı olan ya da olmayan kişilerden oluşan aile biçimidir

Koç'a göre (2019), Türkiye'de aile yapısında çekirdekleşme ve ataerkil geniş ailenin yapısındaki zayıflama eğilimlerinin yaşanan toplumsal değişimin sonucu olduğu söylenebilir. Bu değişimle birlikte Türkiye'de özellikle 1990'lardan sonra dağılmış ailenin, tek kişilik ve tek ebeveynli aile yapılarındaki yaygınlaşma hızında bir artış olduğu söylenebilir. Bu durumun aile yapısının çekirdekleşme sürecini durağanlaştırdığı ifade edilir. Ayrıntılı bir değerlendirme ile çekirdek ailede çocuksuz çekirdek ailenin çocuklu çekirdek aileye nazaran daha çok arttığı görülmektedir. Türkiye'de doğurganlığın düşmesiyle çekirdek ailede; bir çocuklu çekirdek ailede ve iki çocuklu çekirdek ailelerde artış, üç ve üzeri çocuklu ailelerin sayısında düşüş olduğu gözlenmektedir (Koç, 2019, s. 36).

Türkiye'de son 50 yılda gerçekleştirilmiş olan bazı araştırmaların sonuçlarına bakıldığında, çekirdek (%69,3) ve dağılmış ailenin oranının yükseldiği, geniş aile sayısının düştüğü tespit edilmiştir. Dağılmış aile oranının (%19,9) geniş aileden (%10,8) daha yüksek hale gelmiştir. Son yıllarda çekirdek aile oranının artışında, doğurganlığın ertelenmesi, yaşam beklentisinin artmasıyla kendini gösteren demografik dönüşüm sonucu çocuksuz çekirdek ailenin artmasının etkisi olduğu söylenebilir (Koç, 2019, s. 49, 50). Kısacası son yarım asırdır Türkiye'nin aile yapısı önemli değişimlere uğramıştır.

Koç'a göre (2019, s. 77); bu zaman diliminde çekirdek aile oranı önce hızlı bir biçimde artmış, sonra durağanlaşmış, dağılmış aile yapısı da artmıştır. Toplumsal işlevi azalan geniş ailenin ise azalma eğiliminde olduğu ifade etmektedir.

Koç'a göre (2014, s. 25, 48), ailenin yapı değişimine etki eden faktörleri şu şekilde sıralamak mümkündür: 1. Kentleşme; ekonomide sanayi ve hizmet sektörlerinin gelişmesi, kadının çalışma hayatında yer alması, sosyal ve ekonomik değişim. 2. Demografik dönüşüm: İlk evlilik yaşı, ilk çocuğa sahip olma yaşı, doğurganlık kontrolü, doğurganlık seviyesi, ideal çocuk sayısı ve sahip olunan çocuk sayısı aralığının küçülmesi, doğumda yaşam beklentisi artışı ve boşanma hızı gibi faktörler. 3. Zihniyet değişimi.

Oransal olarak kentlerde yaygın aile yapısı olarak çekirdek ailenin ön plana çıktığı söylenebilir. Bunun nedenleri olarak Koç'un (2014) yukarıdaki değerlendirmesiyle benzer şekilde; artan kentleşme ve etkileri, okuma yazma oranının artması ve yüksek öğrenim görenlerin sayısının artması, kadınların eğitim ve çalışma olanaklarının artması, çalışma hayatındaki değişimler, büyükşehirde akrabaların bir arada yaşamalarına olan ihtiyacın azalması, sosyal güvenlik alanındaki gelişmelerin az çocuk tercihini gündeme getirmesi, ayrıca bireyci kişilik yapısı sayılabilir (Zencirkıran, 2019, s. 163). Yaşanan demografik dönüşümün etkisiyle çocuklu çekirdek ailelerin artık bir çocuk ya da iki çocuğun olduğu hanelere dönüşüp iki çocuk normunu yansıttıkları görülmektedir (Koç, 2019, s. 78). Bu noktada Şentürk (2008, s. 24), kentleşme sürecinin bir taraftan çocuk sayısını azaltarak aileyi küçültürken, ülkemizde çocuk sahibi olmanın hala önemli bir değer olarak devam ettiğini belirtir. Şentürk, sayının azalmasının çocuğun azalan ekonomik değeriyle alakalı olduğunu, kentleşme ve yükseköğrenim oranlarının artmasının çocuğun ekonomik değerini azaltırken psikolojik değerini arttırdığını ve bu sayede çocuk sahibi olma eğiliminin belli bir oranda tutulduğunu da ifade etmektedir (2008, s. 24). Şentürk'e göre (2015, s. 24) dünyada olduğu gibi Türkiye'de de modernleşme, kentleşme ve sanayileşme süreci ile ailede değişim çekirdek aile modeli yönündedir, ancak bazı durumlarda çekirdek aile modeli ile geniş aile modeli yan yana bulunabilmektedir.

Günümüzde hem erkek hem de kadınların bekar kalma tercihlerinde eskiye göre artış ve evlenme yaşlarında yükselme gözlenmektedir. Koç (2014, s.24) demografik araştırma verilerine göre 1970 yılında kadınların ilk evlenme yaşının 16, 2000 yılında ise 24 olduğunu ifade etmiştir. 2024 yılına gelindiğinde, TÜİK evlenme istatistiklerine

göre (tüik.gov.tr), ilk kez 2024 yılında evlilik yapmış olan kadınların ilk evlilik yaşı 25,8 iken erkeklerin ilk evlenme yaşı 28,3'tür. Böyle bir tablo olsa da kırsal alanlarda ve ataerkil yapının egemen olduğu, kadının çalışmadığı ve eğitim düzeyinin düşük olduğu yerlerde daha küçük yaşlarda evlenme durumu söz konusu olabilmektedir (Zencirkıran, 2019: 165). Son yirmi yılda Türkiye'de gelişmekte olan diğer ülkelerdeki gibi boşanma oranlarının arttığı gözlenmektedir. 2024 yılı TÜİK'in evlenme ve boşanma istatistiklerine (tüik.gov.tr), bakıldığında kaba evlenme hızının binde 6,65, kaba boşanma hızının binde 2,19 olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Bu verilerden hareketle sonuç olarak; modernleşmeyle kentleşme ataerkil geniş ailenin işlevlerinin azalması ve zayıflaması, istihdam yapısının değişmesi, kırsal alandaki üretimin farklılaşması, çocuğa verilen psikolojik değerin artması, sosyal güvenlik sisteminin gelişmesiyle çekirdek aileye geçiş süreci hızlanmıştır (Koç, 2019). Koç'a göre (2019: 77), bu dönemde sosyal hayatta geçici geniş aile değişime direnç göstererek yeni işlevler üstlenmiştir. Ayrıca çekirdek aile oranının durağanlaşmasının nedeni olarak; çekirdek ailelerden zayıflayan daha küçük unsurların dağılmış aile yapıları biçiminde ortaya çıkması verilebilir. Bu sürece iç göç, dış göç, boşanma hızlarının artması ve ülkede yaşanan sosyoekonomik değişimin etkisi bulunmaktadır (Koç, 2019: 78). Tek kişilik hanelerin %34'ü ve tek ebeveynli ailelerin ise %8'i yaşlı kadınlardan oluşmaktadır (TAYA, 2016, Koç, 2019: 78). Tek ebeveynli ailelerin gelir, gider ve tasarruf bağlamında dezavantajlı konumda oldukları söylenebilir (Koç, 2019: 79). Koç'un bu konudaki öngörüsü (2019: 79, 80), genç nüfusun katılımıyla düşünsel dönüşüm sürecinin sonucunda tercihen kurulmaya başlayan bu aile yapısının hızlı bir şekilde artacağı yönündedir.

Sonuç

Türkiye’de tarihsel verilerin, istatistiksel bilgilerin, teorik ve ampirik çalışmalara ilişkin yapılan literatür taraması çerçevesinde ailenin görünümüne bakıldığında; sanayileşme ve kentleşme süreçlerinin aile kurumunu etkilediği görülmektedir. Bu süreçte kırsal alanlardan kente gerçekleşen göçle de birlikte ailenin yapısında değişimler olduğu söylenebilir. Poyraz Tacoğlu’na göre (2018:158), Türkiye’de aile; aile üyelerinin sayıca azalması, özellikle kadının eğitim düzeyinin artması, iş hayatına katılımının artması, kadının aile içindeki statü ve rollerinin farklılaşması, akrabalık ilişkisi ağının öneminin azalması, yeni evlenen çiftin evlilik kararında ve ikamet edeceği yeri belirlemede daha özgür olması, ilk evlenme yaşının yükselmesi gibi bazı önemli yapısal değişimler geçirmektedir. Türkiye’de aile, kentleşmenin de etkisi ile zaman içinde değişime uğramıştır, ancak yakın geçmişte Gökçe’nin ifade ettiği gibi (1996:172), hala etkinliğini ve önemini kaybetmemiş bir kurumdur.

Son olarak kentleşmeyle beraber bütün bu yaşanan düşünsel, demografik ve ekonomik değişime rağmen Türkiye’de aile en güçlü kurumlardan biri olarak görülebilir. Sanayileşme yönünde girişimler, kentte yaşayan nüfusun artışı, kültürel alanda, çalışma hayatında değer değişimleri aileye bakış açısını ve aile ilişkilerini farklı boyutlarda etkilemiş olsa da 12. Kalkınma Planında yer alan (2024-2028: 170), “...milli ve manevi değerlerin taşıyıcısı olan ailenin her türlü zararlı eğilimden korunması, sağlıklı nesillerin yetişmesi, dinamik nüfus yapısının ve kalkınmanın istikrarlı bir biçimde sürdürülmesini teminen aile kurumunun güçlendirilmesi temel amaçtır.” ifadesinde de ailenin önemli ve kritik bir işleve sahip olduğu vurgulanmaktadır. Bu Kalkınma Planında aileye yönelik hizmetlerin niteliği ve niceliğinin geliştirilmesi hedeflenmektedir.

KAYNAKÇA

- Abadan Unat, N. Türkiye’de aile yapısı, (Dr. Serim Timur), Kitap Tahlili, Hacettepe Üniversitesi Yayınları No. D-15 Ankara: 1972. Sh.234.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/36902>. Erişim Tarihi: 18.10.2025.
- Akpolat, Y. (2013). İbrahim Yasa, Türk sosyologları içinde. (ss.88-109). Ç. Özdemir. (Ed.). Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayını.
- Aksoy, E. (2014). Aile sosyolojisinin gelişimi. Aile sosyolojisi içinde. N.Güngör Ergen, B. Şahin Kütük (Ed.). (ss. 4-23). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açık ve Uzaktan Öğretim Fakültesi Yayını.
- Aydın, M. (2013). Sistematik aile sosyolojisi. M.Aydın (Ed.). Sistematik aile sosyolojisi. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Aytaç, A., M. (2007). Ailenin serencamı Türkiye’de modern aile fikrinin oluşması. 1. Baskı, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Aktaş, G. (2015). Türkiye’de aile sosyolojisi çalışmalarına genel bir bakış. Sosyoloji Konferansları. No: 52, (2015-2), ss. 419-441.
<https://dergipark.org.tr/en/pub/iusoskon/article/277652>, Erişim Tarihi: 18.10.2025.
- Danış, D. (2024). Nüfusun değişimleri ve toplumsal yapı. Toplumsal yapı Türkiye’de eşitsizlik tahakküm ve değişim içinde. C. Özatalay. (Der.). (ss 125-156). 1. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dikeçligil, F. B. (2012). Aileye dair kabullerin ezber bozumu. Muhafazakâr Düşünce Dergisi içinde (ss. 21-52). Yıl: 8, Sayı:31.
- Dikeçligil, F. B., & Sadıkoğlu, Z. Z. (2023). Beğlü Dikeçligil ile Türkiye’de aileye dair [Interview]. Istanbul University Journal of Sociology, 43, 11-26. 15 June
<https://doi.org/10.26650/SJ.2023.43.1.0101>
- Erkul, A. (2014). Prens Sabahattin. Türk toplumbilimcileri 1-2 içinde. (ss. 75-144). E. Kongar. (Ed.). Üçüncü basım. İstanbul: Kitabevi.
- Giddens, A. & Sutton, P. (2024). Sosyolojide temel kavramlar (Ö. Akkaya, Çev.; 4. baskı). Phoenix.
- Gökalp, Z. (2019). Türkçülüğün esasları. İstanbul: Mavi Çatı Yayınları.
- Gökalp, Z. (1992). Terbiyenin sosyal ve kültürel temelleri I, İstanbul: MEB Yayınları. Türk Klasikleri. 20. No: 9513. Hazırlayan: Rıza Kardaş, İstanbul.
- Gökalp, Z. (1995). Türk medeniyeti tarihi. İkinci Baskı. Sadeleştiren: Yalçın Toker. Toker Yayınları.

- Gökçe, B. (1996). Türkiye'nin toplumsal yapısı ve toplumsal kurumlar. Birinci baskı, Ankara: Savaş Yayınevi.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2017). Mübeccel Belik Kıray'ın sosyolojik görüşleri üzerine. Sosyoloji Konferansları içinde. No: 55 (2017-1) / ss.385-412.
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/328979>. Erişim tarihi: 12.10.2025.
- Karkıner, N. (2013). Kadın aile ve toplum. Sosyolojiye giriş içinde. (ss. 126-148). N. Suğur (Ed.). 2. Baskı. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kıray, B. M. (1998). Kentleşme yazıları. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Kıray, B. M. (2006). Toplumsal yapı ve toplumsal değişme. Toplu eserleri 4. Ankara: Bağlam Yayıncılık.
- Kıray, B. M. (2000). Ereğli ağır sanayiden önce bir sahil kasabası. Üçüncü basım. Ankara: Bağlam Yayıncılık.
- Koç, İ. (2019). Türkiye'de aile yapısının değişimi sürecinde tek ebeveynli ailelerin oluşumu, belirleyicileri ve refah durumu (2006-2016). Türkiye aile yapısı ileri istatistik analizi 2018.(ss. 36-87). T.C. Aile, çalışma ve sosyal hizmetler bakanlığı aile ve toplum hizmetleri genel müdürlüğü. 1. Baskı. Ankara: Araştırma ve politika serisi 65.
https://www.aile.gov.tr/media/35869/taya-18_turkce_kitap.pdf. Erişim tarihi: 19.10.2025.
- Koç, İ. (2014). Türkiye'de aile yapısının değişimi: 1968-2011. Türkiye'de aile yapısı araştırması: Tespitler, öneriler içinde. (ss.23-55). Aile ve sosyal politikalar bakanlığı aile ve toplum hizmetleri genel müdürlüğü. Araştırma ve sosyal politikalar serisi 07. Birinci basım. İstanbul.
- Koçak, Hüseyin, Evran, Sümeyye, (2024), Ziya Gökalp'e göre modern Türk ailesi: Gelenekten geleceğe. Ölümünün 100. yılında Ziya Gökalp ve sosyoloji sempozyumu özel sayısı. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Cilt 26, Aralık, ss.297-310.
<https://acikerisim.aku.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11630/12506/10.32709-akusosbil.1571190-4304545.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. Erişim tarihi: 20.10.2025.
- Kongar, E. (2014). Ziya Gökalp. Türk toplumbilimcileri 1-2 içinde. (ss. 27-73). Üçüncü basım. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kongar, E. (2014). Mübeccel Belik Kıray. Türk toplumbilimcileri 1-2 içinde. (ss. 421-447). Üçüncü basım. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kurtuluş, H. (2003). Mekânda billurlaşan kentsel kimlikler: İstanbul'da yeni sınıfsal kimlikler ve mekansal ayrışmanın bazı boyutları. Doğu Batı Üç Aylık Düşünce Dergisi, 23(6), 75-98.
- Marshall, G. (1999). Sosyoloji sözlüğü (O. Akınhay & D. Kömürcü, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Newman, D., M. (2016). Sosyoloji, günlük yaşamın mimarisini keşfetmek. (D. A. Arslan, Çev.). 3. Basımdan çeviri, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

- Özer, F. F. (2007). Ziya Gökalp'in şiir ve mektuplarında kadın ve çocuk eğitimi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. Denizli.
- Poyraz Tacoğlu, T. (2018). Türkiye'de aile. Türkiye'nin Toplumsal yapısı içinde. (ss. 145-184). N. Güngör Ergen (Ed.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Şatıroğlu, A. (2011). Ziya Gökalp'in aile konusundaki görüşleri, Ziya Gökalp içinde. (ss. 269-282). Korkut Tuna ve İsmail Coşkun. (Ed.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Şatıroğlu, A. (2010). Aile sosyolojisi. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Lisans Programı.
- Şentürk, Ü. (2008). Aile kurumuna yönelik güncel riskler. Aile ve Toplum, içinde. Yıl: 10, Cilt:4, Sayı: 14, Nisan, Mayıs, Haziran, ss. 7-31.
- Şentürk, Ü. (2015). Türk aile tarihi, Aile yazıları 7 içinde (ss. 13-28). Aile ve sosyal politikalar bakanlığı, Araştırma ve sosyal politika serisi 35. Birinci baskı. Ankara.
- TAYA, (2011). Türkiye aile yapısı araştırması 2011. Aile ve sosyal politikalar bakanlığı. Ankara. ISBN:978-605-4628-37-7.
<https://www.aile.gov.tr/uploads/athgm/uploads/pages/arastirmalar/taya2011.pdf>
- TAYA, (2014). Türkiye'de aile yapısı araştırması: tespitler ve öneriler. Aile ve sosyal politikalar bakanlığı toplum hizmetleri genel müdürlüğü. Araştırma ve sosyal politika serisi 07. Birinci basım. İstanbul.
- TAYA, (2016). Türkiye'de aile yapısı araştırması, 2016. T.C. Aile ve sosyal hizmetler bakanlığı. Aile ve toplum hizmetleri genel müdürlüğü. Ankara: Araştırma ve politika serisi 66. Birinci baskı. <https://www.aile.gov.tr/media/35811/taya-2016.pdf>. Erişim tarihi: 04.12.2025.
- TAYA, (2021). Türkiye aile yapısı araştırması 2021. Aile ve sosyal hizmetler bakanlığı. Türkiye istatistik kurumu. Ankara. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turkiye-Aile-Yapisi-Arastirmasi-2021-45813>
- Türkiye'de Aile Yapısı İleri İstatistik Analizi 2018, (2019), Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Araştırma ve Politika Serisi 65, Birinci Baskı, Ankara. https://www.aile.gov.tr/media/35869/taya-18_turkce_kitap.pdf, Erişim Tarihi: 19.10.2025
- Tüzün, S. (2014). İbrahim Yasa, Türk toplumbilimcileri 1-2 içinde. (ss. 205-235). Emre Kongar (Ed.). Üçüncü Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- TÜİK, İstatistiklerle Kadın 2024.
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0statistiklerle-Kad%C4%B1n-2024-54076&dil=1#:~:text=Ortalama%20ilk%20evlenme%20ya%C5%9F%C4%B1%20kad%C4%B1nlarda,evlenme%20ya%C5%9F%C4%B1%2028%2C3%20oldu>
- <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Evlenme-ve-Bosanma-Istatistikleri-2024-54194>, 19.10.2025.

- Yasa, İ. (1970). Gecekondu ailesi (Squatter family, bidon-ville) (Geçiş halinde bir aile tipolojisi). Cilt: 25. Sayı:04,01.04.1970. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001264, Erişim Tarihi: 14.10.2025.
- Yasa, İ. (1973). Evlilik ve geniş aile kurumlarının yazgısı. Cilt: 28. Sayı: 01-01.01.1973. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000000993, Erişim Tarihi: 14.10.2025.
- Zencirkıran, M. (2019). Türkiye’de kentleşme. Türkiye’nin toplumsal yapısı içinde. (ss.29-58). Ed. M. Zencirkıran. (Ed.). Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi AÖF Yayını.
- Wirth, L. (2010). Urbanism as a way of life. The American Journal of Sociology, 44(1), 1-24. Erişim: 7 Temmuz 2025. <http://www.jstor.org/stable/2768119>
- On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028). Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_11122023.pdf, Erişim tarihi: 20.10.2025.

EDEBİYATIN SOSYOLOJİK GÜCÜ: ŞİİRLE İNSAN KALMAK

Kezban ERDOĞAN*

Ethem ERDOĞAN**

Özet

Bu sunumun temel iddiası, şiirin yalnızca estetik ve retorik temelli bir edebi tür ya da disiplin olmadığıdır. Şiir işlevsel olarak estetik bir mesele olduğu kadar “insan kalma mücadelesinin sosyolojisi”dir de. Modern çağ, insanlığa eşi benzeri görülmemiş bir ilerleme ve konfor vaat ederken, aynı zamanda onu derinden sarsan yabancılaştırıcı ve mekanikleştirici şartları da beraberinde getirdi. Hayatın her alanının algoritmalarla ve verimlilik odaklı sistemlerle yönetilmesiyle, insan kendi varoluşsal ritminden koptu. İnsan emeği, bir makinenin rutin bir parçasına dönüştü ve yaratıcılığın yerini tekrarlanabilir, ölçülebilir görevler aldı. Bu mekanikleşme, bireyin doğadan, kendi işinin anlamından ve diğer insanlarla kurduğu otantik bağlardan kopmasına yol açtı. İnsan, devasa bir çarkın içinde dönen bir dişli gibi hissetmeye başladı; kalabalıklar içinde bile derin bir yalnızlık ve anlamsızlık duygusuyla kuşatıldı. Böylece modern çağın rasyonel ve düzenli görünen dünyası, aslında insanın özünü feda ettiği, kendini bir nesne gibi hissettiği ruhsal bir boşluğa dönüştü. Modern çağın yabancılaştırıcı ve mekanikleştirici şartlarında şiir hem kişisel hem de toplumsal düzeyde insanın özne olarak varlığını sürdürmesinin imkânlarını araştırmakta bir imkândır.

Çalışmada disiplinler arası bir yaklaşım benimsenmiştir. Sosyolojinin temel kavramları ile şiirin imkânları karşılaştırılmış; tarihsel örnekler (destanlar, ağıtlar, marşlar) ve tasavvufi söylemler (Mevlânâ, Yunus Emre) üzerinden şiirin toplumsal işlevleri değerlendirilmiştir. Modernite eleştirisiyle birlikte şiirin günümüzde üstlendiği direniş rolü tartışılmıştır.

Şiir, bireysel bir duygu alanı olmanın ötesinde, toplumsal belleğin ve ortak vicdanın taşıyıcısıdır. Sosyoloji, yabancılaşma ve sınıf çatışması gibi olguları kavramsallaştırırken; şiir bunları insanî bir dile tercüme ederek evrenselleştirir. Dijital çağın algoritmaları insan davranışlarını ölçebilir, ancak bir mısranın sakladığı duyguyu kavrayamaz. Bu bağlamda şiir, modernitenin nesneleştirdiği bireyi yeniden özne kılarak insanca kalmanın en sahici yolunu açar.

Şiir, toplumsal travmaların kaydını tutan bir hafıza, inancın tezahürü, direnişin sesi ve insan olmanın en derin sosyolojisidir. Tasavvufi gelenekte “kalpten çıkan sözün kalbe varacağı” vurgusu, şiirin toplumsal boyutunu da açıklamaktadır. Modernite, dünyanın büyüsunü bozarken, şiir bu büyüü yeniden kurar. Dolayısıyla şiir, bugün her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyduğumuz bir direnç, sığınak ve insan kalma aracıdır.

Anahtar Kelimeler: Şiir, Sosyoloji, Modernite, Yabancılaşma, Direniş, İnsan Kalma, Toplumsal Bellek

* Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, MEB, Kütahya.

** Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, MEB, Kütahya, ethemerdogan73@hotmail.com

1. Giriş: Estetikten Öte Bir İnsanlık Alanı

Şiir, insanlık tarihinin en eski ifade biçimlerinden biridir. Fakat onun yalnızca bir süsleme sanatı ya da duygusal anlatım biçimi olarak görülmesi, şiirin toplumsal ve varoluşsal derinliğini eksik bırakır. Şiir, her çağda insanın kendini koruma refleksidir. Bunu duygusal bir ifade olarak alamayız; çünkü bir varoluş stratejisidir bu. İnsanın iç dünyası ile dış dünya arasındaki mesafenin açıldığı her dönemde, şiir bu yarığı onarmak için ortaya çıkar. Bunun etrafına bir çerçeve çizersek yaklaşık olarak; insan, içsel duygularıyla (yani kalbi, inancı, sezgileri, vicdanı, hayalleriyle) dış dünyanın değerleri (yani toplumun beklentileri, ekonomik sistem, teknoloji, başarı ölçütleri) arasında olması gereken uyumu artık kuramıyor, demektir.

Modern çağ, aklın zaferi olarak başlasa da insanın kendi kalbine karşı yenilgisini getirmiştir. Karl Marx'ın (1993) "yabancılaşma" kavramı, modern insanın kendi emeğini ve anlamını kaybetmesini açıklamaktadır. Weber (2011) bu süreci "dünyanın büyüünün bozulması" olarak tanımlar. Artık insan, kutsallıkla, doğayla ve hatta kendisiyle bağ kuramaz. Şiir, tam bu noktada devreye girer: İnsanın yabancılaşmış, mekanikleşmiş dünyasında ruhun son sığınağı olur.

2. Modernite ve İnsan Yabancılaşması

Modern çağın toplumsal örgütlenmesi, aklın ve bilimin rehberliğinde ilerleme hedefiyle kurulmuştur. Ancak bu ilerleme, insanın içsel dünyasını ihmal etmiştir. Zygmunt Bauman (2018), modern bireyin sürekli hareket hâlinde olduğunu, ancak hiçbir yere ait olmadığını söyler. Bu akışkan modernitede kimlikler, ilişkiler ve inançlar çözülür. İnsan, hız ve üretim baskısıyla kendisini unutmaya zorlanır. Bu yabancılaşmanın en tehlikeli yönü, insanın kendi duygusal derinliğini kaybetmesidir. Performans toplumu, bireyi bir makine parçasına dönüştürür. Bu durumda şiir, insanın anlam arayışını yeniden kurar. Weber'in rasyonalizmine karşı, şiir irrasyonel ama insanca bir alan açar: Bir "duygu sosyolojisi."

Şiirin bu işlevi tarih boyunca değişmemiştir. Homeros'un destanlarından Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sine, Nazım Hikmet'in toplumcu şiirinden Edip Cansever'in bireyci liriklerine kadar her şiir, çağının sosyolojik gerilimini yansıtır. Şiir, bir çağın tanıklığıdır.

3. Şiir ve Sosyoloji Arasında: İnsanı Anlamanın İki Yolu

Sosyoloji, toplumu kavramsal olarak anlamaya çalışır; şiir ise aynı toplumu duygusal olarak yaşatır. Her iki alan da insanın toplumsal varlığını konu edinir. Durkheim'in "kolektif bilinç" kavramı, şiirde en somut hâlini bulur. Bir toplumun marşları, ağıtları, destanları onun ortak duygusal belleğidir. Sosyolojinin soyutladığı ilişkiler, şiirde hissedilir hâle gelir. Bu nedenle şiir, sosyolojinin tamamlayıcısıdır. Sosyoloji toplumu açıklar, şiir onu yeniden kurar. Eagleton'un (2014) belirttiği gibi, "şiir, insanın dünyayı bir bütün olarak duyabilme biçimidir." Modernite insanı parçalara ayırırken, şiir bu parçaları yeniden birleştirir. Toplumsal çözülme karşısında şiir, insanın bütünlüğünü savunan bir etik hal alır. Selçuklu toplumu başsız-sahipsiz kaldığında Yunus Emre, Osmanlı toplumu başsız-sahipsiz kaldığında (Fetret Dönemi) Süleyman Çelebi toplumu aynı payda etrafında toplayan, bütünlük sağlayan unsur olmuştur.

4. Tasavvufî Şiir: Kalpten Kalbe Sosyoloji

İslam düşüncesinde şiir, insanın hakikatle kurduğu en içten iletişim biçimidir. Yunus Emre'nin "Bir ben vardır bende benden içeri" dizesi, modern çağın kaybettiği derinlik duygusunu hatırlatır. Bu anlayışta şiir, hem bireysel hem toplumsal bir yeniden doğuştur. Tasavvufî şiir, insanı Tanrı'ya yaklaştırırken, onu topluma da bağlar. Zira hakikatin kapıları "ben"den çok "biz"de açılır. Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde anlatılan hikâyeler, insanın içsel yolculuğunu toplumsal bir dilde sunar. Şiir burada bir kolektif bilinç inşası aracıdır.

Bu yönüyle tasavvufî şiir, Batı sosyolojisinin kavramsallaştırdığı “toplumsal dayanışma” olgusuna denk düşer. Yunus’un dili, yalnız Anadolu’nun değil, insanlığın ortak dili olur. Bugün bile şiir bu işlevi sürdürmektedir: Kalpten çıkan söz, toplumun vicdanına ulaşır.

5. Modern Türk Şiirinde Direniş Estetiği

Cumhuriyet dönemi Türk şiiri, modernleşmenin sancılarını en yoğun biçimde yansıtmıştır. Nazım Hikmet’te toplumsal özgürlük arayışı, Sezai Karakoç’ta metafizik direniş, İsmet Özel’de bireysel sorgulama, Edip Cansever’de varoluşsal yalnızlık hâkimdir. Her biri, modern insanın ruhi parçalanmışlığına bir cevap verme gayretindedir. Nazım Hikmet, “Kendi kendine konuşur gibisin, halkına konuşuyorsun” diyerek şiiri toplumsal bir diyalog hâline getirir. Sezai Karakoç’un “Diriliş” düşüncesi, modernliğin ruhsuzluğuna karşı metafizik bir protestodur. Sezai Karakoç’un “Diriliş” düşüncesi, bir fikir mottosu olmaktan çıkar, **modern çağın ruhsuzluğuna karşı kurulmuş bütünlüklü bir dünya görüşüne dönüşür.** “Anlatacaktım ölümlerini / bir sonbahar eşliğinde Bir kış güneşliğinde / Fakat baktım bu ölüm değil diriliştir Tabiatı aşan bir bildiridir.” *Leyla ile Mecnun* İsmet Özel ise “şair yalnızlığı”nı çağının ideolojik gürültüsünden kaçış değil, insanlığın yeniden sorgulanması olarak kullanır. “İnsanlar birbirine silah çekerken / ben kelimelerle savaşıyorum / ve insanın anlamını arıyorum.” *Cinayetler Kitabı* (1980)

Bu şiirlerin ortak paydası, modernleşmenin nesneleştirici yapısına, yaşantıyı öznenen kurtarma isteğine karşı “insan kalma” ısrarıdır. Bu mesele, insan olma kavramından sonra ısrarla konuşulmaya üzerinde durulmaya ihtiyaç duyduğumuz kavramdır.

6. Dijital Çağda Şiir: Algoritmalara Karşı Ruhun Direnişi

Bugün dijital teknolojiler, insan davranışlarını veri haline getirmekte; duygular bile algoritmalarla ölçülmektedir. Yapay zekâ metin üretebilir, ama şiir yazamaz; çünkü şiir,

“duygunun bilincidir.” Bir algoritma acıyı simüle edebilir ama hissedemez. Şiir, bu nedenle, veri çağında insanın son savunma hattıdır.

Hüseyin Atlansoy’un, İhsan Deniz’in, Haydar Ergülen’in ya da Birhan Keskin’in şiirlerinde bu direnç sessiz bir biçimde sürer. Osman Konuk’un, Necat Çavuş’un şiirlerinde ses yükselir. Mevlana İdris’in şiirlerinde avaza ya da çığlığa döner. Burada 1980 darbesinin etkisinin hissedildiği ölçü oranında şiirin sesi yükselir. Sosyal medya çağında bile şiir, hızın karşısına “durma” eylemini koyar. Bir dize, dünyayı yavaşlatır; anlamın derinliğini hatırlatır. Şiir, dijital çağda insanın ruhsal ekolojisini koruyan bir biçimdir. Hesaplanamayan o küçük titreme, insanın özüdür, şiir orada yaşar.

7. Şiir: Toplumsal Travmaların Hafızası

Sosyolojik olarak şiir, bir toplumun travmalarını ve umutlarını saklar. Savaşlar, sürgünler, yoksulluklar, isyanlar, hepsi şiirle kayıt altına alınmıştır. Ahmet Arif’in *Hasretinden Prangalar Eskittim* şiirini bir aşk şiiri olarak alamazsınız. O şiir bir halkın tarihidir. Cahit Zarifoğlu’nun şiirleri, varoluşun karanlığına açılan birer dua gibidir. Bu nedenle şiir, bir sözlü tarihtir; toplumun bilinçdışında saklı kalanı dile getirir. Toplumsal olayların ardında kalan duygusal enkazı şiir onarır. Sosyoloji bu enkazı analiz eder; şiir ise o enkazın içinden insan sesi çıkarır.

İşte bundan dolayı şiir, bir estetik birikimden ibaret sayılamaz, şiir **insan kalmanın sosyolojisidir.**

Sonuç: Şiirle İnsan Kalmak

Modern çağ, insana teknolojik güç kazandırmış; ancak anlamı zayıflatmıştır. İnsan artık nesneleri yönetir ama kendini yönetemez hâle gelmiştir. Şiir, bu kaybın içinden yükselen bir hatırlamadır. O, insana hem kalbini hem de kolektif hafızasını iade eder. Şiir, insanın kendini bir bütün olarak duyabildiği son dildir. Ne felsefe, ne sosyoloji, ne de teknoloji; hiçbir alan, insanın ruhunu şiirin dokunduğu kadar doğrudan kavrayamaz. Bu yüzden şiir, moderniteye karşı bir nostalji değil; insanın geleceğe dair en derin umududur.

Dijital çağın algoritmik düzeninde, bir mısranın taşıdığı anlam, insanın unutulmaz direnişidir. Şiir, hâlâ insan kalmanın en güzel biçimidir.

KAYNAKÇA

- Bauman, Zygmunt. 2018. *Akışkan Modernite*. Çev. İsmail Türkmen. İstanbul: Can Yayınları.
- Eagleton, Terry. 2014. *Şiir Nasıl Okunur*. Çev. Kaya Genç. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Marx, Karl. 1993. *1844 El Yazmaları: Ekonomi-Politik ve Felsefe*. Çev. Murat Belge. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Weber, Max. 2011. *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. Çev. Zeynep Aruoba. Ankara: Ayraç Yayınları.
- Durkheim, Émile. (2018). *Dinsel Hayatın İlkel Biçimleri*. Çev. Fuat Aydın. İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Mevlânâ Celâleddîn Rûmî. (1990). *Mesnevî-i Şerîf*. Haz. Abdülbâki Gölpınarlı. İstanbul: MEB Yayınları.
- Yunus Emre. *Divan*. (2009). Haz. Abdülbaki Gölpınarlı. Ankara: TDK Yayınları.
- Karakoç, Sezai. (1991). *Şiir ve Hakikat*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Hikmet, Nazım. (2010). *Şiirler 1*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ergülen, Haydar. (2016). *Nar: Bütün Şiirleri*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.
- Özel, İsmet. *Erbain*. (2015). İstanbul: Şule Yayınları.
- Arif, Ahmet. (2012). *Hasretinden Prangalar Eskittim*. İstanbul: Metis Yayınları,
- Cansever, Edip. (2018). *Ben Ruhi Bey Nasılım*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

KÜTAHYA'DA EVSİZLİK: KURAMSAL BİR DEĞERLENDİRME*1

Nehir Ece AYCEBİN**2

Cem KARAMAN***3

Özet

Bu çalışma, evsizliği yalnızca barınma eksikliği olarak değil; ekonomik sorunlar, toplumsal eşitsizlikler, kentsel dönüşümler, göç ve sosyal dışlanma ile bağlantılı çok boyutlu bir olgu olarak ele almaktadır. Evsizlik, bireyin güvenlik ve aidiyet alanından yoksun kalmasıdır. Barınma yalnızca fiziksel bir çatı değil; bireyin toplumsal düzenle uyumlu varlığını sürdürebilmesinin ön koşulu olan sosyal bir kurumdur. Durkheim barınmayı toplumsal bağları koruyan bir unsur, Marx evsizliği ekonomik eşitsizliklerin sonucu, Weber ise barınmayı statü göstergesi olarak değerlendirir. Dolayısıyla evsizlik ve barınma birbirinden ayrı düşünülemez; biri dışlanmanın, diğeri bütünleşmenin göstergesidir. Toplumun sağlıklı işleyişi için barınma, yalnızca bireysel bir ihtiyaç değil, kolektif refahın da göstergesidir. Bu bağlamda evsizlik, bütüncül perspektifle ele alınmalıdır. Bireysel düzeyde evsizlerin geliştirdiği yaşam stratejileri hayatta kalmayı sağlarken; toplumsal düzeyde bu durum, sosyal politika eksiklikleri ve toplumsal görünmezliğin bir yansımasıdır. Evsizliğin toplumsal etkileri, sadece barınma eksikliği ile sınırlı kalmayıp, sosyal uyum ve güvenlik mekanizmalarını da etkiler. Araştırmada literatür taraması, kuramsal analiz ve kurum verileri kullanılmıştır. Sosyal dışlanma, toplumsal tabakalaşma ve kent sosyolojisi perspektifiyle evsizlik farklı boyutlarıyla incelenmiş, Kütahya'daki kurumların çalışmalarıyla bütünleşik olarak değerlendirilmiştir. Kütahya örneğinde evsizlerin durumuna ve barınma sorununa bakıldığında, farklı kurum ve aktörlerin belirli sorumluluklar üstlenerek ortak bir çaba yürüttükleri görülmektedir. Kütahya İli Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı'nın mevsimsel ve geçici barınma desteği, sivil toplum kuruluşlarının dolaylı katkıları, emniyetin yönlendirme ve kontrol mekanizmaları ile belediyenin kapsamlı barınma hizmetleri bu sürecin temel taşlarını oluşturmaktadır. Belediyenin sağladığı barınma evleri, aileler ve bireyler için farklı koşullar altında düzenlenmiş; psikolojik ve sosyal değerlendirmelerle desteklenmiş bir yapıya sahiptir. Bu uygulamalarda temel amaç, evsiz konuma düşen bireylerin yalnızca fiziksel barınma ihtiyacını karşılamak değil, aynı zamanda sosyal uyum ve toplumsal bütünleşme süreçlerine katkı sunmaktır. Ancak görüşmelerde ortaya çıkan bulgular, kuralların katılığı, kapasite sınırlılıkları ve bazı bireylerin yardımı kabul etmeyişi gibi durumların sürecin etkinliğini zorlaştırdığını göstermektedir. Buna rağmen, kurumlar arası işbirliğinin sürdürülmesi ve mevcut olanakların genişletilmesi, Kütahya'da evsizlik sorununun toplumsal refahı daha az olumsuz etkilemesi için önemli bir işlev görmektedir.

Anahtar Kelimeler: Barınma, Evsizlik, sosyal politika, yerel yönetimler, bütüncül perspektif.

* Bu bildiri yazarların lisans bitirme tezinden üretilmiştir.

** Lisans öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, nehir.aycebin@ogr.dpu.edu.tr

*** Lisans öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, cem.karaman@ogr.dpu.edu.tr

HOMELESSNESS IN KUTAHYA: A THEORETICAL EVALUATION

Abstract

This study approaches homelessness not merely as a lack of shelter, but as a multidimensional phenomenon intertwined with economic problems, social inequalities, urban transformations, migration, and social exclusion. Homelessness signifies the deprivation of an individual from spaces of security and belonging. Housing is not simply a physical roof; it is a social institution that constitutes a prerequisite for an individual's ability to sustain a socially integrated existence within the social order. Durkheim conceptualizes housing as an element that preserves social bonds, Marx interprets homelessness as a consequence of economic inequalities, and Weber evaluates housing as an indicator of status. Accordingly, homelessness and housing cannot be considered independently; the former represents exclusion, while the latter signifies social integration. For the healthy functioning of society, housing is not only an individual need but also an indicator of collective welfare. In this context, homelessness must be addressed through a holistic perspective.

At the individual level, the survival strategies developed by homeless individuals enable them to endure daily life; at the societal level, however, this condition reflects deficiencies in social policies and the phenomenon of social invisibility. The social impacts of homelessness are not limited to the lack of shelter but also affect mechanisms of social cohesion and security. The study employs a literature review, theoretical analysis, and institutional data. Homelessness is examined in its various dimensions through the perspectives of social exclusion, social stratification, and urban sociology, and is evaluated in an integrated manner with the practices of institutions operating in Kütahya.

An examination of homelessness and housing problems in the case of Kütahya reveals that different institutions and actors assume specific responsibilities and carry out a joint effort. Seasonal and temporary housing support provided by the Kütahya Provincial Social Assistance and Solidarity Foundation, indirect contributions of non-governmental organizations, guidance and control mechanisms of law enforcement, and the comprehensive housing services offered by the municipality constitute the cornerstones of this process. The municipal housing facilities are organized under different conditions for families and individuals and are supported by psychological and social assessments. The primary aim of these practices is not only to meet the physical housing needs of individuals who have become homeless, but also to contribute to processes of social adaptation and social integration. However, findings obtained from interviews indicate that rigid regulations, capacity limitations, and the refusal of assistance by some individuals hinder the effectiveness of the process. Nevertheless, the continuation of inter-institutional cooperation and the expansion of existing resources play a significant role in reducing the negative impact of homelessness on social welfare in Kütahya.

Keywords: Housing, Homelessness, social policy, local governments, holistic perspective.

Giriş

Evsizlik, tarihsel süreç boyunca farklı biçimlerde ortaya çıkan ve günümüzde de toplumsal bir sorun olarak varlığını sürdüren bir olgudur. Bu durum yalnızca barınma eksikliği ile sınırlı değildir; bireylerin aidiyet duygusu, gündelik yaşamları ve toplumsal ilişkilerinin üzerinde önemli etkiler yaratmaktadır. “Ev” kavramı, sadece fiziksel bir barınma alanı değil; güven ve mahremiyet, aidiyet ve kimliğin oluştuğu mekandır. Bu nedenle evsizlik, mekansal yoksunluk ile toplumsal dışlanmanın bir arada görüldüğü çok boyutlu bir sorun olarak ele alınmalıdır. Türkiye’de evsizlik üzerine yapılan çalışmaların büyük kısmı büyük şehirlerde yoğunlaşırken, Kütahya gibi orta ölçekli kentlerde bu konuya ilişkin araştırmalar sınırlı kalmaktadır. Bu çalışma, evsizliğin yalnızca bireysel bir tercih mi yoksa toplumsal ve yapısal koşulların bir sonucu mu olduğu sorusundan hareketle, evsizliği sosyoloji bir perspektif ile değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Literatür taraması ve kurum verilerine dayanan bu kuramsal inceleme, küçük şehirlerde evsizlik konusuna yönelik yapılacak araştırmalar için bir ön hazırlık niteliği taşımakta ve sosyal politikalara katkı sunmayı hedeflemektedir.

Türkiye’de Evsizlik Üzerine Yapılan Çalışmaların İncelenmesi

Türkiye’de evsizlik olgusu üzerine yapılan çalışmaların büyük ölçüde İstanbul, Bursa, İzmir ve Antalya gibi büyük şehirlerde yoğunlaştığı görülmektedir. Küçük’ün (2014) İstanbul-Zeytinburnu örneğinde gerçekleştirdiği çalışma, evsizlik olgusunun yalnızca bireysel yoksunluklarla değil, toplumsal eşitsizlikler ve mekansal ayrımcılıkla yakından ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Gürel’in (2023) Bursa üzerine yaptığı araştırma ise evsizliği yalnızca barınma eksikliği olarak değil; bireylerin sosyal hizmetlerle ilişkileri, yaş gruplarına göre değişen deneyimleri ve sosyal politikaların etkileriyle birlikte değerlendirmiş, evsizliğin mikro ve makro boyutlarını bir arada ele almasıyla literatüre önemli katkılar sunmuştur. Ersin ve Baş’ın (2021) İstanbul-Fatih merkezli nitel saha çalışması, evsiz bireylerin gündelik yaşam pratiklerini, ihtiyaçlarını ve sosyo-demografik özelliklerini derinlemesine görüşmeler yoluyla inceleyerek, elde edilen bulguları görsel verilerle desteklemesi bakımından dikkat çekmektedir. Aslantürk

ve Kaya Kılıç'ın (2019) Antalya örneğinde yürüttükleri çalışma ise evsiz bireylerin yaş, cinsiyet, eğitim, gelir düzeyi ve sağlık durumlarını ayrıntılı biçimde ele alarak sokak yaşamının ekonomik ve psikolojik kırılğanlıklarını görünür kılmıştır. Özkan'ın (2020) İzmir üzerine gerçekleştirdiği araştırma da evsizliği sosyal dışlanma ve toplumsal tabakalaşma bağlamında değerlendirerek, kentin sosyo-ekonomik yapısının evsizlik üzerindeki etkilerini ortaya koymuştur. Bu çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde, Türkiye'de evsizliğin bireysel bir sorun olmanın ötesinde, toplumsal eşitsizlikler, sosyal politikalar ve yapısal dinamiklerle ilişkili çok boyutlu bir olgu olarak ele alındığı görülmektedir.

Evsizliğin Artış Nedenleri ve Toplumsal Yansımaları

Evsizlik, yalnızca barınma yoksunluğu ile açıklanamayacak; aile yapısı, ekonomik koşullar, eğitim düzeyi ve bireysel risk faktörlerinin iç içe geçtiği çok boyutlu bir toplumsal sorundur. Evsiz bireylerin evsizliği algılama biçimleri, bu durumun toplumsal yansımalarını açıkça ortaya koymaktadır. Gürel'in (2023) çalışmasında evsiz bireyler evsizliği; kimsesizlik, yalnızlık, güvencesizlik ve toplumsal olarak "yok sayılma" hâli olarak tanımlamış, bu durum evsizliğin aidiyet kaybı ve sosyal dışlanma ile doğrudan ilişkili olduğunu göstermiştir. Literatürde evsizliğin önemli nedenlerinden biri aile yapısındaki dönüşümler olarak ele alınmaktadır. Geniş aileden çekirdek aileye geçiş, aile içi dayanışmanın zayıflaması, boşanma, aile içi şiddet ve ebeveyn kaybı gibi durumlar bireylerin evsizlik riskini artırmaktadır (Küçük, 2014; Özkan, 2020). Özellikle problemli aile yapıları, eğitimden kopuş ve erken yaşta çalışma zorunluluğu, sokağın bir yaşam alanı olarak benimsenmesine zemin hazırlamaktadır (Küçük, 2014).

Ekonomik nedenler de evsizliğin artışında belirleyici bir role sahiptir. Yoksulluk, işsizlik, düzensiz gelir, sosyal yardımların yetersizliği ve uygun konuta erişimde yaşanan güçlükler, evsizliği besleyen temel yapısal etkenler arasında yer almaktadır (Gürel, 2023). "Evsiz bireylerin toplumsal bölüşüm içinde dezavantajlı bir grup olması, yoksulluğun yaşamlarının ayrılmaz bir parçası hâline gelmesine neden olmaktadır" (Küçük, 2014). Bunun yanı sıra alkol ve madde bağımlılığı gibi bireysel risk faktörleri, sosyal ve ekonomik sorunlarla birleştiğinde evsizliğin sürekliliğini artırmaktadır (Küçük,

2014). Eğitim düzeyi de evsizliğin derinleşmesinde önemli bir etkidir. Türkiye’de yapılan araştırmalar, evsiz bireylerin büyük bir kısmının düşük eğitim düzeyine sahip olduğunu, bu durumun istihdam olanaklarını sınırladığını ve sosyal güvenceden yoksunluğu artırdığını göstermektedir (Kılıç & Aslantürk, 2019; Gürel, 2023; Küçük, 2014). Son olarak kent içi göç ve toplumsal ayrışma süreçleri, sosyal bağların kopmasına ve ekonomik kırılganlığın artmasına yol açarak evsizliği daha görünür ve kalıcı hâle getirmektedir. Küçük’ün (2014) “kent kutupsallıkları” kavramı, bu ayrışmanın evsiz bireylerin dezavantajlı konumunu nasıl pekiştirdiğini açıklamaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, evsizliğin artışı bireysel tercihlerden çok; aile yapısındaki çözümler, ekonomik eşitsizlikler, eğitim yetersizliği ve kentleşme süreçlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum, evsizliğin yalnızca bireysel müdahalelerle değil, sosyal politikalar ve toplumsal dayanışmayı güçlendiren yapısal düzenlemelerle ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Evsizliğin Sosyo-Demografik Görünümü

Evsizliğin sosyo-demografik yapısı, bu olgunun belirli toplumsal gruplar üzerinde yoğunlaştığını ortaya koymaktadır. Yaş ve cinsiyet dağılımına ilişkin bulgular, “Evsizlerle ilgili yapılan ankete katılanların %98,5’i erkek, %1,5’i ise kadındır. “Yapılan araştırmaların ve saha çalışmalarının çoğunda ev-sizlerin genelde erkeklerden oluştuğunu söylemek mümkündür.” (Ersin&Baş, 2021) Grafıklere bakıldığında evsizliğin Türkiye’de ağırlıklı olarak erkekler arasında ve orta yaş grubunda görüldüğünü göstermektedir. Yağan’ın (2009) Ankara’da evsiz ölümleri üzerine yaptığı çalışmada, yaşamını yitiren evsiz bireylerin %91,3’ünün erkeklerden ve büyük çoğunluğunun 31-60 yaş aralığından oluştuğu tespit edilmiştir. (Yağan, 2009 Akt. Küçük, 2014).

Eğitim düzeyi, evsizliğin sürekliliğini etkileyen önemli bir sosyal risk faktörü olarak öne çıkmaktadır. Antalya’da yapılan araştırmada evsiz bireylerin büyük bir kısmının ilköğretim ve lise mezunu olduğu belirlenirken (Kılıç & Aslantürk, 2019), İstanbul örneğinde eğitim olanaklarının yoksulluk, ailevi sorunlar ve erken yaşta çalışma zorunluluğu nedeniyle sınırlı kaldığı görülmektedir (Küçük, 2014). Buna karşılık Bursa’da gerçekleştirilen çalışmada, eğitim düzeyi yükseldikçe evsiz bireylerin yaşam

kalitesi ve algılanan sosyal destek düzeyinin arttığı saptanmıştır (Gürel, 2023). Bu bulgular, eğitimin yalnızca istihdam değil, aynı zamanda sosyal dayanıklılık açısından da belirleyici olduğunu göstermektedir.

Sosyal güvenceye ilişkin veriler ise evsizliğin ekonomik kırılganlıkla olan güçlü ilişkisini ortaya koymaktadır. İstanbul'daki evsiz bireylerin büyük çoğunluğunun herhangi bir sosyal güvenceye sahip olmadığı; yalnızca sınırlı sayıda kişinin yeşil kart gibi asgari güvencelere erişebildiği görülmektedir (Küçük, 2014). Sosyal güvence eksikliği, sağlık hizmetlerine erişimi zorlaştırmakta ve evsizliğin kronikleşmesine zemin hazırlamaktadır.

Son tahlilde evsizliğin sosyo-demografik görünümü; erkeklik, düşük eğitim düzeyi ve sosyal güvencesizlik ekseninde yoğunlaşmakta, bu durum evsizliğin bireysel bir sorun olmaktan ziyade yapısal eşitsizliklerin bir sonucu olarak ele alınması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Toplumsal Algılar ve Evsizliğe Yönelik Tutumlar

Evsizlik olgusu, yalnızca ekonomik yoksunluk ya da mekansal barınma sorunu ile sınırlı kalmamakta; toplumsal algılar, kültürel kabuller ve sosyal ilişkiler ağı içinde şekillenmektedir. Bu bağlamda evsiz bireyler, barınma eksikliğinin ötesinde, kamusal alanlardan dışlanma, görünmez kılınma ve damgalanma gibi çok yönlü sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Toplumsal tutumların analizi, evsizliğin yapısal ve ilişkisel boyutlarını anlamak açısından önemli bir perspektif sunmaktadır.

Sosyal dışlanma, evsiz bireylerin kamusal alanlarda hem fiziksel hem de psikolojik olarak sınırlandırılması sürecini ifade etmektedir. Özkan'ın (2020) saha araştırmasına dayanan bulguları, evsizlerin toplum tarafından çoğunlukla “kirli”, “güvenilmez” ve “istenmeyen” bireyler olarak algılandığını; bu algıların evsizleri damgalanma, şiddet ve istismar gibi risklere daha açık hale getirdiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, evsizliğin yalnızca maddi yoksunluk değil, aynı zamanda toplumsal reddedilme süreci olduğunu göstermektedir.

Toplumsal tabakalaşma ve algılar bağlamında ise evsiz bireylerin çoğu zaman potansiyel suçlu, bağımlı ya da tehlikeli olarak kategorize edildiği görülmektedir. Bu tür etiketleyici tutumlar, evsizlerin sosyal hayata katılımını sınırlamakta ve mevcut

eşitsizlikleri yeniden üretmektedir (Giddens, 2012 Akt. Özkan, 2020; Ersin & Baş, 2021). Toplumsal algılar, evsiz bireylerin kamusal alandaki varlığını meşrulaştırmak yerine, onları dışlayıcı pratikler aracılığıyla görünmez kılmaktadır.

Bu çerçeveden bakıldığında evsizliğin toplumsal algılarla derinleşen bir sosyal dışlanma biçimi olduğu görülmektedir. Evsiz bireylere yönelik damgalayıcı tutumlar, sorunun yapısal nedenlerini perdelemekte ve evsizliği bireysel bir sapma olarak sunmaktadır. Dolayısıyla evsizlikle mücadelede yalnızca barınma politikaları değil, toplumsal farkındalığı ve kapsayıcı sosyal yaklaşımları güçlendiren bütüncül stratejilere ihtiyaç duyulmaktadır. Sosyal Hizmetler ve Kurumsal Yaklaşımlar Türkiye’de evsizlik olgusunun sosyo-demografik, ekonomik ve kültürel boyutlarıyla birlikte ele alınması, sorunun yalnızca bireysel yoksunluklardan kaynaklanmadığını ortaya koymaktadır. Bu çerçevede sosyal hizmetler ve kurumsal yaklaşımlar, evsizliğin yapısal nedenlerini anlamada ve soruna yönelik etkili müdahaleler geliştirmede önemli bir rol üstlenmektedir. Kurumsal müdahaleler, evsiz bireylerin yalnızca barınma ihtiyaçlarını karşılamayı değil; aynı zamanda sosyal dışlanmayı azaltmayı ve toplumsal eşitsizliklerle mücadeleyi amaçlamaktadır.

Araştırmalar, evsiz bireylerin sosyal destek ve hizmetlere erişimlerinin oldukça sınırlı olduğunu göstermektedir. Gürel (2023) ve Küçük (2014), sosyal güvenceye sahip olmanın ve düzenli sosyal destek mekanizmalarına erişimin, evsiz bireylerin yaşam kalitesi üzerinde belirleyici bir etkisi olduğunu vurgulamaktadır. Sosyal güvenceden yoksunluk, evsizliği daha kalıcı ve kırılabilir bir sürece dönüştürmektedir.

Kurumsal yaklaşımlar, evsizliğin önlenmesi ve mevcut durumun iyileştirilmesi açısından kritik bir işleve sahiptir. Bu bağlamda devlet politikaları ve sosyal hizmet uygulamalarının yalnızca maddi yardımlarla sınırlı kalmaması; psikolojik destek, sosyal uyum ve toplumsal entegrasyonu da kapsamı gerekmektedir (Gürel, 2023). Evsiz bireylerin yeniden toplumsal yaşama dahil olabilmeleri, bütüncül ve sürdürülebilir sosyal hizmet politikalarıyla mümkün olabilmektedir.

Son tahlilde, evsizlikle mücadelede kurumsal yaklaşımların parçalı ve geçici çözümler yerine, sosyal bütünleşmeyi esas alan uzun vadeli politikalarla desteklenmesi gerekmektedir. Sosyal hizmetlerin güçlendirilmesi ve kurumlar arası iş birliğinin artırılması, evsizliğin bireysel bir sorun olmaktan çıkarılarak toplumsal bir sorumluluk alanı olarak ele alınmasına katkı sunacaktır.

Klasik Sosyoloji Perspektifi

Evsizlik olgusu, klasik sosyolojik kuramlar çerçevesinde bireysel bir sorun olmaktan ziyade toplumsal yapının ürettiği bir sonuç olarak değerlendirilebilir. Durkheimci bakış açısından evsizlik, toplumsal bütünleşmenin zayıfladığı ve normların yönlendirici gücünü kaybettiği anomik bir duruma işaret etmektedir. Marx'ın yaklaşımında ise evsizlik, kapitalist üretim ilişkileri içinde emek gücünü sürdüremeyen alt sınıfların ekonomik sistemin dışına itilmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Weberci perspektif, modernleşme sürecinde statü kaybı ve anlam yitimine uğrayan bireylerin toplumsal bağlardan koparak dışlanma ve yabancılaşma yaşadığını vurgulamaktadır. Bu yaklaşımlar birlikte ele alındığında evsizlik, bireysel tercihlerle açıklanamayacak ölçüde, toplumsal, ekonomik ve yapısal dinamiklerin ortak ürünüdür. Bu çerçeve, doğrudan alıntılara dayanmaksızın, klasik sosyoloji literatürüne ilişkin genel bilgi birikimi ve araştırmacının kuramsal yorumuna dayalı bir değerlendirme sunmaktadır.

Kütahya İli Bağlamında Kurumsal Bulgular

Bu araştırma, Kütahya ili bağlamında evsizliğin kurumsal, toplumsal ve yapısal boyutlarını anlamaya yönelik bir katkı sunmaktadır. Araştırma sürecinde yapılan kurumsal görüşmeler ve yerel düzeyde elde edilen bulgular, evsizliğin yalnızca bireysel değil; sosyal, idari ve ekonomik bir sorun alanı olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Kütahya İli Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı (SYDV) yetkilileriyle yapılan görüşmelerde, Kütahya Belediyesi Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Müdür Vekili Kadir Güven'in aktarımlarına dayanarak kadınlar için bağımsız bir konaklama biriminin bulunmadığı, bu hizmetin Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na bağlı Kadın Konukevi aracılığıyla yürütüldüğü belirtilmiştir. Erkek evsiz bireylerin ise genellikle Belediye'ye ait Erkek Konuk evinde barındıkları ifade edilmiştir. SYDV, yalnızca 1 Ekim-1 Nisan tarihleri arasında, sokakta kalan bireyleri geçici olarak 1-2 gün süreyle otellerde misafir etmekte, ardından ulaşım masraflarını karşılayarak kişilerin memleketlerine dönüşünü

sağlamaktadır. Bu dönemde aylık ortalama 4-5 kişinin, yedi aylık süreçte ise yaklaşık 30-40 kişinin bu hizmetten faydalandığı bildirilmiştir.

Yapılan araştırmalarda Kütahya merkezinde doğrudan evsiz bireylerle çalışan bir sivil toplum kuruluşuna (STK) rastlanmamıştır. Bununla birlikte, çeşitli STK'ların barınma yeri bulma, kira desteği sağlama, geçici konaklama imkânı oluşturma gibi yollarla dolaylı destek sundukları gözlemlenmiştir. Bu destekler çoğunlukla ekonomik güçlük, aile içi sorunlar, eğitim amacıyla geçici yerleşim, sağlık problemleri gibi nedenlerle evsiz konumuna düşen bireylere yöneliktir.

Kütahya Belediyesi Sosyal Yardım Hizmetleri birimiyle yapılan görüşmeler, yerel yönetimlerin evsizliğe yönelik çok katmanlı bir müdahale süreci yürüttüğünü göstermektedir. Belediye, gelen ihbarları değerlendirdikten sonra saha ekiplerini yönlendirmekte; evsiz bireylerle birebir görüşmeler ve testler (psikodinamik değerlendirme, GBT, mikrobiyolojik testler) gerçekleştirmektedir. Ayrıca, barınma hizmetinden yalnızca asgari ücretin üçte biri altında geliri olan bireylerin faydalanabildiği belirtilmiştir. Ancak emekli ve engelli maaşı alan bireyler bu madde kapsamına dahil edilmemektedir.

Erkek Barınma Evi'nin kapasitesi 19 kişi olup, hâli hazırda 14 kişinin konakladığı bildirilmiştir. Ayrıca, Aile Barınma Evleri'nde anne-baba-çocuk veya anne-çocuk şeklinde 3 ailenin aktif olarak barındığı, bu tesislerde üç öğün yemek, internet, berber hizmeti ve giysi dolabı gibi olanakların sunulduğu ifade edilmiştir. Buna karşın, belediye yetkilileri bazı bireylerin yardımı reddederek sokakta kalmayı tercih ettiklerini de belirtmiştir.

Öte yandan, Kütahya Belediyesi Kültür Sosyal İşleri Müdürü Kurban Sağdıç'ın bilgilendirmesi ile 12 yaş altı çocukların barınma evlerine kabul edilmediği ve bu yaş grubundaki çocuklardan Aile ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü'nün sorumlu olduğu belirtilmiştir. Barınma evlerinde konaklama süresi 6 ayla sınırlı olup, gerekli görüldüğünde bu süre başvuru yoluyla uzatılabilmektedir. Ancak yalnızca ikamet adresi Kütahya'da bulunan bireylerin hizmetten yararlanabildiği vurgulanmıştır.

Belediye ekipleriyle yapılan görüşmede, psikodinamik testlerden geçemeyen bireyler için özel bir prosedür bulunmadığı, bu durumdaki bireylerin çoğunlukla şiddet eğilimi veya ciddi psikolojik sorunlar taşıdığı, ancak meslek etiği gereği bu kişilerin bilgilerinin emniyet birimleriyle paylaşılmadığı ifade edilmiştir. Belediye bünyesindeki

Kütahya Belediyesi Kadın ve Aile Hizmetleri Müdürü Yılmaz Yaman “araz değeri uygun ancak depresyon belirtileri gösteren kişiler için bireysel seanslar düzenlediklerini” belirtmiş; sosyolog ve psikolog iş birliğiyle risk altındaki bireylere müdahale ettiklerini aktarmıştır.

Belediye çalışanları, devlet mevzuatının yerel düzeyde insiyatif kullanmalarını sınırladığını, ancak buna rağmen “Kütahya’da kendi isteği dışında kimseyi evsiz bırakmamaya gayret ettiklerini” ifade etmiştir. Görüşme yapılan tüm paydaşlar, evsizliğin temel nedenleri arasında aile yapısındaki bozulmayı, iletişim kopukluğunu ve sosyal desteğin zayıflığını ortak bir biçimde vurgulamıştır.

Sonuç olarak, Kütahya özelinde evsizliğe ilişkin mevcut kurumsal işleyişi, yerel politika uygulamalarını ve toplumsal algıyı anlamaya yönelik önemli bir zemin sunmaktadır. Araştırma, evsizliğin Kütahya’da da bütüncül sosyal politika yaklaşımlarıyla ele alınması gereken bir olgu olduğunu göstermekte; bu bağlamda gelecekte yapılacak nitel saha çalışmalarına teorik ve metodolojik bir yönelim kazandırmaktadır.

Sonuç

Son tahlilde, evsizliği yalnızca barınma yoksunluğu olarak ele alan indirgemeci yaklaşımların ötesine geçerek, evsizliği toplumsal eşitsizlikler, sosyal dışlanma, kentleşme dinamikleri ve kurumsal yapıların işleyişiyle ilişkili çok boyutlu bir toplumsal olgu olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda evsizlik, bireysel tercihlerden ziyade yapısal koşulların ve toplumsal kırılmalıkların bir sonucu olarak ele alınmıştır.

Türkiye’de evsizlik üzerine yapılan çalışmaların büyük ölçüde metropol merkezli olması, orta ölçekli kentlerde evsiz bireylerin hem akademik hem de toplumsal düzeyde daha görünmez hale gelmesine neden olmaktadır. Kütahya örneği üzerinden yapılan bu kuramsal ve kurumsal değerlendirme, evsizliğin yalnızca büyük kentlere özgü bir sorun olmadığını; aksine küçük ve orta ölçekli kentlerde daha örtük, daha sessiz ve çoğu zaman daha kurumsal sınırlar içinde yönetilen bir olgu olarak varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Bu durum, evsizliğin mekansal bağlamla birlikte ele alınmasının önemini açıkça ortaya koymaktadır.

Araştırma bulguları, evsizliğin artışında aile yapısındaki çözümlerin, ekonomik güvencesizliğin, düşük eğitim düzeyinin ve kent içi göç süreçlerinin belirleyici olduğunu göstermektedir. Evsizliğin sosyo-demografik görünümünün büyük ölçüde erkekler, düşük eğitim düzeyine sahip bireyler ve sosyal güvenceden yoksun gruplar etrafında yoğunlaşması, bu olgunun toplumsal tabakalaşma ve eşitsizliklerle doğrudan ilişkisini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle evsizlik, bireysel bir başarısızlıktan çok, toplumsal yapının ürettiği bir kırılmalık alanı olarak değerlendirilmelidir.

Toplumsal algılar ve evsizliğe yönelik tutumlar incelendiğinde ise evsiz bireylerin çoğu zaman damgalama, dışlanma ve görünmez kılınma pratikleriyle karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Bu algılar, evsizliği bireysel bir sapma olarak sunarak sorunun yapısal nedenlerini perdelemekte ve toplumsal sorumluluğu geri plana itmektedir. Dolayısıyla evsizlikle mücadelede yalnızca maddi ve mekansal çözümler değil; toplumsal farkındalığı artıran, kapsayıcı ve bütünleştirici yaklaşımlar da merkezi bir önem taşımaktadır.

Kütahya ili bağlamında yapılan kurumsal değerlendirmeler, yerel düzeyde evsizliğe yönelik çok aktörlü bir müdahale sürecinin varlığını ortaya koymaktadır. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı, belediye, emniyet birimleri ve dolaylı olarak

sivil toplum kuruluşları, evsizliğin yönetiminde belirli sorumluluklar üstlenmektedir. Belediye bünyesinde sunulan barınma hizmetlerinin yalnızca fiziksel ihtiyaçları değil, psikolojik ve sosyal uyum süreçlerini de kapsamı önemli bir güçlü yön olarak öne çıkmaktadır. Ancak kapasite sınırlılıkları, mevzuatın katılığı, ikamet şartı ve bazı bireylerin yardımı reddetmesi gibi faktörler, bu hizmetlerin etkinliğini sınırlandıran unsurlar olarak dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, evsizliğin Kütahya özelinde de bütüncül sosyal politika yaklaşımlarıyla ele alınması gereken yapısal bir toplumsal sorun olduğunu ortaya koymaktadır. Evsizlikle mücadelede geçici ve parçalı çözümler yerine, sosyal bütünleşmeyi önceleyen, kurumsal iş birliğini güçlendiren ve bireyleri yeniden toplumsal yaşamın aktif öznesi haline getirmeyi amaçlayan uzun vadeli politikaların geliştirilmesi gerekmektedir. Bu çalışma, hem orta ölçekli kentlerde evsizlik olgusuna ilişkin literatürdeki boşluğu doldurmakta hem de gelecekte yapılacak nitel saha araştırmaları için kuramsal ve metodolojik bir zemin sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aslantürk, Hüsnünur, Kaya Kılıç, A. (2019). Evsizlerin Sosyo-Demografik Özellikleri ve Sokak Yaşam Deneyimleri: Antalya Örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 30(2).
- Ersin, İ., Baş, H. (2021). İstanbul'da Yaşayan Evsizlerin Sosyoekonomik Durumları, Sorunları ve Çözüm Önerileri: Fatih İlçesi Üzerine Bir İnceleme. *Maruf İktisat İslâm İktisadi Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 41-67.
- Giddens, Anthony (2012). *Sosyoloji*, İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gürel, M. (2023). Evsizlik olgusu ve evsizlere yönelik sosyal hizmet çalışmaları: Bursa örneği, Doktora tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.
- Güven, K. (Kütahya Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı Müdür Vekili) (2025, 18 Eylül). Telefon görüşmesi.
- Küçük, M. (2014). Kent yoksulluğu ve evsizlik (İstanbul-Zeytinburnu spor kompleksi barınma evi örneği) (Master's thesis, Sakarya Üniversitesi (Turkey)).
- Özkan, D. Ö. (2020). *Evsizlik üzerine bir kent araştırması: İzmir örneği*, yüksek lisans tezi, İzmir Katip Celebi Üniversitesi.
- Sağdıç, K. (Kütahya Kültür Sosyal İşleri Müdürü) (2025,15 Ekim). Belediye binasında yapılan görüşme.
- Yağan, M. (2009). *Ankara'da Evsiz Ölümleri*. Gazi Üniversitesi, Tıp Fakültesi Adli Tıp Anabilim Dalı, Ankara.
- Yaman, Y. (Kütahya Kadın ve Aile Hizmetleri Müdürü) (2025,15 Ekim). Belediye binasında yapılan görüşme.

AFETLERE HAZIRLIKTAKİ SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ROLÜ VE KONUMU: AVCILAR İLÇESİ ÖRNEĞİ

Nilüfer NARLI*
Oğuzcan KARAKAYA**

Özet

Artan afet riskleri karşısında, toplumsal dirençliliğin yerel düzeyde güçlendirilmesi kritik bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda, “kent hakkı” yaklaşımı ile baskı ve serbest bırakma (PAR) modeli, topluluk temelli afet risk azaltma ve sosyal sermaye teorisi, STK’ların afet yönetimindeki konumlarını anlamak için güçlü bir analitik çerçeve sunmaktadır. Bu süreçte sivil toplum kuruluşları (STK’lar), yerel bilgiye erişimleri, gönüllü ağı ve toplumu harekete geçirme potansiyelleri ile afet yönetim sürecinin (hazırlık, müdahale, iyileştirme) önemli aktörleri olarak öne çıkmaktadır.

Bu çalışma, özellikle yüksek deprem riski taşıyan İstanbul’un Avcılar ilçesindeki STK’ların afetlere hazırlıkta ve müdahalede mevcut kurumsal kapasitelerini, eğitim dinamiklerini ve koordinasyon mekanizmalarını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırma, STK’ların potansiyelleri ile sahadaki operasyonel gerçeklikleri arasındaki boşlukları tespit ederek kapasite geliştirmeye yönelik somut politika önerileri sunmaktadır.

Bu çalışma, Avcılar ilçesinde faaliyet gösteren 103 sivil toplum kuruluşu temsilcisiyle yürütülen kapsamlı bir saha araştırmasının bulgularına dayanmaktadır. Nicel ve nitel veri toplama tekniklerinin bir arada kullanıldığı çalışmada, STK’ların kurumsal özellikleri, insan kaynakları, finansal ve lojistik altyapıları, afet deneyimleri, eğitim alma ve verme kapasiteleri ile diğer kurumlarla olan iş birliklerini ölçen bir anket uygulanmıştır. Nitel veriler ilgili anketteki açık uçlu sorulardan elde edilmiş olup tematik kodlama yöntemiyle analiz edilmiştir. Elde edilen nitel veriler, sivil toplum kuruluşlarının (STK) afet alanındaki deneyimlerine, afet hazırlığı ve eğitim uygulamalarına, ayrıca kurumsal iş birliği pratikleri ve ağ yapılarına odaklanmaktadır.

Araştırma sonuçları, Avcılar’daki STK’ların önemli bir potansiyel barındırmakla birlikte ciddi yapısal eksikliklerle karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Avcılar’da aktif STK’ların afetlere hazırlıkta önemli boşluklara sahip olduğunu göstermektedir. STK’ların az bir bölümü afet durumuna özel bütçe, depo veya lojistik kapasiteye sahiptir; çoğunluk gönüllülerin anlık mobilizasyonuna dayanmaktadır. İnsan kaynağı analizi, profesyonel afet yönetimi uzmanlarının yetersizliğine ve gönüllülüğe aşırı bağımlılığa işaret etmektedir. Erken uyarı, uzaktan eğitim ve koordinasyon için kritik öneme sahip dijital altyapı ve iletişim kapasitesi de sınırlıdır. STK’lar tarafından afetlere hazırlık konusunda en çok ihtiyaç duyulan alanlar ise sırasıyla eğitim, finansal kaynaklar, ekipman ve koordinasyon olarak belirlenmiştir.

Bulgular, STK’ların afetlere hazırlık ve müdahale süreçlerine etkin katılımını engelleyen çeşitli eksikliklerini açıkça ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, STK’ların kurumsal kapasiteleri güçlendirilmeli ve yerel STK’ların afete dirençli toplumlar inşa etme sürecinde daha etkin ve hazırlıklı aktörler haline gelmeleri için bütüncül bir yol haritası sunulmalıdır. Bunun için de politikalar temel alınarak özellikle eğitim altyapısı güçlendirilerek akredite, modüler ve uygulamalı eğitim programları yaygınlaştırılmalı, bu programlar ilgili kamu kurumlarıyla birlikte çalışarak koordine edilmeli ve düzenli hale getirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: kent hakkı, baskı ve serbest bırakma (PAR) modeli, toplumsal dirençlilik, sivil toplum kuruluşları (STK), afet yönetim süreci, afetlere hazırlık, eğitim.

* Prof. Dr., Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, nilufer.narli@bau.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3387-4025

** Araş. Gör., Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, oguzcan.karakaya@bau.edu.tr

ORCID: 0000-0002-7389-088X

THE ROLE AND POSITION OF CIVIL SOCIETY ORGANIZATIONS IN DISASTER PREPAREDNESS: THE CASE OF AVCILAR DISTRICT

Abstract

In the face of increasing disaster risks, strengthening community resilience at the local level has become critically important. In this context, the “right to the city” approach, together with the Pressure and Release (PAR) model, community-based disaster risk reduction, and social capital theory, provides a robust analytical framework for understanding the roles of civil society organizations (CSOs) in disaster management. Within this process, CSOs stand out as key actors in disaster preparedness, response, and recovery, owing to their access to local knowledge, volunteer networks, and their capacity to mobilize communities.

This study aims to analyse the institutional capacities, training dynamics, and coordination mechanisms of CSOs in Istanbul’s Avcılar district—an area of particularly high earthquake risk—regarding disaster preparedness and response. By identifying the gaps between the potential and the operational realities of these organizations, the research offers concrete policy recommendations for capacity development.

The study is based on the findings of an extensive field survey conducted with representatives of 103 civil society organizations operating in Avcılar. Employing both quantitative and qualitative data collection methods, a survey was administered to measure CSOs’ institutional characteristics, human resources, financial and logistical infrastructure, disaster experience, training and educational capacities, and their collaborations with other institutions. The qualitative data, derived from open-ended questions in the survey, were analysed using thematic coding. These findings shed light on CSOs’ experiences in disaster management, their disaster preparedness and training practices, as well as their institutional cooperation practices and network structures.

The research findings reveal that while civil society organizations (CSOs) in Avcılar hold significant potential, they also face serious structural deficiencies. Active CSOs in Avcılar exhibit substantial gaps in disaster preparedness. Only a small proportion of these organizations possess a dedicated disaster budget, storage facilities, or logistical capacity; the majority rely heavily on the spontaneous mobilization of volunteers. Human resource analysis highlights the shortage of professional disaster management specialists and an overdependence on voluntary engagement. Furthermore, digital infrastructure and communication capacity—crucial for early warning, remote training, and coordination—remain limited.

The study identifies education, financial resources, equipment, and coordination, in that order, as the most critical areas of need for CSOs in disaster preparedness. These findings clearly underscore the various deficiencies that hinder CSOs’ effective participation in disaster preparedness and response processes. Accordingly, strengthening the institutional capacities of CSOs is essential, and a comprehensive roadmap should be developed to enable local organizations to become more effective and better-prepared actors in building disaster-resilient communities. To achieve this, policies should focus particularly on reinforcing training infrastructure by expanding accredited, modular, and practice-oriented training programs, which should be coordinated and institutionalized in partnership with relevant public agencies.

Keywords: right to the city, pressure and release (PAR) model, community resilience, civil society organizations (CSOs), disaster management process, disaster preparedness, training.

1. GİRİŞ

Küresel ölçekte iklim değişikliğiyle birlikte afetlerin sıklığının arttığı, ortalama her gün en az bir afetin yaşandığı (Usta, 2023) ve bu afetlerden çok sayıda insanın etkilendiği günümüzde, toplumların afete hazırlığı kritik bir önem kazanmıştır. Afetlerin ekonomi ve toplumlar üzerindeki kısa ve uzun dönemli etkileri literatürde geniş şekilde belgelenmiştir (Olcay, 2020). Kentlerin konut alanları ise genellikle afetin yarattığı darbenin, zararın ve yıkımın en fazla hissedildiği bölgeler olmaktadır (Olcay, 2020). Afetler yalnızca fiziksel yıkımları değil, aynı zamanda toplumsal kırılganlıkları da görünür kılmaktadır. Bu kırılganlıkların aşılmasında kamu ve sivil toplum paydaşlarının afete hazırlık ve müdahaledeki önemi, afet risklerinin azaltılması için dünya çapında kabul edilen en önemli uluslararası anlaşmalardan birisi, Sendai Çerçevesi'nde vurgulanmış³ (Pearson & Pelling, 2015; Matsuoka & Rocha 2021). Literatürde, afet risklerinin azaltılmasında yerel yönetimlerin, merkezi otoritelerin ve sivil toplum kuruluşlarının (STK) iş birliği içinde çalışmasının önemi sıkça vurgulanmaktadır ve bu koordinasyonun önemi çeşitli vaka çalışmaları ile ortaya konmuştur (Özerdem & Jacoby, 2006). Japonya, Türkiye ve Hindistan örneklerine dayanan bu vaka çalışması (Özerdem & Jacoby, 2006) sivil toplum örgütleri ile kamu ve yerel yönetimler arasındaki koordinasyonun önemini de gözler önüne sermektedir.

Türkiye gibi yüksek deprem riski taşıyan ülkelerde (AFAD, 2018; 2019), bu kırılganlık, özellikle yerel düzeyde planlama ve katılım eksiklikleriyle birleştiğinde, afete hazırlık ve afet yönetiminde ciddi kapasite sorunları doğurmaktadır. Bu bağlamda sivil toplum kuruluşları (STK'lar) afet yönetiminin yalnızca destekleyici değil, aynı zamanda toplumsal dirençliliğin inşasında temel aktörler olarak öne çıkmaktadır. Afete hazırlık ve yönetimi konusunu ele alan Türkiye resmi raporlarında (AFAD, 2023; Afet, T. B., & Başkanlığı, A. D. Y, 2014), topluluk temelli afet risk azaltma (community-based disaster risk reduction) yaklaşımı, yerel bilgi, sosyal ağlar ve gönüllü dayanışma kapasitesini merkeze alır.

Yüksek deprem riski, yoğun nüfus ve sosyo-ekonomik kırılganlıkların iç içe geçtiği bir yerleşim alanı olan İstanbul'un Avcılar ilçesi, afete hazırlıkta STK'ların kapasitesini

³ Sendai Çerçevesi, 2015–2030 Sendai Afet Risklerini Azaltma Çerçevesi (Sendai Framework for Disaster Risk Reduction – SFDRR), ülkelerin afetlere karşı daha dayanıklı hale gelmesini hedefleyen küresel bir yol haritasıdır.

ve yerel yönetimler ve kamu kurumları ile afete hazırlık koordinasyonunu incelemek açısından önemli bir örnek olabilir. Şehir halkının yerel nitelikli ortak ihtiyaçlarını karşılamakla görevli kamu tüzel kişilikleri olan belediyelerin, afet öncesinde, sırasında ve sonrasında oynadığı rol Türkiye afet literatüründe de geniş yer bulmuştur. Büyükkaracıoğlu (2016), ülkemizdeki kriz ve afet yönetimi mevzuatı ile çalışmaları yerel yönetimler açısından incelemiş ve çağdaş kriz ile afet yönetiminde kentsel ve kırsal planlama, zarar azaltma, hazırlıklı olma, eşgüdüm, yönetim, lojistik ve iletişim unsurlarının dikkate alınması gerekliliğini vurgulamıştır. Güven ve Kızılkaya (2023), Türk afet yönetim sistemini ele alarak yerel yönetimler açısından bir değerlendirme yapmış; bu değerlendirme sonucunda çağdaş afet modellerinin bütünsel yönetim çerçevesinde, yerel yönetimlerin afet yönetiminde aktif katılım sergilemesi gerekliliğine dikkat çekmişlerdir. Duruel (2023) ise Hatay depremi bağlamındaki çalışmasında, sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerini ve depremde etkilenen bölge halkı için geliştirdikleri politika ile çözümleri değerlendirmiş ve STK'ların hazırlık ve müdahale süreçlerindeki rolünü ortaya koymuştur.

Tüm bu çalışmalar, STK'ların riskleri azaltmadaki rolüne değinmekle birlikte, belediyelerin merkezi yönetim, sivil toplum kuruluşları (STK'lar) ve gönüllülerle iş birliği içinde afet yönetişim sürecini etkin ve sağlıklı bir biçimde yürütmesi gerektiği sonucuna ulaşmıştır (Duruel, 2023; Sezer & Tozbey, 2023; Özdemir, 2023).

Fakat bu gerekli sürece STK'ların ne kadar hazır olduğu, hazırlık için ne tür araç-gereç ve eğitim ihtiyacı bulunduğu bilinmemektedir. İşte bu nedenle, bu araştırmanın amacı, Avcılar ilçesindeki STK'ların afetlere hazırlık, müdahale ve iyileştirme süreçlerindeki rollerini değerlendirmektir. Çalışma, üç temel araştırma sorusuna yanıt aramaktadır:

1. Avcılar'daki STK'ların mevcut kurumsal, finansal, lojistik ve insan kaynağı kapasiteleri nasıldır?
2. Bu kurumların afet hazırlığına ilişkin eğitim, koordinasyon ve dijital altyapı düzeyleri ne ölçüdedir ve ne tür ihtiyaçlar vardır?
3. Sivil toplumun afet yönetimine katılımını güçlendirecek yaklaşımlar, politik, kurumsal ve sosyal stratejiler nasıl geliştirilebilir?

Bu sorular, araştırmanın teorik omurgasını oluşturan, aşağıda kavramsal çerçeve bölümünde detaylı bir biçimde tartışılan, üç çerçeveye dayanmaktadır: Baskı ve Serbest Bırakma (PAR) Modeli (Blaikie et al., 1994), Kente Hak Yaklaşımı (Lefebvre, 1968), ve Sosyal Sermaye Teorisi (Bourdieu, 1968; Putnam 2000). Bu modeller, afetleri yalnızca

doğal değil, aynı zamanda sosyal süreçlerin ürünü olarak görür, sosyal kırılganlıkları dikkate alır, afet risklerin azaltılması ve olası afetin toplumsal zararın azaltılmasında yerel katılımın önemini vurgular.

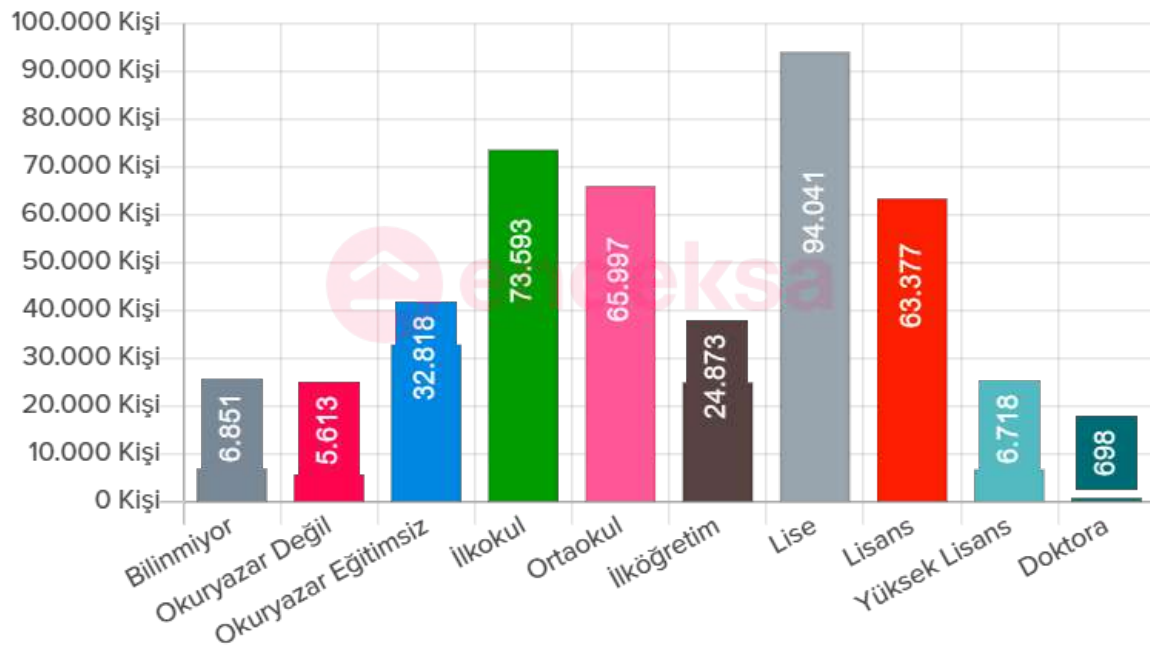
Araştırmanın temel önemi ve katkısı hem teorik hem uygulama açısından değerlendirilebilir. Birinci katkı Avcılar örneğinde kent hakkı ve sosyal sermayenin dirençli kent araştırmaları ve politika oluşumu için kavramsal ve empirik katkı sunmasıdır. İkinci katkısı afet yönetiminde sivil alanın dirençli kent ve iyi yönetim açısından potansiyelini somut verilerle ortaya koyması ve afete hazırlıkta ihtiyaçları tespit ederek eğitim ve donanım eksikliğinin tamamlanması için yol haritası sunmasıdır.

2. AVCILAR İLÇESİ BAĞLAMINDA AFETİ ANLAMAK

2.1. Nüfus ve Eğitim Profili

Yüzölçümü yaklaşık 50 km² olan Avcılar ilçesinin nüfusu 2023 yılı itibarıyla 437221 kişidir.⁴ Bu ilçe 10 mahalleden oluşur. Nüfusun en yoğunu Yeşilkent mahallesindedir: merkez mahalle nüfusu 26.900'dür.

Figür 2.1: Avcılar ilçesi Örgün Eğitim Düzeyi

⁴ Avcılar Belediyesi- Marmara Belediyeler Birliği

Avcılarda örgün eğitim düzeyi ve SES⁵ yüksek değildir. Nüfusun yüzde 12'si diplomasız okuryazar olmak üzere eğitim bilgisi belirsizlerden oluşur; yüzde 70'i ilk, orta ve lise mezunu olarak sınıflandırırken, yüzde 19'u üniversite ve üssü olarak gruplandırılmıştır.⁶ Figür 2.1'de görüldüğü gibi ilk okul mezunu nüfus oranı oldukça yüksektir. Nüfusun eğitim düzeyi afet eğitimi için dikkate alınmalıdır. Örgün eğitim açısından dezavantajlı göz önüne alınarak afete hazırlık eğitimi ve modülleri planlanmalıdır.

2.2. Sosyoekonomik Durum ve Göç Profili

Nüfusun yüzde 48'i C ve D SES grubunda yer alırken, yüzde 52'si A ve B SES grubunda yer alır.⁷ Hane halkı ortalaması 3.3 olan hanelerin aylık geliri 40.384 TL'dir.⁸ Avcılar hem iç hem de dış göç almış bir ilçedir. İç göç en yoğun olarak 1960-1980 döneminde gerçekleşmiştir. Trakya ve Anadolu'nun özellikle Sivas, Tokat, Kars gibi illerinden gelen göçler yoğunlukta olmuştur. Demografik Çeşitlilik: İstanbul kütüğüne kayıtlı nüfus yoğun olsa da Ardahan, Samsun, Malatya gibi illerden göç almıştır. Figür 2.2, Avcılar nüfusunun kütük dağılımı gösterir. Bu iç göçlerle gelenler dayanışma ve örgütlenme için hemşehri dernekleri kurmuştur. Bu dernekleri kimlik, aidiyet kazandırdığı gibi iş aş ve kent hizmetlerine erişimi kolaylaştıran tampon mekanizmalar rolünü oynamıştır.

Dış göç özellikle Suriyelilerin bu ilçeye akının 2010 yılların sonunda başlamıştır. (Arslan 2020). Suriyeliler başta olmak üzere 2020-21'de İstanbul'da uluslararası göç alan en yoğun beş ilçeden biridir. (Yanar & Erkut, 2020). Ayrıca çok sayıda yabancı uyruklu öğrenci Avcılar ilçesinde yaşamaktadır (Büyükdag, et al, 2019).

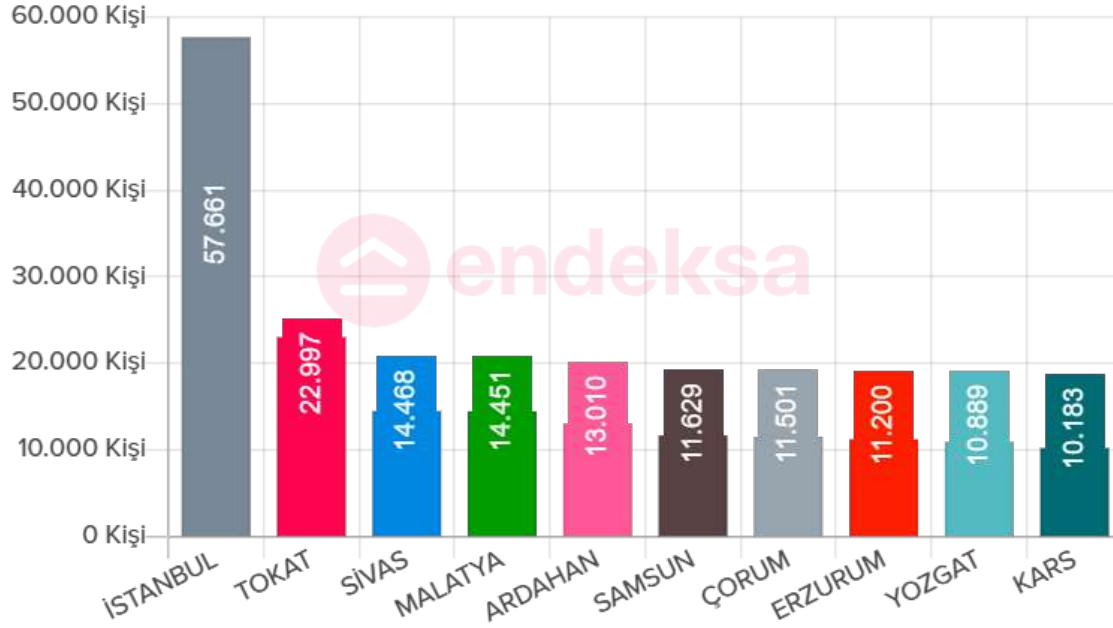
⁵ Avcılar nüfusundaki 125.685 kişi C SES grubunda, 84.316 kişi D SES grubunda yer alırken, A SES grubunda 105.632 kişi yer alır. Bknz: İstanbul Avcılar Nüfusu, Eğitim Seviyesi, SES

⁶ Bknz: İstanbul Avcılar Nüfusu, Eğitim Seviyesi, SES

⁷ Bknz: İstanbul Avcılar Nüfusu, Eğitim Seviyesi, SES

⁸ İstanbul Avcılar Nüfusu, Eğitim Seviyesi, SES

Figür .21: Avcılar Kütük Dağılımı

2.3. Sosyolojik Özellikler ve Afet Riski

Avcılar ilçesinin afet bağlamında sosyolojik özelliklerini üç başlık altında ele alabiliriz:

Demografik ve Sosyolojik Yapı: Figür 2.3 Avcıların demografik niteliklerini sergiler. İlçe örgün eğitim ve sosyo-ekonomik göstergeler açısından dezavantajlara sahiptir. Sosyolojik yapısında en dikkat çeken özellik iç göçle gelenler enformel ve formel dayanışma ağlarının günlük hayat pratiklerini ve sosyal örgütlenmeyi biçimlendirmesidir. İç göç ile 1950’li yıllarda başlayan göç akını ile İstanbul’a gelenlerin kente tutunma sürecinde kurdukları enformel akraba ve hemşehri bağları 1980’li yılların sonunda hızla dernekleşmiştir.⁹ Bu yapılar kente uyumu kolaylaştıran “tampon mekanizmalar” a (Kıray 1998) dönüşmüştür. Avcılar ilçesinde hemşerilik bağlarına dayanan dernekler güçlü bir mahalle dayanışması oluşturuyor.

Afet Riski ve Toplumsal Direnç: 1999 depremi ciddi fiziksel hasar vermiş, ekonomik zarara yol açmıştır. Bu da hem yapı kalitesini hem de afet farkındalığını etkilemiş ve direnç oluşumunun önemini ortaya koymuştur

Kimlik ve Kültürel Çokluk: Balkan kökenli Türk yerleşimiyle ve iç göç ile çok kültürlü bir yapıya sahip olan Avcılar ilçesinde, yerel kimliklerin etkinliği toplumsal bağların

⁹ İçişleri verilerine göre hemşehri derneklerinin gelişim süreci 1980’li yıllarda hızla artmağa başlamıştır. Bkz Bayraktar, 2003, s.19, Şekil 1.

güçlenmesine katkı sağlamıştır. Bu toplumsal bağlar hemşerilik tabanlı STK'ların varlığına yol açsa da 1990'lı yıllarda içe kapalı sosyal yapılar riski oluşturmuştur. Son 20 yılda eğitime erişim, kentleşme ve kentlileşme süreci ve iletişim ağlarının güçlenmesi ile yeni nesiller bu içe kapanık yapıların ötesine geçmiş ve farklı STK'lar ve sosyal gruplar ile köprüler kurmaya başlamıştır.

Figür 2.2 : Avcılar İlçesi Demografik ve Sosyolojik Nitelikler Tablosu

Kategori	Açıklama
Nüfus (2023)	437221 kişi; alan = 50 km ²
Nüfus Yoğunluğu	~9.000 kişi/km ² ¹⁰
Yaş Ortalaması	40–44 yaş arası
Cinsiyet Dağılımı	Dengeli; kadın /erkek oranı yaklaşık eşit
Eğitim	Ortaokul/ilkokul ¹¹ ; “C Grubu”
Göç Profili	İç göç: Sivas, Tokat, Kars; uluslararası göç yoğun (başta Suriyeliler)
Ekonomi	Liman (Ambarlı limanı); sanayi ¹² ; inşaat, ve üniversite (örn: İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa; Gelişim Üniversitesi) etkili
Sosyoloji	Kentsel dönüşüm, kültürel çeşitlilik, hemşehri ve soydaşlık temelli dayanışma ağları, afet farkındalığı

Avcılar afet riski, özellikle deprem riski açısından aciliyet gösteren bir ilçedir. İstanbul Avcılar özelinde yapılan simülasyon çalışmasında olası bir 7,5 büyüklüğündeki depremde sağlık hizmetlerinin yetersiz kalacağı, ambulansların kritik noktalarda konumlandırılması gerektiği ve sağlık personeli kapasitesinin artırılmasının elzem olduğu vurgulanmıştır. (Aras, 2024).

¹⁰ İstanbul Avcılar Nüfusu, Eğitim Seviyesi, SES

¹¹ İstanbul Avcılar Nüfusu, Eğitim Seviyesi, SES

¹² Avcılar ilçesinde Avcılar'da sanayi hızla gelişip büyümüştür. Belediyi verilerine göre ,Ambarlının batısında yakıt dolum tesisleri, elektrik üreten termik santrali vardır. Madeni eşya, dokuma, giyim eşyası olmak üzere 250 küçük ve orta ölçekli sanayi tesisi faaliyettedir. <https://avcilar.bel.tr/sayfa/avcilar-tarihi?utm>

3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu çalışmada, üç farklı kuramsal çerçevenin kavramlarından yararlanarak araştırma deseni oluşturulmuş ve bulgularını değerlendirecektir.

3.1 Baskı ve Serbest Bırakma (PAR) Modeli

Blaikie, Cannon, Davis ve Wisner'in (1994) geliştirdiği PAR Modeli afetleri toplumsal kırılmanın bir sonucu olarak tanımlar. Toplumsal kırılmanın afetlerin olumsuz etkilerini anlamama ve azaltma tedbirleri açısından dikkate alınmalıdır. Bilim insanları, toplumsal kırılmanın insanların tehlikelere maruz kalmasını ve afet deneyimlerini şekillendirmedeki rolünü vurgulamış ve sosyal kırılmanın kapsamlı bir biçimde incelemesi gerektiğini ortaya koymuşlardır. (Blaikie et al., 1994; Wisner et al., 2004; Cyr, 2005). Bu model çok sayıda afet araştırmasına uygulanmıştır. (Örn: Singh, 2014; Awal, 2015; Pengapenga & Mzuza, 2023).

Model üç ana bileşenden oluşur:

- Kök Nedenler (Root Causes): Sosyo-ekonomik eşitsizlik, yoksulluk, yönetim zayıflığı,
- Dinamik Baskılar (Dynamic Pressures): hızlı kentleşme, eğitim eksikliği, zayıf kurumsal altyapı,
- Güvenlik Açıkları (Unsafe Conditions): riskli binalar, plansız yerleşim, bilgi yoksunluğu.

Bu zincirin sonunda tehlike (örneğin deprem) ile kırılma birleştiğinde afet meydana gelir. Dolayısıyla afet riskini azaltmak, yalnızca fiziksel altyapı yatırımı değil, sosyal kırılmaların azaltılması ve toplumsal yapıların ve kurumların direnç edinimi için kapasite kazanması anlamına gelir.

STK'lar bu bağlamda "serbest bırakma" sürecinin anahtarıdır. Yani, kırılmaları azaltan, toplumun kendi kapasitesini harekete geçiren, eğitim ve farkındalık yoluyla risk zincirini kıran aktörlerdir. Sonuç bölümünde görüldüğü gibi, Avcılar örneğinde de araştırma bulguları, kırılmanın yalnızca yapısal değil, kurumsal ve bilgi eksikliğiyle de ilişkili olduğunu göstermiştir (Bkz. Tablo 4.1).

3.2 “Kent Hakkı” Yaklaşımı

Henri Lefebvre’in (1968) ortaya koyduğu “Right to the City”, Kent Hakkı kavramını, şehirde yaşayan herkesin güvenli, adil ve dayanıklı bir yaşam hakkına sahip olması olarak yorumlayabiliriz. Mevcut literatürün (Weibgen, 2014; Meriläinen et al., 2020) ışığında bu yaklaşım, afete hazırlık ve afet yönetimi bağlamında yeniden yorumlandığında üç temel boyuta odaklanmaktadır:

- a) Eşit Korunma Hakkı: Her bireyin afet risklerinden korunma hakkı,
- b) Katılım Hakkı: Planlama ve karar alma süreçlerine dahil olma hakkı,
- c) Bilgiye Erişim Hakkı: Risk ve erken uyarı bilgilerine açık ve anlaşılır biçimde erişim hakkı; afete hazırlık eğitim hakkı.

Araştırmanın anahtar kavramları olan sürdürülebilir ve dirençli kent, afete hazırlıkta yerel yönetimler ve STK’ların kilit rolü göz önüne alındığında, kent hakkı bağlamında yerel yönetimlerin önemini vurgulayan çalışmalar (Roy, 2024) yol göstericidir. Kent hakkı sürdürülebilir kent kavramından bağımsız düşünülemez (Dinçer, 2016). Afetler, çoğu zaman bu hakların ihlal edildiği durumlarda çok daha yıkıcı etkiler doğurur. Özellikle Avcılar gibi yoğun göç alan ve gelir farklılıklarının belirgin olduğu bölgelerde afet riskleri, mevcut mekânsal adaletsizliklerle birleşerek daha da derinleşmektedir. STK’lar burada hem temsil hem de aracılık rolü üstlenir: dezavantajlı grupların sesi olurlar, katılım kanallarını açarlar ve bilgi akışını sağlarlar

Bu bağlamda “kent hakkı” yaklaşımı, afete hazırlık ve yönetimini teknik değil, demokratik bir yönetim meselesi olarak ele alır. Bu yaklaşım çerçevesinde, katılımın artırılması, bilgiye erişimin kolaylaştırılması ve yerel karar alma mekanizmalarının şeffaflaştırılması, paydaşların koordinasyonu afetlere dirençli kentlerin temel koşullarıdır.

3.3 Sosyal Sermaye Teorisi

Sosyal sermaye kavramı, bireylerin veya kurumların güven, dayanışma ve ağ ilişkileri yoluyla elde ettikleri kaynakları ifade eder (Bourdieu, 1986; Coleman, 1990; Putnam, 2000). Avcılarda afet araştırması bağlamında, yukarıda özetlenen sosyolojik nitelikler göz önüne alınarak ve Putnam’ın “bonding” ve “bridging”¹³ sosyal sermaye ayrımı dikkate alınarak, sosyal sermaye kavramı üç boyutta incelenebilir.

¹³ Putnam (2000), köprü kuran/bağlayıcı sosyal sermaye ayrımını, kapsayıcılık ve dışlama kriterine dayanarak tanımlar. Köprü kuran” sosyal sermayeyi, “dışa dönük ve farklı toplumsal ayrımlar boyunca insanları kapsayan” açık ağlar olarak tanımlar (Putnam, 2000, p 22).

- *Bağlayıcı (Bonding(bridging) Sosyal Sermaye*: Aynı topluluk içindeki güçlü, yakın bağlar (ör. hemşehri dernekleri),
- *Köprü Kuran Sosyal sermaye*: Farklı topluluklar ve STK'lar arası köprüler kuran ilişkiler,
- *Linking (Bağlantılayıcı Sosyal Sermaye)*: Topluluk ile yerel yönetimleri de kapsayan tüm kamu kurumları arasındaki dikey bağlantılar.

Afet sonrası dayanışma, büyük ölçüde bu sosyal sermaye ağlarına dayanır. Köprüler kuran kapsayıcı sosyal sermaye, güven ilişkilerini, bilgi paylaşımını ve gönüllü mobilizasyonunu kolaylaştırır. Ancak yalnızca içe kapanık sosyal ağlardaki bağlayıcı ("bonding") tipi sosyal sermaye baskın, diğer iki düzey (köprü ve bağlantılayıcı sermaye) zayıfsa, dayanışma ve koordinasyon sorunları ortaya çıkar.

4. YÖNTEM VE ARAŞTIRMA DESENİ

Bu araştırma, Avcılar ilçesinde faaliyet gösteren 400 sivil toplum kuruluşu listesinden seçilen 103 sivil toplum kuruluşunun (STK) afetlere hazırlık, müdahale ve iyileştirme süreçlerindeki rollerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırma karma yöntem yaklaşımıyla tasarlanmış olup hem nicel (anket verileri) hem de nitel (açık uçlu yanıtların tematik analizi) teknikler birlikte kullanılmıştır.

4.1 Evren, Örneklem ve Veri Toplama

Araştırmanın evrenini, İstanbul'un Avcılar ilçesinde faaliyet gösteren ve Dernekler Masası'na kayıtlı dernekler ile sivil girişim platformları oluşturmaktadır. Bu çerçevede, ilçede faaliyet gösteren tüm ilgili yapıların listesi incelenmiş, iletişim bilgileri güncellenmiş ve doğrulanmıştır. Toplam 600 kişi içeren veri seti içerisinde, telefonla erişim sağlanabilen 400 dernek belirlenmiştir. Bu dernekler arasından basit rastgele örnekleme yöntemiyle seçilenler üzerinden örneklem grubu oluşturulmuştur. Her dernekten iki temsilci olmak üzere, toplamda 103 sivil toplum kuruluşu temsilcisiyle anket görüşmeleri gerçekleştirilmiştir.

Buna karşılık "bağlayıcı" sosyal sermaye ise, "içe dönük, dışlayıcı kimlikleri ve homojen grupları pekiştirme eğiliminde olan" ağlardan oluşur. Bkz: Patulny & Svendsen (2007). İçe kapanık yaklaşımı benimseyen hemşehri dernekleri, cemaat yapıları buna örnek olabilir.

Veri toplama süreci, 2025 yılında Nisan-Mayıs aylarında yüze görüşmeler ve çevrim içi anket formu aracılığıyla yürütülmüştür. Anket, STK'ların kurumsal özelliklerini, insan kaynağı yapısını, finansal ve lojistik altyapısını, afet deneyimlerini, eğitim ve koordinasyon süreçlerini ölçen 45 sorudan oluşmaktadır.

4.2 Analiz Yöntemi

Nicel veriler SPSS ile analiz edilmiştir. Frekans, yüzde dağılımı ve çapraz tablolar aracılığıyla betimsel istatistikler elde edilmiştir. Nitel veriler ise açık uçlu sorulardan gelen yanıtların tematik kodlama yöntemiyle analiz edilmesiyle değerlendirilmiştir. Kodlamada dört ana tema belirlenmiştir:

1. Kurumsal Kapasite,
2. Eğitim ve Farkındalık,
3. Koordinasyon ve İş birliği,
4. Dijital ve Lojistik Altyapı.

Araştırma hem sayısal hem de yorumsal verileri bütünleştirerek, STK'ların niteliklerini araştırmış, dayanışma örüntülerini ve afet döngüsündeki güçlü ve zayıf yönlerini belirlemeyi hedeflemiştir.

5. BULGULAR

5.1. Örneklemdeki Katılımcı Profili

Katılımcı STK temsilcilerinin %75'i erkek, %25'i kadındır; yaş dağılımı 41-55 yaş aralığında yoğunlaşmaktadır. Görüşülen STK temsilcilerinin en büyük oranı (%48,04) 41-50 yaş grubunda, %25'i ise 25-40 yaş grubundadır.

Bu tablo, kadın temsiliyetinin düşük, gönüllülüğün yaşça olgun bireyler üzerinden yürüdüğünü göstermektedir. Görüşme yapılan STK temsilcileri oldukça çeşitli meslek gruplarından gelmekte olup bu durum sivil toplum alanındaki katılımın çok boyutlu olduğunu göstermektedir. En yüksek temsiliyet serbest meslek sahipleri (%18,12) ve emekliler (%20,20) arasında yer alırken, kamu memurları (%14,1) ve öğretmenler (%9,1) de kayda değer oranlara sahiptir. Bu çeşitlilik, afet gibi çok paydaşlı konularda STK'ların farklı bilgi ve becerilerden beslenen kapsayıcı bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

5.2. Kurumsal Yapı ve Faaliyet Alanları

Araştırma sonuçlarına göre, Avcılar'daki STK'ların %37'si hemşehri dernekleri, %5,8'i kültür-sanat odaklı, %5,8'ü insani yardım temelli, %9'u çevre (4,9 %) veya afetle (2,9 %) doğrudan ilgili derneklerdir (Bkz. Tablo 5.1)

Tablo 5.1: STK'nın Faaliyet Alanı (sosyal hizmet, insani yardım, çevre, gençlik vb.)
STK'nın faaliyet alanı (Soru 1.4.)

	Frekans	Yüzde
Kadın	3	2,9
Çocuk ve Gençlik	3	2,9
İnsani Yardım	20	19,4
Sağlık	3	2,9
Çevre	5	4,9
Eğitim	10	9,7
Diğer	7	6,8
Hemşehri Dernekleri	38	36,9
Arama-Kurtarma	3	2,9
İş İnsanları	2	1,9
Engelliler	3	2,9
Kültür ve Sanat	6	5,8
Toplam	103	100,0

Tokat, Sivas, Erzincan gibi illere ve köylere dayanan derneklerin yoğunluğu, afetlerde yerel aidiyet temelli örgütlenmenin önemini vurgulamaktadır. Bu tablo, Avcılar'daki sivil toplumun büyük ölçüde aidiyet temelli örgütlenmelere dayandığını göstermektedir. İnsani yardım (%19,4) ve eğitim (%9,7) odaklı STK'lar da dikkat çekmektedir. Kadın, çocuk, gençlik, sağlık, çevre ve engellilik gibi tematik alanlarda faaliyet gösteren STK'ların oranı ise sınırlıdır.

STK'ların tam zamanlı çalışan sayısının sınırlı olduğunu gösterir: %46,9'unda tam zamanlı çalışan bulunmamaktadır. %26,6'sında ise hem tam zamanlı hem de yarı zamanlı çalışanlardan oluşmaktadır. Bu, kurumsal kapasite açısından STK'ların büyük bölümünün gönüllülük temelli işlediğini göstermektedir. Bu oran, kurumsallaşma düzeyinin genel olarak sınırlı olduğunu, profesyonel yönetim modellerinin zayıf kaldığını göstermektedir. (TABLO 5.2).

Tablo 5.2: STK'nın Kurumsal Yapı: Çalışan ve Gönüllü Sayısı
Çalışan Sayısı (Soru 1.6.)

	N	Yüzde
Tam zamanlı çalışan yok.	67	46,9%
Yarı zamanlı çalışanlar var.	38	26,6%
Tam zamanlı çalışanlar var.	38	26,6%
Toplam	143	100,0%

Avcılar örneğinde, STK'ların yerel düzeyde güçlü bağlara sahip olduğunu; fakat diğer STK'lar, yerel yönetimler ve kamu kurumlarıyla genelde ve afete hazırlık bağlamında ilişkilerinde kopukluk bulunduğunu göstermektedir (Bkz. Tablolar 5.3; 5.4). Bu durum, sosyal sermayenin yatay düzlemde yoğun, dikey düzlemde zayıf olduğu bir tabloyu yansıtır. Dolayısıyla köprü kuran sosyal sermaye güçlü bir görünüm verirken bağlantılayıcı sosyal sermayenin zayıf olduğu görülür.

Tablo 5.3: Afetlere Hazırlık Çalışmaları Kapsamında Yerel yönetimlerle Katılımcı STK Arasındaki Etkin Koordinasyon Düzeyi Değerlendirme

Afetlere hazırlık çalışmaları kapsamında yerel yönetimlerle aranızdaki koordinasyon düzeyini nasıl değerlendirirsiniz? (Soru 6.1.)

	Frekans	Yüzde
Hiç etkin değil	17	17,7
Etkin değil	26	27,1
Ne etkin ne değil	31	32,3
Etkin	18	18,8
Tamamen etkin	4	4,2
Toplam	96	100,0

Tablo 5.4: Afetlere Hazırlık Kapsamında Katılımcı STK'nın Kamu Kurumları ile Etkin Koordinasyon Düzeyini Değerlendirmesi

Afetlere hazırlık için kamu kurumları ile etkin bir koordinasyon sağlıyor musunuz? (Soru 6.4.)

	Frekans	Yüzde
Hiç etkin değil	22	22,9
Etkin değil	37	38,5
Ne etkin ne değil	26	27,1
Etkin	10	10,4
Tamamen etkin	1	1,0
Toplam	96	100,0

5.3 İnsan Kaynağı ve Gönüllülük

İnsan kaynağı bakımından STK'ların %80'inde afet yönetimi uzmanı bulunmamaktadır.¹⁴

Yalnızca %9'unda afet alanında profesyonel deneyime sahip personel vardır. Gönüllülerin oranı yüksektir: STK'ların %73'ü tamamen gönüllülük temeliyle çalışmaktadır. Ancak bu gönüllülerin yalnızca %27'si afet farkındalığı veya ilk yardım eğitimi almıştır.¹⁵

Bu veriler, Avcılar'daki sivil toplumun insan gücü açısından potansiyelinin yüksek, ancak teknik kapasitesinin sınırlı olduğunu göstermektedir. Açık uçlu yanıtlarda, birçok temsilci "gönüllü var ama yönlendirme yok" ifadesini kullanmıştır. Bu durum, gönüllülük enerjisinin örgütlenememesi sorununa işaret etmektedir. Katılımcı STK'ların sadece %20,2'sinde afet yönetimi alanında uzmanlaşmış personel bulunmaktadır. Büyük çoğunluk (%79,8) böyle bir uzman kadroya sahip değildir. (Tablo 5.5). Bu durum, kurumsal düzeyde afet yönetimine dair bilgi ve deneyim eksikliğini işaret etmektedir.

Tablo 1.5: STK'da Afet Yönetimi Uzmanı Personel Mevcudiyeti

*STK'nızda afet yönetimi konusunda uzmanlaşmış personel var mı?
(Soru 3.1.)*

	Frekans	Yüzde
Evet	20	20,2
Hayır	79	79,8
Toplam	99	100,0

5.3 Finansal ve Lojistik Kapasite

STK'ların yalnızca %14,4'ü afet durumlarında kullanılmak üzere ayrılmış özel bir bütçeye sahiptir. Bu, %85,6'sının herhangi bir afet bütçesi planlamadığı anlamına gelir. (Tablo 5.6)

¹⁴ Bkz. Narlı & Karakaya 2025, Tablo 2.8: Afetlere Hazırlıkta Kurumsal Kapasite Analizi Bölümü ve Tablo Hata! Yalnızca Ana Belge.: STK'da Afet Yönetimi Uzmanı Personel Mevcudiyeti

¹⁵ Bkz: Narlı & Karakaya 2025; s.47, Tablo Hata! Yalnızca Ana Belge.: STK'nın Afet Yönetimi Gönüllü Kapasitesi

Tablo5.6: Finansal Kapasite: STK'nın Afet durumlarında kullanılmak üzere ayrılmış özel bir bütçesinin varlığı

Afet durumlarına kullanılmak üzere ayrılmış özel bir bütçeniz var mı? (Soru 4.1.)

	Frekans	Yüzde
Evet	14	14,4
Hayır	83	85,6
Toplam	97	100,0

Görüşme yapılan STK temsilcisinin verdiği cevaplara göre, afetlere özel uzman ve bütçe eksikliği, kurumsal yapının afete hazırlık ve yönetimi açısından parçalı ve proje bazlı olduğunu ortaya koymaktadır. Katılımcı STK'ların %83'ünün deposu veya malzeme stok alanı yoktur; %68'i afet anında ulaşım ve lojistik desteği sağlayacak araca sahip değildir. (Tablo 5.7).

Tablo 5.7: Katılımcı STK'nın Depo veya Operasyon Merkezi Mevcudiyeti

Afet durumlarında kullanılabilecek bir depo veya operasyon merkezinin varlığı (Soru 5.1.)

	Frekans	Yüzde
Evet	16	16,7
Hayır	80	83,3
Toplam	96	100,0

Bu bulgular, afet yönetiminde STK'ların büyük ölçüde "improvize" kapasiteyle, yani olay anında gönüllü seferberliğiyle hareket ettiğini göstermektedir.

Tablo5.8: STK'nın Finansal kaynak kullanımı

Afet durumlarında finansal destek almak için hangi kaynakları kullanıyorsunuz? (Soru 4.2.)

	Kendi Kurumsal Kaynaklarım ız (Genel bütçeden ayrılan kaynaklar)	Ulusal Fonlar (AFAD, Kızılay, TÜBİTAK destekleri vb.)	Uluslararası Fonlar (UNICEF, ECHO, UNDP gibi kuruluş destekleri)	Yerel Yönetimler (Belediyelerden sağlanan destekler)	Merkezi Yönetim (Bakanlıklar, Valilikler gibi merkezi hükümet organları)	Bağış Kampanyaları (Toplumsal bağışlar, kampanyalar)	Özel Sektör Sponsorluğu (Şirketlerden alınan destekler)	Diğer - Yok	Toplam
N	36	13	2	20	5	35	11	11	133
Yüzde	27	9,7	1,5	15	3,7	26,3	8,2	8,2	100

Finansal sürdürülebilirlik eksikliği, uzun vadeli hazırlık faaliyetlerini kısıtlamaktadır. Ayrıca %11,2 si ulusal veya uluslararası fon kaynağına erişebilmiş ve %88,8 erişememiştir. Yalnızca %26,3 i düzenli bağışçıya sahiptir. Bu durum, kurumsal sürdürülebilirliğin düşük, dış kaynak bağımlılığının yüksek olduğunu göstermektedir.

5.4 Eğitim ve Farkındalık Düzeyi

Görüşme yapılan STK temsilcilerinin afete hazırlık kapasitesi sınırlıdır. Katılımcı STK'ların yalnızca %25,5'i geçmişte kurumsal düzeyde bir afet deneyimi yaşadığını belirtmiştir. (Narlı & Karakaya, 2025, s. 47, Tablo 10). Bu STK'ların yarısı (%50) afetlere hazırlık faaliyetlerini çalışma alanları arasında belirttiğini görebiliriz. Diğer yarısı ise bu alanda herhangi bir faaliyette bulunmamaktadır. (Narlı & Karakaya, 2025, s. 47, Tablo 13).

Tablo 5.9: STK'nın Afetlere Yönelik Eğitim Verme Kapasitesi

Afetlere yönelik düzenli eğitimler verme (Soru 2.2.)

	Frekans	Yüzde
Evet	11	11,5
Hayır	74	77,1
Hazırlık aşamasında, tamamlanması planlanan yıl:	11	11,5
Toplam	96	100,0

Tablo 5.10: STK'nın Afetlere Yönelik Düzenli Eğitim Alma Durumu

Afetlere yönelik düzenli eğitimler alıyor musunuz? (Soru 2.4.)

	Frekans	Yüzde
Evet	27	27,3
Hayır	68	68,7
Hazırlık aşamasında, tamamlanması planlanan yıl:	4	4,0
Toplam	99	100,0

Tablo 5.9 ve Tablo 5.10 verileri incelendiğinde görüşme yapılan STK temsilcilerinin afete hazırlık eğitim alma ve bu tür eğitim verme oranları hiç tatminkâr değildir. STK'ların yalnızca %27'si son iki yılda herhangi bir afet eğitimi almıştır. Düzenli olarak

afet farkındalık veya ilk yardım eğitimi veren STK oranı %11,5'tir. Alınan eğitimlerin çoğu teorik düzeyde kalmakta, tatbikat veya simülasyon içermemektedir. Nitel analizde öne çıkan bir ifade şöyledir: "Tatbikat eksikliği, sahada koordinasyonu zorlaştırıyor; eğitimler kâğıt üzerinde kalıyor." Bu durum, eğitim süreçlerinin modüler ve uygulamalı hale getirilmesi gerektiğini göstermektedir. En sık talep edilen eğitim konuları sorulduğunda şu konuları sıralamışlardır. (Tablo 5.11)

- a) Afete hazırlık, acil durum yönetimi ve ilk yardım (%16,1),
- b) Arama-kurtarma teknikleri (%14,5),
- c) Temel afet farkındalığı (%13,0) olarak öne çıkmaktadır.
- d) Psikososyal destek (%9,4) ve
- e) Dijital afet takip araçları (%6,2) ise daha düşük oranda belirtilmiştir.

Ancak bu alanlar kriz anında kritik rol oynadığından bu eksiklikler önceliklendirilmelidir. STK'lara psikososyal destek ve dijital afet takip araçları bilgisi ve yetkinliğinin önemine dair farkındalık kazanmaları da STK'lara verilecek eğitim müfredatına dahil edilmelidir.

Tablo5.11: STK Temsilcisinin İhtiyaç Duyulan Eğitim Alanlarını Değerlendirmesi

İhtiyaç duyulan eğitimler (Soru 3.3.)		
	N	Yüzde
Afet farkındalığı	50	13,0%
Afete hazırlık	62	16,1%
Acil durum yönetimi	62	16,1%
İlk yardım uygulamaları	62	16,1%
Arama-kurtarma	56	14,5%
Psikososyal destek	36	9,4%
Dijital afet takip araçları, coğrafi bilgi sistemleri gibi	24	6,2%
Kriz iletişimi	27	7,0%
Diğer: (Lütfen belirtiniz)	6	1,6%
Toplam	385	100,0%

5.5 Kurumlar Arası Koordinasyon ve İş birliği

Görüşme yapılan STK'ların kurumlar ile iş birliği sorgulanmıştır. Kurumlar ile İş birliği Düzeyleri verileri (Tablo 5.12) katılımcı STK'ların %31,9'u hiçbir kurumla düzenli iş birliği yapmadığını belirtmiştir. Bu oran, afetlere hazırlık sürecinde örgütler arasında ciddi bir kopukluk yaşandığını göstermektedir.

Tablo 5.12: Afete Hazırlık Çalışmaları Kapsamında İşbirliği Yapılan Kurum Türü ve İşbirliği Düzeyleri

	Hazırlık çalışmaları kapsamında işbirliği yapılan kurumlar (Soru 2.6.)	
	N	Yüzde
İşbirliği yaptığı bir kurum yok	43	31,9%
Yerel Yönetimler (Belediyeler vb.)	25	18,5%
Kamu Kurumları (AFAD, Valilikler, Bakanlıklar vb.)	18	13,3%
Diğer STK'lar	35	25,9%
Gönüllü Ağları	13	9,6%
Diğer	1	0,7%
Toplam	135	100,0%

En fazla iş birliği yapılan kurumlar arasında, ilk olarak diğer STK'lar (%25,9) gelmektedir. Yalnızca %25'i kamu kurumlarıyla ortak faaliyet yürütmektedir: Yerel yönetimler (%18,5); (AFAD, Kızılay gibi kamu kurumları (%13,3). İş birliği düzeyinin düşük olmasının nedenleri açık uçlu yanıtlarda şu şekilde özetlenmiştir:¹⁶

- Yerel yönetimlerin sivil toplumla sınırlı temas kurması (%18): “Yerel yönetimlerin STK'lara yeterince açık olmaması” (%14,5); “Yerel yönetimlerde afet yönetimi odağının zayıf olması” (%5,8)
 - İletişim kanallarının yetersizliği (yaklaşık %36): Kurumsal iletişim kanallarının zayıf olması” (%14,2); “Afet hazırlık süreçlerinde STK'lara danışılmaması” 10,9%; “Ortak planlama eksikliği” (%10,6);
 - Bütçe ve kaynak yetersizlikleri (%10,9)
 - Bilgi paylaşımının sınırlılığı (%10,3)
- Bu nedenler, yönetsel, kurumsal ve iletişim temelli çoklu yapısal engellere işaret etmektedir.
- Kurumlar arası güven eksikliği (%7,5),

Bazı temsilciler “kurumlar bizi çağırıyor, biz de bilgiye erişemiyoruz” ifadesini kullanmıştır. Bu durum, “bağlantılayıcı (linking) sosyal kapital” düzeyinin zayıf olduğunu göstermektedir.

Katılımcı STK'lara yerel yönetimler ile koordinasyonun geliştirilmesine yönelik öneriler sorulmuş ve cevaplar Narlı & Karakaya (2025) çalışmasında listelenmiştir. STK'ların önerdiği en yaygın çözüm ise “ortak tatbikat ve düzenli koordinasyon toplantıları”dır (%16,4). STK'lar, yerel yönetimlerle daha etkili bir koordinasyon için önerileri ortak faaliyetleri ve bilgi paylaşımını vurgulamamıştır:

¹⁶ Bu veri için bkz. Narlı & Karakaya, 2025, s. 69, Tablo 31: STK Tarafından Sıralanan Afetlere Hazırlık Çalışmaları Kapsamında Yerel yönetimlerle Katılımcı STK Arasındaki Etkin Koordinasyon Eksikliğinin Nedenleri

- Ortak eğitimler yapılması (%16,4)
- Ortak tatbikatlar (%11,9)
- Düzenli toplantı ve çalıştaylar (%12,3)
- Afet planlarının STK'larla paylaşılması (%11,5)
- STK'ların afet planlamasına dahil edilmesi (%11,7)

Bu öneriler, karşılıklı güvenin ve koordinasyon kapasitesinin artırılması yönünde somut adımlar içermektedir.

5.6 Dijital Kapasite, İletişim ve Bilgi Paylaşımı

STK'ların dijital altyapı düzeyi yeterli olmaktan uzaktır.

Tablo 5.13: STK'nın Afete hazırlık için afet koordinasyonu ve iş birliği süreçlerinde Dijital Yetkinlik ve Kapasitesi

Afete hazırlık için afet koordinasyonu ve iş birliği süreçlerinde aşağıdaki teknolojilere dair bilgi düzeyinizi değerlendiriniz. (Soru 7.1.)
(1 = Hiç bilgim yok, 5 = Çok iyi düzeyde bilgim var)

	Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS)	Koordinasyon Platformları (AFAD, STK ağları vb.)	Acil Durum İletişim Uygulamaları (WhatsApp, anlık bildirim sistemleri vb.)	Dijital harita & veri paylaşımı
Ortalama	2,12	2,21	2,43	2,15
N	94	94	93	91

Katılımcı STK'ların "Afete Hazırlık İçin Afet Koordinasyonu ve İş Birliği Süreçlerinde Dijital Yetkinlik ve Kapasitesi" verilerini gösteren Tablo 5.1, STK'ların dijital teknolojilere dair bilgi düzeylerini ortaya koymaktadır. Ortalama değerler 1 (hiç bilgim yok) ile 5 (çok iyi düzeyde bilgim var) arasında değişmekte olup, sonuçlar şu şekildedir:

Genel Düzey Düşük: Bütün kategorilerde bilgi düzeyleri düşük ile orta düzey arasında kalmaktadır. En yüksek ortalama acil durum iletişim uygulamalarında (2,43), en düşük ortalama ise Coğrafi Bilgi Sistemleri (2,12) kullanımı üzerindedir.

Kritik Araçlara Erişim Zayıf: Coğrafi bilgi sistemleri ve dijital harita & veri paylaşımı gibi afet yönetiminde kritik rol oynayan teknolojilere dair bilgi eksikliği dikkat çekmektedir.

İletişimde Görece İyi: WhatsApp gibi yaygın uygulamalar üzerinden yürütülen acil iletişim sistemleri hakkında bilgi düzeyi nispeten daha yüksektir.

CBS (Coğrafi Bilgi Sistemi) kullanımı ise çok sınırlıdır; 1-5 arası ölçeğe ortalama 2,12 puanla "düşük kapasite" kategorisindedir. Bu sonuç, dijital dayanıklılığın afet yönetiminde kritik olduğunu ancak yeterince geliştirilmediğini göstermektedir. Nitel analizde şu ifadeye sıkça rastlanmıştır: "Dijital koordinasyon altyapısı olsaydı hem bilgi

akışı hem gönüllü yönlendirmesi daha kolay olurdu.” Bu veriler Avcılardaki STK’ların afete hazırlık sürecinde yerel dijital koordinasyon platformu ihtiyacını açıkça göstermektedir.

6. TARTIŞMA VE TEORİK YORUMLAMA

6.1 PAR Modeli: Kırılganlık Zinciri ve “Serbest Bırakma” Süreci

Kavramsal çerçevede belirtildiği gibi, Blaikie ve arkadaşlarının (1994)¹⁷Baskı ve Serbest Bırakma (Pressure and Release) modeli afetleri yalnızca doğal bir tehlikenin ürünü olarak değil, sosyo-ekonomik kırılganlıkların birikiminden türeyen bir olgu olarak ele alır. Bu çalışmada elde edilen bulgular, Avcılar’daki STK’ların söz konusu kırılganlık zincirinin neredeyse tüm halkalarında konumlandığını ortaya koymaktadır. Kırılganlığın ilk halkası olan *kök nedenler*, yoksulluk, kurumsal eşitsizlik ve kaynaklara sınırlı erişim biçiminde görünür. STK’ların %86’sının afet bütçesi bulunmaması afet hazırlığını sürdürülebilir biçimde yürütmelerini engelleyen yapısal bir zayıflıktır. Bu durum, PAR modelinde tanımlanan “ekonomik ve yönetimsel yetersizliklerin” tipik bir örneğidir. İkinci halkada yer alan dinamik baskılar, hızlı kentleşme, afete hazırlık eğitiminin yetersizliği ve yönetsel koordinasyon eksikliğiyle ilgilidir. Avcılar’daki STK’ların yalnızca %27’sinin son iki yılda afet eğitimi aldığı, afet ile bilgilendirmede yerel yönetimler ve kamu kurumları ile iletişim kopukluğu göz önüne alındığında, bilgiye erişim ve kurumsal öğrenme kapasitesi son derece sınırlıdır. Bu durum, afet riskinin “baskı” evresinde sıkışıp kalmasına yol açmaktadır.

Üçüncü halkayı oluşturan güvensiz koşullar (*unsafe conditions*) ise hem fiziksel hem de örgütsel düzeyde karşımıza çıkar. STK’ların büyük bir oranının deposu ya da operasyon merkezi yoktur, bütçesi ve fonlara erişimi sınırlıdır; dolayısıyla kriz anında hareket kabiliyeti son derece düşüktür. Gönüllülerin büyük kısmının afet eğitimi almamış olması, bilgi ve beceri düzeyinin yetersizliğine işaret eder.

PAR modeli açısından değerlendirildiğinde, Avcılar’daki STK ekosistemi, baskı zincirinin en alt halkasında konumlanmakta; ancak aynı zamanda “serbest bırakma” potansiyeline de sahiptir. Yani, gönüllülük ve yerel aidiyet gücüyle kırılganlığı azaltacak toplumsal

¹⁷ Ayrıca bkzn: Wisner, et al (2004).

enerjiyi içinde barındırmakta ve afete hazırlık eğitimi almak için yüksek motivasyon sergilemektedirler.

Araştırmada en yüksek oranda dile getirilen ihtiyaç “eğitim”dir. Bu bulgu, PAR modelinin “serbest bırakma” aşamasının tam da bilgi, farkındalık ve örgütlenme yoluyla başladığını göstermektedir. STK’ların talepleri, kırılganlık zincirinin bilincinde olduklarını, ancak bu zinciri kırarak araçlara ulaşamadıklarını ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, Avcılar’daki afet riski, yalnızca fiziksel altyapıdan değil, sosyal kırılganlıkların birikiminden kaynaklanmaktadır. PAR modeli bu noktada bize, afet yönetimini bir “teknik kapasite” değil, bir “sosyal dönüşüm süreci” olarak ele alma gerekliliğini hatırlatır.

6.2 Sosyal Sermaye Teorisi Açısından: Güven, Ağlar ve Dayanıklılık

Kavramsal çerçevede değinildiği gibi, sosyal sermaye literatürü, dayanıklılık yalnızca teknik altyapıdan değil, insan ilişkilerinden, güven ağlarından ve kolektif eyleminden vücut bulur. Avcılar’daki araştırma bulguları, bu bağlamda karmaşık ama öğretici bir tablo ortaya koymaktadır. Öncelikle, Avcılar gibi hemşehri derneklerinin yoğun olduğu ilçede “bonding” tipi sosyal sermaye oldukça güçlüdür. Yani, STK’lar kendi toplulukları içinde (örneğin hemşehri, mahalle veya inanç temelli ağlarda) yüksek dayanışma kapasitesine sahiptir. Gönüllülük oranlarının yüksekliği ve üyeler arası aidiyet duygusu, bu güçlü bağları ortaya koymaktadır.

Benzer biçimde köprü kuran sosyal sermaye zayıf olmamakla beraber, güçlü bir tablo sergilemez. En zayıf sosyal sermaye “linking” türü sosyal sermayedir. Araştırma bulguları yalnızca katılımcı STK’ların %26’sının diğer STK’larla, %25’i kamu kurumlarıyla düzenli iş birliği yaptığını göstermiştir. Bu durum, sosyal sermayenin yatayda yoğun, dikeyde seyrek olduğu anlamına gelir. Yani, topluluk içi güven yüksek olsa da sivil toplum örgütleri arası ve kurumlar arası güven düşüktür.

Dijital kapasite eksikliği de “linking” sosyal sermayenin zayıflığında bir etkidir. STK’ların dijital kapasitesinin sınırlı olması onların afet anında dijital iletişim kurabilmesini kısıtlamaktadır. Dayanıklı şehirler için gereken güven ve iletişim arasındaki ilişki, sosyal sermaye kuramının temel bileşenidir: bilgi akışı ve koordinasyon zayıfsa, güven de zayıflar.

Avcılar’daki sivil toplumunda “linking” sosyal sermaye açısından diğer bir eksiklik, sosyal sermayenin kurumsal alanlarda tanınırlığının zayıflığı ile ilgilidir.

Katılımcı STK'ların çoğu gönüllü emeğine dayalı olsa da kamu kurumları nezdinde kurumsal muhatap olarak görülmemektedir. Bu durum, “toplumsal enerjinin yönetişimsel tanınma eksikliği” olarak tanımlanabilir. Dirençli kentler için anahtar öneme sahip olan iyi yönetim olumsuz etkilenmekte ve demokratik kültürü zayıflamaktadır. Putnam ve meslektaşlarının (1994) vurguladığı gibi, yüksek sosyal sermaye düzeyi demokratik yönetişimin de temelidir. Avcılar örneğinde, güçlü topluluk bağlarının demokratik yönetişime dönüşebilmesi için köprüleyici (bridging) ağların ve “linking” sosyal sermayenin güçlendirilmesi gerekmektedir.

Avcılar'da afete hazırlık ve yönetiminde yatay dayanışmanın güçlü, dikey koordinasyonun ise kırılgan olduğunu görülmektedir. Yerel kırılganlık, sosyal eşitsizlik ve kurumsal kopukluk; üçü bir araya geldiğinde afet riskini büyütmektedir. Ancak aynı zamanda gönüllülük, aidiyet ve toplumsal dayanışma, bu riskin dönüşüm potansiyelini de içinde taşımaktadır.

Avcılar örneği yalnızca yerel bir saha çalışması değil, aynı zamanda Türkiye'de afet yönetiminde sivil toplumun dönüşüm kapasitesini anlamak için mikro bir laboratuvar işlevi görmektedir.

Bu nedenle, afete hazırlık süreci ve afet yönetimi sisteminde STK'ların konumu yalnızca “yardımcı aktör” değil, toplumsal dönüşümün öncüsü olarak ele alınmalıdır.

6.3 “Kente Hak” Yaklaşımı Açısından: Katılım, Erişim ve Adalet

Henri Lefebvre'in (1968) “Kent Hakkı” kavramı, şehirde yaşayan herkesin güvenli yaşam ve karar süreçlerine katılım hakkına sahip olduğunu vurgular. Avcılar'da yürütülen afete dayanaklı kent araştırması, afet hazırlığı kentsel adalet ve katılım hakkı perspektifinden ele alır. Afetle ilgili eğitim veya veri paylaşım ağlarına düzenli erişim de “kent hakkı”nın kapsamı içindedir.

Araştırma bulgularına göre, STK'ların yalnızca %25'i kamu kurumlarıyla düzenli iş birliğinin zayıf olması, afete hazırlık ve yönetimi sürecinde karar alma mekanizmalarının büyük ölçüde dışlandıkları ve merkezi kurumlarca kontrol edildiğini ortaya koymaktadır. STK'lar gibi yerel aktörlerin pasif konumda kalması kent hakkı açısından sorunlu bir süreç olduğuna işaret eder.

Nitel görüşmelerde sıkça geçen ifadeler — “Belediye bizi çağırıyor”, “Kurumlar arası bilgi paylaşımı yok” — bu dışlanmışlık hissini desteklemektedir. Bu veriler Avcılar ilçesindeki STK'ların afete hazırlık ve yönetim sürecinde temsillerinin sınırlı olduğunu

gösterir. Bu durum afet risk yönetimi süreci açısından sorunludur. Afet risk yönetimi sadece mühendislik ya da lojistik değil, aynı zamanda demokratik katılımın da alanıdır. Yerel halkı temsil eden STK'ların planlama süreçlerinden dışlanması, afete hazırlık sürecinizdeki sorunları azaltır ve afet sonrası dayanıklılığı da doğrudan azaltabilir.

Kadın, engelli ve göçmen odaklı örgütlerin Avcılar'daki sivil toplum kuruluşları arasında düşük oranda temsil edilmesi, kent hakkına ilişkin adaletsizliği pekiştirmektedir. Bu gruplar, sosyal kırılganlık düzeyi yüksek ve afetlerden en çok etkilenen kesimler olmalarına karşın, karar alma mekanizmalarında en az temsil edilen aktörlerdir. Bu durum, "kent hakkı" ilkesinin "eşit korunma" boyutunun zayıfladığını göstermektedir. Ayrıca Avcılar'daki STK'ların afetle ilgili eğitimlere veya veri paylaşım ağlarına düzenli erişiminin sınırlı olması, yüksek kırılganlığa sahip kesimleri temsil eden örgütler açısından çok daha kısıtlayıcı hâle gelebilir. Risk bilgisinin adil biçimde dağıtılmadığı ve bilginin merkezî kurumlarda toplandığı bir sistemde, afete dirençli kentlerin oluşturulmasının uzun zaman alması kaçınılmazdır.

Dolayısıyla, afet hazırlığı sürecinde katılım hakkı, bilgiye erişim hakkı ve eşit korunma hakkı birlikte ele alınmalıdır. Avcılar örneğinde bu hakların her üçü de eksik düzeydedir. Ancak STK'ların varlığı, bu eksikliği giderebilecek en güçlü toplumsal araçlardan biridir.

7. SONUÇ: DİRENÇLİ TOPLUM, GÜÇLÜ SİVİL ALAN, İYİ YÖNETİŞİM

Avcılar örneğinde 103 STK temsilcisiyle yürütülen anket çalışması hem nicel hem nitel veriler kullanılarak analiz edilmiştir. Bulgular, STK'ların güçlü sosyal ağlara rağmen yetersiz kurumsal kapasiteye sahip olduğunu; buna karşılık gönüllülük, dayanışma ve toplumsal farkındalık açısından önemli bir potansiyel taşıdığını göstermektedir.

Bu çalışma, İstanbul'un Avcılar ilçesinde faaliyet gösteren 103 sivil toplum kuruluşunu kapsayan kapsamlı bir saha araştırmasıyla, afetlere hazırlıkta STK'ların mevcut kapasite, potansiyel ve konumlarını afete hazırlık, dirençli kentler ve iyi yönetim açısından ortaya koymuştur.

Yukarıda sunulan araştırmanın genel bulguları beş temel sonuç ortaya koymaktadır:

- a) Potansiyel Yüksek, Kapasite Düşük: Geniş gönüllü ağına rağmen profesyonel afet yönetimi uzmanlığı sınırlıdır.
- b) Finansal Sürdürülebilirlik Sorunu:
- c) Eğitim ve Tatbikat Eksikliği:
- d) Koordinasyon Kopukluğu ve Güven Eksikliği
- e) Dijital Kapasite Eksikliği: Veri paylaşımı, CBS ve çevrim içi koordinasyon yetersizdir.

Bu tablo, Avcılar'daki sivil toplumun kapasite altyapı, eğitim, dijital araçlar açısından eksikliklerini ortaya koymakta; güçlü sosyal bağlara ve STK'lar arası köprü kuran sosyal sermaye oluşumuna rağmen kurumsal ve teknik olarak dağınık olduğunu göstermektedir.

Avcılar çalışması İstanbul gibi bir mega kentte, afetlere karşı dirençli bir toplum inşa etmenin yalnızca fiziksel altyapıyla değil, sosyal sermaye, hak temelli katılım ve örgütlü sivil dayanışma ile mümkün olduğunu göstermektedir.

Bu araştırma şu temel tezi ortaya koymaktadır:

“Afetlere hazırlık, yalnızca bir mühendislik problemi değil; sosyal sermayeyi, katılım hakkını ve yerel kapasiteyi dönüştürme meselesidir.”

Bu dönüşümün gerçekleşmesi için üç kritik adım gereklidir:

1. **Kapasiteyi güçlendirmek:** Eğitim ve kaynak erişimini yaygınlaştırmak,
2. **Katılımı derinleştirmek:** STK'ları karar süreçlerine dahil etmek,
3. **Güveni kurumsallaştırmak:** Kamu-STK arasında sürekli ve dijital temelli koordinasyon oluşturmak.

Avcılar çalışması, bu üç adımın bir araya geldiğinde afet risklerinin yönetilebilir hale geleceğini göstermektedir. Bu nedenle, STK'ların sosyal sermayesinin güçlendirilmesi ve afete hazırlık için eğitsel donanımı, sadece bir kurumsal gereklilik değil, aynı zamanda Türkiye'de dirençli toplum inşasının ön koşuludur.

KAYNAKLAR

- AFAD. (2018). 2019–2023 Stratejik Plan. T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. <https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/Stratejik-Plan/2019-2023-Strategic-Plan.pdf>
- AFAD. (2019). Türkiye Afet Müdahale Planı (TAMP). Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. <https://www.afad.gov.tr>
- AFAD. (2023). Türkiye Afet Risk Profili Raporu. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. <https://www.afad.gov.tr>
- Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. (2024). 2024–2028 Stratejik Plan. T.C. İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı.
- ARAS, İ. A. (2024, July). İSTANBUL AVCILAR'DA DEPREM SONRASI ACİL SAĞLIK HİZMETLERİ: SİMÜLASYON ANALİZİ VE STRATEJİK ÇÖZÜM ÖNERİLERİ. In CONFERENCE BOOK (p. 212).
- Arslan, C. (2020). Göç ve toplumsal cinsiyet ilişkisi: Suriyeli kadınlar ne diyor? Sempozyum Komitesi, 68.
- Awal, M. A. (2015). Vulnerability to disaster: Pressure and release model for climate change hazards in Bangladesh. *International Journal of Environmental Monitoring and Protection*, 2(2), 15–21.
- Bayraktar, U. (2003). Formelleşen hemşehri dayanışma ağları: İstanbul'daki hemşehri dernekleri. *Toplumbilim Dergisi (Göç Özel Sayısı)*, 17, 107–118.
- Blaikie, P., Cannon, T., Davis, I., & Wisner, B. (1994). *At risk: Natural hazards, people's vulnerability and disasters*. Routledge.
- Bourdieu, Pierre. 1986. "The forms of capital." Pp. 241-58 in *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, edited by John Richardson. New York: Greenwood Press.
- Büyükdag, G., Gülper, M., & Çelikçeken, S. (2019). Vaka çalışması: Türkiye'de yabancı uyruklu göçmen öğrencilerin Türk öğrencilere karşı duygusal mesafe durumlarının incelenmesi: İstanbul-Avcılar örneği. *Göç Dergisi*, 6(2), 249–264.
- Büyükkaracıoğlu, N. (2016). Türkiye'de yerel yönetimlerde kriz ve afet yönetimi çalışmalarının mevzuat açısından değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 12, 195–219.
- Coleman, J. S. (1990). *The Foundations of Social Theory*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Cyr, J. F. S. (2005). At risk: Natural hazards, people's vulnerability, and disasters. *Journal of Homeland Security and Emergency Management*, 2(2), 1–5.

- Dinçer, Ö. (2016). Sürdürülebilir kentleşme tartışmaları ve kent hakkı. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(10), 73–84.
- Duruel, M. (2023). Kırılganlık ve dirençlilik kesişiminde yaşlıların afet deneyimleri: Hatay örneğinde 6 Şubat 2023 depremleri. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 103–120.
- Güven, A., & Kızılkaya, S. B. (2023). Afetlerde yerel yönetimlerin etkinliği üzerine bir değerlendirme. *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(2), 1–20.
- Kıray, M. (1998). Modern şehirlerin gelişmesi ve Türkiye'ye has bazı eğilimler. *Kentleşme Yazıları*, 9–18.
- LEFEBVRE, H. [1968] 1972. *Le Droit à la ville suivi de Espace et politique*, Paris, Anthropos.
- Matsuoka, Y., & Rocha, E. G. (2021). The role of non-government stakeholders in implementing the Sendai Framework: A view from the voluntary commitments online platform. *Progress in Disaster Science*, 9, 100142.
- Meriläinen, E. S., Fougere, M., & Piotrowicz, W. (2020). Refocusing urban disaster governance on marginalised urban people through right to the city. *Environmental Hazards*, 19(2), 187–208.
- Narlı, N., & Karakaya, O. (2025). Afetlere Hazırlıkta Sivil Toplum Kuruluşlarının Kurumsal Kapasitesi, Eğitim Süreçleri ve Koordinasyon Dinamikleri: Avcılar İlçesi Örneği. Riskten dirençliliğe: Yerel STK'ların afet hazırlık ekosistemindeki konumu ve gelişim alanları. Marmara Grubu Vakfı & Avcılar Belediyesi.
- Olcay, C. (2020). Küreselleşme çağında kentsel afetler. *Resilience*, 4(2), 187–204.
- Özdemir, A. (2023). Afet yönetiminde belediyelerin rolü. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 12(2), 828–839.
- Özerdem, A., & Jacoby, T. (2006). *Disaster management and civil society: Earthquake relief in Japan, Turkey and India (Vol. 1)*. IB Tauris.
- Patulny, R. V., & Lind Haase Svendsen, G. (2007). Exploring the social capital grid: Bonding, bridging, qualitative, quantitative. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 27(1/2), 32–51.
- Patulny, R. V., & Lind Haase Svendsen, G. (2007). Exploring the social capital grid: bonding, bridging, qualitative, quantitative. *International journal of sociology and social policy*, 27(1/2), 32–51.
- Pearson, L., & Pelling, M. (2015). The UN Sendai framework for disaster risk reduction 2015–2030: Negotiation process and prospects for science and practice. *Journal of Extreme Events*, 2(1), 1571001.
- Pengapenga, C., & Mzuza, M. K. (2023). Application of pressure and release model to assess flood impact in Mitondo Area, Chikwawa District, Malawi. *Novel Perspectives of Geography, Environment and Earth Sciences*, 8, 145–155.
- Putnam, R. D., Nanetti, R. Y., & Leonardi, R. (1994). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*.

- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster.
- Roy, S. D. (2024). Local politics, right to the city, and ‘natural’ disasters. In ‘Natural’ Disasters and Everyday Lives: Floods, Climate Justice and Marginalisation in India (pp. 125–150). Emerald Publishing.
- Sezer, Ö., & Tozbey, Ş. (2023). Türkiye’de afet yönetiminin merkezi ve yerel düzeyde örgütlenmesi üzerine bir değerlendirme. *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 79–102.
- Singh, K. (2014). Application of pressure and release (PAR) model for assessing vulnerability to industrial hazards in district Bathinda (Punjab, India). *International Journal of Management and Social Sciences Research*, 3(5).
- Usta, G. (2023). Dünya’da meydana gelen afetlerin istatistiksel olarak analizi (1900–2022). *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 172–186.
- Wisner, B., Blaikie, P., Cannon, T., & Davis, I. (2004). *At risk: Natural hazards, people’s vulnerability and disasters* (2nd ed.). Routledge.
- Weibgen, A. A. (2014). The right to be rescued: Disability justice in an age of disaster. *Yale Law Journal*, 124, 2406.
- Yanar, B., & Erkut, G. (2020). Belediyelerin Suriyeli mültecilere yönelik politikaları: İstanbul örneği. *Şehir ve Medeniyet Şehir Araştırmaları Dergisi*, 6(12), 189–212.

ENGELLİ BİREYLERİN EĞİTİM VE REHABİLİTASYONU İÇİN KURAMSAL BİR ÇERÇEVE

Şeyma TOY*

Özet

Bu çalışma, engellilik olgusunu eğitim ve rehabilitasyon bağlamında kuramsal bir çerçevede ele almayı amaçlamaktadır. Engelli bireylerin eğitime eşit katılımı, bir insan hakkı olmanın yanında toplumsal eşitlik, sosyal adalet ve sürdürülebilir kalkınma açısından da önem taşımaktadır. 2011 TÜİK verilerine göre, ülkemizde 3 yaş ve üzeri yaklaşık 4,9 milyon engelli birey bulunmaktadır. Bu durum, eğitimdeki yapısal engellerin ve politika ihtiyaçlarının büyüklüğünü göstermektedir. Aynı zamanda engel türlerine göre sunulan hizmetlerin ve olanakların zamanla nasıl değiştiği de değerlendirilmektedir.

Çalışma, ilgili literatürün kuramsal bir analizi olarak yapılandırılmıştır. Bu kapsamda özel eğitim uygulamaları, kaynaştırma süreçleri, bireyselleştirilmiş eğitim programları ve rehabilitasyon hizmetleri incelenmiştir. Ayrıca aile katılımı, kurumlar arası iş birliği ve toplumsal farkındalık konuları değerlendirilmiştir.

Bulgular, yasal düzenlemelerin tek başına yeterli olmadığını; öğretmen eğitimi, yerel yönetim katkısı ve medya desteği ile toplumsal farkındalığın artması gerektiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, çalışma engelli bireylerin eğitim ve rehabilitasyonuna ilişkin teorik bir çerçeve sunarak akademisyenlere, uygulayıcılara ve politikacılara rehberlik etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca ileride yapılacak uygulamalı araştırmalara temel oluşturmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Engellilik, Eğitim Hakkı, Özel Eğitim, Rehabilitasyon, Kaynaştırma

A THEORETICAL FRAMEWORK FOR THE EDUCATION AND REHABILITATION OF DISABLED INDIVIDUALS

Abstract

This study aims to address the phenomenon of disability within a theoretical framework within the context of education and rehabilitation. Equal participation of individuals with disabilities in education is not only a human right but also crucial for social equality, social justice, and sustainable development. According to 2011 TÜİK data, there are approximately 4.9 million individuals with disabilities aged 3 and over in Turkey. This situation demonstrates the magnitude of structural barriers and policy needs in education. It also evaluates how services and opportunities offered by disability type have changed over time.

The study is structured as a theoretical analysis of relevant literature. Special education practices, inclusion processes, individualized education programs, and rehabilitation services are examined. Furthermore, issues such as family participation, inter-institutional collaboration, and public awareness are evaluated.

The findings demonstrate that legal regulations alone are not sufficient; public awareness must be increased through teacher training, local government contributions, and media support.

Consequently, the study aims to provide guidance to academics, practitioners, and policymakers by providing a theoretical framework for the education and rehabilitation of individuals with disabilities. It also aims to lay the groundwork for future applied research.

Keywords: Disability, Right to Education, Special Education, Rehabilitation, Inclusion

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Böl., toy_seyma@icloud.com,
ORCID: 0009-0001-3259-9957

GİRİŞ

Engellilik, bireyin doğuştan ya da sonradan meydana gelen fiziksel, zihinsel, duysal veya ruhsal bir bozukluk nedeniyle günlük yaşam aktivitelerini önemli ölçüde yerine getirmesini engelleyen bir durumdur. Özellikle çocukluk döneminde engelli bireylerin yaşadığı gelişimsel güçlükler, bu bireylerin hem aile içinde hem de toplumsal düzlemde daha fazla ilgi, destek ve anlayışa ihtiyaç duymalarına neden olmaktadır. Engelli çocuklar, akranlarına kıyasla daha fazla sevgi, güven ve rehberliğe gereksinim duymakta; bu durum ise aile bireylerinin hem psikolojik hem de sosyal anlamda daha yoğun bir yük altında kalmalarına yol açmaktadır. Ailelerin bu süreçte yaşadığı stres, kaygı ve duygusal zorlanmalar, aynı zamanda toplumun da bu bireyleri desteklemede aktif bir rol üstlenmesini gerekli kılmaktadır.

Toplumsal yaşamda engelli bireylerin karşılaştıkları en temel sorunlardan birisi eğitim hizmetlerine erişimde yaşanan yetersizlikler olmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2015 verilerine göre, temel okuryazarlık becerilerine sahip olmayan engelli bireylerin ülke nüfusu içindeki oranı %4,5'tir. Bu oran, engelli bireylerin eğitim hakkından yeterince yararlanamadığını ve toplumsal eşitsizliklerin derinleştiğini ortaya koymaktadır. Oysaki eğitim, bireylerin yalnızca bilgi edinmesini değil, aynı zamanda bağımsız yaşam becerileri geliştirmesini ve topluma aktif katılımını da desteklemektedir.

Türkiye'de engelli bireylerin eğitimiyle ilgili olarak geçmişten günümüze çeşitli yasal düzenlemeler yapılmış, özel eğitim kurumları açılmış ve devlet destekli hizmetler geliştirilmiştir. Bu kurumlar, engelli bireylerin sosyal gelişimlerini desteklemenin yanı sıra, onların mesleki beceriler kazanmalarına ve istihdam edilmelerine de katkı sağlamaktadır. Engelli bireylerin toplum içinde daha bağımsız bir yaşam sürdürebilmeleri için yalnızca eğitime değil, aynı zamanda rehabilitasyon hizmetlerine ve toplumsal destek mekanizmalarına erişimlerinin artırılması büyük önem taşımaktadır.

1.Engellilik ve Eğitim

Dünya genelinde 20. yüzyılın ortasından günümüze engelli bireyler için hukuksal anlamda ve eğitimdeki düzenlemelerin artışa geçmesi, toplum içerisinde engellilere olan bakışın pozitif anlamda değiştiğini yansıtmaktadır. Geçmişe nazaran engellilik artık kişiye özgü bir eksiklik şeklinde değil, toplumun kendi kusurlarının sonucunda meydana gelen bir farklılık olarak anlam kazanmıştır (Güneri, 2014, s.5). WHO (Dünya Sağlık Örgütü), engelliliği üç ana başlıkta ifade etmiştir. Bunlardan birincisi noksanlık; bireyin sağlığında devam eden ya da geçici bir şekilde fizyolojik, psikolojik yapıdaki eksikliği ya da bozukluğu açıklamak için kullanılmaktadır. İkincisi ise özürlülük; bireyin sağlığında bir eksikliğin oluşması ile gerçekleşen ve normal sayılabilecek bireyin aksine bir işi yapabilme yeteneğinin sınırlandığı bir durum şeklinde ifade edilmektedir. Son olarak engellilik; bireyin sağlığında oluşan bir eksiklik ya da sakatlanma sonucunda kişinin yaş, cinsiyet, sosyal ve kültürel faktörlerden ziyade normal denilebilecek davranışta bulunma kabiliyetini engelleyen ve kısıtlayan bir durum olarak belirtilmektedir (Güneri, 2014, s. 10). Dünya Sağlık Örgütü'nün bu tanımıyla engellilerin kısıtlılığı ve anormal olma durumuna dikkat çekilmektedir. Tıp içerisinde bulunan kısıtlılık ve bireysel patoloji düşüncesinin merkezinde bu tanımlamanın etkileri söz konusu olmaktadır (Ulutaşdemir, 2007, s. 40).

Eğitim anlayışının temelinde engelli olsun ya da olmasın, bireysel özellikler ve kişinin ihtiyaçları bulunmaktadır. Bu sadece engelli bireylere özgü olmayıp her insanın eğitimi için geçerliliğini koruyan bir durum olmaktadır. Hayata ilişkin bir şeyler üretmek için eğitim önemli bir faktördür dolayısıyla okuma, yazma ve konuşmayı öğrenmeden insanlarla etkileşime girmek, onlarla paylaşımda bulunmak mümkün değildir. Bu yüzden engellilerin bağımsız bir şekilde yaşamaları, günlük işlerini yardım almadan gerçekleştirmeleri için eğitim temel bir ihtiyaç haline gelmektedir. Ev işleri, boş zamanı değerlendirme, seyahat, alışveriş gibi davranışların gelişmesi engelli bireylerin toplum içerisinde daha özgür bir şekilde yaşama ya da çevresindekilere daha az bağımlı olmalarını sağlamaktadır. Bundan ötürü engelli bireylerin üretkenliğini artırmak ve topluma katılımını sağlamak için olumsuzlukları eğitimle gidermelerine olanak tanınmalıdır. Engellilerin toplumsal, kültürel ve ekonomik yönden hayata katılmaları insanlara güven duymaları sadece eğitim ile gerçekleşmektedir (Musayev, 2013, s. 44).

Kısaca sosyal etkileşim ağı içerisinde bireyin, sosyal gelişiminde ve özellikle sosyal kimliğinin oluşumunda eğitim son derece önemli hale gelmektedir.

Eğitim kurumları, belirli bir mekânda yakın ve yüz yüze sosyal etkileşimleri sağlayan kurumlar olarak bilinmektedir. Bu kurumlar, çocuklara ve gençlere davranış ve düşünce biçimlerini öğreten sosyalleştirme araçları olmaktadır. Ayrıca eğitim kurumları sosyal, kültürel, ahlaki değerleri ve sorumlulukları da öğreterek çocukların ve gençlerin kendi kimliklerini kazanmalarını ve farklı kimliklere saygı duymayı öğrendikleri mekânlardır (Burcu, 2020, s. 112). Bu anlamda engellilik ve eğitim arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. Eğitim toplum içerisinde engellilik dilini öğreten bir süreci ifade etmektedir. Barton'ın da dediği gibi eğitim bir süreç olarak toplumda engelliliği öğrenmeyi ve anlamayı sağlayan bir unsurdur dolayısıyla eğitim engelli bireyin toplumda yer edinmesini sağlayan ve engelliliği herkes için gündelik hayatın içine dâhil eden önemli bir araç olmaktadır. Bu nedenle bir toplumun engelli bireye ve engelliliğe bakış açısını inşa eden bir süreç olarak eğitim o toplumun engellilik dilini yansıtmaktadır (Burcu, 2020, s. 112).

Engelli bireylerin eğitim almasının temel amaçları şu şekilde ele alınmaktadır; sosyal uyum ve akranları ile iletişim sağlamak, basit rol ve sorumlulukları yerine getirebilen bireyler yetiştirmek, sosyal izolasyon eğilimini önlemek, eğitim hakkını korumak, kendini doğru bir şekilde ifade etmesini sağlamak, engeline özgü baş etme becerilerini geliştirmek. Bu açıdan bakıldığında zaman ise eğitimin özellikle engelli bireyler açısından kişisel gelişimleri ve toplum içerisinde var olmaları noktasında büyük bir önem kazandığı görülmektedir.

1.1.Engelli Bireyler ve Eğitim Hakkı

Engellilerin, normal bireyler gibi sahip oldukları temel insan hak ve özgürlüklerini kullanabilmesi amacıyla uluslararası anlaşmalar ve yasalar içerisinde mevcut hakları bulunmaktadır. Eğitim hakkı bu haklar içerisinde yer almaktadır (Seylim, 2021, s. 2220). Temel insan haklarından olan eğitim, insanların tamamının cinsiyet, ırk, cinsel yönelim, din veya siyasi görüş, sosyal veya etnik köken, engellilik veya yaş gibi durumlarına bakılmadan ücretsiz bir şekilde eğitim hizmetlerinden faydalanmasını gerekli kılmaktadır (Ataman H. , 2008, s. 11). Engelliler hakkında kanuna baktığımızda eğitim hakkı 15. maddede şu şekilde ifade edilmektedir. “Hiçbir gerekçeyle engellilerin eğitim alması engellenemez. Engelli çocuklara, gençlere ve yetişkinlere, özel durumları ve farklılıkları dikkate alınarak, bütünleştirilmiş ortamlarda ve engelli olmayanlarla eşit

eğitim imkânı sağlanır.” Engellilerin eğitim hayatlarının bitmesi ile topluma adapte olmalarında sıkıntı yaşamamaları için eğitim programlarının, engellilerin ihtiyaçları bakımından incelenmesi gerekmektedir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin 26. maddesi gereğince, “Herkesin eğitim hakkı vardır.” ifadesi, toplum içerisinde varlığını sürdüren herkesin kişisel gelişimi açısından eğitim almalarını ifade etmektedir. Bu şekilde hem engelli hem de diğer bireylerin eşit bir şekilde eğitim almaları ve fırsatlardan faydalanmaları amacıyla kanun, eğitim ve idari düzenlemelerin gerekliliği meydana gelmektedir. Bu anlamda pek çok ülke tüm bireylerin eğitim hakkından faydalanması ve bu haklara eşit bir şekilde ulaşması için farklı politikalara başvurmaktadır (Genç ve Gökmen, 2015, s. 117).

Tablo 1: Farklı Engel Gruplarının Eğitim Durumları (%), 2010

Eğitim seviyesi	Toplam	Görme engeli	İşitme Engeli	Dil ve Konuşma Engeli	Ortopedik Engel	Zihinsel Engel	Ruhsal ve Duygusal Engel	Sürengen Hastalık	Çoklu Engel
Okuryazar değil	41,6	32,1	31,6	33,6	26,4	57,5	24,0	32,2	48,5
Okuryazar ama bir okul bitirmemiş	18,2	11,8	23,0	38,6	10,9	28,9	12,7	12,8	15,3
İlkokul mezunu	22,3	29,0	17,9	10,7	32,9	4,6	33,0	34,9	22,9
İlköğretim/Ortaokul mezunu	10,3	12,5	16,4	11,0	13,4	8,2	15,2	10,2	8,0
Lise veya daha üstü	7,7	14,6	11,1	6,1	16,4	0,7	15,1	9,9	5,3

Kaynak: (TÜİK, 2010)

Türkiye’de yaşayan engelliler eğitim ve öğretimden Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlı olan özel eğitim ve rehabilitasyon merkezleri ya da diğer eğitim kurumları aracılığıyla yararlanmaktadırlar. Özel eğitim gereksinimi olan bireylere sunulan eğitimler şöyledir; engel türüne göre açılmış olan farklı özel eğitim okulları (zihin engellilere, otizmlili bireyler, görme engelliler, işitme engelliler, down sendromlular,...), genel eğitim verilen okullarda açılan özel eğitim sınıfları, okul öncesi, ilköğretim, orta öğretim ve yaygın eğitim kurumları içerisinde kaynaştırma yapılan sınıflar, destek eğitim hizmetleri gerçek veya tüzel kişiler tarafından açılan özel eğitim ve rehabilitasyon merkezleri içerisinde verilmektedir (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı [ASHB], 2021, s. 7).

TÜİK tarafından yapılan araştırmaya göre ülkemiz içerisinde engel durumu bulunan bireylerin eğitim seviyesinin nüfusun tamamından düşük olduğu ifade edilmektedir. Tek bir işlevini yerine getiremeyen, okuması ve yazması olmayan 3 yaş ve üzerinde olan nüfusun oranının toplamı %23,3 erkekler içerisinde %10,9 ve kadınlar içerisinde %32,4'tür. En az bir engeli bulunan, üniversite eğitimi alan erkeklerin oranı %4, kadınların oranı ise %1,5 olarak belirtilmektedir (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2015). Kısaca engel derecesinin cinsiyetler bağlamında okuma yazma oranı üzerinde değişkenlik gösterdiği ifade edilmektedir.

1.2. Engelli Çocuk ve Aile

Ailenin sahip olduğu kültürel özellikler etnik köken, yaşadığı bölge, eğitim düzeyi vb. aile üyelerinin engelli bireye ilişkin tutum, tavır, davranış, inançlarını ve desteklerini etkilemektedir. Engelli çocuğu bulunan ebeveynlerin ve engelli kardeşi olan diğer çocukların stres, izolasyon ve depresyon riski yüksektir. Dolayısıyla engelli çocuk kadar ailenin de destek alması ya da uyum sürecinden geçirilmesi gerekmektedir. Aile üyelerinin engellilik konusundaki bilinçlilik düzeyi ve bu düzeyi artırmaları hem engelli bireyler hem de yakınları için olumlu değişimlere yol açmakta ve sorunlarla baş etme ve çözüm üretme noktasında son derece önem arz etmektedir (Burcu, 2020, s. 110-111).

Eğitimde fırsat eşitliği kapsamında her çocuğun hakkı olan yaşam boyu öğrenme ve eğitim hakkı, farklı engellere sahip çocuklar için uygun öğrenme imkânları ile sağlanmalıdır. Çocuğun, özel eğitime erken dönemde başlaması, yeteneklerine uygun düzenli ve bireyselleştirilmiş eğitim alması ve ailenin eğitim sürecine aktif katılımı eğitimden alınan verimi maksimum düzeyde arttıracaktır. Aile ve öğretmen eğitim süresince iş birliği ile engelli çocuğu desteklemeli ve eğitime ulaşma noktasında oluşabilecek eşitsizliklere karşı birlikte mücadele etmesi gerekmektedir (Aktürk ve Ekim, 2023, s. 5).

1.3. Aile Eğitimi

Engelli bireylerin ailesinin eğitim hizmetleri, eğitim aşamalarının tamamında bireylerin eğitim sürecine katkıda bulunmak amacıyla bir sistem şeklinde sunulmaktadır. Aileye verilecek olan hizmetler, rehberlik ve araştırma merkezleri, özel eğitim kurum ve okulları, kaynaştırma eğitiminin yürütüldüğü kurumlar aracılığı ile hazırlanır, planlanır ve uygulanır. Ebeveynlerin gereksinim duyması gibi durumlarda bu hizmetler ev ortamında gerçekleştirilmektedir. Engellilerin eğitimi içerisinde, anne ve

babaların eğitim süreci içerisine dâhil olması son derece önem arz etmektedir. Engelli çocukların aileleri yasal bir hak olarak, verilen eğitimde her bir adımdan haberdar edilmekte ve süreci yakından izlemeleri konusunda bilgilendirilmektedir. Sürecin başından itibaren eğitim sürecinin her bir basamağında yazılı izni olan ebeveynlerin, hazırlanan bireysel eğitim programının detaylarına da izin vermesi gerekmektedir. Anne ve babalar bireysel eğitim programının amaçlarının bir bölümünün yerine getirilmesi konusunda sorumluluk sahibi olmaktadır. Aynı zamanda bu programların uygulayıcıları verilen eğitimlerin, kısa sürede kalıcılığını artırmak amacıyla etkinliklerin çeşitli mekânlarda gerçekleştirilmesini ve bu becerilerin nasıl uygulanması gerektiği konusunda aileleri bilinçlendirmektedir. Bu şekilde engelli bireylerin sürekli birlikte olduğu ailenin yanında, kurumda gerçekleştirilen çalışmaların devamlılığı aynı zamanda etkili ve kalıcı olması sağlanacaktır. Aynı şekilde engeli olan bireylerin ebeveynleri bu eğitim sürecinin içinde bulunmanın ve sürece katkı sağlamanın mutluluğunu yaşayacaklardır. Anne babalara verilecek olan eğitimlerin detayı ise okullarda yürütülen etkinliklerle sınırlı kalmaktadır. Engelli bireyler için yürütülen bu çalışma, aileye birebir veya yapılan etkinlikleri takip etme şeklinde gerçekleştirmektedir. Bu eğitimler videoya kaydedilip ailelere verilmektedir ve ebeveynlerin eğitimi kurumun inisiyatifine bırakılmadan sistemli bir şekilde yürütülmektedir (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB, 2008, s. 25]).

Aile desteğinin çok önemli olduğu bu noktada bazı istisnai durumlarda gözlemlenebilmektedir. Engelli bireylerin üniversite eğitimi için şehir dışına çıkma gibi durumları olmasından ötürü maddi anlamda yeterliliği olmayan aileler çocuklarının üniversiteye gitmesi konusunda isteksiz olmaktadır. Bunun sebebi engelli bireyler ve ebeveynleri için ev sahibi olmanın önemli olmasından kaynaklanmaktadır ve engelliler için düzenlenmiş olan bu evlerden ebeveynlerin çıkmak istememesindendir. Dolayısıyla engelli bireylerin üniversite eğitimi için başka bir şehre gitmesi oldukça düşük bir ihtimal olarak görülmektedir. Bunun için engelli bireylerin yaşadıkları illerdeki üniversitelere gitmesi tercih edilmeli aynı zamanda evleri kampüse uzak olanlar kampüs içerisinde oluşturulması gereken engelli yurtlarına yönlendirilmelidir (Eliöz ve Demir, 2016, s. 23).

2.Özel Eğitim ve Rehabilitasyon

Özel Eğitim ve Rehabilitasyon alanında pek fazla çalışma yapılmış olup çeşitli tanımlamalara ulaşmak mümkündür. Bu bölümde bakıldığında aşağıda farklı tanımlardan bir kısmına yer verilmektedir. Özel Eğitim; genel eğitimden ayrı olarak engelli bireyler için düzenlenen, üstün yeteneklilerin potansiyellerini en üst seviyeye çıkaran, bireyin yetersizliğinin engele dönüşmesine yetmesini, kaynaşmasını olan, engellilerin kendi kendine yetmesini, kaynaşmasını ve başkalarına bağlı olmadan üretime dâhil olmasını sağlayarak çeşitli beceriler kazandıran eğitimi ifade etmektedir (Ataman A. , 2003, s. 16). Rehabilitasyon ise kaybedilen bir becerinin tekrar kazandırılması ya da yerine başka bir becerinin geliştirilmesi anlamına gelmektedir. Rehabilitasyonda araç ve gereçler konusunda gereksinimin sağlanmaması engelli bireylerin toplum ile kaynaşması bakımından önemli engellerden biri olmaktadır. Herhangi bir sebepten ötürü engelli duruma düşen bireyler daha önceleri yapabildikleri işlerini artık yapamayacak duruma geldiyse, o işi tekrar yapabilmesi için beceri kazandırılması veya iyileştirilmesi için çalışmalar yapılmaktadır. Aksi takdirde rehabilite edilmemiş bireyler toplum içerisinde ve bulunduğu aile ortamında başkalarının sırtında yük olmaya devam edecektir (Öztürk M. , 2011, s. 25).

Özel eğitim gereksinimi olan bireylerin belirlenmesinde ise yönetmeliğin 29. maddesi gereğince; engellinin sağlık kurulundan aldığı raporda asgari %20 engelli olmasının tespiti halinde yaşadıkları bölgedeki RAM'a başvurması gerekmektedir. RAM kararı ile eğitsel değerlendirme ve tanılama, eğitim programı, yönlendirme ve yerleştirme raporları ile kendisi için en ideal resmi ya da özel eğitim okullarında engel türüne yönelik eğitim hizmetleri, destek eğitimi verilerek bireylere günlük hayat ve akademik anlamda yetenek kazandırılmaktadır (MEB, 2012, s. 2).

Ülkemizde engelliler için en önemli sorun, temel eğitimleri konusunda eksikliklerin bulunmasıdır. Temel eğitimin verildiği okullardan yararlanamayan engelli bireyler, eğitim noktasında üst kademelere gelemeyerek sosyal ve ekonomik açıdan sürekli başkalarına bağımlı duruma gelmektedirler. Bundan ötürü, ülkemizde engelli bireylere bakışın farklılaşması ve engelli bireylerin daima başkalarına ihtiyaç duyduğunun düşünülmesi söz konusu olmaktadır. Bu eğitim hizmetine ihtiyacı olanlar için özel eğitim, topluma katılma, toplum içerisinde benliklerini düzgün bir şekilde ifade

etmelerini sağlama ve daha özgür olmaları açısından oldukça önemlidir. Engelli bireylerin eğitimlerinde yaşanan sorunlar bu bireylerin topluma uyumları önünde dezavantajların artmasına neden olmaktadır. Bu açıdan engelli bireyler için gerçekleştirilen eğitim hizmetleri ve bu eğitimlerin dünyadaki diğer çalışmalarla karşılaştırılması, özel eğitimin geliştirilmesi ve kalitesinin arttırılması bakımından oldukça önemli bir yere sahiptir (Genç ve Gökmen, 2015, s. 120). Özel eğitim hizmetleri, engelli bireylerin toplumdan ayrışmalarını engellemek açısından önemli çalışmalardan birini ifade etmektedir. Bu eğitim boyunca engelli bireylerin ihtiyaçları göz önüne alınıp onların sahip oldukları diğer bilgi ve beceriler üst seviyeye çıkarılarak yaşadıkları olumsuzlukları azaltmaya yönelik bir etki oluşturulmaya çalışılmaktadır.

2.1. Dünyada Özel Eğitimin Gelişimi

İlk çağlarda engellilerin eğitim, siyasal, sosyal ve ekonomik hakkı bulunmadığı aktarılmaktadır. Bununla beraber engelli bireylerin yaşama hakkının pek çok toplum tarafından hiçe sayılıp ölüme terk edildikleri gözlemlenmiştir. Avrupa’da engelliler ilk çağlardan orta çağa kadar gereksiz, uğursuz ve lanetli insanlar şeklinde ifade edilmiş, akrabaları tarafından sokağa atılmış ve toplumun dışına itilmiştir (Öztürk T. , 2023, s. 70-71). Bazı toplumlarda engelli bireylerin kanun ve hukuki anlaşmalar gerçekleştirmeleri, mahkemede şahit olmaları ve herhangi bir engeli bulunmayanlarla eşit hak ve özgürlükler talep etmeleri önlenmiştir.

12. yüzyılda cüsam hastalığı olan insanlar karantinaya alınmış, bu kapatılma ile kurumsal yapının ilk adımları atılmıştır. 13. yüzyıldan sonra ise engelliler, manastır ve kiliselerin yönettiği ilkel hastanelere yerleştirilmiştir. Bunların yanı sıra Londra’da, Bedlam olarak bilinen St. Mary Bethlehem Hastanesi hastaların işkencelere maruz kaldığı, aynı şekilde Paris’te de benzeri kurumların oluşturulduğu bedensel engellilerin ünlü Salpetriere ve Bicetre hastanelerinde alıkonulduğu ifade edilmektedir (Öztürk T. , 2023, s. 71).

Orta çağda ise pek çok engellinin intihar etmesi gibi durumlar azalmaya başlamış ancak aşağılamalar bitmemiş, engelli bireyler cüce, maskot, palyaço şeklinde kullanılarak küçümsenmeye devam edilmiş ve hapsedilmiştir. Dört mesnevi dinin yayılması ile engelli bireylere acımasız muameleler azalmıştır (Sak ve Toraman, 2020, s. 18). Daha sonra rönesans ve reformun etkisinin artması ile engelli bireylerin maruz kaldığı bu muameleler etkisini kaybedip, insan haklarını koruma ve insan hayatının

değeri önem kazanmış dolayısıyla engellilerin özellikle eğitimleri noktasında çalışmalar artmaya başlamıştır.

16. yüzyılda İspanyol bir keşiş olan Pedro Ponce de Leon hizmetinde çalıştığı manastırda, İspanyol soyluların engeli bulunan çocukları için sınıf açtığı bilinmektedir. İşitme engeli olan bireylere basit bir şekilde iletişim kurmayı öğretmesi sonucunda engeli olan bu çocukların eğitilebilir olduğu düşüncesi ortaya çıkmıştır (Kuşçu ve Günday, 2020, s. 63). Bu kapsamda işitme engelli bireyler için ilk defa 1755 yılında Fransa'da özel eğitim merkezi kurulmuştur. Benzer bir şekilde Fransa Dış İşleri Bakanlığında, Valantin Haüy isimli bir çalışanın Paris'te dilenen kör bir genci eğitmesi ile birlikte kazandığı bu başarıya onay veren Fransız Fen Akademisi, görme engelliler için bir eğitim merkezi açılması noktasında Haüy'ün yanında olmuştur. 1873 yılında Paris'te ilk körler okulu açılmıştır. Bu tür gelişmeler ile Almanya, Rusya ve Avusturya'da benzer okulların açılmasına öncü olunmuştur (Öztürk T. , 2023, s. 71).

1930'lu yıllara gelindiğinde engeli bulunan bireylerin ilkokul eğitimine ilave olarak ortaöğretimde de eğitim alması sağlanmıştır. İlk olarak 1980 yılında İngiltere'de kaynaştırma eğitimi anlamında yasal değişim yapılmıştır. Parlamento'ya özel eğitim modeli sunulup Özel Eğitim Yasası ile eğitim konusunda eşitlik sağlanmıştır. 20. yüzyılda eğitim, sağlık ve ulaşım gibi alanlarda yaşanan yeniliklerle beraber özel eğitimde daha çok gelişme yaşanmıştır (Sak ve Toraman, 2020, s. 18). Özetlemek gerekirse, engellilerin özel eğitime ulaşmaları noktasında pek çok konuda zorluk yaşadıkları bilinmektedir. Özel eğitim hizmetlerinin gelişmesinin ise 20. yüzyılın ortalarından itibaren olduğu ifade edilmektedir (Sak ve Toraman, 2020, s. 24).

2.2. Türkiye'de Özel Eğitim Hizmetlerinin Gelişimi

Tarihimize bakıldığında Osmanlı Devleti'nde Enderun içerisinde üstün yetenekli çocukların eğitimi konusunda, dünya genelindeki ilk sistematik eğitim çalışmalarının yapıldığı görülmektedir. Osmanlıda başlayan üstün zekâ ve yeteneklere sahip bireylerin eğitim alması noktasındaki uygulamalara Cumhuriyet döneminde de devam edilmiştir. İdil Biret ve Suna Kan Yasası ile üstün zekâlıların eğitimi 1948 yılında kanunlarla koruma altına alınmış ve bu şekilde pek çok ülkeye örnek oluşturmıştır (Ataman A. , 1997, s. 1).

Engelli bireylerin eğitilmesine ilk defa işitme engeli olan çocukları eğitmek için Grati Efendi öncülüğünde 1889'da İstanbul Ticaret Mektebi bünyesinde görme ve işitme engelliler sınıfı açılan bir okulla başlanmıştır. İlerleyen süreçte bu sınıflar ayrılarak,

1912 yılına kadar eğitim fırsatı sağlamıştır. İşitme ve görme kaybı bulunan engellilerin eğitimleri için 1921 yılında İzmir’de Özel İzmir Sağır ve Körler Okulu, İstanbul ilinde ise 1944 yılında bir dernek önderliğinde İstanbul Özel Sağır, Dilsiz ve Körler Okulu kurulmuştur. Özel İzmir Sağır ve Körler okulunun daha sonra 1950 yılına kadar Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’na hizmet verdiği bilinmektedir (Sak ve Toraman, 2020, s. 26).

Resim 1: *Dilsizler Mektebi İlk Öğrenci ve Öğretmenleri*

Kaynak: (Sak ve Toraman, 2020, s. 25)

1951 yılı 5822 sayılı kanunla Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı içerisinde alınan özel eğitim Milli Eğitim sistemine dâhil edilmiştir. Bu değişimle birlikte İzmir’de bulunan okul iki gruba ayrılarak çeşitli engellere sahip bireylerin aynı okulda eğitim görmeleri sona ermiştir. İzmir’de bulunan okulda işitme engelli grup kalmış, Ankara’da ise görme engelli grup için yeni bir okul hizmete sunulmuştur. Sistemli bir şekilde özel eğitimin devam edebilmesi için Milli Eğitim Bakanlığı içerisinde bu alanda bir şube müdürlüğü oluşturulmuştur. Bir başka yenilik olarak Özel Eğitim bölümü okullardaki öğretmen eksikliğini sonlandırmak için Gazi Eğitim Enstitüsünde açılmıştır (Sak ve Toraman, 2020, s. 29). Bu şekilde özel eğitim noktasında daha verimli olmak amaçlanmıştır. Günümüzde bu grupların sayısı artırılarak engel türüne göre (down sendromlu bireyler, otizmlili bireyler) kurumlar açılarak özelleştirilmiş bir eğitim olanağı sunulmaktadır.

Ülkemizde son yıllarda ortaya konulan düzenlemeler ile engellilere yönelik eğitim hizmetlerinin daha olumlu hale geldiği görülmektedir. Engellilerle alakalı olan kültürel, sosyal ve hukuki gelişmelerin Cumhuriyetten sonraki dönemlerde modern olan ülkelerle benzer bir yol izlediği ifade edilmektedir. Ülkemizdeki engelli öğrencilerin eğitilmesi konusunda 1940'lı yıllarda çıkan yasalar zaman içerisinde farklılaşarak şimdiki haline gelmiştir. Yasaların bir kısmının kendinden öncekilerin yerine yepyeni bir uygulama çerçevesi getirdiği görülmektedir (Sak ve Toraman, 2020, s. 40).

2.3. Özel Eğitim Hizmetleri ve Türkiye'deki Özel Eğitim Uygulamaları

İlk olarak okul öncesi dönemde, gelişim konusunda yetersizliği olan veya bir risk taşıyan birey ve ebeveynlerine sunulan özel eğitim hizmetleri, özellikle 0-36 ay engelli bireyler için bu hizmetler erken özel eğitim hizmetleri şeklinde verilmektedir (MEB, 2018, s. 4). Engellilere ilk olarak kaynaştırma eğitimi ilkokul ve ortaokulda verilirken, bireyin seviyesine göre özel eğitim okullarında da eğitime dâhil edilebilmektedir. Engelli birey eğer ilköğretimi bitirememiş veya uyum sağlayamamışsa Milli Eğitimin bu çocuklar için uzaktan eğitim hizmeti bulunmaktadır. Devam eden yıllarda engelliler için açık öğretim ya da mesleki açık öğretim lisesinde, engel durumuna göre BEP(Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı) oluşturularak süreç işlemektedir. Üniversite eğitimi için ise 100 tam puan veya özel yetenek sınavı ile pek çok programa girmesi söz konusu olmaktadır (MEB, 2006). Milli Eğitim aynı zamanda engelliler için iş hayatına hazırlamak amacıyla çeşitli kurslar açabilmektedir. Bu kurslar bireylerin ilgi, ihtiyaç ve yetenekleri doğrultusunda planlanmaktadır. Aynı zamanda bu kurslara devam eden öğrencilere öğrenci ve çırak gibi unvanlar verilmesi söz konusu olmaktadır (Şişman, 2012, s. 188).

3.Kaynaştırma Eğitimi

2006 yılı 26184 sayılı Resmî Gazetede “kaynaştırma eğitimi, özel eğitime ihtiyacı olan bireylerin eğitimlerini, destek eğitim hizmetleri de sağlanarak yetersizliği olmayan akranları ile resmi ve özel; okul öncesi, ilköğretim, ortaöğretim ve yaygın eğitim kurumlarında sürdürmeleri esasına dayanan özel eğitim uygulamalarıdır.” ifadesiyle tanımlanmaktadır (MEB, 2006, s. 9). Kaynaştırma eğitiminin gerçekleştirildiği sınıflar, engeli bulunan çocuğun akranları ile eğitim almasını sağlamaktadır. Bu bağlamda engelli çocukları içine alan, sınıf mevcudunun daha az olduğu özel eğitim sınıfları

oluşturulmaktadır. Ayrıca yatarak ya da süregelen tedavisi bulunan engelli çocuklar için hastanede açılan bir sınıf, üstün zekâlılar için destek eğitimi odası ve okul çağında olan fakat sağlığı nedeniyle eğitimi yarıda kalan çocukların olduğu evde eğitim sınıflarında engelli çocuklar için ayrıca hizmet verilmektedir (Karabörk, 2018, s. 27).

Modern ülkelerde kaynaştırma eğitime yönelik pek çok çalışma bulunmaktadır. Engellilerin sahip oldukları bilişsel ve bedensel yeteneklerine göre temel eğitimin verildiği okullarda eğitim alması noktasında değerlendirme, tanılama ve sınıflandırma gerçekleştirilmektedir. Türkiye’de engelli bireyler, öncelikle ilköğretim ve ortaöğretim çağında özel eğitim okullarında eğitime katılmaktadır. Bu tip kurumların ülkemizde yaygınlaşmamasından ya da engel türlerine göre yeteri kadar bulunmamasından ötürü özel eğitim hizmetleri yeterli sayıda engelli çocuğa verilememektedir. Bunun yanı sıra genel eğitimin verildiği okullarda, özel sınıflarda engelliler eğitimden yararlanmaktadır. Gerekli olan araç gereç temini ile sınıfın fiziki düzenlemelerinin sağlanamamış olması bu okullarda özel eğitim hizmetlerinin yetersiz kalabilmesine yol açmaktadır. Kaynaştırma eğitimi aynı zamanda her engel grubunun yararlanabileceği bir eğitim formatı olmamaktadır. Örneğin zihin engeli bulunanlar, görme ve işitme yetisini kullanamayanlar, insanlarla iletişim kurmak noktasında güçlük yaşayanlar, özel bir eğitime muhtaç olduklarından kaynaştırma içerisine gerektiği kadar girememektedirler (Yılmaz, 2005, s. 74).

Kaynaştırma eğitime gereksinim duyan engelli bireyler, Milli Eğitim yönetmeliğinde; zihinsel, işitme, görme, otizmli, özel öğrenme güçlüğü bulunanlar, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu bulunanlar, ortopedik rahatsızlığı bulunanlar, dil ve konuşma güçlüğü bulunanlar olarak ele alınmaktadır.

Zihin engeli bulunanlar; bilişsel fonksiyonlar açısından ortalama seviyenin iki standart sapma altında farklılığı bulunan, bununla birlikte toplumsal, olgusal ve pratikler konusunda yetersizliği veya kısıtlılığı bulunan ve özel eğitime gereksinimi oluşan bireyleri ifade etmektedir.

İşitme engeli bulunanlar; doğuştan veya bebeklik dönemi ile ortaya çıkan duyu kaybı çocuğun konuşması, anlaması, ana dilini öğrenmesi ve zihinsel anlamda gelişmesi noktasında negatif sonuçlar doğurmaktadır. İşitme engeli bulunanlar, konuşmayı öğrenme, sesleri algılayıp onlara uygun bir şekilde tepki verme gibi konularda yeteneklendirilmek amacıyla özel eğitim hizmetlerine gereksinim duymaktadırlar (Özkubat, 2024, s. 63).

Görme engeli bulunanlar; görme yetisinin çeşitli nedenlerle tamamen ya da kısmen kaybedilmesi sonucunda özel eğitime gereksinim duyan bireyler olarak ifade edilmektedir.

Ortopedik rahatsızlığı bulunanlar; bedensel sıkıntılarının yanı sıra sağlık problemleri yaşadığı için okula gidemeyen ve eğitimleri için özel bir çaba gereken bireyler olarak ele alınmaktadır (MEB, 2016, s. 7). Ortopedik engel herhangi bir hastalık durumu, kaza ya da genetik rahatsızlıklar sonucunda iskelet ve sinir sisteminin görevlerini yapamaması sonucu oluşan bireyin hareketleriyle ilgili özel eğitime gereksinim duymasına etki etmektedir.

Dil ve konuşma güçlüğü bulunanlar; dilin işlevini yerine getirme, konuşma ve iletişim kurmadaki zorluk sebebiyle özel eğitime gereksinimi bulunan bireyler olarak ifade edilmektedir.

Özel öğrenme güçlüğü bulunanlar; bireyin okuma- yazma, dinleme-konuşma, akıl yürütme gibi becerileri edinmede ve bu becerileri hayata geçirmede karşılaştığı güçlüklerle ifade edilmektedir.

Otizmlili olanlar; okul öncesi dönemde oluşan sosyal iletişim ve etkileşim, ilgi ve etkinliklerde sınırlı olması sebebiyle özel eğitime gereksinimi olan bireyleri ifade etmektedir.

Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu bulunanlar; yaş ve gelişim düzeyi ile uyuşmayan odaklanamama, aşırı hareket eden ve bunları en az iki ortamda ve altı ay arayla gerçekleştiren, yedi yaşa girmeden belirti gösteren bireyleri ifade etmektedir (Atıcı, 2014, s. 285).

Kaynaştırma eğitimi almasına karar verilenlere gereksinim duyduğu konularda eğitim kurumlarında destek eğitimleri sağlanmaktadır. Öğrenci ilk olarak sınıf ortamında akranları ve öğretmenleriyle dersi işlemektedir. Bunun yanı sıra gereksinim duyduğu konuları daha iyi anlamak amacıyla bireysel olarak destek eğitimi verilmektedir. Bu şekilde birey sınıfta anlayamadığı noktaları destek eğitimi verilen odalarda yeniden dinleyerek özümseme imkânı bulmuş olmaktadır (Seylim, 2021, s. 2221). Kaynaştırma eğitimleri tam zamanlı kaynaştırma ve yarı zamanlı kaynaştırma şeklinde verilen eğitim hizmetlerini kapsamaktadır. Bu eğitimleri şu şekilde açıklayabiliriz:

3.1.Tam Zamanlı Kaynaştırma Eğitimi

Bu kaynaştırma türünde engelli bireyin normal gelişime sahip yaş grubu ile etkileşim kurmaları, oyun oynamaları, derslerdeki durumlarına bağlı olarak bireysel eğitime dâhil edilmesi gerekmektedir. Böylelikle engelli bireylerin sosyalleşme ve eğitsel gelişme gibi durumlarına fayda sağlamaktadır. Bu kaynaştırma eğitimin özel eğitim danışmanlığı, sınıf içi destek, kaynak oda ve gezici öğretmenlik gibi destek yardımlarla sağlanmaktadır (Arı, 2022, s. 593). Bu eğitim türünde ele alınan birtakım unsurlar söz konusudur. Bunlar;

Özel eğitim danışmanlığı; engelli öğrencinin eğitiminden sorumlu kişi, sınıfta engelli çocuğun derse katılımı, varsa sorunlu davranışları nasıl düzeltereceği, bu tür sorunları nasıl gidereceği, yeni davranış ve tutumları kazanması açısından özel eğitimde uzman olan birinden yardım alması son derece etkili olmaktadır. Böyle bir yardım ile öğrencinin eğitim alanında, benlik gelişiminde ve sosyalleşmesi gibi durumlarda gelişmesine fayda sağlamış olacaktır (Arı, 2022, s. 593).

Sınıf içi destek; destek hizmetinden sorumlu kişi, sınıf öğretmeniyle beraber aynı sınıf ortamında iş birliği içerisinde engelli bireye yardımda bulunmaktadır.

Kaynak oda destekli kaynaştırma; destek eğitimin verildiği odada yürütülen bu modelde, engelli bireylere sunulan dersler haftalık ders saatinin %40'ını aşmayacak biçimde şekillenmektedir (MEB, 2018).

Gezici özel eğitim öğretmenliği; engelli öğrencilerin kesintisiz eğitim alabilmesi için okul ya da diğer kurumlarda, ev ve hastane ortamında gerçekleşen bir hizmeti kapsamaktadır.

3.2.Yarı Zamanlı Kaynaştırma

Engelli öğrencinin kaydı genel eğitim verilen okullarda oluşturulan, özel eğitimin verildiği sınıflarda bulunmaktadır, öğrencilerin bazı derslere yetersizliği olmayan akran grubuyla birlikte aynı sınıfta ya da ders dışı etkinliklere beraber katılmaları yoluyla aldıkları eğitim hizmetini kapsamaktadır.

3.3.Özel Eğitim Sınıfı

Benzer engel grubundaki engelli öğrencilerin kendi akran grubu ile beraber eğitimden faydalandığı sınıf ortamıdır. Bu ortamdaki bireylerin boş zamanlarında sağlıklı olan akran grubu ile etkileşimi söz konusu olmaktadır. Aynı zamanda sınıflardaki öğrenci sayısı 4 ile 10 arasında değişiklik göstermektedir. Bu sınıflarda eğitim alan

engelli bireylerin derslerinden bir bölümünü sosyalleşmeleri için sağlıklı olan akran grubu ile yapmaları söz konusu hale gelmektedir (MEB, 2018).

3.4.Okul Dışı Eğitim Ortamları

Okul dışı verilen eğitimler, evde eğitim ve hastanede eğitim olmak üzere ikiye ayrılır. Ev içerisinde sunulan özel eğitim; sağlık sorunları yüzünden on iki hafta boyunca okuldaki eğitimden yararlanamayan engelli öğrencilere eğitim hizmetleri evde uygulanmaktadır (MEB, 2018). Hastanelerde verilen özel eğitim ise sağlık sorunları yüzünden hastane ortamında tedavisi yapılan engelli bireylere bireysel bir şekilde engellinin bulunduğu oda içerisinde ya da birleştirilen sınıf içerisinde grup eğitimi olarak uygulanmaktadır (Arı, 2022, s. 597).

4.Türkiye’de Özel Eğitime İhtiyacı Olan Bireyler İçin Sağlanan Fırsatlar

Eğitim alanında eşitliği sağlamak ve engeli olan bireylerin okuma-yazma konusunda isteklendirilmesine yönelik, ihtiyacı olan öğrencilerin okula ulaşımında herhangi bir ücret talep edilmemektedir. Engelli çocuğun okula ulaşımı için kullanılan servislerin ücreti Millî Eğitim Bakanlığı tarafından ödenmektedir. Yardımdan sadece engelliler için açılan resmi okullar, özel eğitim uygulama merkezleri, anasınıfları ve özel eğitim sınıflarında bulunan öğrenciler faydalanmaktadır (ASHB, 2021). Kaymakamlıkların bünyesinde açılan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları derslerinde başarı sağlayan engelli bireylere bilgisayar ve yazılım yardımıyla bulunmaktadır. Bu yardımdan faydalanmak için bireylerin sadece Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı’na başvuru yapmaları gerekmektedir (MEB, 2023). Orta ve ağır seviyede olan zihin engeli bulunan bireyler, ebeveynlerinin isteği üzerine ortak sınavlara girme konusunda muaf olabilmektedir (MEB,2023). Yükseköğretim için girilen sınavda görme engelli öğrenciler ve ortopedik engelliler için gereken fiziki ayarlamalar sağlanmaktadır. Görme engeli olan veya az gören öğrencilere sınava 30 dakikalık süre eklenmektedir, ayrıca soruları okumak ve söylenen yanıtları yazmak için bu konuda eğitim almış, diksiyonu düzgün olan yardımcı refakatçi eşliğinde sınava girmeleri için imkân tanınmaktadır (ASHB, 2021, s. 29). Hem başarılı hem de ihtiyacı olan engellilere, Gençlik ve Spor Bakanlığı aracılığıyla eğitim bursu, öğrenim kredisi ve yurt yardımı sunulmaktadır.

Üniversitelerde eğitimi sürdüren engelli öğrencilerin yaşamlarını kolaylaştırma amacıyla gereken tüm önlemleri almak ve bu noktada düzenlemeler yapmak için Engelliler Danışma ve Koordinasyon Birimi kurulması gerekmektedir. Lisansüstü Eğitim ve Öğretim yönetmeliğine göre engelli olup kendine özgü bir becerisi olan öğrenciler için ise dil kolaylığı sağlanmaktadır (ASHB, 2023).

4.1.Kamuda Memur veya İşçi Olarak İstihdam

İnsanların fiziksel ve toplumsal açıdan yaşamlarını devam ettirmeleri, yeteri kadar maddi gelir elde ettikleri bir işe sahip olmaları ile mümkündür. Bu yüzden bir işe girmek engelliler için sabit bir gelire sahip olmanın ön şartı olmaktadır. Pek çok kez maddi gelirden ziyade başka gelir kaynağı olmayan veya bakmakla mükellef olduğu kişilerle beraber yaşamını sürdüren bireylerin bir iş sahibi olmaları gereksinimden fazla, hayati zorunluluk haline gelmektedir (Altan, 2007, s. 107-108). Engeli olan bireyin içerisinde bulunduğu statü, bireyin geleceğe yönelik hedeflerini, iş ve okul hayatında sunulan imkânlarını, çevre edinme ihtimalini gerçekleştirebilmektedir. Bireyin içinde bulunduğu toplum ve engelliliğin bu toplumda nasıl ifade edildiği, bireyin hangi etiketlemelerle kültürel olarak betimlendiğine göre farklılaşmaktadır (Burcu, 2013, s. 36). Engelli bireylerin işsiz kalmaları topluma katılma, toplumda var olma ihtimallerini kısıtlamaktadır. Bu yüzden engellilerin toplum içerisinde bir kambur şeklinde düşünülmesinin tersine, topluma fayda sağlama kapasitesine sahip üreten insanlar şeklinde benimsenmesi gerekmektedir (Şen, 2018, s. 137). Engellilerin kamu içerisinde memur ya da işçi olması e KPSS adı verilen merkezi bir sınav ile sağlanmaktadır. Bu sınava girmek için sağlık kurulu raporuna göre; engelli bireyin en az %40 oranında ve üzeri olarak engel şartı bulunmaktadır.

Tablo 2: *Engelli Memurların Eğitim Durumlarının Dağılımları %*

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı

Yukarıdaki grafikte engelli bulunan memurların eğitim durumlarına göre dağılımı verilmektedir. Kamu personeli olan engelli çalışanların eğitim durumuna baktığımızda pek çoğu üst seviye işlerde çalışabilecek eğitime sahip değildir. Grafik incelendiğinde engelli memurlar arasında en yüksek oranı lisans mezunlarının oluşturduğu görülmektedir. Bu durum, engelli bireylerin kamu sektöründe özellikle üniversite mezunu düzeyinde istihdam edildiklerine işaret etmektedir. Bu aynı zamanda, yükseköğretime ulaşabilen bireylerin kamuda iş bulma olasılığının daha fazla olduğunu göstermektedir. Ortaöğretim mezunları ise ikinci büyük grubu oluşturmaktadır. Bu da lise düzeyinden sonra kamuya dâhil edilmenin daha çok olduğunu göstermektedir. Ön lisans mezunlarının %20,24 gibi bir orana sahip olması yükseköğretim mezunlarının da kamuda istihdamının önemli bir yeri olduğuna işaret etmektedir. Personel alımlarında özellikle bu kadroların da erişilebilir olduğu görülmektedir. İlköğretim mezunu olan engelli bireylerin kamuya girişi oranca diğerlerinden daha düşük seviyede olmaktadır. Bu da daha düşük vasıflı işlerde görevlendirildiklerini ve daha kısıtlı çalışma olanaklarına sahip olduklarını düşündürülebilir. Grafikteki en az payı ise lisansüstü ve doktora mezunlarının aldığı dikkat çekmektedir. Bu durum engelli bireylerin yüksek akademik eğitime erişim konusunda pek çok yapısal ya da sosyal engeller ile karşı karşıya kaldıklarını göstermektedir. Aynı zamanda kamu kurumlarında bu düzeyde pozisyonların sınırlı olması iş olanakları konusunda sorun teşkil etmektedir.

5. SONUÇ

Çağdaş eğitim anlayışı temelinde engeli bulunan veya bulunmayan insanların özellikleri ve gereksinimleri söz konusu olmaktadır. Bu bütün bireylerin eğitimi için önemli bir durumu ifade etmektedir. Geleceğe yönelik değerler üretmek, insanlarla sağlıklı ilişkiler kurmak için eğitim önemli bir etken olarak göze çarpmaktadır. Engelli bireylerin eğitim almasındaki temel amaçlar; sosyal uyum ve akranları ile iletişim sağlamak, basit rol ve sorumlulukları yerine getirebilen bireyler yetiştirmek, sosyal izolasyon eğilimini önlemek, eğitim hakkını korumak, kendini doğru şekilde ifade etmesini sağlamak, engeline özgü baş etme becerilerini geliştirmektir. İnsan haklarına baktığımız zaman eğitim hakkı en öncelikli haklardan birisi olarak ifade edilmektedir. Engelli bireylerin eğitim hakkı önlenemez, eğitimde fırsat eşitliğinden dolayı engeli bulunan bireylerin özel durumları göz önünde bulundurularak uygun eğitim programları ile resmi ve özel eğitim kurumlarında, bireyin engel türüne yönelik açılan okullarda eğitim hizmeti sunulmaktadır. Bu eğitimlerin yanı sıra normal gelişim gösteren bireylerle kaynaştırma adı altında destek eğitim verilmektedir. Engelli bireyin eğitim konusunda desteklenmesi öncelikle ailenin sorumluluğundadır bu sebeple engelli bireye sahip ailelerin bilinçli ve eğitilmiş olması engelli bireyin eğitimi konusunda önemli bir faktör haline gelmektedir. Ailenin bu süreçlerin her aşamasında bulunması önerilmektedir. Okulda gerçekleştirilen eğitimin kalıcılığı ve sürekliliği bakımından aileye bu eğitim sürecinde çeşitli görevler düşmektedir. Bu eğitimler ise Rehberlik ve Araştırma Merkezi Koordinatörlüğü tarafından desteklenmektedir. Özel eğitim hizmetleri yıllar içerisinde çeşitli sıkıntılardan geçmesine rağmen son yıllarda Türkiye ve Avrupa'da önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Ülkemizde sağlık raporunda %20 engel bulunan bireyler Rehberlik ve Araştırma Merkezi desteği ile çeşitli okullarda eğitim öğretimden yararlanma imkânına sahiptir. Devlet, maddi manevi anlamda destek sağlarken kimi noktalarda yetersizlikler olabilmektedir. Engelli bireylerin bir kısmı kaynaştırma eğitimi adı altında akranları ile birlikte eğitim olanaklarından faydalanarak sosyalleşmesi sağlanmaktadır. Bu şekilde engelli bireylerin toplumdan izolasyonunun önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Ulaşım, barınma, maddi yardım konusunda pek çok düzenleme söz konusu olmakla beraber yaşanan engel durumundan ötürü farklı bir şehirde eğitim görmekte zorluk yaşanabilmektedir. Kamuda ve özelde istihdamları sağlanmakla beraber devlet kademesinde çalışabilmeleri

için ekpss ve kura sistemi uygulanmaktadır. Engelli bireylerin bu anlamda eğitimleri son derece önemlidir kendi başlarına hayatlarını sürdürmeleri başarı duygusunu tatmaları ve kimseye muhtaç olmadan ellerinden geldiğince yaşamlarını idame ettirmeleri onları mutlu etmektedir. Bu noktada imkânların genişletilmesi ve engelli istihdamında doğru adımlar atılması son derece önemlidir.

KAYNAKÇA

- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2021). *Engelli Bireyler İçin Bilgilendirme Rehberi*. Ankara: Anıl Reklam Matbaa Limited Şirketi.
- Aktürk, N.B. ve Ekim, A. (2023). Toplumda Engelli Çocuk. *Arel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(3), 178-185.
- Altan, Ö. Z. (2007). *Sosyal Politika*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları. No: 900.
- Arı, A. (2022). Türkiye’de Engellilik ve Engellilerin Eğitimi Üzerine Bir Derleme. *Humanistic Perspective*, 4(3), 589-605. doi:<https://doi.org/10.47793/hp.1117918>
- Ataman, A. (1997). Türkiye’de Özel Eğitime Yeni Yaklaşımlar. *Millî Eğitim Dergisi*, 136, 22-23.
- Ataman, A. (2003). *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş(1.Baskı)*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Ataman, H. (2008). *Eğitim Hakkı ve İnsan Hakları Eğitimi(1.Baskı)*. İzmir: İnsan Hakları Gündemi Derneği.
- Atıcı, R. (2014). Kaynaştırma Öğrencilerinin Okul Hayatında Yaşadığı Zorluklar. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(5), 279-291. doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6936>
- Burcu, E. (2013). Engelli Gençlik ve Sosyal Riskler. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 30-45.
- Burcu, E. *Engellilik Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Eliöz, M., ve Demir, A. Z. (2016). Engelli Bireylerin Eğitim ve İstihdamı İçin Bir Model Önerisi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 33(23), 76-90. doi:DOI:10.16992/ASOS.2445
- Genç, S. O., ve Gökmen, K. (2015). Engellilere Yönelik Ülkemizde Özel Eğitim Hizmet Uygulamaları ve Örnek Ülke Karşılaştırması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 35(2), 117. doi:<https://doi.org/10.21560/spcd.35323>
- Güneri, H. (2014). Türkiye’de Engelli İstihdamı: 4857 İş Kanunu’nda Yer Alan Engellilere İlişkin Kota Uygulaması. *(Uzmanlık Tezi)*. Ankara. [<https://www.csgeb.gov.tr/media/34043/hande-gu-neri-uzmanlik-tezi-son.pdf>] adresinden alındı
- Karabörk, R. (2018). Özel Eğitim Okulu Yöneticilerinin Özel Eğitim Mevzuatına İlişkin Görüşleri. *(Yüksek Lisans Tezi)*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi.
- Kuşçu, E., ve Günday, R. (2020). Fransız İşaret Dilinde Selamlaşma ve Tanışma Öğretimi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 39, 61-71. doi:<https://doi.org/10.30794/pausbed.681863>
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2006). Milli Eğitim Bakanlığı. *Millî Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği(30471)*. Ankara: Resmi Gazete.

- Millî Eğitim Bakanlığı. (2008). Milli Eğitim Bakanlığı Özel Öğretim Kurumları Genel Müdürlüğü. *Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi Bedensel Engelli Bireyler Destek Eğitim Programı*. Ankara.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2008). Milli Eğitim Bakanlığı Özel Öğretim Kurumları Genel Müdürlüğü. *Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi Bedensel Engelli Bireyler Destek Eğitim Programı*. Ankara.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2012). Milli Eğitim Bakanlığı. *Özel eğitim kurumları yönetmeliği(28296)*. Ankara: Resmî Gazete.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2016). Çocuk Gelişimi ve Eğitimi . *Ortopedik Yetersizlik ve Süreçten Hastalıklar*. Ankara.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2018). Milli Eğitim Bakanlığı. *Özel eğitim hizmetleri yönetmeliği(30471)*. Ankara: Resmi Gazete.
- Musayev, İ. (2013). Engelli Bireylerin Din Eğitimi . *(Doktora Tezi)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- Özkubat, U. (2024). *Ortaöğretim Kademesinde Kaynaştırma/Bütünleştirme Yoluyla Eğitim Uygulamaları Özel Eğitim İhtiyacı Olan Öğrenciler*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Öztürk, M. (2011). *Türkiye’de Engelli Gerçeği*. İstanbul: Musiad.
- Öztürk, T. (2023). Özel Gereksinimli Bireylere Yönelik Verilen Eğitim Hizmetlerinin Karşılaştırılması: Türkiye-Almanya Örneği. *İstanbul Aydın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(1), 67-84.
- Sak, U., ve Toraman, S. (2020). *Türkiye’de Özel Eğitim Hizmetleri*. Ankara: Afşar Ofset.
[Link:https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2021_09/13143029_TURKYYEYD_E_OZEL_EYYTYM_HYZMETLERY.pdf] adresinden alındı
- Seylim, E. (2021). Veli Görüşlerine Göre Engelli Bireylerin Eğitim Hakkına Erişim Durumları: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(80), 2219-2239. doi:10.17755/esosder.848731
- Şen, M. (2018). Türkiye’de Engellilere Yönelik İstihdam Politikaları: Sorunlar ve Öneriler. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 8(2), 129-152. doi:<https://doi.org/10.32331/sgd.493016>
- Şişman, Y. (2012). Türkiye’de Özürlülere Yönelik Yasal Düzenlemeler. *Journal of Social Policy Conferences*(60), 169-221.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2010). Türkiye İstatistik Kurumu. *Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması*. Ankara: TÜİK Yayınları.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2015). Türkiye İstatistik Kurumu. *Dünya Nüfus Günü(18617)*. Ankara. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dunya-Nufus-Gunu-2015-18617> adresinden alındı
- Ulutaşdemir, N. (2007). Engelli Çocuklarda İletişim ve Oyunun Önemi. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 2(5), 36-51.
- Yılmaz, B. (2005). Bedensel Engelli Çocukların Temel Eğitim Okullarında Eğitim Alabilmesi İçin Gereken Mimari Düzenlemeler. *Selçuk Üniversitesi Mühendislik- Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 20(3), 74-84.

Millî Eğitim Bakanlığı. (2023. 11. 15.) <https://hbo.meb.gov.tr/portal/index.php?SayfaKodu=6> adresinden alındı

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2023. 11. 16). Eğitim. <https://www.aile.gov.tr/ssss/engelli-ve-yasli-hizmetleri-genel-mudurlugu/egitim/>

ISBN: 978-975-7120-65-0

*21. Yüzyılda Kent, Kimlik, Göç ve Sosyal Sorunlar: III. Ulusal Sosyoloji Sempozyumu
Tam Metin Bildiri Kitabı,*
editör Meltem Çelik Dirsehan, Kütahya, 2025.
ISBN: 978-975-7120-65-0

*The City, Identity, Migration, and Social Problems in the 21st Century:
Proceedings Book of the 3rd National Sociology Symposium,*
editor Meltem Çelik Dirsehan, Kütahya, 2025.
ISBN: 978-975-7120-65-0

